EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 4

3. vydání

2017

•

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Volume 4

Issue 3

2017

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodná humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (Polsko)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (Česká republika)

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionální univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (Ukrajina)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (Ukrajina)

Dariuš Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńského ve Waršavě (Polsko)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli (Itálie)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiuš Modřejewski, dr hab, profesor profesor katedy věd politických, Gdan´ská Univerzita (Polsko)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics)

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan´ská Univerzita (Polsko)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odesa Law Academy" (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy"

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law

The Journal is indexing by Index Copernicus:
http://journals.indexcopernicus.com/Evropsky+politicky+a+pravni+diskurz,p24782461,3.html

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Oksana Baskakova, LEGAL BASIS OF THE EU FINANCIAL ASSISTANCE FOR UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY 7

Nataliya Pipchenko, Taras Moskalenko, TRENDS OF UKRAINE'S DIGITAL DIPLOMACY 17

Kateryna Andrushchenko, APPLICATION OF "MARGIN OF APPRECIATION" CONCEPT TO THE ARTICLE 15 OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS 23

Tetiana Kivalova, Nataliia Hendel, DOCTRINAL RESEARCH IN THE FIELD OF INTERNATIONAL HEALTHCARE LAW 30

Ievgeniia Blazhevska, THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO STUDY OF THE CONTEMPORARY MIGRATION PROCESS 40

Vasyl Ostapiak, "BALANCING" STRATEGIC PARTNERSHIP OF POST-SOVIET COUNTRIES 45

Gadir Rovshan oglu Khalilov, THE CONCEPT AND DIRECTION OF THE RIGHT OF NATIONS TO SELF-DETERMINATION 50

Oksana Zvizdai, THE PROBLEMS OF REGIONALIZATION IN EASTERN AND WESTERN EUROPE 56

Varvara Sokolova, BRITISH-AMERICAN RELATIONS UNDER THE PREMIERSHIP OF THERESA MAY AND PRESIDENCY OF DONALD TRUMP 63

Serhii Averianov, THE PHENOMENON OF «ASEAN WAY» AND ITS ROLE IN THE OPERATION OF THE ASSOCIATION OF SOUTH-EAST ASIAN NATIONS 70

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Anastasiia Kravets, BIOPOLITICAL INTERPRETATION OF THE POLITICAL LEADERSHIP 78

Oksana Fedorchuk, EVOLUTION OF THE SUBJECT OF POLITICAL SCIENCE: KEY STAGES OF DEVELOPMENT 83

Mher Mantashyan, POLITICAL AND LEGAL BASIS OF POLITICAL STABILITY IN NEW DEMOCRACIES 88

Yelyzaveta Shaniuk, THE GENERAL CHARACTERISTICS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ALTER GLOBALISM 94

Vasil Kozma, PERSONAL MEASUREMENT OF UKRAINE'S POLITICAL HISTORY 98

Iryna Kryvtsova, EPISTEMOLOGICAL CATEGORY "SCIENTIFIC AND LEGAL PICTURE OF THE WORLD" (GENERAL CHARACTERISTICS OF BASES OF FUNCTIONING) 103

Oleksandr Baranov, Mariia Dubniak, STRENGTHENING OF THE DIRECT DEMOCRACY AT THE LOCAL LEVEL BY IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF INFORMATION INTERACTION 109

Volodymyr Reshota, ACTS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE AS SOURCES OF ADMINISTRATIVE LAW IN JUDICIAL ENFORCEMENT 118

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Kostiantyn Ishcheikin, FACTORS OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE DIRECT DEMOCRACY'S INSTRUMENTS 124

Yevhen Mahda, WOMAN AS A TARGET AND INSTRUMENT IN HYBRID WARFARE 131

Yuliia Okuniovska, THE "THIRD" SECTOR OF POLAND: KEY PRINCIPLES OF FUNCTIONING 137

Vira Yaroshenko, THE INTERDEPENDENCE OF POLITICAL AND CIVIC RESPONSIBILITY AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE 143

Mariia Popova, CONTEMPORARY FORMS OF SELF-GOVERNMENT: THEORETICAL APPROACHES AND PRACTICE IN UKRAINE 153

Anastasiia Ivanova, FEATURES OF THE FENOMENON OF RADICALISM IN MODERN UKRAINE 159

CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL PROBLEMS

Yaryna Khmil, SOCIOLOGICAL CONCEPTUALISATION OF "INTERNET-CONSCIOUNESS" 164

Nataliia Maistruk, CONFLICTOLOGICAL PARADIGM: CLASSICAL AND MODERN INTERPRETATIONS 170

Vira Krechetova, POST-TRUTH POLITICS AND THE EXPEDIENCY OF USING DIRECT QUESTIONS IN SOCIOLOGICAL STUDIES OF YOUTH CIVIL IDENTITY 176

Nataliia Hordiienko, BOARDING SCHOOLS TEACHERS' ATTITUDES TO THE PROBLEMS OF BOARDING SCHOOLS REFORM IN UKRAINE (SOCIOLOGICAL ASPECTS) 185

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Olena Porpulit, TRANSFORMATION OF SPATIALLY-TEMPORAL CONTINUUM IN INFORMATIONAL SOCIETY: INTERPRETATION OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES IN WESTERN COMMUNICATION THEORIES 192

Andrii Kyrychok, THE STUDY OF THE GENERAL NATURE OF CRISIS COMMUNICATION 200

Yaser Hamza Salman Al Khudiry, PUBLIC SERVICE ADVERTISING, PUBLIC RELATIONS, SOCIAL MARKETING: THE RELATIONSHIP OF CONCEPTS..... 206

Ella Baran, ANIMATION AS THE MEDIA IN SHAPING IDENTITY IN THE ERA OF INFORMATION SOCIETY 213

Yasmina Korokhod, INFORMATION WAR AS THE MAIN THREAT TO INFORMATION SECURITY OF THE STATE: CONCEPT, FORMS AND METHODS OF CONDUCTING 222

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Yuliia Shyshka, GENERAL DESCRIPTION OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ADVERTISING ON THE INTERNET 228

Viktor Oliinyk, LEGAL REGULATION OF CIVIL CONTROL OVER JUDICIAL POWER 233

Inna Bolokan, BINDING NORMS AS A SUBJECT OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL NORMS IN THE FORM OF EXECUTION 238

Taras Shapoval, THE INFLUENCE OF FORMATION OF INTERNATIONAL REGIMES PROTECTING ECONOMIC RIGHTS ON DEFINING VALUATION STANDARDS 245

Liliia Nesterchuk, PROTECTION OF UKRAINIAN JUDGES IN CONNECTION WITH PROFESSIONAL DUTIES 256

Yuliia Mysiuk, THE RIGHT TO EDUCATION OF PERSONS WITH DISABILITIES 263

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 268

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 271

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Oksana Baskakova
Educational and Research Institute of Law and Psychology of National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

LEGAL BASIS OF THE EU FINANCIAL ASSISTANCE FOR UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY

The EU cooperates with Ukraine in the framework of the European Neighbourhood Policy (ENP) and its eastern regional dimension, the Eastern Partnership. The main aim of this cooperation is bringing Ukraine closer to the EU. In 2014 the European Union and Ukraine signed an Association Agreement that constitutes a new state in the development of EU-Ukraine contractual relations, aiming at political association and economic integration.
Advancing the ambitious goals set out by the Association Agreement would be impossible without the political and financial assistance from the EU.
The article studies the legal basis of the EU financial assistance to Ukraine. The relevant legal acts of the EU and Ukraine concerning financial assistance in the framework of ENP are analyzed. A special attention to the programmes of EU support to Ukraine is given.
Key words: European Neighbourhood Police, European Neighbourhood Instrument, Association Agreement, EU budget, multiannual financial framework.

The historic enlargement of the European Union (hereinafter – EU) in 2004 and 2007 due to the accession of 10 new Member States led to changes in its external borders, which not only evidenced the success of "European integration", but also caused the search for new effective forms of cooperation with neighbouring countries, including Ukraine. Thus, in 2004 a Communication of the Commission introduced the European Neighbourhood Policy (ENP) as one of the foreign policy directions of the EU. The aim of the initiative was to avoid drawing new dividing lines in Europe and to promote stability and prosperity within and beyond the new borders of the Union[1].

However, very soon the question of delimitation of EU approaches to relations with southern and eastern neighbours, which were in the same conditions under the ENP, was raised. Therefore, Poland and Sweden responded to criticism of the ineffectiveness of the ENP issuing the proposal at the Prague summit on May 7, 2009 of a separate vector of the ENP – the initiative "Eastern Partnership" with six countries in Eastern Europe (Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine) and South Caucasus (Azerbaijan and Armenia), thus emphasizing the European identity of post-Soviet states. The policy towards these countries has to be strong, proactive and unequivocal: with the Eastern Partnership the EU offers its Eastern partners concrete, far-reaching support for democratic and market-oriented reforms and thus contribute to the their political and economic stability[2].

According to the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Eastern Partnership and the Joint Declaration of the member countries of the Prague summit on the Eastern Partnership on May 7, 2009 and other documents adopted for the development of this initiative, legal regulation of relations between the EU and partner countries in the Eastern Partnership is carried out by the association agreements – international agreements involving a number of innovative provisions in the EU's relations with third countries, such as expanding political dialogue and deepening cooperation in matters of justice and security, the introduction of free trade and the gradual introduction

[1] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, 4. <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf> (2017, May, 05).
[2] MEMO/09/217. *Eastern Partnership,*(2009, May 5). <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-09-217_en.htm?locale=en> (2017, May, 05).

of visa-free regime.

The provisions of these documents were reflected in the Lisbon treaties on December 1, 2009. Pursuant to Article 217 of the Treaty on the Functioning of the European Union, the Union may conclude with one or more third countries or international organisations agreements establishing an association involving reciprocal rights and obligations, common action and special procedure [1].

Unfortunately, tragic events preceded the signing and ratification of the Association Agreement between EU and Ukraine: the refusal of the former President of Ukraine V. Yanukovych to sign the Association Agreement at the 28–29 November 2013 EU summit in Vilnius led to the the Euromaidan Revolution or Revolution of Dignity, the most dramatic episodes of which took place in Kyiv in February 2014, involving protesters, riot police, and unknown shooters. Nevertheless, the Association Agreement between EU and Ukraine was fully signed during the meeting of the Ukrainian President Petro Poroshenko with the European Council, leaders of the European Union, the Heads of State and Heads of Government of the 28 EU Member States on June 27, 2014. Parliament of Ukraine and the European Parliament ratified the Association Agreement between Ukraine and the EU simultaneously on September 16, 2014.

Since January 1, 2016, the European Union and Ukraine have started applying the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) which forms a significant part of the Association Agreement between Ukraine and the EU. The rest of the Association Agreement, containing political and cooperation provisions, has already been provisionally applied since November 2014. The Association Agreement between Ukraine and the EU will come into force after its ratification by all Parties of the Agreement.

The Association Agreement with Ukraine is a new generation of EU agreements with third countries which is characterised by three specific features: comprehensiveness, complexity and conditionality. The Association Agreement is a comprehensive framework agreement which embraces the whole spectrum of EU activities, from setting up DCFTA to cooperation and convergence in the field of foreign and security policy, as well as cooperation in the area of freedom, security and justice[2].

The Association Agreement constitutes a new stage in EU-Ukraine contractual relations, aiming at political association and economic integration. The Association Agreement is focused on support for core reforms, on economic recovery and growth, governance and sector co-operation in more than 30 areas, such as energy, transport, environment protection, industrial and small and medium enterprise cooperation, social development and protection, equal rights, consumer protection, education, training and youth as well as cultural cooperation[3]. The DCFTA provisions are the core part of the Association Agreement between EU and Ukraine, reflecting the EU's privileged relations and increased trade with Ukraine. The DCFTA goes appreciably further than classical forms of economic integration, offering not only improved trade and investment opportunities but also assistance in trade-related reforms aimed at economic recovery, growth and deeper integration of Ukraine as an Eastern Partner's economy with the world markets[4]. A special attention in the Association Agreement is paid to the common values, principles of democracy and rule of law, good governance, human rights and fundamental freedoms.

Achieving such ambitious goals would be, of course, impossible without a proper assistance from the EU.

The cooperation between EU and Ukraine in the framework of European Neighbourhood Policy and European Neighbourhood Policy itself have been studied by numerous authors, such as R. Petrov, L. Vakulenko, V. Haladzhi, T. Sydoruk, M. Mykiyevych, O. Poshedin, M. Chulaievska etc. Nevertheless, the legal issues of EU assistance to Ukraine have not been researched in a proper way.

The aim of the article is to study the relevant legal acts of the EU and Ukraine concerning financial

---

[1] *Treaty on the Functioning of the European Union.* Official Journal C 326 , 26/10/2012, P. 0001 – 0390, art.217. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (2017, May, 05).

[2] Petrov, R. *The New Generation of the European Union Association Agreement with Ukraine, Moldova and Georgia In Facing the Challenges in the European Union.* Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (Eulnteg) (Warsaw: Polish European Community Studies Association, 2015), 135. <http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/struktura/kue/publikacje/Documents/THE%20NEW%20GENERATION%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%20-%20Petrow.pdf> (2017, May, 05).

[3] *Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part* (ratified 16.09.2014) art.217.<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/page/open/id/2900> (2017, May, 05).

[4] Fact Sheet. *Georgia and Moldova one step closer to enhanced political and trade relations with the EU.* (Brussels, December 2, 2013). <http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131202_01_en.pdf> (2017, May, 05).

assistance in the framework of ENP and determine the EU support programmes to Ukraine.

The EU assistance is provided to the 16 partner countries (Algeria, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Egypt, Georgia, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Republic of Moldova, Morocco, Syria, Palestine, Tunisia and Ukraine), covered by the European Neighbourhood Policy (ENP), mainly through the European Neighbourhood Instrument, with a total budget of €15.4 billion for the period from 2014 to 2020. According to the Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a European Neighbourhood Instrument (ENI Regulation), the European Neighbourhood Instrument (ENI) is one of the instruments providing direct support for the European Union's external policies[1].

Funding instruments provide the legal basis for the implementation of geographic and thematic programmes. For the period 2014-2020, the EU has mainly nine instruments covering external cooperation and external aid and ENI is one of them[2].A total budget of the ENI is €15.4 billion for the period from 2014 to 2020. It structurally belongs to the IV category of expense of the EU multiannual financial framework (MFF) – "Global Europe", which covers all external action ("foreign policy") by the EU such as development assistance or humanitarian aid. Pursuant to Article 312 of the Treaty on the Functioning of the European Union. The multiannual financial framework shall ensure that Union expenditure develops in an orderly manner and within the limits of its own resources. It shall be established for a period of at least five years. The annual budget of the Union shall comply with the multiannual financial framework. The financial framework sets the maximum amount of spendings in the EU budget each year for broad policy areas ("headings") and fixes an overall annual ceiling on payment and commitment appropriations.

According to the Regulation of the European Parliament and the Council of 11 March 2014 laying down common rules and procedures for the implementation of the Union's instruments for financing external action (Regulation on funding instruments), the funding instruments generally provide that actions to be funded on their basis should be the object of a multiannual indicative programming, providing the framework within which financing decisions should be adopted. Financing decisions and support measures should take the form of annual or multiannual action programmes[3].

For the development of the Regulation on funding instruments aiming at presenting the goals for Eastern Partnership the European External Service promulgated ENI Regional East Strategy Paper (2014-2020) (the Strategy) and Multiannual Indicative Programme (2014-2017)[4]. Among the others, the Strategy sets out the following challenges in achieving the ENP goals: maintain partner countries' stability and independence under a complex geo-political context and resisting external pressures; address democracy and governance shortcomings; ensure democratic law enforcement through deep security sector reforms; tackle economic development through market-based principles, ensure inclusive growth and development, enhancement of quality of education and employability of graduates and better matching labour market and skills needs, ensure the environmental sustainability of development, reform energy and transport sectors, promote regional cooperation among partner countries, contribute to limiting and gradually solving of protracted conflicts and enhance the role of civil society and of local authorities as active contributors to policy design and reform processes. Pursuant to the Strategy, for those partners having concluded and signed Association Agreements including DCFTAs, a key challenge is their correct implementation and improvement of the administrative capacity.

The Eastern Partnership summit in Riga on May 20-22, 2015 became the next stage in the ENP review. The main views of the European Union on the further development of this initiative were outlined in the final declaration of the Summit. The document emphasizes that the scope and depth of cooperation

---

[1] *Regulation of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument.* Official Journal of the European Union L 77, 15/03/201 4, P. 27-43. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF> (2017, May, 05).

[2] Funding instruments. *Official site of the European Commission.* <https://ec.europa.eu/europeaid/funding/funding-instruments-programming/funding-instruments_en> (2017, May, 05).

[3] *Regulation of the European Parliament and the Council of 11 March 2014 laying down common rules and procedures for the implementation of the Union's instruments for financing external action.* Official Journal of the European Union L 77, 15/03/201 4, P. 95-108.< https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/ipa/2014/236-2014_cir.pdf > (2017, May, 05).

[4] Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014–2020. Regional East Strategy Paper (2014–2020) and Multiannual Indicative Program (2014–2017), art.3.2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/regional_east_strategy_paper_2014_2020_and_multiannual_indicative_programme_2014_2017_en_.pdf > (2017, May, 05).

between EU and partner countries are determined by the EU's and partners' ambitions and needs as well as the pace of reforms. The Summit participants pointed up that implementation of Association Agreements/DCFTAs would be a key priority of the EU and the partners concerned for the coming years[1].

The ENI Regulation envisages three types of programmes for financial support of the partner countries:

1. bilateral programmes;
2. multi-country programmes;
3. cross-border cooperation programmes.

One of the key documents concerning the EU-Ukraine cooperation is EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (Association Agenda), which is a joint practical tool aimed at preparing and promoting full implementation of the Association Agreement. The Association Agenda had been approved by the Cooperation Council between Ukraine and the EU in 2009.

The aim of the Association Agenda is to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement, by creating a practical framework through which the overall objectives of political association and economic integration can be realised and by providing a list of priorities for joint work on sector by sector basis. The Parties recognise the importance of supporting the agreed priorities through appropriate and sufficient political, technical and financial means[2].

The Association Agenda is the main mechanism for monitoring and evaluation of Ukraine's progress in implementation of the Association Agreement, as well as mechanism for monitoring and evaluation of the political association and economic integration achievements, especially those concerning Ukraine's achievements in ensuring respect for common values, and progress in achieving convergence with the EU in political, economic and legal areas[3].

The document emphasizes that the implementation of the Association Agenda will be subject to and part of annual reporting, monitoring and assessment. Progress made will be reviewed within the structures created under the Association Agreement[4].

Though the Association Agenda is a practical tool aimed at preparing and promoting full implementation of the Association Agreement, it is not a programme document and does not substitute programme measures, which are defined in the multiannual Programming of the European Neighbourhood Instrument.

Bilateral cooperation

According to the ENI Regulation the bilateral cooperation covers Union support to one partner country[5]. EU bilateral assistance should be included into the Single Support Framework, which is a programming document setting out the objectives and priorities for Union support, mainly selected from those included in the association agendas between the partner countries and the Union and in the partner countries' strategies or plans, indicating expected results and setting out the indicative level of funding, broken down by priority.

Among the priorities defined in the Association Agenda it is first of all necessary to take measures to implement the following reforms: constitutional reform, election reform, preventing and combating corruption, judicial reform, public administration reform, deregulation, public procurement reform, taxation reform, including VAT refunds, external audit, energy sector reform.

Although, due to the extraordinary circumstances, it is still impossible to determine multiannual

[1] Joint Declaration of the Eastern Partnership summit (Riga, 21–22 May 2015). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/riga-declaration-220515-final_en.pdf> (2017, May, 05).

[2] EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (As endorsed by the EU-Ukraine Association Council on 16 March 2015), 2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf > (2017, May, 05).

[3] EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (As endorsed by the EU-Ukraine Association Council on 16 March 2015), 2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf > (2017, May, 05).

[4] EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (As endorsed by the EU-Ukraine Association Council on 16 March 2015), 2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf> (2017, May, 05).

[5] Regulation of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument. Official Journal of the European Union L 77, 15/03/201 4, P. 27-43, art.6. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF> (2017, May, 05).

priorities for Ukraine, so there is no Single Support Framework for Ukraine. Under the ENI, Ukraine may get up to €1 billion from the EU in the period 2014-2020. As for all Neighbourhood countries, final allocations will depend on the country's needs and its commitment to reform[1]. Furthermore, Ukraine may benefit from additional financial assistance granted through the multi-country "umbrella programme": the incentive-based mechanism that rewards progress towards building deep and sustainable democracy by supplementary financial allocations ("more for more")[2].

For the period of 2015-2020 an annual assistance package of approximately €130 million is foreseen as a part of ENI. Besides, Ukraine can get €40-50 million yearly provided the proven progress in deepening democracy and respect of human rights[3].

As far as existing programmes are concerned, the Commission is currently funding a number of on-going sector budget support and technical assistance programmes which will provide input to the new Government in key areas such as economic development, public financial management and justice. This represents approximately €400 million[4].

Furthermore, on April 29, 2014 the Commission adopted an implementing decision on a Special measure 2014 in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union, which contributes to the EU support package of short and medium term measures to help stabilise the economic and financial situation in Ukraine, assist with the transition and encourage political and economic reforms, with participation of the civil society. The special measure contains two actions:

1. State building contract for Ukraine;
2. Ukraine civil society support programme.

State building contract is one of the budget support programmes. Budget support is an important instrument in EU's comprehensive development policy towards partner countries, which involves policy dialogue, financial transfers to the national treasury account of the partner country, performance assessment and capacity-building, based on partnership and mutual accountability[5]. Budget support funds must be accounted as state budget revenues and included in the State budget of the beneficiary country, if predictable enough, in the draft of the state budget, otherwise in the year-end report of the budget[6].

Pursuant to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions "The Future Approach to EU Budget Support to Third Countries", the aim of the budget support is to build and consolidate democracies, pursue sustainable economic growth and eradicate poverty. In order to achieve these *goals* the European Commission provides three forms of budget support programmes:

1. Good Governance and Development Contracts to provide budget support to a national development or reform policy and strategy.
2. Sector Reform Contracts to provide budget support in order to address sector reforms and improve service delivery.
3. State Building Contracts to provide budget support in fragile and transition situations[7].

The State Building Contract was signed on May 13, 2014 by the President of the European

---

[1] European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations. Ukraine. *Official site of the European Commission.* <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/ukraine_en> (2017, May, 05).

[2] Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020. Strategic Priorities 2014-2020 and Multi-annual Indicative Programme 2014-2017. European Neighbourhood-wide measures. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/enp_wide_strategic_priorities_2014_2020_and_multi_annual_indicative_programme_2014_2017_en.pdf> (2017, May, 05).

[3] *Memo of the European Commission. European Commission's support to Ukraine* (Brussels, 5 March 2014). <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-159_en.htm> (2017, May, 05).

[4] *Memo of the European Commission. European Commission's support to Ukraine* (Brussels, 5 March 2014). <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-159_en.htm> (2017, May, 05).

[5] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. *The Future Approach to EU Budget Support to Third Countries.* (Brussels, October 13, 2011), 2. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0638&from=EN> (2017, May, 05).

[6] Старостенко, Н., Саєнко, О., Колосова, В., Слинько, Н. (2014). *Бюджетна підтримка ЄС в Україні.* Київ: ФОП Москаленко О.М., 6.

[7] EuropeAid Development and Cooperation Directorate-General European Commission. *Budget Support Guidelines. Programming, Design and Management – A modern approach to Budget Support.* (Brussels, September, 2012), 13. *Official site of the European Commission.* <http://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/methodology-budget-support-guidelines-201209_en_3.pdf> (2017, May, 05).

Commission and the Prime-Minister of Ukraine. The State Building Contract provided in the form of budget support, financial assistance to support the process of transition and preparing reforms in the context of the Association Agreement/DCFTA.

The overall budget of the "State Building Contract" programme amounted to €355 million and was disbursed in two tranches. Unlike the first tranche of €250 million, the second one of €105 million was linked to progress in reforms in the areas of anti-corruption, public finance management, civil service, constitutional reform, electoral legislation and justice (such as adoption of the Law "On Prevention of Corruption", launching of the e-declarations of the state officials, adoption of the Law "On National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" and creation the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a predecessor of the National Anti-Corruption Committee etc.)

The aim of a programme is to support civil society in Ukraine and increase the role of civil society in promoting and monitoring democratic reforms and inclusive socio-economic development in Ukraine. The new program provides direct funding to the Civil Society organizations to build up their capacity to analyze the reforms and is directly linked to the State Building Contract. The Civil Society organizations will monitor the reforms agreed under that Contract, including fight against corruption, constitutional reform and judicial reform[1].

The action will be implemented through calls for proposals for civil society organisations. Training and advice will also be provided to support the establishment of a structured dialogue between the authorities and the civil society[2].

Multilateral cooperation

According to the ENI Regulation multi-country programmes address challenges common to all or a number of partner countries, based on priorities of the Eastern Partnership[3].

The multilateral framework of the Eastern Partnership provides for cooperation activities and open and free dialogue serving the objectives of the Partnership. It operates on a basis of joint decisions of the European Union and the partner countries. It provides a forum to share information and experience on the partner countries' steps towards transition, reform and modernisation and gives the EU an additional instrument to accompany these processes. It will facilitate the development of common positions and joint activities[4].

The multilateral dimension operates at the following levels: summits involving Heads of State and Government, Foreign Ministers' meeting, the meeting of experts in the four Eastern Partnership thematic platforms:

1. democracy,good governance and stability;
2. economic integration and convergence with EU policies;
3. energy security;
4. contacts between people.

In addition, the Eastern Partnership multilateral dimension with the support of the European Commission implemented a number of practical projects (flagship initiatives) in the following areas: integrated border management, promotion of small and medium enterprises, energy efficiency, environmental management and prevention of natural and man-made disasters[5].

The participants of the Platform "Democracy, good governance and stability" adopted "General

[1] Угода про фінансування Програми *Підтримка громадянського суспільства в Україні* між Кабінетом Міністрів України та Європейським Союзом (підписана 5 та 13 вересня 2014 року, набрала чинності для України 13 вересня 2014 року). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_014/card2#Card>(2017, May, 05).

[2] Угода про фінансування Програми «Підтримка громадянського суспільства в Україні» між Кабінетом Міністрів України та Європейським Союзом (підписана 5 та 13 вересня 2014 року, набрала чинності для України 13 вересня 2014 року). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_014/card2#Card>(2017, May, 05).

[3] *Regulation of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument.* Official Journal of the European Union L 77, 15/03/201 4, P. 27-43, art.6. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF> (2017, May, 05).

[4] Joint Declaration of the Eastern Partnership summit (Riga, 21–22 May 2015). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/riga-declaration-220515-final_en.pdf> (2017, May, 05).

[5] The Eastern Partnership Initiative. *Official site of the Embassy of Ukraine to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.* <http://uk.mfa.gov.ua/en/about-ukraine/european-integration/east-pertnership> (2017, May, 05).

Guidelines and Rules of Procedure" for four thematic platforms on their first meeting. These platforms are created as forums for discussion the common issues, in which the partner countries are interested. Full participants in all four platforms are the EU Member States, the Partner Countries, the European Commission and the European External Action Service[1]. Besides, the participants of all the four platforms adopted Working Programmes for every platform for the period 2014-2017 aimed at achieving the goals agreed in bilateral Action Plans or Association Agendas and reflect the priorities set in the ENI Regional East multiannual indicative programme (2014-2017)[2].

Platform 1 "Democracy, good governance and stability" aims at improve such areas as democratic governance, justice and home affairs and security and stability[3]. The responsible state body is the Ministry of Justice of Ukraine.

The core objectives of the Platform are pursued through different Panels, such as a Panel on Common Security and Defence Policy (the responsible authority is The General Staff of the Armed Forces of Ukraine), a Panel on Asylum and Migration (the responsible authority is the State Migration Service of Ukraine), a Panel on Public Administration reform the responsible authority is the National Agency of Ukraine on Civil Service) etc[4].

Platform 2 "Economic Integration and Convergence with EU Policies" has the objective to contribute to the smart, sustainable and inclusive development of a free market economy in Partner Countries[5]. This Platform is significantly important for Georgia, Moldova and Ukraine, while these countries signed Association Agreements including Deep and Comprehensive Free Trade Agreements. The panels within Platform 2 are: a Panel on Transport (the responsible authority is the Ministry of Transport of Ukraine), Panel on Environment and Climate Change (the responsible authority is the Ministry of Ecology and natural Resources of Ukraine), Panel on Trade and Trade Related Regulatory Cooperation (the responsible authority is the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine) etc[6].

The core objectives of the *Platform 3 "Energy Security"* are the following:

- approximation of the regulatory framework;
- development of electricity, gas and oil interconnections and diversification of supply;
- stakeholder dialogue in energy efficiency and renewable energy;
- cooperation in establishing and strengthening a regulatory framework in nuclear safety;
- conventional and unconventional oil and gas resources[7].

The responsible authority is the Ministry of Energy and Coal Mining of Ukraine.

Platform 4 *"Contacts between people"* contributes to the goals of the Eastern Partnership, notably in the area of people-to-people contacts and serves to promote European values, political stability, economic growth and social justice[8]. Platform 4 is focused on youth, students, teachers, scientists and artists. The key goals of the Platform are to strengthen the partner countries 'participation in the EU programmes on international cooperation, strengthen their capacity of reform implementation and expand

---

[1] Eastern Partnership Multilateral Platforms. *General Guidelines and Rules of Procedure*, art.2.1. <http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://eeas.europa.eu/eastern/platforms/rules_procedure_en.pdf> (2017, May, 05).

[2] Platform 1 *Democracy, Good governance and Stability*. Core objectives and work programme 2014-2017, 1-2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform1_en.pdf > (2017, May, 05).

[3] Platform 1 *Democracy, Good governance and Stability*.nCore objectives and work programme 2014-2017, 1-2. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform1_en.pdf > (2017, May, 05).

[4] Багатосторонні платформи Східного Партнерства. *Офіційний сайт МЗС України.* <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/east-pertnership> (2017, May, 05).

[5] Platform 2 *Economic Integration and Convergence with EU Policies*. Work Programme 2014 – 2017, 1. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform2_en.pdf> (2017, May, 05).

[6] Багатосторонні платформи Східного Партнерства. *Офіційний сайт МЗС України.* <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/east-pertnership> (2017, May, 05).

[7] Platform 3 *Energy Security.* Core Objectives and Revised Work Programme 2014-2017 , p.2. *Official site of the European External Action Service.* <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/platform_3_work_programme_2014-2017.pdf> (2017, May, 05).

[8] Implementation Report of Work Programme 2014-17. Platform 4 *Contacts between people*, p.1. *Official site of the European Commission.* <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/international-cooperation/documents/eastern-partnership/progress-report-5-eap_en.pdf > (2017, May, 05).

cooperation between educational and scientific institutions. The responsible authority is the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Cross-border cooperation

Cross-border cooperation programmes (CBC) address cooperation between one or more Member States, on the one hand, and one or more partner countries and/or the Russian Federation, on the other hand, taking place along their shared part of the external border of the Union[1].

CBC contributes to the general ENI objective of progress towards 'an area of shared prosperity and good neighbourliness' between EU Member States and their neighbours. To advance this goal it is necessary to achieve three strategic objectives:

- promote economic and social development in regions on both sides of common borders;
- address common challenges in environment, public health, safety and security;
- promote better conditions and modalities for ensuring the mobility of persons, goods and capital[2].

Ukraine participates in four ENI CBC programmes, namely: the Cross-border Cooperation Programme Poland – Belarus – Ukraine 2014–2020, the Cross-border Cooperation Programme Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine, the Cross-border Cooperation Programme Ukraine – Romania 2014-2020 and Black Sea basin 2014-2020.

In the framework of the agreements, the following areas will be financed: improvement of the infrastructure of border regions, environmental protection and efficient use of natural resources, border management and border security, management in the field of migrations entrepreneurship, the development of small and medium-sized enterprises, local culture, common challenges in the field of security and law enforcement[3].

To sum up, the key objective of the cooperation between the EU and Ukraine in the framework of ENP and its Eastern regional dimension Eastern Partnership is to bring Ukraine closer to the EU. The Association Agreement determines Ukraine to implement economic, judicial and financial reforms. Therefore, the EU provides Ukraine with financial support for achieving these goals. The ENI regulation envisages three types of programmes covering the EU support for Ukraine. For the development of this Regulation the European External Action Service adopted Regional East Strategy Paper (2014-2020) and Multiannual Indicative Programme (2014-2017) which present the objectives for multi-country cooperation for the EU's Eastern Neighbourhood. The joint practical tool aimed at full implementation of the Association Agreement is the EU-Ukraine Association Agenda.

References:

1. *Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part* (ratified 16.09.2014). <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/page/open/id/2900> (2017, May, 5).
2. Bagatostoronni platformy Shidnogo Partnerstva [Multilateral platforms of Eastern Partnership]. *Official site of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.* <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/east-pertnership> (2017, May, 05). [in Ukrainian]
3. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, (2003, March 11). <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf> (2017, May, 05).
4. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. *The Future Approach to EU Budget Support to Third Countries.* (Brussels, October 13, 2011). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0638 &from=EN> (2017, May, 05).
5. Core objectives and work programme 2014-2017. *Official site of the European External Action Service.*

[1] Regulation of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument. Official Journal of the European Union L 77, 15/03/201 4, P. 27-43, art.6. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF> (2017, May, 05).

[2] Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020. Programming document for EU support to ENI Cross-Border Cooperation (2014-2020), 4. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/cbc_2014-2020_programming_document_en.pdf> (2017, May, 05).

[3] Ukraine signed cross-border cooperation agreements with four EU countries. <http://uawire.org/news/ukraine-signed-cross-border-cooperation-agreements-with-4-eu-countries#> (2017, May, 05).

<http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform1_en.pdf > (2017, May, 05).
6. Eastern Partnership Multilateral Platforms. *General Guidelines and Rules of Procedure*. <http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://eeas.europa.eu/eastern/platforms/rules_procedure_en.pdf> (2017, May, 05).
7. EuropeAid Development and Cooperation Directorate-General European Commission. *Budget Support Guidelines. Programming, Design and Management – A modern approach to Budget Support.* (Brussels, September, 2012). *Official site of the European Commission.* http://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/methodology-budget-support-guidelines-201209_en_3.pdf (2017, May, 05).
8. European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations. Ukraine. *Official site of the European Commission.* <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/ukraine_en> (2017, May, 05).
9. EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement (As endorsed by the EU-Ukraine Association Council on 16 March 2015). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf > (2017, May, 05).
10. Fact Sheet. *Georgia and Moldova one step closer to enhanced political and trade relations with the EU.* (Brussels, December 2, 2013). <http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131202_01_en.pdf> (2017, May, 05).
11. Funding instruments. *Official site of the European Commission.* <https://ec.europa.eu/europeaid/funding/funding-instruments-programming/funding-instruments_en> (2017, May, 05).
12. Implementation Report of Work Programme 2014-17. Platform 4 *Contacts between people. Official site of the European Commission.* <http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/international-cooperation/documents/eastern-partnership/progress-report-5-eap_en.pdf> (2017, May, 05).
13. Joint Declaration of the Eastern Partnership summit (Riga, 21–22 May 2015). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/riga-declaration-220515-final_en.pdf> (2017, May, 05). [in English]
14. Memo of the European Commission. European Commission's support to Ukraine. (Brussels, 5 March 2014). <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-159_en.htm> (2017, May, 05).
15. MEMO/09/217. *Eastern Partnership,*(2009, May 5) < http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-09-217_en.htm?locale=en> (2017, May, 05).
16. Platform 1 *Democracy, Good governance and Stability*. Core objectives and work programme 2014-2017. *Official site of the European External Action Service.*<http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform1_en.pdf> (2017, May, 05).
17. Platform 2 *Economic Integration and Convergence with EU Policies*. Work Programme 2014 – 2017, 1. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/platforms/docs/work_programme_2014_2017_platform2_en.pdf> (2017, May, 05).
18. Platform 3 *Energy Security.* Core Objectives and Revised Work Programme 2014-2017 , p.2. *Official site of the European External Action Service.* <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/platform_3_work_programme_2014-2017.pdf> (2017, May, 05).
19. Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020. Strategic Priorities 2014-2020 and Multi-annual Indicative Programme 2014-2017. European Neighbourhood-wide measures. *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/enp_wide_strategic_priorities_2014_2020_and_multi_annual_indicative_programme_2014_2017_en.pdf> (2017, May, 05).
20. Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014-2020. Programming document for EU support to ENI Cross-Border Cooperation (2014-2020). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/cbc_2014-2020_programming_document_en.pdf > (2017, May, 05).
21. Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) – 2014–2020. Regional East Strategy Paper (2014–2020) and Multiannual Indicative Program (2014–2017). *Official site of the European External Action Service.* <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/regional_east_strategy_paper_2014_2020_and_multiannual_indicative_programme_2014_2017_en_.pdf > (2017, May, 05).
22. *Regulation of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument.* Official Journal of the European Union L77, 15/03/2014, 27-43. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF> (2017, May, 05).
23. *Regulation of the European Parliament and the Council of 11 March 2014 laying down common rules and procedures for the implementation of the Union's instruments for financing external action.* Official Journal of the European Union L77, 15/03/2014, 95-108. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/ipa/2014/236-2014_cir.pdf> (2017, May, 05).
24. Petrov, R. *The New Generation of the European Union Association Agreement with Ukraine, Moldova and Georgia In Facing the Challenges in the European Union.* Re-thinking EU Education and Research for Smart and Inclusive Growth (Eulnteg) (Warsaw: Polish European Community Studies Association, 2015), 135.

<http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/struktura/kue/publikacje/Documents/THE%20NEW%20GENERATION%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%20-%20Petrow.pdf> (2017, May, 05).
25. Starostenko, N., Sayenko, O., Kolosova, V., Slynko, N. (2014). *Byudzhetna pidtrymka YeS v Ukrayini* [Budget Support of the EU in Ukraine]. Kyiv: FOP Moskalenko O.M. [in Ukrainian]
26. The Eastern Partnership Initiative. *Official site of the Embassy of Ukraine to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.* <http://uk.mfa.gov.ua/en/about-ukraine/european-integration/east-pertnership> (2017, May, 05).
27. *Treaty on the Functioning of the European Union.* Official Journal C 326 , 26/10/2012, P. 0001 – 0390, art.217. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (2017, May, 05).
28. *Ugoda pro finansuvannya Programy Pidtrymka gromadyanskogo suspilstva v Ukrayini mizh Kabinetom Ministriv Ukrayiny ta Yevropejskym Soyuzom* [The Agreement on Financing of the Support program for civil society in Ukraine between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the EU] (signed on September 5 and 13, 2014, came into force on September 13, 2014). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_014/card2#Card>(2017, May, 05). [in Ukrainian]
29. Ukraine signed cross-border cooperation agreements with four EU countries. <http://uawire.org/news/ukraine-signed-cross-border-cooperation-agreements-with-4-eu-countries#> (2017, May, 05).

Nataliya Pipchenko, ScD in Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Taras Moskalenko
Ministry of the Foreign Affairs of Ukraine, Ukraine

TRENDS OF UKRAINE'S DIGITAL DIPLOMACY

The practice of Ukraine's digital diplomacy is based on the preservation of the sovereignty and independence, the establishment of strategic relationships with leading world actors, the maintenance of the state international authority in the existing international conditions. Also, it is suggested the author s' vision of the effective use of social media in the field of Ukraine's foreign policy as an innovative state activity tool and developed the recommendations for Ukraine's diplomatic missions. In the paper, we will study the difference between the interactions of Ukraine's political actors from 2010 to 2016 (from the time the beginning of government activity on the Internet) with audience.
Key words: digital diplomacy, social media, foreign policy, Ministry of Foreign Affairs, Ukraine.

Introduction

The age of rapid development of information and communication technology made efficiency and intensity of relations between international actors an information advantage within global environment, so that they develop their own foreign policy strategies that are based on ensuring political and information power, dominance in global and regional information flows, influence on international institutions that support the balance of the international system.

The structure of the paper is organised in this way. We will conceptualise the theoretical aspect of digital diplomacy in the first part of the paper. The comparative analysis will be presented in the second part. The modern communication practice of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine will be presented and discussed in the third part. We use the method of comparative analysis in order to find out the communication differences between Ukraine's political actors. Our comparative analysis is based on the investigation of official accounts of the President of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs.

Definition of the digital diplomacy and its impact on the system of international relations

The use of media space to position a state in international relations is predetermined by a variety of communications, namely exchange of different types of information at international and national levels. In terms of international interplay modern media can contribute into settlement of internal and external crises; improvement of socio-economic relations in a country and between countries; promotion and advancement of new ideas for international cooperation, formation of a state's image in public opinion. Media influence mass consciousness, international, political and social relations, financial and economic cooperation, state's promotion on international scene; so in today's globalized society information has become a resource that enables state's promotion in any sphere of international relations. Experts point out that the more effective information policy of a state is, the more a state will have opportunities to fill up global information space with information positive for its reputation, will be able to withstand informational war and intervention and, at the same time, to independently, without external influences, shape own information image and prevent any negative impact.

The term 'digital diplomacy' was introduced in the US in the mid 90's of the twentieth century and is associated with introduction of the concept of 'soft' power, proposed by Joseph Nye-Jr.[1] for development and implementation of a new concept in US diplomacy of the twenty first century. In his view, the use of global information and communication network promotes a new model of diplomatic activity aimed to convince an international community of correctness and effectiveness of foreign policy decisions taken by leading actors in international relations. The idea of digital diplomacy was considered in the strategy and practice of the US foreign policy which priorities is network development as a means of communication between the United States and international community.

[1] Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

The universal approach to understanding digital diplomacy was developed in the US Institute of Peace[1] under which 'digital diplomacy' refers to a form of foreign policy which is associated with the use of global information and communication networks in international relations and covers the practice of interstate relations, the system of foreign policy decision-making, communication of diplomatic missions carried out by means of information and communication technologies.

Digital diplomacy is one of the elements of modern security policy[2]. In this context, security policy extends its classical definition and includes, in addition to military, also social, cultural and communication aspects. New factors, among which we should name revolutionary changes in media and growing political weight of public opinion, allowed modifying functions and levels related to identification and interpretation of security policy. Modern communication and information tools became an important part of national security as well as political, military and economic power.

The use of digital diplomacy helps to prevent crises, solve social problems, strengthen confidence in a country, create alliances to overcome antagonism and promoting national interests in the international arena. Digital diplomacy may be used as 'offensive weapons' for information neutralization of 'malevolent groups of countries' and, on the contrary, as a warning or preventive tool against hostile pressure on domestic audience.

Another purpose of digital diplomacy in international relations[3] is promotion and strengthening of international norms and principles which formalize and help to control obligations of states for maintaining established international regimes, in particular, regarding nonproliferation of dual-use high technology.

States may use digital diplomacy to protect their own economic interests and to create a favorable macro-economic infrastructure, particularly through its impact on political and economic leaders in decision-making about the rules and methods for regulation of domestic or global economic space. Information and culture programs supported by means of digital diplomacy are able to ensure interests of national economy at international level by stabilizing world population growth, implementation of measures aimed at informing and educating, promotion of mass culture. The use of digital diplomacy in this area contributes to intensity of communication with business communities of countries and external audiences as a whole, increasing public awareness, providing access to modern sources of information and education, overcoming social and economic inequality.

Digital diplomacy is also a means to minimize the risk to national security in terms of implementation of new political ambitions by any state. It has the ability to combine risk and caution in promotion national interests while avoiding direct pressure on other states, and even, conversely, facilitating development of friendly and harmonious relations between them. Digital diplomacy with a relatively small investment allows creating conditions for political stability and economic growth, as well as resolving crisis situations that are difficult to resolve by other means.

The advantage of digital diplomacy as a modern form of diplomatic activity, which in a global network of international relations brings together different actors (NGOs, media, etc.), is overcoming of political, economic, cultural and social barriers between countries and nations, even in terms of asymmetric technological development of the world. Thus, digital diplomacy promotes integration of political values and peaceful dialogue between different countries and formation of world public opinion by interaction between context and content of Internet-messages. Nowadays, the main tool of state's foreign policy activity on Internet is the use of social media for impact on external audience and creation of positive international state's image.

Practice of Ukrainian political actors in the field of digital diplomacy

The use of such instrument of digital diplomacy as social media has become a common practice of Ukrainian public authorities in order to improve efficiency of information and communication support for state's foreign policy and its promotion in the EU. Definition and implementation of basic principles of foreign policy is carried out in close cooperation and coordination between the President of Ukraine,

[1] Solomon, R.H., Wriston, W.B., Shultz, G.P. (1997). Keynote addresses from the Virtual Diplomacy Conference. *Peaceworks*, 18, 21.

[2] U.S. State Department (2000). *U.S. Department of State's Strategic Plan.* The Office of Management Policy and Planning. <http://www.state.gov/www/global/general_foreign_policy/2000_dos_stratplan_index.html> (2017, April, 24).

[3] U.S. Advisory Commission on Public Diplomacy (2002). *Building America's Public Diplomacy Through a Reformed Structure and Additional Resources*. Report. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/state/13622.pdf> (2017, April, 24).

the Prime Minister of Ukraine together with the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs together with the diplomatic missions of Ukraine; so official social media accounts of corresponding political actors were chosen for analysis, in order to establish efficiency of interaction with European audiences regarding interpretation of the Ukrainian foreign policy initiatives.

Functioning of the official accounts of political actors in social media showed that Ukrainian authorities, in particular, the President of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs, since 2010–2013 are represented in Twitter, Facebook, YouTube, and since 2014 – in Google+ and VK (Vkontakte). Currently, the use of social media as an important diplomatic tool to inform European audience about Ukraine and its foreign policy is implemented through active information and communication activities of the Ministry of Foreign Affairs in Facebook, Twitter, Google+, VK, YouTube, Storify, Medium, WordPress, Blogger, Instagram and Vine.

It should be noted that since 2014 interaction of government institutions of Ukraine with global and domestic public was updated. In particular, during 2010–2013 state institutions used Twitter accounts as an additional information channel and duplicated news from own official web portals, so interaction with the audience was either completely absent (account of the Parliament[1]), or only one-way communication took place (accounts of the Cabinet of Ministers of Ukraine[2] and the Ministry of Foreign Affairs). According to the thematic focus, the most popular posts were related to participation of Ukrainian officials[3] in public events. But in 2014 efficiency from use of digital tools to support diplomacy and protect national interests of Ukraine was realized. In particular, Twitter is widely used by Ukrainian government institutions to make dialogue with external and internal audiences.

As a result, during 2010–2013 interaction of government institutions with audience via Facebook was almost absent, although the account of the Prime Minister of Ukraine[4] posted responses to user queries on various issues while accounts of the other public institutions contained thematic debates only between users. State institutions[5;6] used Facebook accounts also as an additional information channel and they duplicated news from official web sites; again interaction with the audience was either completely absent or had one-way character. According to the thematic focus, discussions between users often occurred on messages related to participation of Ukrainian officials in public events or on topical political processes. But since 2014 activities of Ukrainian government institutions in Facebook has been reconsidered which made it possible to change international political discourse on Ukraine-Russia relations, intensify informational campaign and renovate the tools of foreign policy activity.

Investigation of the official social media accounts of the President of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs showed a low level of cooperation of state institutions with external audiences over the 2010–2013 and revitalization of activity in the global network in 2014. The corresponding structural subdivisions of state institutions took into account requests of the target audience for information about Ukrainian crisis and began to actively participate in topical discussions but placed information was mainly in Ukrainian.

The activity of the Ministry and Diplomatic Missions of Ukraine

During 2010–2013 the diplomatic missions of Ukraine insufficiently used possibilities of digital diplomacy to implement two-way communication, as far as created accounts performed only limited information function without attracting audiences to dialogue. Also, information was mostly posted

---

[1] Верховна Рада України. *Офіційний акаунт Верховної Ради України в Twitter.* <https://twitter.com/verkhovna_rada> (2017, April, 24).

[2] Кабінет Міністрів України. *Офіційний акаунт Кабінету Міністрів України в Twitter.* <https://twitter.com/Kabmin_UA> (2017, April, 24).

[3] Адміністрація Президента України. *Офіційний акаунт Адміністрації Президента України в Twitter.* <https://twitter.com/PresidentUA and https://twitter.com/APUkraine> (2017, April, 24).

[4] Кабінет Міністрів України. *Офіційний акаунт Кабінету Міністрів України в Facebook.* <https://www.facebook.com/KabminUA> (2017, April, 24).

[5] Адміністрація Президента України. *Офіційний акаунт Адміністрації Президента України в Facebook.* <https://www.facebook.com/president.gov.ua/> (2017, April, 24).

[6] Верховна Рада України. *Офіційний акаунт Верховної Ради України в Facebook.* <https://www.facebook.com/pages/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0/527553917352715?fref=ts> (2017, April, 24).

in Ukrainian and occasionally in a language of a host country; that impeded reading of the required data by foreign users who do not speak Ukrainian.

In this context, we'll recall that in a host country the attitude of the public, political and business elites to our country and its steps in the international arena depends on the activities of diplomatic missions in media environment of a host country that should be carried out carefully, in order to minimize negative impacts and provide maximum results of information and explanatory activities. The features of such work are consideration of heterogeneity of media environment, as it is influenced by various factors, including mass media of a host country, domestic and international media; periodic and special protocol events on which information exchange and expression of the state's position is actively carried; unofficial contacts in order to obtain specific information; working with government agencies of the host country, etc.

Thus, since 2014 due to aggravation of Ukrainian–Russian relations the Ministry of Foreign Affairs has revised the tools to support initiatives and foreign policy interests of Ukraine and intensified the work of Ukrainian diplomatic missions. Currently, all diplomatic missions of Ukraine are represented in social media. In order to effectively use digital tools of diplomacy the foreign ministry plans to improve informational content in accounts of diplomatic missions, introduce cutting theme on foreign policy initiatives, rebrand the Ministry in social media and intensify multilingual dialogue with the public.

The first positive results of the foreign ministry's activity in social media in 2014[1] were the campaign #RussiaInvadedUkraine regarding Ukrainian–Russian border crossing by Russian heavy weaponry, and the project #SelfieWithFlag dedicated to the Day of the National Flag of Ukraine with suggestion to make photos with Ukrainian flag in famous foreign tourist places.

In 2015 among online image campaigns of the Ministry of Foreign Affairs the most remarkable are initiation of Twitter-interview of diplomatic staff with hashtags #AskConsul, #AskMFA, #EmbInterview; creation of hashtags #UkraineNewsAlert, #StopFake and #Reforms4Ukraine for information about important events in Ukraine and to counteract Russian propaganda; campaigns in social media #LetMyPeopleGo in support of Ukrainian citizens illegally detained in Russia; and campaigns #TellWorldAboutUA and #AwesomeUkraine to tell interesting facts about Ukraine; implementation of #MyUkraineIs project, aimed to promote Ukraine abroad and creation of the online platform www.myukraineis.org supported by the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Information Policy and StratCom.UA; initiation of the project 'Crimea on the world map' through the hashtag #CrimeaIsUkraine, to correctly indicate Crimea's territorial affiliation on maps.

In 2016 among online image campaigns of the Ministry of Foreign Affairs we may highlight the project #BeEuropean, supported by the EU Delegation in Ukraine, the European truth edition and the EU radio. The project was aimed to spread interesting information about the life of Europeans and told Ukrainian stories about how to be a European. The other remarkable campaign in 2016 is joining the UN campaign #StandUp4HumanRights, in order to testify Ukraine's support to fundamental rights and freedoms.

It worth of noting, that promising areas for the Ministry's activity in the field of image in 2017 will be development of digital diplomacy through creation of image cultural portal in English and its integration into diplomatic and international cultural networks.

Results

Nowadays, in social media remains a high percentage of breaking news about current political and economic events in Ukraine that may attract the attention of the public opinion but authors don't write about other aspects of Ukraine's life. As a result, we should provide the positive information about Ukraine for creating the positive reputation of the state abroad.

We believe that implementing the tools of digital diplomacy in foreign policy will allow Ukraine to establish fast communication and collaboration between government agencies regarding any foreign, economic or social problem; to perform online consultations; to transmit, disseminate and store information from various international issues; to effectively carry out information campaign via subscriptions and placement of data in RSS-feeds, coordination of information on various social media accounts and so on. Effective foreign policy depends on existence of a single node web resource to place information of the foreign ministry regarding work in social media and lists of social media, popular in different countries; consulting diplomats on using social platforms; technical support of accounts; holding interactive seminars on foreign policy issues and development of applied applications and tools.

[1] Ministry of Foreign Affairs. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in social media*. <http://mfa.gov.ua/en/page/open/id/4601> (2017, April, 24).

In addition, development of recommendations of the foreign ministry of Ukraine concerning effective work in the field of digital diplomacy determines studying of the target audience, clarification of a visiting purpose and application by users of various web resources and technologies which give access to information. Thus, it is possible to offer a number of sections to be placed on a single web resource for the MFA of Ukraine: blog as an access to the latest official government news; 'meeting room' where visitors may learn about important statements of the President; photos as an access to formal and informal photographs; video performances with major officials of the country; 'live' as online access to events occurring in government; search the database saving useful data and simultaneous publication of information in multiple social media accounts. Awareness about the benefits of using digital diplomacy in the foreign policy of Ukraine will give opportunity to apply effective methods of foreign policy and adequate countermeasures.

The results show that there is a gap between the intentions and outcomes of governmental communication with the foreign audience. The findings from the comparative analysis suggest that Ukraine uses social media for effective explanation its European initiatives and government programs to the global and domestic public.

Discussion and conclusions

The impact of information policy within Ukraine is significant for conditions, nature and level of attitude from our European partners and their readiness to promote Ukraine's integration into continental information space. In terms of Ukraine's desire, officially declared on the highest level, to actively participate in the process of European integration, to join advanced samples of European experience in the key areas of political, social, economic and cultural life of society at the stage of deepening relations between Ukraine and the European Union the role of public information is particularly important to ensure broad public support for Ukraine's European integration policy which effectiveness depends on the success and use of digital tools of diplomacy.

We believe that further discussion on the use of social media for support of Ukraine's European integration policy is connected with the practice of the presence of Ukraine's diplomatic missions in social media that includes not only the open of accounts, the thematic professional debates in blogs but also attraction of the famous foreign/European bloggers and experts as the opinion leaders to clarify the situation about the Ukraine crisis; the conceptual approaches at the level of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to changing national legislation in the field of foreign policy; working out a multilingual system for monitoring and analysis of open online information that permits to make a forecast of the political situation and to present concrete proposals for the Ukraine's political leadership; creation of mobile applications to communicate with the Ukraine's diplomatic missions; updating the information and communication infrastructure the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in accordance with the standards in the field of international security.

It should be emphasized that development of information technology will help to address the key challenges of Ukraine's foreign policy and maintain a sufficient level of defense capability through creation of modern means for response and prevention of global information threats. The use of digital diplomacy as an instrument of foreign policy activity will increase the awareness of international community about the country, intensify all-round cooperation with international organizations and foreign countries; therefore current goals and tasks facing Ukraine require coordinated actions of the executives to strengthen position of the state in the global information space, countering the spread of negative perceptions of Ukraine in public mind of foreign countries and ensuring proper information support of Ukraine's international initiatives. In this paper, we compared communication practice of Ukraine's main political actors from 2010 to 2016 and introduced the recommendations for Ukraine's diplomatic missions.

References:

1. Administratsiya Prezydenta Ukrayiny [The Administration of the President of Ukraine]. *Ofitsiynyy akaunt Administratsii Prezydenta Ukrayiny v Twitter* [The Official account of the Administration of the President of Ukraine on Twitter]. <https://twitter.com/PresidentUA and https://twitter.com/APUkraine> (2017, April, 24) [in Ukrainian].
2. Administratsiya Prezydenta Ukrayiny [The Administration of the President of Ukraine] *Ofitsiynyy akaunt Administratsii Prezydenta Ukrayiny v Facebook* [The Official account of the Administration of the President of Ukraine on Facebook]. <https://www.facebook.com/president.gov.ua/> (2017, April, 24) [in Ukrainian].
3. Kabinet Ministriv Ukrayiny [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiynyy akaunt Kabinetu Ministriv Ukrayiny v Twitter* [The official account of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Twitter]. <https://twitter.com/Kabmin_UA> (2017, April, 24) [in Ukrainian].

4. Kabinet Ministriv Ukrayiny [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiynyy akaunt Kabinetu Ministriv Ukrayiny v Facebook* [The official account of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Facebook]. <https://www.facebook.com/KabminUA> (2017, April, 24) [in Ukrainian].
5. Ministry of Foreign Affairs. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in social media*. <http://mfa.gov.ua/en/page/open/id/4601> (2017, April, 24) [in English].
6. Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). *America's Information Edge. Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].
7. Solomon, R.H., Wriston, W.B., Shultz, G.P. (1997). Keynote addresses from the Virtual Diplomacy Conference. *Peaceworks*, 18, 21. [in English].
8. U.S. Advisory Commission on Public Diplomacy (2002). *Building America's Public Diplomacy Through a Reformed Structure and Additional Resources*. Report. <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/state/13622.pdf> (2017, April, 24) [in English].
9. U.S. State Department (2000). *U.S. Department of State's Strategic Plan.* The Office of Management Policy and Planning. <http://www.state.gov/www/global/general_foreign_policy/2000_dos_stratplan_index.html> (2017, April, 24) [in English].
10. Verkhovna Rada Ukrayiny [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy akaunt Verkhovnoi Rady Ukrayiny v Twitter* [The official account of the Verkhovna Rada of Ukraine on Twitter]. <https://twitter.com/verkhovna_rada> (2017, April, 24) [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada Ukrayiny [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy akaunt Verkhovnoi Rady Ukrayiny v Facebook* [The official account of the Verkhovna Rada of Ukraine on Facebook]. <https://www.facebook.com/pages/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0/527553917352715?fref=ts> (2017, April, 24) [in Ukrainian].

Катерина Андрущенко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «MARGIN OF APPRECIATION» ЩОДО СТАТТІ 15 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Kateryna Andrushchenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

APPLICATION OF «MARGIN OF APPRECIATION» CONCEPT TO THE ARTICLE 15 OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Based on examination of the relevant scientific literature, the author of this article analyses application of «margin of appreciation» concept regarding the Art. 15 of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is explained how the European Court of Human Rights uses this concept in its case-law on the Art. 15 of the Convention. The role of «margin of appreciation» is presented in search and establishment of a balance between independence of countries in their internal affairs and the European control, as reflected in decisions of the European Court of Human Rights. It is concluded that a country's intervention into the Conventional rights and freedoms can be justified, if it follows certain Conventional requirements. The concept is assessed as a tool for effective international cooperation and improvement of the European standards of human rights and freedoms.

Key words: «margin of appreciation» concept, freedom of discretion, Article 15 of the Convention, the European Court of Human Rights.

Застосування «margin of appreciation» Європейським судом з прав людини (далі – Суд) виражається у використанні цієї концепції в його прецедентній практиці. Актуальність питання про застосування «margin of appreciation», або свободи розсуду держав, пов'язана з тим, що Суд в своїх рішеннях повинен знаходити оптимальний баланс інтересів між суверенітетом держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) та його наглядовою функцією щодо дотримання державами конвенційних зобов'язань.

Вибір статті 15 Конвенції для теми нашого дослідження зумовлений тим, що саме стосовно неї страсбурзькі органи вперше використали концепцію «margin of appreciation» в своїх рішеннях. І сьогодні Суд продовжує розвивати свою прецедентну практику в цьому напрямку.

Звернемося до тексту пункту 1 статті 15 Конвенції, яка стосується розсуду держави за певних виключних обставин відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом»[1].

[1] *Конвенція про захист прав людини і основних свобод* (підписання 4 листопада 1950 року; набрала чинності для України 11 вересня 1997 року) (2003). *Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики.* Київ: Укр. центр правничих студій, 19.

Вперше поняття свободи розсуду вжила Європейська комісія з прав людини в своєму рішенні по справі «Греція проти Сполученого Королівства» 1958 р.[1] Вона заявила, що держава-відповідач має «певну сферу розсуду» в силу статті 15 Конвенції[2].

Зауважимо, що в цьому рішенні використовувався термін «discretion» (розсуд), а не «margin of appreciation».

Цікавим є той факт, що Європейська комісія з прав людини аргументувала застосування свободи розсуду тим, що національні органи влади більш обізнані з місцевими особливостями, ніж страсбурзькі установи. С.Грір називає це «доктриною застосування кращої позиції» (the better position rationale)[3].

Така позиція була підтверджена в низці наступних справ (див. «Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції», рішення від 5 листопада 1960 р., та «Аксой проти Туреччини», рішення від 18 грудня 1996 р.)[4].

У справі «Лоулесс проти Ірландії»[5] 1961 р. Європейська комісія з прав людини знову використала подібну аргументацію щодо національного розсуду.

Однак детальне пояснення про свободу розсуду було дано в справі «Ірландія проти Сполученого Королівства». Зокрема, у рішенні по цій справі зазначалося, що обов'язком кожної Договірної Сторони є встановлення рівня існуючої суспільної небезпеки і того, які заходи можна вжити для її усунення. Крім того, національні органи влади знаходяться в принципі у вигідніших умовах, ніж європейський суддя, щоб оцінити таку небезпеку та визначити, відступ від яких конвенційних зобов'язань і в якій мірі може бути виправданим. Пункт 1 статті 15 Конвенції «надає їм в даному випадку широку свободу розсуду»[6].

Вважаємо слушним звернути увагу на твердження професора П.М.Рабіновича, що «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конституюється, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Суду»[7].

Тобто, ми можемо зробити висновок, що Суд, застосовуючи концепцію «margin of appreciation», надає їй чіткості, і особливості її застосування відрізняються в його рішеннях залежно від обставин конкретної справи. На нашу думку, важливе значення при цьому відіграє принцип автономного тлумачення Судом приписів Конвенції, а також розвиток його прецедентного права в світлі еволюції розуміння конвенційних норм в умовах сьогодення.

Цікавим для дослідження щодо застосування концепції свободи розсуду в контексті статті 15 Конвенції є рішення Європейського суду з прав людини по справі «Бранніган та МакБрайд проти Сполученого Королівства»[8]. Обидва заявники були заарештовані на підставі Закону про попередження тероризму (тимчасові положення) 1984 р. Хоча заявники подавали окремі скарги до Європейської комісії з прав людини, їх справи об'єднали в одне провадження. Комісія дійшла висновку, що не було порушення пунктів 3 і 5 статті 5 Конвенції, заявлених заявниками, тому що Великобританія в 1988 р. відповідно до пункту 1 статті 15 Конвенції зробила застереження про тимчасовий відступ від своїх обов'язків за Конвенцією у зв'язку із надзвичайною ситуацією. Суд же, розглядаючи цю справу, обґрунтував, що кожна держава-учасниця відповідає за «життя нації» і їй належить визначити, чи загрожує суспільству небезпека, і якщо загрожує, які заходи повинні бути вжиті для її ліквідації. Тому, на думку страсбурзьких суддів, в даному питанні широка свобода розсуду повинна бути надана національним органам влади.

---

[1] Greer, S. (2000). *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*. Council of Europe, 5.

[2] Шпильманн, Дин. (2011). Сыграть на свободе усмотрения государства. Европейский суд по правам человека и теория национальной сферы усмотрения: отказ от европейского контроля или его субсидиарность? *Права человека. Практика Суда по правам человека, 6,* 22.

[3] Greer, S. (2000). *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*. Council of Europe, 8.

[4] *The Margin of Appreciation.* The Lisbon Network. *Council of Europe: official website.*

[5] *Lawless v. Ireland* (*No. 3), 1 July 1961.*

[6] Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal, vol. 8, no.07,* 713-714.

[7] Рабінович, П. (1999). Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад та обґрунтування. *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі*. Київ: Укр. Пр.Фундація, 359.

[8] *Brannigan and McBride v. The United Kingdom*, 26 May 1993.

Слід згадати про письмові подання міжнародних правозахисних організацій на підтримку заявників. Зокрема, Міжнародна Амністія заявила, що Суд повинен бути дуже скрупульозним, оцінюючи правомірність відступу держави від основних процесуальних гарантій захисту затриманих, але особливо в умовах надзвичайного стану. «Свобода» та «Інтерайтс» підкреслили, що свобода розсуду держав повинна бути більш обмеженою, якщо надзвичайний стан має постійний характер[1].

Проаналізувавши наведене вище, ми можемо зробити висновок, що за певних виключних умов Суд визначає за державами право втручатися в конвенційні прав та свободи, однак, національний розсуд не є необмеженим.

Саме на Суд покладено завдання визначити, чи перевищила держава допустимий за даних умов обсяг заходів для вирішення конкретної ситуації. Тобто свобода національного розсуду йде пліч-о-пліч із європейським контролем, для ефективного здійснення якого Суд повинен враховувати, в які саме права державою було здійснене втручання, причини, що призвели до надзвичайного стану, і його тривалість[2].

Слушним є твердження Д. Шпільманна[3], що надання певної свободи розсуду державам фактично означає відмову Суду від своєї наглядової функції та/або передачу відповідальності національному судді в інтересах розумної субсидіарності.

Тому звернемо увагу на те, що хоча розсуд держав допускається пунктом 1 статті 15 Конвенції, який дозволяє відступ від конвенційних зобов'язань в надзвичайних ситуаціях, це положення не може бути підставою для відступу від низки статей Конвенції. Зокрема, це стосується статті 2 (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статті 3 (заборона катування), пункту 1 статті 4 (ніхто не може триматися в рабстві або підневільному стані) і статті 7 (ніякого покарання без закону). Таку норму закріплює пункт 2 статті 15 Конвенції.

Конвенцією також передбачено, що держава-учасниця, «яка використовує право відступу від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою» (пункт 3 статті 15)[4].

Щодо застосування розсуду стосовно статті 2, згаданої вище, ми хотіли б зазначити, що право на життя, на думку Б.Маланчука[5], знаходиться «в першочерговому пріоритеті тесту на «абсолютну необхідність». Так, подібно до контексту інших положень Конвенції, відсутність консенсусу між державами-членами визначає позицію Суду, що справу краще залишити на вирішення окремих держав».

Як приклад звернення Суду до концепції «margin of appreciation» можна навести рішення Суду по справі «Прітті проти Сполученого Королівства»[6], яка стосувалася права на добровільне припинення життя. Заявниця страждала на невиліковну та смертельну хворобу і фактично не могла себе обслуговувати через параліч кінцівок. Вона звернулася до національних органів влади своєї країни з проханням не піддавати судовому переслідуванню її чоловіка, якщо він надасть їй допомогу в скоєнні самогубства (допомога в самогубстві була злочином за діючим в той час законодавством Великобританії). Їй було відмовлено в задоволенні такого прохання, включно й під час судового розгляду її справи в судах першої та апеляційної інстанцій.

Тоді пані Прітті звернулася до Європейського суду з прав людини, зазначивши у своїй заяві, що стаття 2 Конвенції не лише захищає право на життя, а й дозволяє обрати, чи продовжувати життя, та «захищає право померти, щоб уникнути нестерпних страждань та приниження». Суд відмовився визнати право на смерть за статтею 2.

---

[1] *Ireland v. The United Kingdom,* 18 January 1978, § 207.

[2] Kavanaugh, K.A. (2006). Policing the Margins: Rights Protection and the European Court of Human Rights. *Law Review, no. 4*, 422-444.

[3] Шпильманн, Дин. (2011). Сыграть на свободе усмотрения государства. Европейский суд по правам человека и теория национальной сферы усмотрения: отказ от европейского контроля или его субсидиарность? *Права человека. Практика Суда по правам человека, 6,* 20.

[4] *Конвенція про захист прав людини і основних свобод* (підписання 4 листопада 1950 року; набрала чинності для України 11 вересня 1997 року) (2003). *Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики.* Київ: Укр. центр правничих студій, 19-20.

[5] Маланчук, Б. (2011). Особливості статті 3 Європейського суду з прав людини крізь призму основних принципів тлумачення Конвенції. *Право України, 7,* 45-46.

[6] *Pretty v. The United Kingdom*, 29 April 2002, § 41.

Ми хотіли б зазначити, що, хоча в цьому рішенні Суд не застосовував концепцію «margin of appreciation» прямо, він звернув увагу на те, що в даному питанні між державами-учасницями не було консенсусу. Тому Суд обґрунтував, що баланс інтересів був на користь Сполученого Королівства, і, відповідно, держава могла користуватися ширшим розсудом.

Інша ситуація із застосуванням концепції свободи розсуду в практиці Суду щодо тих статей Конвенції, якими визначено права і свободи, які за своєю суттю потребують регулювання з боку держави. Зокрема, це стосується прав та свобод за статтею 5 (право на свободу і особисту недоторканність), статтею 6 (право на справедливий судовий розгляд), статтею 12 (право на шлюб), статтею 14 Конвенції (заборона дискримінації)статтею 2 Першого протоколу до Конвенції (право на освіту), статтею 3 Першого протоколу (право на вільні вибори) тощо[1].

Т.Дудаш[2] обґрунтовує, що деякі науковці, зокрема, Л.Вільдхабер, В.Мармазов, В.Туманов, Д.Хорошковська, С.Шевчук, вважають, що рішення Суду є прецедентними за своїм характером. Однак це означає насамперед не прецедент за формою в його типовому значенні в англійській чи американській доктрині (коли в рішенні Суду є норма або принцип права, які стають обов'язковими для нього та нижчих судів), а прецедент саме за змістом (коли в рішенні суду висловлюються правові підходи, які мають певну цінність для суспільства і є обов'язковими для цього суду).

Мотивуючи свої рішення власними прецедентами, Суд фактично зобов'язав держави поважати їх і брати за основу в аргументації у власних справах[3].

Зважаючи на наведену вище практику Суду по застосуванню концепції «margin of appreciation» щодо статті 15 Конвенції, ми дійшли висновку, що аргументація Суду по свободі національного розсуду дійсно є прецедентом за змістом, оскільки вона втілює в собі правові підходи, які стосуються можливості втручання держави в конвенційні прав та свободи та умов правомірності такого втручання.

Вважається, що основою судового прецеденту є принцип *ratio decidendi,* який міститься в мотивувальній частині рішення. Власне, він є судовим стандартом, тому що дає пояснення вирішенню конкретної справи. С.Шевчук підкреслює, що для його обґрунтування «судді, ухвалюючи рішення у справі, застосовують норми законодавства, попередні прецеденти та міркування (мотивацію) суддів при їх прийнятті, цитати з авторитетних доктринальних джерел, посилання на закордонні прецеденти тощо. Однак він не може міститися в резолютивній частині рішення. … Основою рішення в країнах, де діє прецедентне право, є не норми позитивного законодавства, а саме принцип *ratio decidendi*, для обґрунтування якого можуть використовуватись і норми позитивного законодавства. Важливим наслідком рішень Суду є не лише вжиття певних заходів для врегулювання окремої справи державою-відповідачем, а й ефект *erga omnes* його прецедентного права для інших країн-учасниць Конвенції»[4].

В принципі, від самого початку своєї діяльності Суд дотримувався такої доктрини судового прецеденту, оскільки посилався на попередні доводи в своїх наступних рішеннях. Особливістю судового прецеденту є сприяння чіткому та універсальному розумінню Конвенції, встановленню певних стандартів правосуддя для Суду, конкретизація та розвиток конвенційних норм, що сприяє правильному розумінню букви і духу Конвенції та попереджує суддівське свавілля. «Власне прецедентом вважається принцип (*ratio decidendi*), який сформулював суд і відповідно до якого вирішено справу. Структурно у цей принцип входять норми статутного права, попередні прецеденти, логічне розмірковування суддів, цитати з доктринальних джерел тощо. Те, що надає цьому принципові обов'язкового характеру, є його застосування Судом при вирішенні інших справ, інакше він не є прецедентом»[5].

---

[1] Буроменский, М.В. (1998). *Международная защита прав человека: Документы и комментарии*. Харьков: ООО Синтекс, АТД, 88-89.

[2] Дудаш, Т. (2010). Юридична природа рішень *Європейського Суду з прав людини: загальнотеоретичний аспект. Право України, 2,* 176.

[3] Ліпкан, В.А., Антипенко, В.Ф., Акулов, С.О. та ін. (2009). *Міжнародне право: підр.* Київ: КНТ, 59.

[4] Шевчук, С. (1999). Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського право розуміння. *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення*. Коментарі. Київ: Укр. Пр. Фунд-я, *2,* 236-237.

[5] Шевчук, С. (2003*)*. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного право розуміння. *Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики*. Київ: Укр. центр правничих студій, 435, 437.

Тому, враховуючи правовий підхід Суду щодо застосування свободи розсуду до статті 15 Конвенції, ми можемо зробити висновок, він має ефект *erga omnes*.

Сам цей підхід можна назвати принципом *ratio decidendi,* оскільки Суд посилається на нього для аргументації своїх рішень.

Якщо мова йде про особливо важливий аспект існування людини чи її особистості (прийняття рішення, щоб стати генетичними батьками), свобода власного розсуду, яка визнається за державою, у більшості випадків обмежена. Однак якщо мова йде про питання, з приводу яких у державах-членах Ради Європи відсутній консенсус, національна свобода розсуду буде ширшою. Особливо широкою вона стає у випадках, коли справа торкається комплексних питань вибору соціальної стратегії: безпосереднє знання органами влади відповідного суспільства і його вимог означає, що в принципі вони знаходяться в кращому положенні, ніж міжнародний суддя, щоб визначити, які обмеження відповідають інтересам цього суспільства. У таких випадках Європейський суд зазвичай з повагою ставиться до практики, якої дотримується національний законодавчий орган, якщо тільки вона «явно не позбавлена розумного підґрунтя». Крім цього, якщо від держави вимагається дотримуватись рівноваги між протилежними приватними і публічними інтересами чи правами, гарантованими Конвенцією, вона зазвичай наділяється широкою свободою власного розсуду[1].

Д.Шпільманн підкреслює, що аналіз прецедентної практики Суду показує, що до розсуду національних органів влади, насамперед, судів віднесено два аспекти – питання факту й національного права. Оцінка фактів по справі відноситься, в першу чергу, до компетенції національних владних установ, зокрема, судів. У рішенні по справі «Клаас проти Німеччини»[2] 1993 р. Суд вказав, «що … він не вправі підміняти власним судженням оцінку фактів, здійснену національними судами, в принципі, зобов'язаними зважити одержані ними дані».

Питання факту і національного (і навіть міжнародного) права в принципі знаходяться в рамках наглядової функції Суду. Однак, навіть по цим питанням Суд залишає за собою право нагляду за рішеннями, прийнятими національними владними установами, включаючи суди. У питаннях щодо національного законодавства, в своїй прецедентній практиці Суд постійно наголошує на тому, що його завданням, визначеним статтею 19 Конвенції, є забезпечення дотримання державами зобов'язань, які вони прийняли на себе за Конвенцією. Обов'язки по тлумаченню і застосуванню національного законодавства покладаються в першу чергу на національні органи влади і, зокрема, на суди країни (див. «Ротару проти Румунії», 1995 р., § 53; «Копп проти Швейцарії» 1998 р.)[3].

Зазначимо тут, що при здійсненні такого національного тлумачення вкрай важливо дотримуватись вимог щодо правомірності втручання в конвенційні прав та свободи, для уникнення суддівського свавілля та добросовісного виконання зобов'язань, взятих на себе державами-учасницями за Конвенцією та Протоколами до неї.

Існує думка[4], що, при розробці положень Конвенції, передбачалося, що вона буде свого роду «найнижчою спільною межею», оскільки в кожній державі-члені Ради Європи існували відмінні культурні та правові традиції, і було фактично неможливо визначити уніфіковані європейські стандарти в сфері захисту прав людини.

Тому де-факто реалізація державами своїх конвенційних повноважень залежить від їх доброї волі та підтримання співпраці між державами-членами Ради Європи[5].

Ми вважаємо доцільним навести точку зору колишнього судді Суду, професора В.Буткевич, що «у своїх судових рішеннях Європейський суд з прав людини на чільне місце поставив свої попередні рішення (прецеденти) і не бажає від них відходити, навіть якщо комусь здається, що він цим порушує Конвенцію … Мотивуючи свої судові рішення власними прецедентами, Суд фактично зобов'язав держави поважати їх і брати за основу в аргументації їхніх позицій у власних справах»[6].

---

[1] *Evans v. The United Kingdom*, 10 April 2007, § 77.

[2] *Klaas v. Germany*, 22 September 1993.

[3] Шпильманн, Дин. (2011). Сыграть на свободе усмотрения государства. Европейский суд по правам человека и теория национальной сферы усмотрения: отказ от европейского контроля или его субсидиарность? *Права человека. Практика Суда по правам человека, 6,* 25.

[4] Jacobs & White. (2006). *The European Convention on Human Rights.* Oxford, 52-54.

[5] Waldock, H. (1980). The Effectiveness of the System set up by the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Journal*. Oxford.

[6] Буткевич, В.Г., Мицик, В.В., Задорожній, О.В. (2002). *Міжнародне право. Основи теорії:* підручник. Київ: Либідь, 136-137.

Тобто, ми спостерігаємо ситуацію, коли авторитет рішень Суду зростає на національному рівні, і національні судді при виконання своїх повноважень орієнтуються на міжнародні стандарти захисту прав людини, які втілює Суд в своєму прецедентному праві.

Отже, ми дійшли висновку, що застосування концепції «margin of appreciation» щодо статті 15 Конвенції в рішеннях Суду залежить від обставин кожної окремої справи. У рішеннях по таким справам Суд часто обґрунтовує, що національні засоби, які обмежують конвенційні права та свободи, можуть бути виправданими з його точки зору, якщо держави застосовували таке обмеження в умовах надзвичайного стану та не порушували при цьому своїх зобов'язань за іншими міжнародними договорами. Визначення того, чи перевищили такі національні заходи допустиму межу, яка є необхідною в умовах надзвичайного стану, відноситься до компетенції Європейського суду з прав людини, і залежить від характеру відповідних конвенційних прав та свобод, причин, які зумовили надзвичайний стан, та його тривалості.

Важливим з точки зору зміцнення міжнародного співробітництва в сфері захисту прав людини є й дія *erga omnes* тих правових підходів, чи принципів та стандартів, які Суд формує в своїх рішеннях.

References:

1. Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal, vol. 8, no. 7,* 713-714.
2. *Brannigan and McBride v. The United Kingdom*, 26 May 1993, *European Court of Human Rights: official website* <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57819> (2017, May, 02).
3. Buromenskii, M.V. (1998). *Mezhdunarodnaia zashchita prav cheloveka: Dokumenty i kommentarii* [International Protection of Human Rights: Documents and Comments]. Kharkiv: OOO Synteks, ATD, 88-89. [in Russian].
4. Butkevych, V.H., Mytsyk, V.V., Zadorozhnii, O.V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teoriyi:* Pidruchnyk. [International Law: Basics of Theory] Kyiv: Lybid, 136-137. [in Ukrainian].
5. Dudash, T. (2010). Yurydychna pryroda rishen Yevropeyskogo sudu z prav liudyny: zagalnoteoretychnyi aspekt [Law nature of decisions of the European Court of Human Rights: general theoretical aspect]. *Pravo Ukraiiny* [Law of Ukraine], *no. 2*, 176. [in Ukrainian].
6. *Evans v. The United Kingdom*, 10 April 2007, *European Court of Human Rights: official website. HUDOC Database* <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80046> (2017, May, 30)
7. Greer, S. (2000). The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights. *Council of Europe, 5,* 8.
8. *Ireland v. The United Kingdom,* 18 January 1978, *European Court of Human Rights: official website* <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57506> (2017, May, 02)
9. Jacobs & White. (2006). *The European Convention on Human Rights.* Oxford, 52-54.
10. Kavanaugh, K.A. (2006). Policing the Margins: Rights Protection and the European Court of Human Rights. *Law Review, no. 4,* 422-444.
11. *Klaas v. Germany*, 22 September 1993, *European Court of Human Rights: official website. HUDOC Database* <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57826> (2017, May, 30)
12. *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod* (pidpysannia 4 lystopada 1950 roku; nabrala chynnosti dlya Ukraiiny 11 veresnia 1997 roku). (2003) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Signed in November, 4, 1950, came into force for Ukraine September,11, 1997] *Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Bazovi materialy. Zastosuvannia praktyky.* [European Court of Human Rights. Basic materials. Application of practice] Kyiv: Ukr. tsentr pravnychykh studii, 19 [in Ukrainian].
13. *Lawless v. Ireland* (No. 3), 1 July 1961, *European Court of Human Rights: official website* <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=Lawless&sessionid=88083377&skin=hudoc-en> (2017, May, 02)
14. Lipkan, V.A., Antypenko, V.F., Akulov, S.O. ta in. (2009). *Mizhnarodne pravo: pidr.* [International Law: textbook]. Kyiv: KNT, 59. [in Ukrainian].
15. Malanchuk, B. (2011). Osoblyvosti statti 3 Yevropeiskogo sudu z prav liudyny kriz pryzmu osnovnykh pryntsypiv tlumachennia Konventsii [Peculiarities of the Article 3 of the European Court of Human Rights in the context of the main principles of the interpretation of the Convention]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], *no. 7,* 45-46. [in Ukrainian].
16. *The Margin of Appreciation.* The Lisbon Network. *Council of Europe: official website* <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/ECHR/Paper2_en.asp > (2017, May, 02)
17. *Pretty v. The United Kingdom*, 29 April 2002, *European Court of Human Rights: official website. HUDOC Database* <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448> http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80046 (2017, May, 30)
18. Shevchuk, S. (1999). Yevropeiska konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod: praktyka zastosuvannia ta pryntsypy tlumachennia u konteksti suchasnoho ukraiinskogo pravorozuminnia [European

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: practice of application and principles of interpretation in the context of current Ukrainian law understanding]. *Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Rishennya. Komentari* [The practice of the European Court of Human Rights: Decisions, Comments]. Kyiv: Ukr. Pr. Fund-ya, *no. 2,* 236-237 [in Ukrainian].
19. Shevchuk, S. (2003). *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod: praktyka zastosuvannia ta pryntsypy tlumachennia u konteksti suchasnogo pravorozuminnia* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: practice of application and principles of interpretation in the context of current law understanding]. *Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Bazovi materialy. Zastosuvannia praktyky* [European Court of Human Rights: Basic materials. Application of practice]. Kyiv: Ukr. tsentr pravnychykh studiy, 435, 437 [in Ukrainian].
20. Spielmann, D. (2011). *Sygrat na svobode usmotreniia gosudarstva. Yevropeiskii sud po pravam cheloveka i teoriia* natsionalnoi sfery usmotreniia: otkaz ot yevropeyskogo kontrolia ili yego subsidiarnost? [To play on the freedom of state discretion. European Court of Human Rights and a theory of national sphere of discretion: rejection from the European control or its subsidiarity?]. Prava cheloveka. Praktika Yevropeiskogo suda po pravam cheloveka [Human Rights. Practice of the European Court of Human Rights], *no. 6,* 20, 22 [in Russian].
21. Rabinovych, P. (1999). *Rishennia Yevropeyskogo sudu z prav liudyny: do kharakterystyky kontseptualno-metodolohichnykh zasad ta obgruntuvannia* [Decisions of the European Court of Human Rights: towards the characteristic of the conceptual and methodological grounds and arguments]. *Praktyka Yevropeiskogo sudu z prav liudyny: Rishennia. Komentari.* [The practice of the European Court of Human Rights: Decisions. Comments]. Kyiv: Ukr. Pr.Fundatsiia, 359 [in Ukrainian].
22. Waldock, H. (1980). The Effectiveness of the System set up by the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Journal*. Oxford.

Тетяна Ківалова, д. ю. н.
Наталія Хендель, к. ю. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Tetiana Kivalova, ScD in Law
Nataliia Hendel, PhD in Law
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

DOCTRINAL RESEARCH IN THE FIELD OF INTERNATIONAL HEALTHCARE LAW

Does international healthcare law / international health law "virtual" form or it objectively existing in international law – the answer to this question can be obtained by examining the doctrinal developments in this area. Therefore, the object of the research was the doctrine of international healthcare law, institutionalizing forms of rule-making, research and education in the field of international healthcare law.

At the present stage of the science of international healthcare law there is considerable diversity of concepts dedicated to the identification of international healthcare law in the system of international law. For this writing, we applied a broad interpretation of the term the international healthcare law (international health law, droit international de la santé), including the international medical law (le droit médical international), the global health law. In the study we analyzed the activities and programs of higher education institutions with international healthcare law and characterized literature on this subject.

Key words: international healthcare law, international health law, international medical law, global health law, WHO.

Чи є міжнародне право охорони здоров'я (міжнародне медичне право) «віртуальним» утворенням або об'єктивно це існуюча галузь міжнародного права – відповідь на це питання можна отримати, досліджуючи доктринальні розробки в цій галузі. Тому об'єктом даного дослідження стали доктрина міжнародного права охорони здоров'я, форми інституціалізації нормотворчості, наукових досліджень і освіти в сфері міжнародного права охорони здоров'я.

На сучасному етапі розвитку науки міжнародного права охорони здоров'я існує значна різноманітність концепцій, присвячених ідентифікації міжнародного права охорони здоров'я у системі міжнародного права. Для написання даної статті ми застосовували широке тлумачення терміну міжнародного права охорони здоров'я (international health law, droit international de la santé), що включають міжнародне медичне право (international medical law, le droit médical international), глобальне право охорони здоров'я (global health law). У результаті дослідження ми проаналізували діяльність і програми вищих навчальних закладів з міжнародного права охорони здоров'я та охарактеризували дослідження по даній тематиці.

Викладання і навчальні програми з міжнародного права охорони здоров'я. У Сполучених Штатах Америки в 2007 році був створений Інститут О'Ніл національного і глобального права охорони здоров'я у Джорджтаунському університеті (O'Neill Institute for National and Global Health Law at Georgetown University)[1] завдяки благодійної діяльності Лінди і Тімоті О'Ніл. Інститут розташований у Центрі права Джорджтаунського університету у Вашингтоні. О'Ніл Інститут є спільним проектом Центру права і Школи медичних сестер та в своїй діяльності спирається на значні інтелектуальні ресурси Університету, в тому числі, Школи медицини, Інституту громадської політики та Інституту етики Кеннеді. Інститут О'Ніл проводить дослідницькі програми

[1] *Georgetown Law.* <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/about/index.html>.

з глобального регулювання у сфері охорони здоров'я, правового регулювання у сфері охорони здоров'я на національному рівні та напрямами діяльності Центру з попередження захворювань і результатами (Center for Disease Prevention and Outcomes). Кожен напрямок поєднує в собі проведення наукових досліджень і навчання за інноваційними міждисциплінарним курсам і програмами.

Стипендії для проведення досліджень надаються за темами, присвяченим актуальним проблемам міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я на основі комплексного, міждисциплінарного та транснаціонального підходу; вдосконалення правового регулювання національних систем охорони здоров'я. У даний час пріоритетними напрямами є глобальний тютюновий контроль[1], глобальне здоров'я і інформаційні права людини, Всесвітня організація охорони здоров'я та правове регулювання у сфері охорони здоров'я[2].

В Інституті О'Ніл навчання по LL.M. програмі здійснюється за двома напрямами: глобальне право охорони здоров'я (Global Health Law LL.M.) і глобальне право охорони здоров'я і міжнародні інституції (Global Health Law and International Institutions LL.M.)[3]. В Інституті викладаються такі курси: біобезпека і право; зловживання наркотичними засобами та право; політика громадської охорони здоров'я; правове регулювання обігу лікарських засобів; правове регулювання глобальних технологій у сфері охорони здоров'я; право і здоровий спосіб життя; міжнародний захист прав інтелектуальної власності в рамках СОТ; міжнародна торгівля та охорону здоров'я; міжнародні організації та глобальна нормотворчість у сфері охорони здоров'я; міжнародна допомога і глобальна охорона здоров'я, право на здоров'я; глобальне навколишнє середовище, охорона здоров'я і право; економічний аналіз права охорони здоров'я[4].

Одним з провідних центрів дослідження глобального права охорони здоров'я є Центр права Еморі професійного розвитку і кар'єрної стратегії (Emory Law's Center for Professional Development and Career Strategy) (США)[5]. У рамках Центру реалізується проект «Глобальне право охорони здоров'я і політика» (Global Health Law and Policy Project)[6]. Проект є міждисциплінарною платформою з розробки, дослідження та оцінки глобальних ініціатив у галузі охорони здоров'я. У рамках Проекту Центр права Еморі забезпечує проведення: форумів для студентів і вчених з обговорення питань, пов'язаних з політикою і глобальним правом охорони здоров'я; освітніх і навчальних програм з дослідження теорії і розвитку глобального права охорони здоров'я і політики. Одним з напрямів діяльності Школи Університету Еморі в рамках проекту «Глобальне право охорони здоров'я і політика» є фінансування п'яти літніх студентських дослідницьких проектів шляхом надання грантів. Програма проведення досліджень у Руанді, Ліберії та Швейцарії проводиться протягом восьми-десяти тижнів за наступними напрямами: боротьба зі СНІДом у Руанді, Всесвітня організація охорони здоров'я та боротьба проти тютюну, охорона здоров'я у Ліберії[7].

У рамках Центру права в галузі науки і глобальної охорони здоров'я (Center for Law in Science and Global Health) реалізується проект «Глобальна охорона здоров'я та юстиція» (Global Health and Justice Project, GHJ), (Вашингтон, США)[8]. Проект був розроблений на юридичному факультеті Вашингтонського університету як міждисциплінарний проект, який об'єднує зусилля вчених для проведення наукових досліджень у сфері глобальної охорони здоров'я, соціальної справедливості і розвитку, а також надання освітніх послуг. Проект був запущений у 2001 році, коли факультет почав

[1] Cabrera, Oscar A., Lawrence O., Gostin (2011). Human rights and the Framework Convention on Tobacco Control: mutually reinforcing systems. *International Journal of Law in Context, 7 (3),* P. 285-303; Cabrera, Oscar A., Madrazo, Alejandro (2010). Human Rights as a Tool for Tobacco Control in Latin America. *Salud Publica de Mexico, 52,* 288-297.

[2] International Expert Consultation on the Development of a Public Health Law Manual, Cairo, Egypt (2010). <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/documents/2010_CAIRO%20CONSULTATION%20-%20REPORT.pdf>; International Expert Consultation on Public Health Law, Rome, Italy (2009). <http://www.law. georgetown.edu/oneillinstitute/documents/2009_ROME%20CONSULTATION%20REPORT.pdf>.

[3] *Georgetown Law.* <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/academics/LLM.html>

[4] *Georgetown Law.* <http://www.law.georgetown.edu/graduate/globalhealth.htm>

[5] <http://cpd.law.emory.edu/>

[6] <http://cpd.law.emory.edu/>

[7] Students participate in summer research projects in global health law. *Emory University.* <http://www.law.emory.edu /about-emory-law/news-article/article/students-participate-in-summer-research-projects-in-global-health-law.html>

[8] Global Health and Justice Project. <http://www.law.washington.edu/healthlaw/ghj/>

розвивати цей напрямок, одночасно з введенням курсу «Права людини в галузі охорони здоров'я». Координацію дослідженнями здійснює доцент Бет Рівін. У рамках Проекту проводяться консультації у сфері права охорони здоров'я, політики і регулювання, а також розробляються навчальні програми в галузі біоетики, прав людини в галузі охорони здоров'я.

Ліверпульський юридичний факультет (Великобританія) здійснює підготовку за програмою LL.M. «Глобальне право охорони здоров'я» (Global Health Law)[1]. Програма включає наступні теми: розвиток глобального права охорони здоров'я, його суб'єктний склад та інституції, клінічні випробування і глобальна етика, право на охорону здоров'я, інфекційні захворювання, зміцнення здоров'я, патенти і охорона здоров'я, торгівля і охорона здоров'я, міграція та охорона здоров'я.

Букінгемський університет (Великобританія) здійснює підготовку за програмою LL.M. «Міжнародне медичне право і етика» (International Medical Law and Ethics)[2]. У рамках даної програми студенти вивчають етичні основи медичного права Великобританії та інших держав, основні принципи медичної етики, а також досліджують національні та міжнародні правові норми, що регулюють сферу охорони здоров'я.

Слід також відзначити програму LL.M. «Медичне право і етика» Единбурзького юридичного факультету (Великобританія). Магістерська програма «Медичне право і етика» завдяки дистанційному навчанню є однією з найбільш відомих з вивчення і викладання міжнародного медичного права та етики. Единбурзький юридичний факультет був одним з перших у Великобританії та інших державах, який ввів освітню програму з правових та етичних питань, що виникають у медичній практиці. Так, у 1980 році був створений курс з медичної юриспруденції. Одним з основних модулів програми LL.M. «Медичне право і етика» є «Міжнародне публічне право охорони здоров'я і безпека» (International Public Health Law and Security). Директором програми є професор Грем Лаурі.

У Монреальському університеті (Канада) викладається курс «Міжнародне право охорони здоров'я у контексті зміни клімату» (Droit international de la santé dans le contexte de changement climatique)[3]. У рамках курсу розглядається роль міжнародного права в регулюванні та вирішенні проблем, пов'язаних з реалізацією права на здоров'я при негативному впливі змін клімату на здоров'я людини. Студенти вивчають вплив змін клімату на здоров'я на основі реальних ситуацій, наприклад, проблематики охорони здоров'я на Мальдівських островах, пов'язаної з підвищенням рівня моря. Особлива увага приділяється заходам, що вживаються ВООЗ для координації і здійснення ефективної міжнародної політики в сфері міжнародної охорони здоров'я в умовах зміни клімату. Даний курс викладається науковим співробітником Яном Джолі.

У Російському університеті дружби народів викладається курс міжнародного медичного права в рамках магістерських програм з міжнародного права і з медичного права доцентом Є. В. Кисельовою[4].

У Білоруському державному університеті кафедра міжнародного приватного та європейського права факультету міжнародних відносин забезпечує викладання дисципліни «Міжнародне медичне право» для спеціальності «Міжнародне право»[5].

Дослідження в галузі міжнародного права охорони здоров'я. На Шостій сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у 1953 року було ухвалено резолюцію № 6.40, у якій акцентувалася увага на необхідноті організації проведення досліджень в галузі міжнародного медичного права.

Резолюцією 47 Конференції Асоціації міжнародного права в 1956 році був створений Комітет з міжнародного медичного права. На 50-й ювілейній конференції Асоціації міжнародного права, яка відбулася у серпні 1962 року в Брюсселі, розглядалося питання, присвячене міжнародному медичному праву. За результатами конференції було прийнято резолюцію, у якій підкреслювалося значення цієї галузі і вказувалися форми міжнародного співробітництва в цілях її розвитку[6].

---

[1] *Harvard.edu.* <http://www.hsph.harvard.edu/pihhr/files/syllabi/University_of_Liverpool/Liverpool_Law_School/LiverpoolLawGlobalHealthLaw08.pdf>

[2] *University of Buckingham.* <http://www.buckingham.ac.uk/law/llm/courses/medical>

[3] Droit international de la santé dans le contexte de changement climatique. *CÉRIUM.* <http://www.cerium.ca/Droit-international-de-la-sante>

[4] Киселева Екатерина Вячеславовна. <http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=798>

[5] *Электронная библиотека БГУ.* <http://elib.bsu.by/handle/123456789/2247>

[6] Лукашук, И.И. (1963). 50-я юбилейная конференция ассоциации международного права. *Советское государство и право, 1,* 133-136.

Питання міжнародного медичного права неодноразово піднімалися на сесіях Асоціації. На 54-й сесії у 1970 р. у Гаазі розглядалися проблеми розвитку міжнародного медичного права в контексті імплементації Женевських Конвенцій; а на 63-й сесії у 1988 р. у Варшаві розглядалося питання взаємодії медичного і гуманітарного права[1].

Серед вчених, що займаються проблематикою міжнародного права охорони здоров'я слід зазначити: Obijiofor Aginam (Канада)[2], Paula Avila-Guillen (США)[3], Ana S. Ayala (США)[4], Michel Bélanger (Канада)[5], Oscar A. Cabrera (США)[6], Juan Carballo (США)[7], Jean-Marie Crouzatier (Франція)[8], André den Exter (Нідерланди)[9], D.P. Fidler (США)[10], Lawrence O. Gostin (США)[11], Shawn H. E. Harmon (Великобританія)[12], Timothy S. Jost (США)[13], Allyn L. Taylor (США)[14], M. S. Wattad (Ізраїль)[15], Р. А. Азходжаєва (Російська Федерація)[16], М. Р. Баришніков (Україна)[17], Д. Г. Бартенєв

[1] *The International Law Association.* <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/8E38560D-B8D1-4C48-9633729B7DEB2F1E>

[2] Obijiofor, Aginam (2002). International law and communicable diseases. *Bulletin of the World Health Organization, 80 (12),* 946-951; Obijiofor, Aginam (2005). *Global Health Governance: International Law and Public Health in a Divided World.* University of Toronto Press.

[3] *Бібліографічна довідка*. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Paula-Avila-Guillen.html >

[4] *Бібліографічна довідка*. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Ana-Ayala.html >

[5] Bélanger, Michel (2011). *Global Health Law: an introduction.* Cambridge: Cambridge Scientific Publishers.; Bélanger, Michel (1982). Une nouvelle branche du droit international. *Le droit international de la santé, Vol. 13, 4,* 611-632.

[6] *Бібліографічна довідка*. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Oscar-Cabrera.html >

[7] *Бібліографічна довідка*. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Juan-Carballo.html >

[8] Crouzatier, Jean-Marie (2009). *Droit International de la Santé*. Paris: Éditions des archives contemporaines.

[9] André den Exter (2008). *International Health Law: Solidarity and Justice in Health Care*. Maklu; André den Exter (2009). *International Health Law and Ethics: Basic Documents*. Maklu. 487 p.

[10] Fidler, D.P. The role of international law in the control of emerging infectious diseases. <http://birdflubook.com/resources/fidler57.pdf>; Fidler, D. (2001). The globalization of public health: the first 100 years of international health diplomacy. *Bulletin of the World Health Organization, 79 (9),* 842-849; Fidler, D.P. (1998). The future of the World Health Organization: What role for international law. *Vand. J. Transn. Law, Vol. 31, no. 5,* 1079-1126; Fidler, D.P. Globalization, international law, and emerging infectious diseases. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8903206>

[11] Lawrence, O. Gostin and Allyn L. Taylor. Global Health Law: A Definition and Grand Challenges <http://phe.oxfordjournals.org/content/1/1/53.full>; Gostin, L.O. (2004). International infectious disease law: revision of the World Health Organization's International health regulations. *Journal of the American Medical Association, Vol. 291, no. 21. Бібліографічна довідка*. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Lawrence-Gostin.html >

[12] Shawn, H. E. Harmon (2009). International public health law: not so much WHO as why, and not enough WHO and why not?. *Med Health Care and Philos, 12,* 245–255; *Бібліографічна довідка*. <http://www.genomicsnetwork.ac.uk/media/CV%20Shawn%20Harmon%2014%20Aug%202009.pdf>

[13] Jost, Timothy S.. Comparative and international health law. <http://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043>; *Бібліографічна довідка*. <http://law.wlu.edu/faculty/Links/josttcv.pdf >

[14] Taylor, A.L. (2002). Global governance, international health law and WHO: looking towards the future. *Bulletin of the World Health Organization, 80 (12),*975-980; Lawrence O. Gostin, Allyn L. Taylor. Global Health Law: A Definition and Grand Challenges. <http://phe.oxfordjournals.org/content/1/1/53.full >; Taylor ,A.L., Bettcher, D.W., Fluss, S.S., DeLand, K., Yach, D. (2002). International health law instruments: an overview / In: Detels, R., McEwen, J., Beaglehole, R., Tanaka, H., editors. *Oxford textbook of public health: the scope of public health.* Oxford: Oxford University Press. P. 359-386.

[15] Wattad M. S., Hrevtsova R. (2011) Reflections on International Medical Law. The International Journal «Medicine and Law», *vol. 30 (4),* 449-460.

[16] Азходжаева, Р.А. (2008). Международно-правовое регулирование медицинских услуг. Всероссийский журнал международного права. *Юрист-международник, 1,* 10-23; Азходжаева, Р.А. (2008). *Международно-правовое регулирование охраны здоровья в рамках ВТО.* Москва: Соврем. экон. и право.

[17] Баришніков, М.Р. Міжнародне медичне право та його вплив на медичне законодавство України. <http://www.health-medix.com/articles/liki_ukr/2008-05-21/188-190.pdf>; Баришніков, М.Р. Імплементація норм міжнародного медичного права в медичне законодавство України. <http://bkb-law.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=85:2011-12-01-10-37-54&catid=34:2011-10-13-20-35-14&Itemid=101&lang=ru>

(Російська Федерація)[1], А. Р. Басирова (Російська Федерація)[2], В. М. Герасимов (Російська Федерація)[3], Р. Ю. Гревцова (Україна)[4], Є. В. Гусєва (Російська Федерація)[5], О. В. Задорожній (Україна)[6], К. І. Каркищенко (Російська Федерація)[7], Т. Р. Короткий (Україна)[8], Ю. А. Крук (Україна)[9], М. О. Медведєва (Україна)[10], О. В. Пасічник (Україна)[11], З. С. Черненко (Україна)[12], Н. В. Хендель (Сажієнко) (Україна)[13], А. Г. Шорніков (Російська Федерація)[14].

---

[1] Бартенев, Д.Г. (2006). *Право на охрану здоровья в международном праве*: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург.

[2] Басырова, А.Р. (2011). Международно-правовые основы сотрудничества государств-членов Совета Европы в области биомедицины. *Актуальные проблемы современного международного права*: Материалы ежегодной межвузовской научно-практической конференции. Москва, 9-10 апреля 2010 г. Часть I. М. РУДН, 353-371.

[3] Шорников, А.Г., Герасимов, В.М. Международное медицинское право. <http://old.nasledie.ru/persstr/persona/geras/kniga/article.php?art=1 >

[4] Гревцова, Р.Ю., Черненко, З.С. (2012). Міжнародне медичне право: поштовх до досліджень. *Адвокат, 3 (138),* 11-14; Wattad, M.S., Hrevtsova, R. (2011). Reflections on International Medical Law. *The International Journal «Medicine and Law», vol. 30 (4),* 449-460.

[5] Гусева, Е.В. (1985). Международное медицинское право – комплексная отрасль международного права. *Актуальные вопросы советского права. Теория и практика*. Казань: Изд-во Казан. ун-та.

[6] Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права, 1,* 64-76.

[7] Каркищенко, Е.И. (2004). *Международно-правовые аспекты деятельности Всемирной организации здравоохранения*. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва.; Каркищенко, Е.И. (2004). Нормотворческая деятельность Всемирной Организации Здравоохранения. *Московский журнал международного права, 1,* 76-84.

[8] Киселев, Н.Н., Короткий, Т.Р., Кравченко, А.Н. и др. (2001). *Социально-правовые аспекты клонирования человека.* Одесса: Латстар.; Короткий, Т.Р. (2002). Міжнародні стандарти прав людини у сфері біомедицини. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, *вип. 16,* 404-409; Короткий, Т. (2002). Правові аспекти клонування людини. *Вісник Національної академії наук України, 3*, 46-52; Короткий, Т. Р., Сажиенко, Н.В. (2011). Современная концепция международного здравоохранительного права. *Актуальные проблемы современного международного права*. Материалы ежегодной межвузовской научно-практической конференции. Москва, 9-10 апреля 2010 г. Москва: РУДН, 439-446; Короткий, Т.Р. (2010). Фрагментація міжнародного права через призму міжнародного права охорони здоров'я. *Правове життя сучасної України*: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 21-22 травня 2010 р. Одеса: Фенікс, 723-724; Короткий, Т.Р., Сажиенко, Н.В. (2012). Внутригосударственная имплементация Рамочной Конвенции ВОЗ по борьбе против табака 2003 г.: опыт Украины. *Международное право и международные организации, 1,* 72-90.

[9] Крук, Ю.А. (2015). *Захист права на здоров'я в Раді Європи*: Дис. ... канд. юрид. наук. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ.

[10] Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права, 1,* 64-76; Медведева, М.А. Роль международного права в борьбе с инфекционными болезнями. <http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/25/madved1@i.com.ua.pdf>; Медведєва, М. О. (2003). Міжнародно-правові й національні стандарти в сфері клонування людини: до визначення поняття. *Український часопис міжнародного права, 3,* 56-66.

[11] Пасечник, О.В. (2015). *Інтеграційно-правове регулювання обігу лікарських засобів у Європейському Союзі:* дис. ... канд. юрид. наук. Одеса.

[12] Гревцова, Р.Ю., Черненко, З.С. (2012). Міжнародне медичне право: поштовх до досліджень. *Адвокат, 3 (138),* 11-14.

[13] Сажиенко, Н.В. (2010). Международное здравоохранительное право в эпоху глобализации. *Міжнародні читання присвячені пам`яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського:* матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року). Одеса, 15-17; Сажієнко, Н.В. (2011). Тенденції розвитку міжнародно-правового співробітництва держав у сфері охорони здоров'я. *Актуальні проблеми держави і права*, *вип. 62*. Одеса: Юридична література, 400-407; Сажієнко, Н.В. (2014). Щодо дефініції міжнародного права охорони здоров'я. *Часопис Академії адвокатури України, 1,* 165-166. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_40.pdf >; Хендель, Н.В. (2014). *Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я:* автореферат. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса.; Хендель, Н.В. (2016). Международное здравоохранительное право в системе международного права. *Таджикистанский ежегодник международного публичного и частного права.* Душанбе, Издательство «Эр-граф», 134-143.

[14] Шорников, А.Г., Герасимов, В.М. Международное медицинское право. <http://old.nasledie.ru/persstr/persona/geras/kniga/article.php?art=1 >

Слід відзначити значний внесок в розвиток науки міжнародного права охорони здоров'я д.ю.н., професора В. С. Михайлова[1].

Необхідно звернути увагу на монографію представника французької правової школи Ж.-М. Кроузацира «Міжнародне установ охорони право» («Droit International de la Santé»[2]). Вчений обґрунтовує належність міжнародного права охорони здоров'я до міжнародного публічного права в ранзі галузі. Автор звертає увагу, що міжнародне право охорони здоров'я охоплює сфери, які пов'язані з правом людини на здоров'я: міжнародне медичне право; міжнародне фармацевтичне право; міжнародне гуманітарне право щодо діяльності в галузі охорони здоров'я у період міжнародних і внутрішніх конфліктів; положення міжнародного права прав людини, що стосуються права на життя і здоров'я. У дослідженні докладно розкрита роль міжнародних інституцій у розвитку міжнародного права охорони здоров'я: ВООЗ, СОТ, неурядових організацій. Проаналізовано основні сфери міжнародного права охорони здоров'я: міжнародне медичне право, міжнародне право гуманітарної діяльності, міжнародне право в галузі біоетики. Учений висловлює свою думку щодо ефективності механізмів реалізації норм міжнародного права в галузі охорони здоров'я. Далі акцентується увага на ролі міжнародних організацій, які виконують координаційну функцію, завдяки якій держави створюють національні стратегії громадської охорони здоров'я.

М. Беленджер у монографії «Глобальне право охорони здоров'я: введення» («Global Health Law: an introduction»)[3] досліджував процес розвитку права охорони здоров'я на національному та міжнародному рівнях. Автор зазначає, що міжнародне право охорони здоров'я все більше впливає на розвиток і вдосконалення національного права охорони здоров'я. Вчений акцентує увагу на формування глобального права охорони здоров'я, його значення в умовах глобалізації. Зроблено висновок про те, що система права охорони здоров'я є необхідним елементом і логічним вектором глобалізації права. Також М. Беленджер підготував ґрунтовне наукове дослідження: «Елементи доктрини міжнародного права охорони здоров'я (1981-2011)» (Éléments de doctrine en droit international de la santé (écrits 1981-2011))[4], видану в 2012 р. У першому розділі розглянуті питання становлення міжнародного права охорони здоров'я, охарактеризовано міжнародне право охорони здоров'я як нова галузь міжнародного права, проаналізовано походження та еволюція концепції здоров'я як права людини. У другому розділі розкрито історію міжнародного права охорони здоров'я, дана характеристика Організації охорони здоров'я Ліги Націй, розкриті положення, що стосуються здоров'я згідно Конвенції з морського права 1982 р. та ін. Третя глава присвячена взаємодії міжнародного права охорони здоров'я з іншими галузями міжнародного права, наприклад, міжнародним правом охорони довкілля та міжнародним кримінальним правом. У четвертому розділі аналізуються інститути міжнародного права охорони здоров'я, такі як міжнародне медичне право (Le droit international médical), міжнародне фармацевтичне право (Le droit international pharmaceutique), міжнародне право лікарень (Le droit international hospitalier). Право ВООЗ розкрито в п'ятому розділі, в якому робиться акцент на розвиток міжнародного права охорони здоров'я та вказується на процес регіоналізації міжнародно-правового співробітництва в галузі охорони здоров'я. Регіональне міжнародне право охорони здоров'я (Droit international régional de la santé) досліджено в шостому розділі: розглянуто право охорони здоров'я Європейського Союзу, право охорони здоров'я Ради Європи, право охорони здоров'я африканського регіону, Тихоокеанське право охорони здоров'я. У сьомому розділі дана характеристика права на здоров'я та суміжних прав (право на інформацію, право на «грамотність» в сфері охорони здоров'я (Droit à la culture sanitaire)

[1] Михайлов, В.С. О содержании и источниках международного медицинского права. <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1130730>; Михайлов, В.С. (1963). К вопросу о международном медицинском праве. *Советский ежегодник международного права*. Москва: Изд-во АН СССР, 308-321; Михайлов, В.С. (1969). Об основных принципах международного медицинского права. *Советский ежегодник международного права*. Москва: Наука, 348-350; Михайлов, В.С. (1984). *История международного здравоохранительного права*. Владивосток.;
Mikhailov, V.S. (1965). International medical law: what is this?. Some problems of international law. *Bull. of Waseda University*. Tokyo; Mikhailov, V.S. (1989). International Health Law: current status and future prospects. *International Digest of Health Legislation. Geneva, vol. 40, no. 1*; Бібліографічна довідка. <http://ini-fb.dvfu.ru/index.php?fold=menu/3/3/michaylov >

[2] Crouzatier, Jean-Marie (2009). *Droit International de la Santé*. Paris: Éditions des archives contemporaines.

[3] Bélanger, M. (2011). *Global Health Law: an introduction*. Cambridge: Cambridge Scientific Publishers.

[4] Bélanger, M. (2012). Eléments de doctrine en droit international de la santé (écrits 1981-2011). *Les Etudes Hospitalières*.

у контексті міжнародного права. Питання охорони здоров'я та міжнародно-правової відповідальності розглянуті у восьмому розділі. Особливу увагу приділено проблемі відповідальності держав щодо вжиття заходів по захисту від пандемій. Завершальною главою є дев'ята, присвячена спеціальним питанням міжнародного права охорони здоров'я (біоетики, міжнародного права вакцинації (Droit international de la vaccination).

Слід зазначити дослідження О. Аджинама «Глобальне управління охороною здоров'я: міжнародне право та охорона здоров'я в розділеному світі» (Global Health Governance: International Law and Public Health in a Divided World)[1]. Під глобальним управлінням охороною здоров'я. Аджинам має на увазі взаємодію і взаємозалежність міжнародного права і сучасної дипломатії, спрямованої на сферу охорони здоров'я. Вчений розглядає концепцію взаємної уразливості, аналізуючи негативні наслідки захворювань та інфекцій і тенденції глобалізації, акцентуючи при цьому увагу на парадоксальність даного явища в розділеному світі, який він називає «глобальне село». Глобальне управління охорони здоров'я передбачає цілісний підхід за участю багатьох суб'єктів: держав, міжнародних організацій, організацій громадянського суспільства та приватного сектора. Вчений формулює наукові пропозиції під рубрикою «коммунітарного глобалізму» (communitarian globalism), парадигма, метою якої є відповідність ідеалам гуманізму та законності. Це проектні пропозицію гуманного світового порядку, де здоров'я всього людства нерозривно пов'язане з процесами в глобальній взаємозалежній системі, де сприятлива ситуація у сфері охорони здоров'я однієї держави залежить від епідеміологічного «благополуччя» інших. Дослідник приділяє особливу увагу міжнародному праву, як фундаментальній основі і гаранту глобального управління в сфері охорони здоров'я. Також автор особливу увагу приділяє ефективності діяльності Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Також заслуговує на увагу монографія А. Екстер «Міжнародне право охорони здоров'я: солідарність і справедливість у сфері охорони здоров'я» (International Health Law: Solidarity and Justice in Health Care)[2]. Автор відзначає актуальність розвитку міжнародного права охорони здоров'я у XXI столітті, що зумовлена великою кількістю невирішених проблем у сфері охорони здоров'я. Дослідник вказує на наявність конфліктів між державними інтересами та реалізацією прав людини, особливо права на здоров'я. Вчений акцентує увагу на наявність дискусій в області наукових досліджень, присвячених питанням впливу процесів глобалізації на національні системи охорони здоров'я, як позитивні, так і негативні. А. Екстер вказує, що основою міжнародного права охорони здоров'я є принципи солідарності і справедливості в доступі до систем охорони здоров'я.

Таким чином, міжнародне право охорони здоров'я є предметом дослідження багатьох юристів-міжнародників як на теренах України та закордоном, у вищій школі та в дослідницьких інститутах створюються спеціалізовані програми з вивчення міжнародного права охорони здоров'я та окремих його аспектів.

References:

1. Azhodzhaeva, R.A. (2008). Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie medicinskih uslug [International legal regulation of medical services]. *Vserossijskij zhurnal mezhdunarodnogo prava. Jurist-mezhdunarodnik* [All-Russian Journal of International Law. Lawyer-internationalist], *1,* 10-23. [in Russian].
2. Azhodzhaeva, R.A. (2008). *Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie ohrany zdorov'ja v ramkah VTO* [International legal regulation of health protection in the WTO]. Moscow: Sovrem. jekon. i pravo. [in Russian].
3. Baryshnikov, M.R. Implementatsiia norm mizhnarodnoho medychnoho prava v medychne zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of international health law standards in the medical legislation of Ukraine]. <http://bkb-law.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=85:2011-12-01-10-37-54&catid=34:2011-10-13-20-35-14&Itemid=101&lang=ru> [in Ukrainian].
4. Baryshnikov, M.R. Mizhnarodne medychne pravo ta yoho vplyv na medychne zakonodavstvo Ukrainy [International Health Law and its impact on the medical legislation of Ukraine]. <http://www.health-medix.com/articles/liki_ukr/2008-05-21/188-190.pdf>. [in Ukrainian].
5. Bartenev, D.G. (2006). *Pravo na ohranu zdorov'ja v mezhdunarodnom prave* [The right to health in international law]: dis. ... kand. jurid. nauk [Thesis for PhD degree in law]. St. Petersburg. [in Russian].
6. Basyrova, A.R. (2011). Mezhdunarodno-pravovye osnovy sotrudnichestva gosudarstv-chlenov Soveta Evropy v oblasti biomediciny [International legal framework for cooperation of the Council of Europe member states

[1] Obijiofor, Aginam (2005). *Global Health Governance: International Law and Public Health in a Divided World.* University of Toronto Press.
[2] André den Exter (2008). *International Health Law: Solidarity and Justice in Health Care*. Maklu.

in the field of biomedicine]. *Aktual'nye problemy sovremennogo mezhdunarodnogo prava*: Materialy ezhegodnoj mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Moskva, 9-10 aprelja 2010 g. Chast' I [Actual problems of modern international law: Materials of the annual interuniversity scientific-practical conference. Moscow, I-April 10, 2010 Part I]. Moscow: RUDN, 353-371. [in Russian].
7. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://ini-fb.dvfu.ru/index.php?fold=menu/3/3/michaylov> [in Ukrainian].
8. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.genomicsnetwork.ac.uk/media/CV%20Shawn%20Harmon%2014%20Aug%202009.pdf> [in Ukrainian].
9. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Paula-Avila-Guillen.html> [in Ukrainian].
10. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Ana-Ayala.html> [in Ukrainian].
11. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Oscar-Cabrera.html> [in Ukrainian].
12. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Juan-Carballo.html> [in Ukrainian].
13. Bibliohrafichna dovidka [Bibliographic information]. <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/faculty/Lawrence-Gostin.html> [in Ukrainian].
14. Hrevtsova, R.Iu., Chernenko, Z.S. (2012). Mizhnarodne medychne pravo: poshtovkh do doslidzhen [International Health Law, an impetus to research]. *Advokat* [*Advocate*]*, 3 (138),* 11-14. [in Russian].
15. Guseva, E.V. (1985). Mezhdunarodnoe medicinskoe pravo – kompleksnaja otrasl' mezhdunarodnogo prava [International Medical Law is a complex branch of international law]. *Aktual'nye voprosy sovetskogo prava. Teorija i praktika* [Topical issues of Soviet law. Theory and practice]. Kazan': Izd-vo Kazan. un-ta. [in Russian].
16. Zadorozhnii, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law]*, 1,* 64-76. [in Ukrainian].
17. Karkishhenko, E.I. (2004). *Mezhdunarodno-pravovye aspekty dejatel'nosti Vsemirnoj organizacii zdravoohranenija* [International legal aspects of the World Health Organization]. Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk [Thesis for PhD degree in law]. Moscow. [in Russian].
18. Karkishhenko, E.I. (2004). Normotvorcheskaja dejatel'nost' Vsemirnoj Organizacii Zdravoohranenija [Normative activities of the World Health Organization]. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava* [Moscow Journal of International Law]*, 1,* 76-84. [in Russian].
19. Kiselev, N.N., Korotkij, T.R., Kravchenko, A.N. i dr. (2001). *Social'no-pravovye aspekty klonirovanija cheloveka* [Socio-legal aspects of human cloning]. Odesa: Latstar. [in Russian].
20. *Kiseleva Ekaterina Vjacheslavovna*. <http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=798> [in Russian].
21. Korotkyi, T. (2002). Pravovi aspekty klonuvannia liudyny [Legal aspects of human cloning]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Journal of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 3,* 46-52. [in Ukrainian].
22. Korotkij, T. R., Sazhienko, N.V. (2011). Sovremennaja koncepcija mezhdunarodnogo zdravoohranitel'nogo prava [The modern concept of international health law]. *Aktual'nye problemy sovremennogo mezhdunarodnogo prava* [Actual problems of modern international law]. Materialy ezhegodnoj mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoj konferencii [Materials of the annual interuniversity scientific-practical conference]. Moscow, 9-10 aprelja 2010 g. Moscow: RUDN, 439-446. [in Russian].
23. Korotkyi, T.R. (2002). *Mizhnarodni standarty prav liudyny u sferi biomedytsyny* [International human rights standards in the sphere of biomedicine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of law]. Odesa: Yurydychna literatura, vyp. 16, 404-409. [in Ukrainian].
24. Korotkyi, T.R. (2010). Frahmentatsiia mizhnarodnoho prava cherez pryzmu mizhnarodnoho prava okhorony zdorov'ia [Fragmentation of international law in the light of international health law]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy*: Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu [Legal life of modern Ukraine: Proceedings of the International scientific conference of the teaching staff] (m. Odesa, 21-22 travnia 2010 r. Odesa: Feniks, 723-724. [in Ukrainian].
25. Korotkij, T.R., Sazhienko, N.V. (2012). Vnutrigosudarstvennaja implementacija Ramochnoj Konvencii VOZ po bor'be protiv tabaka 2003 g.: opyt Ukrainy [Intra-state implementation of the WHO Framework Convention on Tobacco Control 2003: the experience of Ukraine]. *Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye organizacii* [International law and international organizations]*, 1,* 72-90. [in Russian].
26. Kruk, Iu.A. (2015). *Zakhyst prava na zdorovia v Radi Yevropy* [Protecting the right to health at the Council of Europe]: Dys. ... kand. yuryd. nauk [Thesis for PhD degree in law]. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].
27. Lukashuk, Y.Y. (1963). 50-ia yubyleinaia konferentsyia assotsyatsyy mezhdunarodnoho prava [50th Jubilee Conference of the Association of International Law]. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo* [Soviet state and law]*, 1,* 133-136. [in Russian].

28. Medvedeva, M.A. Rol mezhdunarodnoho prava v borbe s infektsyonnimi bolezniamy [The role of international law in the fight against infectious diseases]. <http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/25/madved1@i.com.ua.pdf>. [in Russian].
29. Medvedieva, M. O. (2003). Mizhnarodno-pravovi i natsionalni standarty v sferi klonuvannia liudyny: do vyznachennia poniattia [International legal and national standards in the field of human cloning: the definition of the concept]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law]*, 3,* 56-66. [in Ukrainian].
30. Mihajlov, B.C. (1984). *Istorija mezhdunarodnogo zdravoohranitel'nogo prava* [The history of international health law]. Vladivostok. [in Russian].
31. Mihajlov, V.S. (1963). K voprosu o mezhdunarodnom medicinskom prave [To the question of international medical law]. *Sovetskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava* [Soviet Yearbook of International Law]. Moscow: Izd-vo AN SSSR, 308-321. [in Russian].
32. Mihajlov, V.S. (1969). Ob osnovnyh principah mezhdunarodnogo medicinskogo prava [On the basic principles of international medical law]. *Sovetskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava* [Soviet Yearbook of International Law]. Moscow: Nauka, 348-350. [in Russian].
33. Mihajlov, V.S. O soderzhanii i istochnikah mezhdunarodnogo medicinskogo prava [On the content and sources of international medical law]. <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1130730>. [in Russian].
34. Pasechnik, O.V. (2015). *Intehratsiino-pravove rehuliuvannia obihu likarskykh zasobiv u Yevropeiskomu Soiuzi* [Integrative legal regulation of drugs circulation in the European Union]*:* dys. ... kand. yuryd. nauk [Thesis for PhD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian].
35. Sazhyenko, N.V. (2010). Mezhdunarodnoe zdravookhranytelnoe pravo v epokhu hlobalyzatsyy [International health law in the era of globalization]. *Mizhnarodni chytannia prysviacheni pam`iati profesora Imperatorskoho Novorosiiskoho universytetu P.Ie. Kazanskoho* [International Reading in memory of Professor Imperial Novorossiysk University P.E. Kazanskyi]: materialy Mizhnarodnoi konferentsii (m. Odesa, 22-23 zhovtnia 2010 roku). Odesa, 15-17. [in Russian].
36. Sazhiienko, N.V. (2011). Tendentsii rozvytku mizhnarodno-pravovoho spivrobitnytstva derzhav u sferi okhorony zdorov'ia [Trends in international legal cooperation of health care]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of state and law]*, vyp. 62*. Odesa: Yurydychna literatura, 400-407. [in Ukrainian].
37. Sazhiienko, N.V. (2014). Shchodo definitsii mizhnarodnoho prava okhorony zdorov'ia [Regarding the definition of international healthcare law]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy* [Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine]*, 1,* 165-166. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_40.pdf>. [in Ukrainian].
38. Khendel, N.V. (2014). *Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia spivrobitnytstva derzhav u sferi okhorony zdorov'ia* [International legal regulation of cooperation of states in health care]*:* avtoreferat. dys. … kand. yuryd. nauk [Thesis for PhD degree in law]: 12.00.11. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. [in Ukrainian].
39. Hendel', N.V. (2016). Mezhdunarodnoe zdravoohranitel'noe pravo v sisteme mezhdunarodnogo prava [International Health Law in the System of International Law]. *Tadzhikistanskij ezhegodnik mezhdunarodnogo publichnogo i chastnogo prava* [Tajikistan Yearbook of International Public and Private Law]. Dushanbe, Izdatel'stvo «Jer-graf», 134-143. [in Russian].
40. Shornikov, A.G., Gerasimov, V.M. Mezhdunarodnoe medicinskoe pravo [International Medical Law]. <http://old.nasledie.ru/persstr/persona/geras/kniga/article.php?art=1 > [in Russian].
41. Jelektronnaja biblioteka BGU [Electronic library of BSU]. <http://elib.bsu.by/handle/123456789/2247> [in Russian].
42. André den Exter (2009). *International Health Law and Ethics: Basic Documents*. Maklu. [in English].
43. André den Exter (2008). *International Health Law: Solidarity and Justice in Health Care.* Maklu. [in English].
44. Bélanger, M. (2011). *Global Health Law: an introduction.* Cambridge: Cambridge Scientific Publishers. [in English].
45. Bélanger, M. (2012). Eléments de doctrine en droit international de la santé (écrits 1981-2011). *Les Etudes Hospitalières*. [in French].
46. Bélanger, M. (1982). Une nouvelle branche du droit international. *Le droit international de la santé, Vol. 13, 4,* 611-632. [in French].
47. Cabrera, Oscar A., Lawrence O., Gostin (2011). Human rights and the Framework Convention on Tobacco Control: mutually reinforcing systems. *International Journal of Law in Context, 7 (3),* 285-303. [in English].
48. Cabrera, Oscar A., Madrazo, Alejandro (2010). Human Rights as a Tool for Tobacco Control in Latin America. *Salud Publica de Mexico, 52,* 288-297. [in English].
49. Crouzatier, Jean-Marie (2009). *Droit International de la Santé*. Paris: Éditions des archives contemporaines. [in French].
50. Droit international de la santé dans le contexte de changement climatique. *CÉRIUM*. <http://www.cerium.ca/Droit-international-de-la-sante> [in French].
51. Fidler, D. (2001). The globalization of public health: the first 100 years of international health diplomacy. *Bulletin of the World Health Organization, 79 (9),* 842-849. [in English].

52. Fidler, D.P. (1998). The future of the World Health Organization: What role for international law. *Vand. J. Transn. Law, Vol. 31, no. 5,* 1079-1126. [in English].
53. Fidler, D.P. Globalization, international law, and emerging infectious diseases. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8903206>. [in English].
54. Fidler, D.P. The role of international law in the control of emerging infectious diseases. <http://birdflubook.com/resources/fidler57.pdf>. [in English].
55. *Georgetown Law.* <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/about/index.html>. [in English].
56. *Global Health and Justice Project.* <http://www.law.washington.edu/healthlaw/ghj/>. [in English].
57. Gostin, L.O. (2004). International infectious disease law: revision of the World Health Organization's International health regulations. *Journal of the American Medical Association, Vol. 291, no. 21.* [in English].
58. *Harvard.edu.* <http://www.hsph.harvard.edu/pihhr/files/syllabi/University_of_Liverpool/Liverpool_Law_School/LiverpoolLawGlobalHealthLaw08.pdf>. [in English].
59. International Expert Consultation on Public Health Law, Rome, Italy (2009). <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/documents/2009_ROME%20CONSULTATION%20REPORT.pdf>. [in English].
60. International Expert Consultation on the Development of a Public Health Law Manual, Cairo, Egypt (2010). <http://www.law.georgetown.edu/oneillinstitute/documents/2010_CAIRO%20CONSULTATION%20-%20REPORT.pdf>. [in English].
61. Jost, Timothy S. Comparative and international health law. <http://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043>. [in English].
62. Lawrence O. Gostin, Allyn L. Taylor. Global Health Law: A Definition and Grand Challenges. <http://phe.oxfordjournals.org/content/1/1/53.full>. [in English].
63. Mikhailov, V.S. (1965). International medical law: what is this?. Some problems of international law. *Bull. of Waseda University*. Tokyo. [in English].
64. Mikhailov, V.S. (1989). International Health Law: current status and future prospects. *International Digest of Health Legislation. Geneva, vol. 40, no. 1*. [in English].
65. Obijiofor, Aginam (2002). International law and communicable diseases. *Bulletin of the World Health Organization, 80 (12),* 946-951. [in English].
66. Obijiofor, Aginam (2005). *Global Health Governance: International Law and Public Health in a Divided World.* University of Toronto Press. [in English].
67. Shawn, H. E. Harmon (2009). International public health law: not so much WHO as why, and not enough WHO and why not?. *Med Health Care and Philos, 12,* 245–255. [in English].
68. Students participate in summer research projects in global health law. *Emory University.* <http://www.law.emory.edu/about-emory-law/news-article/article/students-participate-in-summer-research-projects-in-global-health-law.html>. [in English].
69. Taylor, A.L., Bettcher, D.W., Fluss, S.S., DeLand, K., Yach, D. (2002). International health law instruments: an overview / In: Detels, R., McEwen, J., Beaglehole, R., Tanaka, H., editors. *Oxford textbook of public health: the scope of public health.* Oxford: Oxford University Press, 359-386. [in English].
70. Taylor, A.L. (2002). Global governance, international health law and WHO: looking towards the future. *Bulletin of the World Health Organization, 80 (12),* 975-980. [in English].
71. *The International Law Association.* <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/8E38560D-B8D1-4C48-9633729B7DEB2F1E>. [in English].
72. *University of Buckingham.* <http://www.buckingham.ac.uk/law/llm/courses/medical>. [in English].
73. Wattad, M.S., Hrevtsova R. (2011) Reflections on International Medical Law. *The International Journal «Medicine and Law», vol. 30 (4),* 449-460. [in English].

Євгенія Блажевська
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ievgeniia Blazhevska
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO STUDY OF THE CONTEMPORARY MIGRATION PROCESS

At the beginning of the 21st century a noticeable transformation of migration processes is observed under the influence of globalization, which effect the change of social, cultural, spiritual and economic models of different countries and world regions more and more actively. This stipulates the necessity for host countries to improve migration policies for more effective control over economic, social and cultural advantages or, vice versa, disadvantages, which international migration brings with it. Consequently, the necessity of constant examination of this problem seems logical, including the level of cross-national comparative researches, during which the study of the same phenomenon in two or more countries in various socio-cultural conditions with the usage of the same tools takes place. Taking into consideration the variable and unpredictable nature of the problem, the necessity of the stable basis for such researches is transparent, first of all, the need of permanent generally accepted and used conceptual and categorical apparatus, which predetermines primary importance of the research of this apparatus in the field of migration; in this context, the analysis of using of the terms “migrant” and “ethnic minority” in the scientific political and social discourses of such countries, as Canada, Great Britain and Germany is given in the case of this article.
Key words: migration, migrant, ethnic minority, cross-national comparative researches, conceptual and categorical apparatus.

На даний час проблема світової міграції досягла небачених досі масштабів. Переважна більшість мігрантів добровільно залишає свої країни в пошуку кращих економічних, соціальних та освітніх можливостей і кращих умов життя. Водночас спостерігається різке зростання числа вимушених переселенців через небезпеку і збройні конфлікти. Тому особливо актуальним є вивчення цього питання, як на національному, так і на міждержавному рівнях, а також проведення крос-національних порівняльних досліджень в даній галузі, адже результати таких досліджень можуть посприяти прийняттю заходів, спрямованих на економічні, соціальні та екологічні детермінанти благополуччя мігрантів і біженців.

Метою даної роботи є виявлення та розкриття проблеми використання понятійно-категоріального апарату при проведенні крос-національних порівняльних досліджень (на прикладі застосування термінів «мігрант» та «етнічна меншина» в Канаді, Великобританії та Німеччині), а також запропонувати можливі варіанти її вирішення.

При проведенні даного дослідження було поставлено декілька **завдань**, а саме: виявлення та вивчення проблеми існування розбіжностей у термінології, яка використовується науковцями в сфері міграції та біженства; з’ясування впливу таких розбіжностей на процес проведення крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері; пропозиція можливих шляхів подолання цієї проблеми.

Світовою спільнотою визнано, що міграція – це явище, яке потребує системного підходу, продуманих, скоординованих, цілеспрямованих рішень[1]. Держави обговорюють питання міграції

[1] *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования*. (2009). Москва: Университетская книга, 201.

не тільки на двосторонньому, регіональному, а й, останнім часом, на глобальному рівні. Щоб координація і міжнародне співробітництво були успішними, необхідна загальнозрозуміла мова.

В сфері міграції існує безліч термінів, які використовуються для опису одного і того ж (або схожого) явища. Наприклад, існують суттєві відмінності між термінами «незаконна міграція» (illegal migration), «таємна міграція» (clandestine migration), «незадокуметована міграція» (undocumented migration), «нерегулярна міграція» (irregular migration) тощо[1]. Однак в більшості випадків їх використовують неточно, нерідко як взаємозамінні, немов вживання конкретного терміна нічого не змінює. Визначення в області міграції часто є неточними, сумнівними, а то і суперечливими, міжнародні ухвали по цьому питанню відсутні[2]. Останнє частково викликане тим, що міграція традиційно розглядалась тільки на національному рівні, і як результат - використання міграційних термінів варіюється в залежності від країни чи цілого регіону. Більш того, навіть в межах однієї країни терміни можуть відрізнятися за значенням або змістом. Натомість відмінності у визначеннях поняття «мігрант» та «етнічна меншина» в різних країнах можуть впливати на те, якою буде політика держави щодо цих осіб[3], а також на їх доступ до різноманітних державних послуг[4]; тобто застосування терміну в тому чи іншому контексті до конкретної людини може суттєво змінити її життя. Тому, безперечно, уточнення фактичного значення категоріального апарату в сфері міграції та етногенезу населення є важливим завданням, успішне вирішення якого в тому числі дасть можливість більш результативно проводити міждержавні порівняльні дослідження в цій сфері, які з огляду на прискорені темпи глобалізації набувають все більшого значення.

На початкових етапах нашого дослідження було зроблено спробу уточнити визначення термінів «мігрант» та «етнічна меншість» на прикладі мовної бази таких трьох країн, як Канада, Великобританія та Німеччина. Було розглянуто основні варіанти, в яких етнічний та міграційний статуси розуміються у цих трьох країнах, при цьому ми намагались не вводити з самого початку жорстку концептуалізацію або операціоналізацію. Попередні дослідження[5] в цій сфері підтвердили значну різноманітність в мові і концепціях, використовуваних в рамках трьох країн в галузі наукових досліджень, в діалозі з питань політики і в повсякденному суспільному дискурсі, пов'язаному з питаннями міграції та етнічної приналежності. Крім того, в міжнаціональній порівняльній роботі вибір термінів і значень, дотичних до ключових понять, є соціально та історично обумовленим, а також враховує складний і конфліктний характер таких понять. Ми виділяємо три аспекти, що особливо яскраво демонструють дивергенцію і де ці розбіжності чітко відображаються в поточних концептуалізаціях, прийнятих групами дослідників з трьох країн, а саме: той самий термін використовується для позначення різних речей, як всередині країни, так і на міждержавному рівні; ті самі терміни, що набувають образливих конотацій в одній або декількох країнах, мають більш позитивний відтінок в інших; деякі терміни зазвичай використовуються в одній країні без концептуального еквівалента, який існує в двох інших.

Наприклад, існує плутанина в розумінні термінів «мігрант» та «іммігрант». Дослідники з Канади зазначають, що в той час як термін «мігрант[migrant]» несе в собі конотацію тимчасового або сезонного руху, термін «іммігрант[immigrant]», у використовуваному ними контексті, належить тому, хто переїхав в країну з наміром оселитися назавжди, а «укорінений/постійний іммігрант[landed immigrant]» – офіційний термін для всіх, кому було надано право проживати в Канаді на постійній основі[6]. У Німеччині відмінність між постійними і тимчасовими мігрантами підкреслюється через використання термінів Gastarbeiter (заробітчанин) і Ausländer (іноземець) або Aussiedler (переселенець), відображаючи різні правові статуси і суміжні з ними права цих

[1] *International Migration Law: Glossary on Migratio*n. <http://public-ations.iom.int/sys-tem/files/-pdf/iml_2_rus.pdf>.

[2] Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).

[3] Жеребцов, А.Н. (2007). *Правовое регулирование миграционной политики Российской Федерации*. Краснодар: Кубанькино, 6.

[4] *Кто такой "мигрант"? Как различия в определениях понятия «мигрант» влияют на доступ к услугам здравоохранения*? <http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care> (2017, березень, 02).

[5] *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования* (2009). Москва: Университетская книга, 204.

[6] Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology, 2,* 22.

осіб[1]. На відміну від цього, дослідники з Великої Британії вважають, що терміни «мігрант» та «іммігрант» можуть використовуватись як взаємозамінні[2], - можливо, це відображає менш жорстку категоризацію людей, що в'їжджають в країну, і можливостей тих осіб, які перебувають на строкових дозволах на роботу, та тих, які вирішили влаштуватись на постійне проживання і отримати громадянство. Однак, дослідники з Великобританії також попереджають про можливий негативний підтекст, який термін «іммігрант» може нести, і зазначають, що, хоча термін «мігрант» іноді використовується в дослідженнях, щоб охопити всіх тих, хто народився за межами Великобританії, ані «мігрант», ані «іммігрант» не буде, як правило, використовуватись для категоризації дітей або онуків людей, які мігрували до Великобританії[3]. Також, хоча терміни «народжені за кордоном [foreign born]» та «іноземного походження [foreign origin]» раніше використовувались у Великобританії, вони викликали неприємні асоціації і тепер є рідковживаними[4]. На відміну від цього, німецькі дослідники відзначають, що німецькі вчені не відкидають термін «мігрант» для визначення громадян «другого покоління», і посилаються при цьому на авторитетного пана Шьонвальдера, який стверджує, що використання терміну «іммігрант/переселенець» (Einwanderer) не сприймається як вказування на інакшість або як відокремлення від інших в німецькомовному середовищі і є цілком прийнятним[5]. Досвід Німеччини також виявився унікальним в своєму використанні специфічних термінів для розрізнення мігрантів німецького етнічного походження, яких називають Aussiedler (переселенець), і мігрантів з будь-яким іншим етнічним походженням, крім німецького, яких називають Ausländer (іноземець)[6]. Було також відзначено, що останні згадуються в політичному та мас-медійному дискурсах як набагато більш проблематичні, ніж перші[7]. Врешті, деякі вчені[8] запропонували при проведенні крос-національних порівняльних досліджень використовувати для узагальнення фразу «особа з міграційним досвідом» [individual with a migration background], визнаючи проблемний характер найменування «мігрант»[9].

Незважаючи на відсутність концептуального еквівалента, члени дослідницьких груп в Канаді і Великобританії роблять спроби визначити загальні терміни, які слугували б для розрізнення «видів» мігрантів або етнічних меншостей і які можна було б використати для раціоналізації процесу класифікації конкретних груп. Так, наприклад, термін «видима меншина» [visible minority] використовується в Канаді, а термін «Чорна та етнічна меншина» [Black and minority ethnic] використовується у Великобританії, обидва з яких роблять акцент на кольорі шкіри, а також частково на ступені культурної відмежованості від більшості білого населення[10]. На відміну від Великобританії і Канади, німецькі дослідники відзначають, що терміни «раса» та «етнічність» рідко використовуються і поняття етнічних меншин є рідкістю в Німеччині[11]. Німецька ситуація,

[1] Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s). Bonn, 405.
[2] Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodolog*ty, *2,* 97.
[3] Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodolog*ty, *2,* 102.
[4] Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodolog*ty, *2,* 104.
[5]. Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s. Bonn, 321.
[6] Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s. Bonn, 321.
[7]. Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s. Bonn, 322.
[8] *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования* (2009). Москва: Университетская книга, 204.
[9] Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).
[10] Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).
[11] Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s. Bonn, 331.

звичайно, схожа на ситуацію в більшій частині Європи, де порушення людських прав, які мали місце в недалекому минулому, призвели до виникнення сильних побоювань щодо визначення етнічної ідентичності в офіційних даних.

Ми не ставили собі за мету всебічно описати різноманітність усіх термінів і тих значень, в яких вони використовуються в обраних для проведення дослідження країнах, це виходило б за межі даної роботи. Натомість нашою метою було підкреслити, як під час будь-якого міжнаціонального порівняльного дослідження постає питання узгодження термінології. Під час цього процесу стає зрозумілим, що поняття і терміни, пов'язані з групами мігрантів/меншинами, не є ані природними, ані нейтральними мовними елементами, а є як продуктом, так і самим «виробником» конкретних форм соціальних відносин. Ці спостереження підкреслили важливість - чіткого формулювання розуміння ключових термінів, які будуть використовуватись в дослідженні, з урахуванням їх соціально-історичного контексту; – більш уважного розгляду будь-якої категорії етнічних меншин чи міграційних груп населення з точки зору можливої їхньої цінності для дослідження в його прогнозованих межах – аспектів, які зазвичай не є об'єктом пильної уваги при проведенні дослідницької роботи лише в одній країні.

Більш складним було спробувати вирішити інше підняте в ході роботи питання, а саме: чи можна або чи бажано розробити набір понять, термінів і категорій, які мають відношення до всіх трьох країн? Це спірне питання. У той час як деякі дослідники виступають за процес стандартизування інструментарію та категоріального апарату для більш успішного його використання за різних умов[1], інші стверджують, що процеси «етногенезу» настільки історично і географічно специфічні, що таке узгодження буде неможливим і навіть недоцільним[2]. Ми схильні приєднатись до думки тих дослідників, які при вирішенні цього питання намагаються враховувати як контекстну специфічність на національному рівні, так і універсальні закономірності або тенденції[3]. При використанні такого підходу основна увага приділяється розумінню процесів ідентифікації і категоризації, а не роботі з фіксованими категоріями, які і так приймаються як самі собою зрозумілі. Такий підхід може мати потенціал для нових важливих ідей[4]; у той же час маємо визнати, що вихід за межі прийнятих понять і термінів може створювати проблеми на рівні окремої країни[5].

Отже оскільки, як ми зазначали вище, на міжнародному рівні загальноприйнятого визначення поняття «мігрант» чи «етнічна група» не існує, а неоднорідність використовуваних визначень обмежує порівнянність даних, зібраних в плановому порядку під час проведення крос-національних порівняльних досліджень, ми би рекомендували наступні заходи з вирішення даної проблеми: визначити загальноприйняті варіанти тлумачення термінів для позначення мігрантів та етнічних меншин і закріпити їх документально на офіційному міждержавному рівні, досягти консенсусу з важливих змінних показників, пов'язаних з міграцією, для збору даних на рівні різних інформаційних систем, а також рухатись в бік забезпечення загального доступу до таких даних в масштабах всього світу зі зручною районізацією за основними світовими регіонами.

Таким чином, проблема існування суттєвих розбіжностей в розумінні та застосуванні термінології в сфері міграції та біженства суттєво впливає на процес проведення таких актуальних (з огляду на небачену досі масштабність міграційних процесів в сучасному гіперглобалізованому

[1] Bhopal, R. (2009). Chronic diseases in Europe's migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. *European Journal of Public Heallth*, *19 (2),* 140; Favell, A. Integration policy and integration research in Europe: a review and critique. In Aleinikoff T.A. and Klusmeyer D (ed.): *Citizenship today: global perspectives and practices*? Washington DC, 362.

[2] Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology, 2*52-253.

[3] Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodolog*ty*, 2,* 95; Wrede, S., Benoit, C., Bourgeault, I., van Teijlingen E., Sandall, J., De Vries R. Decentred. (2006). Comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. *Social Science and Medicin*e. *63,* 2798.

[4] Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).

[5] Livingstone, S. (2003). On the challenges of cross-national comparative media research. *European Journal of Communication*, *18,* 486-487; O'Reilly, J. Theoretical considerations in cross-national employment research. <http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html> (2017, січень, 12).

світі) крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері та на отримувані в ході таких досліджень результати, що зумовлює необхідність знаходження можливих шляхів подолання цих розбіжностей для підвищення ефективності та результативності вказаних розвідок.

References:

1. Zherebtsov, A.N. (2007). *Pravovoe regulirovanie migratsionnoy politiki Rossiyskoy Federatsii* [The legal regulations of migration policy of the Russian Federation]. Krasnodar: Kubankino. [in Russian].
2. Kto takoy "migrant"? Kak razlichiya v opredeleniyakh ponyatiya «migrant» vliyayut na dostup k uslugam zdravookhraneniya [Who is migrant? How the differences in definitions of «migrant» influence the access to the service of medicine help] *Evropejiskoe regionalnoje bjuro VOZ.* [The European Regional Bureau WHO]. <http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care> [in Russian].
3. *Tranzitnaya migratsiya i tranzitnye strany: teoriya, praktika i politika regulirovaniya* [Transitional migration and transitional countries: theory, practics and policy of regulations] (2009). Moscow: Universitetskaya kniga. [in Russian].
4. Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology, 2,* 41-70.
5. Bhopal, R. (2009). Chronic diseases in Europe's migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. *European Journal of Public Heallth*, 140–143.
6. Favell, A. (2001). Integration policy and integration research in Europe: a review and critique. In Aleinikoff, T.A. and Klusmeyer, D. (ed.): *Citizenship today: global perspectives and practices*? Washington DC.
7. *International Migration Law: Glossary on Migratio*n. <http://public-ations.iom.int/sys-tem/files/-pdf/iml_2_rus.pdf>.
8. Livingstone, S. (2003). On the challenges of cross-national comparative media research. *European Journal of Communication*. 18, 486-487;
9. O'Reilly, J. Theoretical considerations in cross-national employment research. <http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html>
10. Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>
11. Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essay*s [Essays on Germany's future social science]. [in Germany].
12. Wrede, S., Benoit, C., Bourgeault, I., van Teijlingen E., Sandall, J., De Vries R. Decentred. (2006). Comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. *Social Science and Medicin*e, *63,* 2986-2997.

Vasyl Ostapiak, PhD in Political Science, ScD candidate
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

"BALANCING" STRATEGIC PARTNERSHIP OF POST-SOVIET COUNTRIES

The article makes an attempt to analyze the implementation of the strategic partnership in a number of countries in the post-Soviet space. It analyzes the influence of historical imperatives, in particular, the collapse of the Soviet Union, on the formation and implementation of the partnership through deepening of relations with the USA, China, and EU. It is noted that there is a need to further analyze the establishment of the strategic partnership in its applied and practical dimensions. There is an opinion justifying the fact that the study on the establishment of the strategic partnership needs to be carried out with the account of a number of factors that include the entire complex of development of independent post-Soviet countries. It is proposed to expand further study of the strategic partnership, because of the need to rethink the process of globalization in the general civilizational dimensions.
Key words: strategic partnerships, post-Soviet countries, globalization, USA, EU.

The main directions of the implementation of the strategic partnership are connected with the political and historical conditions, in which the post-Soviet space formed and developed. Therefore, in our opinion, it is possible to single out the regional dimension of the strategic partnership, the essence of which is to support and deepen the interstate interaction at the level of the countries that were part of the Soviet Union, as well as the global dimension, which is realized through deepening of relations with such partners as the USA, China, and EU. Let us notice that this approach to the consideration of the strategic partnership is primarily caused by the challenges to collective security and problems of search for political like-minded people on the international arena.

It should be noted that the principles of the strategic partnership in the post-Soviet countries are studied both by foreign and domestic scientists. The most famous domestic scientists, whose works are devoted to studying the strategic partnership, include the following: S. Vidnianskyi, B. Humeniuk, A. Hutsalo, I. Zhovkva, A. Zlenko, Ye. Kaminskyi, B. Kantseliaruk, A. Kruhlashov. M. Kulinych, V. Lytvyn, Yu. Makar, Ye. Makarenko, H. Perepelytsia, N. Pipchenko, I. Pohorska, M. Ryzhkov, V. Smolii, B. Tarasiuk, S. Feduniak, V. Chalyi, A. Shevchuk, I. Tsependa, etc. The works of the following foreign authors are also quite relevant: Z. Brzezinski, S. Garnett, D. Ding, G. Kissinger, S. Kay, P. Cronin, W.Cooper, H. Milner, D. Mitrani, E. Rostow, M. Sariolghalam, K. Sylvester, R. Skidelsky, H. Snyder, A. Wolfers, D. Feit, O. Holst, K. Holst, J. Chekel, and Yu. Yafe.

It has been found that not only social scientists that reveal the partnership essence in various areas of the humanities, but also the researchers of exact and natural sciences that try to apply the principles of reliability, validity, and accuracy when forecasting political processes in the global space analyze the problems of the strategic partnership formation. It is clear that planning, forecasting, and control of such processes are extremely important for the partnership implementation, but the essence of the strategic partnership concept, used in the post-Soviet space, also requires a detailed understanding. When considering the fact that the process of political transformation of the post-Soviet countries is still in progress, we believe that it is necessary to define doctrinally the approaches to formation of the strategic partnership system at the state level.

There is also a need to emphasize Minsk's attempts to establish relations with Ukraine, which, when taking into account the military aggression, is actively strengthening its own defense capability and developing the military-industrial complex along with the economy stabilization. The analysts suggest that despite some political and economic dependence of Minsk on Moscow, Belarus will establish partnership with Ukraine: "Belarus has chosen the direction for development of its own military equipment as much as possible, including creation of its own missiles, which is supported by Ukrainian specialists".

The Belarusian-Kazakh relations are of a strategic alliance nature, facilitated by exchanges of visits at the highest and high levels, as well as by the meetings of the presidents and prime ministers of Belarus and Kazakhstan within the framework of the CIS, CSTO, and Eurasian integration. The expansion of trade and economic, investment and scientific-technical cooperation, as well as the introduction of mechanisms

for intergovernmental and intersectoral cooperation evidenced the strategic nature of relations between the countries, which allowed the development of a guideline for the development of bilateral trade and economic cooperation for 2009-2016.[1].

In the long term, Belarus intends to strengthen and expand the foreign policy arc of its allies and partners in the Asian, Latin American, Middle Eastern, and African regions, deepening the interstate cooperation to the level of strategic partnership[2]. In particular, the Republic of Belarus tries to establish the military partnership with China as evidenced by joint military trainings and cooperation in the field of military technologies. Thus, the PRC can become a promising military partner for Belarus as exemplified by the joint development of the salvo fire system "Polonez".

We can add that the renewal of the Belarusian-Chinese relations took place in July 2013 during the official visit of the President of the Republic of Belarus A. Lukashenko at the invitation of the PRC President Xi Jinping when a joint declaration on the establishment of comprehensive strategic partnership was signed. In general, the existing bilateral agreements cover the issues that are related to the deepening of trade and economic cooperation in order to avoid double taxation, protect investments, expand cooperation in the field of science and technology, art and culture, education, tourism, air communication, health service, strengthen military and technical cooperation, provide legal assistance in civil and criminal cases, etc.[3].

The Belorussian leadership notes that the development of the relations of the comprehensive strategic partnership of the Republic of Belarus with the People's Republic of China meets the long-term interests of the state and the strengthening of its international positions. Therefore, the further directions of the cooperation with China will include mutual integration of industries and enterprises; introduction of information and communication technologies; formation of joint research and scientific-practical centers; system interregional cooperation; establishment of the regional sinology center in the Republic of Belarus. In this respect, the development of conditions for the joint development of trade, investment, financial and innovation spheres, creation and implementation of joint projects and enterprises will be the target areas of the cooperation with China. We shall add that the Belarusian-Chinese intergovernmental committee on cooperation will be the coordinating body, as well as branch commissions established with it[4].

Let us note that the strategic partnership between Belarus and Venezuela is strengthened as a result of the agreements reached at the highest level on the joint implementation of cooperation projects in trade and economic, scientific and technical, and other spheres, in particular, in July 2013 during the visit of the President of Venezuela, N. Maduro developed a guideline for the development of the cooperation between Belarus and Venezuela. The result of the Belarusian-Venezuelan cooperation was opening in Venezuela of the representative offices of RUE PD "Belorusnafta", JSC "Belgorkhimprom", CJSC "Belzarubizhstroi", the introduction of joint enterprises for the petroleum production "Petrolero BeloVenesolana", conduction of seismic exploration by the joint company "Sismica BeloVenesolana" and others. The Belarusian-Venezuelan joint high-level commission, intergovernmental Belarusian-Venezuelan joint commissions on trade and economic cooperation and cooperation in the field of science and technology were established and fully operate[5].

Deepening of the interstate trade and economic cooperation with Brazil meets the strategic interests of Belarus, in particular, in March 2010, the first official visit of the President of the Republic of Belarus A. Lukashenko to Brazil took place, which facilitated the exchange of a number of visits of the business circles delegations and development of Brazil as one of Belarus' leading trade partners in the Latin American region. It should be noted that the strategic cooperation of Belarus and Cuba in the economic sphere is also developing, which was facilitated by the working visit of the delegation of the Cuban

[1] Двусторонние политические отношения. *Посольство Республики Беларусь в Казахстане kazakhstan.mfa.gov.by.* <http://kazakhstan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/political/> (2017, May, 05)

[2] Приоритетные направления внешней политики Республики Беларусь. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь mfa.gov.by*. <http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/> (2017, May, 07)

[3] О политических отношениях Беларуси и Китая. *Посольство Республики Беларусь в Китайской Народной Республике china.mfa.gov.by*. <http://china.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/> (2017, May, 05)

[4] *Директива Президента Республики Беларусь «О развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой»*. (31 августа 2015 г. № 5. КонсультантПлюс. Беларусь. ТехнологияПроф. Минск) <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (2017, May, 05)

[5] Беларусь и страны Америки. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь mfa.gov.by.* <http://mfa.gov.by/bilateral/america/> (2017, May, 05)

business circles, headed by the Deputy Minister of Foreign Trade and Foreign Investments, and official visit of the Minister of Foreign Affairs of Cuba in 2011, during which the prospects of the Belorussian-Cuban cooperation were discussed [1].

It is stated in the foreign policy concept of the Republic of Tajikistan (2015) that the main long-term foreign policy objective of the state is to protect the country's strategic interests on the international arena. In particular, for Tajikistan, the expansion and strengthening of the strategic partnership with the Russian Federation is of particular importance and it is considered by the country's leadership as an important factor in ensuring regional peace and stability. At present, it is possible to note the confirmation of bilateral readiness to implement the actions, aimed at activation of cooperation in the fields of trade and economy, transport and communications, electrical power engineering, as well as in the agro-industrial complex. The foreign political cooperation of the states is also directed at the activation of the integration processes in the region because of the full disclosure of the potential of the free trade zone of the Commonwealth of Independent States. At the same time, the importance of the conducted forums and conferences on interregional cooperation, as well as the work of the Business Council on bilateral cooperation, created in 2016, were emphasized[2].

Strengthening of the relations of good-neighborliness, friendship, and mutually beneficial strategic partnership with the People's Republic of China is one of the most important tasks of Tajikistan's foreign policy in the Asian direction, which contributes to the progressive expansion of interaction in the political, security, military-technical, trade-economic, and cultural spheres[3]. Let us separately note the strategic partnership with the Italian Republic in the sphere of security, efforts in combating organized crime and illegal drug trade, since it is Italy that has become one of the main donors for establishment of the Drug Control Agency under the President of the Republic of Tajikistan, which allowed carrying out of special training for the members of the Tactical Assault Group and Analytical Center in Italy[4].

Therefore, the government of the Republic of Tajikistan defined the following three strategic goals for further sustainable development of the country: ensuring energy independence, removing the country from the communication gap, and ensuring food security. Let us consider that the foreign policy initiatives of the leadership of Tajikistan includes the assistance in solution of the political and economic problems of Afghanistan, development of regional cooperation, rational use of water resources, cooperation in the field of energy and anti-terrorism effort, as well as the start of new dialog formats of the Persian-speaking countries at the level of Tajikistan-Afghanistan-Iran and "Dushanbe Four" (Tajikistan-Russia-Afghanistan-Pakistan) [5].

The peculiarities of formation of the strategic partnership relations of the Kyrgyz Republic are reflected in the concept of foreign policy (2007) and National Sustainable Development Strategy of the Kyrgyz Republic for the period from 2013 to 2017, in which it was noted that the country's foreign policy is based on stable and friendly relations with neighboring states and leading countries of the world, as well as international organizations. For this purpose, in the near future, the republic's leadership plans to restart relations with Kazakhstan, China, Tajikistan, and Uzbekistan and move to a new level of strategic cooperation with the Russian Federation. In addition, the new forms of effective political and economic interaction with the United States, European Union, as well as with the countries of South-East Asia and Arab region, will be searched for [6]. The signing of the Joint Declaration with the People's Republic of China on deepening of the relations of the strategic partnership (2014), which will be based on the expansion of the trade-and-economic, scientific-and-technical cooperation, support of the

---

[1] Беларусь и страны Америки. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь mfa.gov.by.* <http://mfa.gov.by/bilateral/america/> (2017, May, 05)

[2] Совместное заявление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и Президента Российской Федерации Владимира Путина по итогам официального визита. *Пресс служба Президента Таджикистана.* <http://www.president.tj/ru/node/14643> (2017, May, 06)

[3] Отношения Таджикистана с Китаем. *Министерство иностранных дел Республики Таджикистан mfa.tj.* <http://mfa.tj/index.php?l=ru&cat=91&art=21> (2017, May, 06)

[4] Отношения Таджикистана с Италией. *Министерство иностранных дел Республики Таджикистан mfa.tj.* <http://mfa.tj/index.php?l=ru&cat=92&art=188> (2017, May, 06)

[5] Три стратегические цели. *Министерства иностранных дел Республики Таджикистан mfa.tj.* <http://www.mfa.tj/?l=ru&cat=96&art=221> (2017, May, 06)

[6] Указ Президента Кыргызской Республики от 10 января 2007 года № 2. *Концепция внешней политики Кыргызской Республики* <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4569?cl=ru-ru> (2017, May, 07)

initiatives concerning the joint building of the economic belt of the Great Silk Road, and development of the guideline for improving the bilateral cooperation became the continuation of the political initiatives of Kyrgyzstan [1].

Let us note that the essence of the foreign policy guidelines of the Republic of Armenia is reduced to strengthening of the external security of the state, providing of favorable conditions for the involvement into the international and regional processes, strengthening of the bilateral and multilateral relations with friendly and partner countries, as well as with international organizations. Among the partner countries, the leadership of the state singles out the deepening and expansion of the allied interaction and strategic relations with Russia, strengthening of friendly partnership with the USA, deepening of good-neighborly and mutually beneficial relations with Georgia and Iran, as well as the settlement of the Armenian-Turkish relations without preconditions. One of the foreign policy priorities of Armenia is also the course towards European integration, based on common values and commitments, adopted in the framework of cooperation with the regional structures and organizations[2].

Conclusions. The strategic partnership influences the formation of the foundations of the foreign policy of the post-Soviet countries, which developed their own approach to implementation of strategic partnership with the account not only of the geopolitical peculiarities, but also of the activities of the leading international actors. In the future, when analyzing the establishment and formation of the strategic partnership, it is worth paying attention not only to how the countries of the post-Soviet space transform, but also how the strategy for the partnership implementation is formed in the foreign policy of each country. Les us emphasize the continued need for studying of the efforts for establishment of the strategic partnership between the Russian Federation, China, and the Republic of Belarus, however, there is also a need to continue studying of the foundations of the strategic partnership between other countries of the post-Soviet space, in particular, it is interesting to consider in more detail the foreign policy imperatives of such countries as Ukraine and the Baltic region countries since, despite their historical similarity, they have many differences that resulted in original national partnership strategies.

References:

1. Dvustoronnie politicheskie otnoshenija. Posol'stvo Respubliki Belarus' v Kazahstane [Bilateral political relations. Embassy of the Republic of Belarus in Kazakhstan] kazakhstan.mfa.gov.by. <http://kazakhstan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/political/> (2017, May, 05) [in Russian].
2. Prioritetnye napravlenija vneshnej politiki Respubliki Belarus'. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Belarus' [Priority directions of the external politics of the Republic of Belarus.The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus] mfa.gov.by. <http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/> (2017, May, 07) [in Russian].
3. O politicheskih otnoshenijah Belarusi i Kitaja. Posol'stvo Respubliki Belarus' v Kitajskoj Narodnoj Respublike [On the political relations of Belarus and China. Embassy of the Republic of Belarus in the People's Republic of China] china.mfa.gov.by. <http://china.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/> (2017, May, 05) [in Russian].
4. Direktiva Prezidenta Respubliki Belarus' «O razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj». [The President's of the Republic of Belarus Directive «On the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China»] (31 avgusta 2015 g. № 5. Konsul'tantPljus. Belarus'. TehnologijaProf. Minsk) [August, 31,2015. №5. ConsultantPlus. Belarus. TechnologyProf. Minsk] <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (2017, May, 05) [in Russian].
5. Belarus' i strany Ameriki. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Belarus' [Belarus and American countries. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus] mfa.gov.by. <http://mfa.gov.by/bilateral/america/> (2017, May, 05) [in Russian].
6. Sovmestnoe zajavlenie Prezidenta Respubliki Tadzhikistan Emomali Rahmona i Prezidenta Rossijskoj Federacii Vladimira Putina po itogam oficial'nogo vizita. Press sluzhba Prezidenta Tadzhikistana. [The joint statement of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon and the President of the Russian Federation Vladimir

[1] Совместная декларация Кыргызской Республики и Китайской Народной Республики о дальнейшем углублении отношений стратегического партнерства. *Официальный сайт Президента Кыргызской Республики 18 мая 2014 года www.president.kg.* <http://www.president.kg/ru/news/3933_sovmestnaya_deklaratsiya_kyirgyizskoy_respubliki_i_kitayskoy_narodnoy_respubliki_o_dalneyshem_uglublenii_otnosheniy_strategicheskogo_partnerstva/> (2017, May, 07)

[2] Приложение к Постановлению Правительства Республики Армения № 1060-А от 18 октября 2016 года. *Правительство Республики Армения* www.gov.am. <http://www.gov.am/files/docs/2032.pdf> (2017, May, 07); Внешняя политика. *Министерство иностранных дел Республики Армения www.mfa.am.* <http://www.mfa.am/ru/foreign-policy/> (2017, May, 12)

Putin following the results of the official visit. Press Service of the President of Tajikistan] <http://www.president.tj/ru/node/14643> (2017, May, 06) [in Russian].
7. Otnoshenija Tadzhikistana s Kitaem. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Tadzhikistan [Relations between Tajikistan and China. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan] mfa.tj. <http://mfa.tj/index.php?l=ru&cat=91&art=21> (2017, May, 06) [in Russian].
8. Otnoshenija Tadzhikistana s Italiej. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Tadzhikistan [Relations between Tajikistan and Italy. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan] mfa.tj. <http://mfa.tj/index.php?l=ru&cat=92&art=188> (2017, May, 06) [in Russian].
9. Tri strategicheskie celi. Ministerstva inostrannyh del Respubliki Tadzhikistan [Three strategic targets. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan] mfa.tj. <http://www.mfa.tj/?l=ru&cat=96&art=221> (2017, May, 06) [in Russian].
10. Ukaz Prezidenta Kyrgyzskoj Respubliki ot 10 janvarja 2007 goda № 2. Koncepcija vneshnej politiki Kyrgyzskoj Respubliki [Presidential Decree of the Republic of Kyrgyzstan from January, 10, 2007 №2. The concept of the external politics of the Republic of Kyrgyzstan] <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4569?cl=ru-ru> (2017, May, 07) [in Russian].
11. Sovmestnaja deklaracija Kyrgyzskoj Respubliki i Kitajskoj Narodnoj Respubliki o dal'nejshem uglublenii otnoshenij strategicheskogo partnerstva. Oficial'nyj sajt Prezidenta Kyrgyzskoj Respubliki 18 maja 2014 goda [The joint declaration of the Republic of Kyrgyzstan and the People's Republic of China on further deepening of strategic partnership relations. The official website of the President of the Republic of Kyrgyzstan on May, 18, 2014] www.president.kg. <http://www.president.kg/ru/news/3933_sovmestnaya_deklaratsiya_kyirgyizskoy_respubliki_i_kitayskoy_narodnoy_respubliki_o_dalneyshem_uglublenii_otnosheniy_strategicheskogo_partnerstva/> (2017, May, 07) [in Russian].
12. Prilozhenie k Postanovleniju Pravitel'stva Respubliki Armenija № 1060-A ot 18 oktjabrja 2016 goda. Pravitel'stvo Respubliki Armenija [Supplement to the Resolution of the Government of the Republic of Armenia № 1060-A from October, 18, 2016. The Government of the Republic of Armenia] www.gov.am. <http://www.gov.am/files/docs/2032.pdf> (2017, May, 07) [in Russian].
13. Vneshnjaja politika. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Armenija [The external politics. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia] *www.mfa.am*. <http://www.mfa.am/ru/foreign-policy/> (2017, May, 12) [in Russian].

Gadir Rovshan oglu Khalilov, PhD in Law, ScD candidate
Baku State University, Azerbaijan Republic

THE CONCEPT AND DIRECTION OF THE RIGHT OF NATIONS TO SELF-DETERMINATION

The article is devoted to the development of the law to self-determination, international and domestic legal basis of its establishment. Its history and modern trends are distinguished in approach to the concept of self-determination. Interaction to the law of self-determination with other principles of international law is investigated. Implementation criteria of this law are differentiated. The implementation of its directions is given areas to the local self-government body and proposals and recommendations for legislation are given in this area. It is concluded that self-determination as a right has a basis as international law, applies to nations living under colonial dependence, self-determination for minorities is related to the type of the political regime and the right for self-determination has a collective legal content which is guarantee for individual rights.

Key words: self-determination, international law, international instruments, national legislation, political decisions, UN, Council of Europe, OSCE, ethnic minorities, regions, national interests, ethnic groups, ethnic minorities, sovereignty, human rights, indigenous peoples

Self-determination, which is more purposeful way of people's being organized, emerges as a result of nation's will for government. First adopted laws also linked the self-determination concept with the people's will. For example, the first French Constitution as of 1791 says that the goal of every state is "to ensure natural and integral rights of people" and "the source of sovereignty is the people's will". Recent increase in the number of "non-recognized" entities has increased the number of claims for the law of self-determination in the field of international law. "Self-determination of destiny" or "self-determination" concepts have emerged as a result of freedom fights by different groups. The law of self-determination, which reflects freedom fights of different peoples, has been gradually incorporated into national legislations and international contracts.

US Declaration of Independence develops this idea even further by embracing this idea legally. Self-determination (for colonial emancipation) establishes international and (democratic government) domestic directions. As an example to democratic government, at the end of I World War, on May of 1916, the US President V. Vilson has specifically emphasized the right of peoples to elect political government based on the provisions of Constitution. Therefore, two ideas are suggested: "domestic self-determination" or "non-political self-determination". According to "self-determination" principle, any nation is free to select the desired form of sovereignty. Self-determination in USA has emerged as a result of anti-British governance and later the US Declaration of Independence refers to the self-determination as a right granted by God as a democratic way of government.

Self-determination right has evolved historically. Since 90s of XVIII century, peoples' sovereignty idea has been interpreted as a right of people, inhabiting certain territories, to decide under which state government they want to live. The right of self-determination shall be understood within the framework of national and political context. The idea of significance of uniting the territories that share the same language under the same country and using linguistics to determine the state borders, has started to expand, and national freedom fight has been combined with national sovereignty and peoples' right for self-determination.

"Self-determination" term was used for the first time in Berlin Congress in 1878. In general, XX century and its middle years are referred to as period of self-determination and colonial emancipation. There were only few colonies (except for Russia and Iran) left at the beginning of XXI century. Therefore it is important to look at appropriate right within the transformative aspect. In other words, secession defines not the context, but rather the direction of democratic government.

Self-determination is interesting in terms of history. Self-determination idea is translated into the principles in the United Nations (UN) documents. UN documents provide a new content and conditions to the self-determination. UN Charter and Resolution dated December 14, 1960 by General Assembly 1514 (XV) treats the self-determination as a tool for colonial emancipation. Moreover it defines the criteria to prevent cases of abuse of this right.

When drafting the UN Charter, the I Commission of San-Francisco Conference of 1945, analyzes the importance of "equality of rights of nations" and "self-determination" principles reflected in Item 2, Article I and comes to the conclusion that these Articles fall under the same Norm, which is the manifestation of free and complete will of people. In order to develop the Charter, UN includes the self-determination principles to other documents. Every UN member country shall respect this right and support it, in accordance with the UN Charter. The Article 2 of Resolution number 1514, dated December 14, 1969, says that every nation has a right for self-determination and this right enables them to determine their political status and pursue their economic, social and cultural development.

In order to legitimatize this idea (principle), UN General Assembly has adopted the Resolution number 1803 (XVII), dated 14 December 1962 on "Permanent sovereignty over natural resources" and the Resolution number 2105 (XX), dated 20 December 1965 on "Implementation of the Declaration on granting of Independence to Colonial Countries and Peoples"

Since self-determination is the process of transition to independent political will and establishment of sovereign state, this principle brings up the issue of minority nations. The main problem was the classification of the minority nations. Since, any group can be referred to as a nation during experience. Minority group cannot succeed either because of the failure to realize its independence or lack of grounds to become "independent". The group that demands this right, most probably, shall achieve it. They have to go through the historical development process in order to achieve the self-determination rights. In international law, it looks like a problem of recognition occurred after establishment of the state.

Issues to self-determination, in international law, are associated firstly with the thinkers like H. Grotius, de Vattel, J.J. Rousseau. Even though a long time has passed since then, there is no unanimous position on this issue. There is certain difference in the thoughts of philosophers, political scientists and lawyers about the right for self-determination, the subject of this right, its basics and legal nature. It worth mentioning that uncertainty of concept, contradiction of collected experience, administrative and political approaches cause differences in opinion.

Differences of opinions among philosophers and political scientists create different ideas about self-determination among international lawyers. One group of scientists (for example, B. Tuzmuhamedov, H. Grotius, G. Espiell[1] etc) think that, self-determination is an imperative (jus cogens) norm of international law, others (for example, J. Crawford[2], A. Cassese[3], R. Emerson[4], M. Shaw[5], etc) claim that, self-determination can be recognized by following certain conditions and other legal standards.

Another common idea is that the self-determination has negative aspects in international arena, and is related to political and ethical principles including separatism trends. Existence of such position is related to the uncertainty of scope of the relevant law. Many lawyers (R. Emerson[6], A. İdovn[7], J. Verzili, N. Glazer, C. Elden[8], A. Etzioni, B. Hendrix[9]) suggest that, the scope and framework of this right (principle) is uncertain. Especially, in the case of separatism and ethnic conflicts (for example, Armenian community in the Republic of Azerbaijan, Russian minority in Moldova – course author), claiming this principle groundlessly and granting self-determination right to minorities have resulted in negative thoughts about this right, because of breakup of territories. UN expert on minorities A. Eide notes that international documents call for self-determination idea in uncertain way. Therefore, it is misinterpreted with regard to uncertainty of self-determination and security of the countries.

When self-determination is manifested in the foreign form, it creates new and uncertain problems for international security. In this sense, any group who wants to use self-determination principle, shall respect

[1] Espiel, G. *The Right to Self-Determination. Implementation of United Nations Resolutions*. See, UN Doc. E/CN.4/Sup.2/405/Rev.1/1980/, para.90

[2] Crawford, J. (2009). The Creation of States in International Law. Oxford. apud Mclellan T.G. in Kosovo, Abkhazia and the Consequences of state recognition. C.S.L.R, *vol. 5.* Cambridge, 56.

[3] Cassese, A. (1999). *Self-determination of people: A legal reappraisal.* Cambridge University Press, 69.

[4] Emerson, R. (1971). Self-Determination. *American Journal of International Law, 65/3:464,* 224.

[5] Shaw, M. (2000). Re: Order in Council P.C. 1996-1997 of 30 Septemper 1996. *Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned*, 136.

[6] Emerson, R. (2004). Self-Determination. *American Journal of International Law. 65/3:464*, 224-238.

[7] Idowu, A.A. (2008). Revisiting the Right to Self-Determination in Modern International Law: Implications for African States. *European Journal of Social Sciences, vol. 6, no. 4.*

[8] Elden, S. Contingent Sovereignty, Territorial Integrity and the Sanctity of Borders. *SAIS Reviev. XXVI (1),* 11-24.

[9] Hendrix, B.A. (2001). International law as a moral theory of state territory? *Geopolitics, no. 6(2),* 141-162.

sovereignty of the country. Resolution number 2625 of the UN General Assembly states that, sovereignty of the state prevails over breakup and separation of nation or country.

International law ties self-determination right and equality of nations' rights. In this regard, when self-determination is realized, the rights of other nations, peoples and groups shall be respected. Vienne Declaration about Human Rights as of 25 June, 1993 and Action Program recognized the right for self-determination and after declaring that UN Resolution is rightful, mention that it shall not be interpreted as an action aimed at violation of territorial integrity[1]. 1970 Declaration of Principle suggests that nothing in the Declaration shall be construed as allowing or sanctioning breakup and partial or complete violation of the territorial integrity and political unity of the government, which represents the whole nation and does not discriminate because of ethnicity, color of skin and religion, as well as respects the right for self-determination and equality of rights.

Article 6 of the Resolution 1514 describes this issue more seriously. The Article says, any effort aimed at violation of national unity or territorial integrity of the country contradicts to the objectives and principles of the United Nations Charter. Territorial integrity is included to the name "self-determination". If you pay attention, the name of the principle starts with the "Equality of rights of nations". Preamble of the Vienne Convention as of 1969 on the Law of Treaties says that member states agree on the followings taking into consideration *equality of the rights* in international law and self-determination, *sovereign equality* and independence of all sates, not interference in domestic affairs of the state, forced threat or prevention of its realization, and respecting human rights and main freedoms included in UN Charter.

In spite of all this, most international lawyers recognize self-determination rights of the nations, this right can be realized only by nations living under colonial dependence or occupation[2].

A. Eide, the director of the Norwegian Human Rights Institute, member of the UN sub-committee on protection of minorities and prevention of discrimination, says that self-determination has been adopted firstly in terms of colonial occupation[3]. Then A. Eide mentions that the right for self-determination can apply to the nations who live in occupied territories, after ratification of the UN Charter.

Certain level of exploitation shall exist in order to realize this right. Freedom movement of the group in this approach is determined not by internal qualities of the group, but rather by vagarious human rights of the aggressors.

The right for self-determination historically has applied to the people who were in the process of transformation to a nation under colonial dependence, presently is used as a guarantee system of human rights in democratic government form.

Taking into consideration democratic administration experience of European countries, Antonio Cassese comes to the certain conclusions with regard to self-determination and suggests that application of this right shall be limited to address the current problems in Europe and other regions[4].

D. Cameron mentions that newly created national states presently lose their trust in self-determination rights. Since, this principle creates secession problem, break-up threats to the states, therefore self-determination is a direct threat to sovereignty, territorial integrity and population of the states[5]. Secession is considered legal in those situations, when the state makes self-determination impossible by not creating democratic government, practicing systematic discrimination, thus massively violating human rights and not leaving any other chance for changing current situation.

Keeping in mind above-mentioned practice, a new form of realization of this right in international documents is interpreted together with efficient protection of human rights. Final document adopted by the OSCE in Paris on November 21, 1990 describes the right for self-determination in accordance with the UN Charter and its principles, including territorial integrity principle[6]. During implementation of the right for

---

[1] Rousseau, Ch. (1991). *La succession d'Etats em le droit internationale public*. Paris: Pedone, 225.

[2] Castellino, J. (2000). *International law and Self-determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial National Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

[3] Possible ways and means for a peaceful and constructive solution of the problems related to minorities. // The second report on the work done, presented by Mr. A. Eide, UN doc. E/CN.4/Sib.2/1992/37 // Quoted from Черниченко, С.В. (1996). Принцип самоопределения народов (современная интерпретация). *Московский журнал международного права, 4,* 15.

[4] Cassese, A. (1999). *Self-determination of people: A legal reappraisal*. Cambridge University Press, 115.

[5] Cameron, D. (2006). Globalization And Self-Determination: Is The Nation-State Under Siege? *Rout ledge the Modern World Economy,* 119-120.

[6] *Парижская хартия для новой Европы 1990*. <http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_ru.pdf>.

self-determination included in final document, this right has been identified with breakup right, therefore self-determination shall be adopted together with territorial integrity.

Modern international law does not recognize break-up "right" justifying foreign aspect of self-determination. It rightfully mentions that, self-determination right of the nations has been incorporated in many international legal documents, but break-up right is not even recognized as a right. It requires determining clear distinction between break-up and self-determination of nations[1].

International law doctrine says that, break-up self-determination shall be based on reasonability, rather than on coercion. There are over 3000 nations and ethnic group in the world[2]. In such situation, it is very scary even to think about the consequences of recognition of the break-up right to international peace and security[3].

During realization of self-determination right, current international law requirements shall be observed; rights of other nations shall be respected. I. Brounline suggests that, violation of well-known norms of international laws, i.e. jus cogens norms, *makes it impossible for international community to recognize self-determination right of the nations after its implementation*. I. Brounline describes this idea by "jus ex injuria non oritur" principle and underlines that, no right can be implemented by violating other right[4].

UN General Secretary notes in his "Peace Program" that "claims by every ethnic, religious and other groups for establishment of independent state is impossible with respect to ensuring peace and security and economic development".

The demand for break-up by ethnic group and national minorities may disrupt domestic welfare of the state and cause conflicts among ethnic communities, therefore self-determination is not accepted as it is described. Keeping in mind complexity of this problem, the Report by Human and Peoples' Rights Center under Paduan University submitted to the second Helsinki Civil Assembly in Bratislava in 1992, calls for determination of directions of self-determination, including domestic and foreign directions of this right.

International documents do not determine clearly foreign and domestic directions of this right, but identify boundaries of self-determination. According to UN Charter, 1970 Declaration on international law principles of friendly relationship and cooperation, says that self-determination is:

- creation of sovereign or independent state,
- free amalgamation of one state with other independent state, or
- government method or form chosen by the people by selecting freely political status.

It is noted that, the right for self-determination applies to colonies and the territory of the colony or other none self-governed territory has a different status than the territory of the state governing it according to the Charter. As the Charter suggests, this territory with different status remains until the nations of the colony or none self-governed territory implements the right for self-determination in accordance with the Charter, especially its objectives and principles.

Indirectly foreign and political forms of self-determination and internal aspect within the existing state come to mind. Hence, foreign right for self-determination can be exercised by the nations living in colonial dependence, i.e. by a group of people of independent country, who cannot participate equally together with other people in self-determination and state management. UN experience recalls domestic self-determination as colonial emancipation. However, 1975 Helsinki Final document applies this right to whole nation and interprets domestic self-determination not only within the colonial dependence, but also within the respect to human rights context. Helsinki Final document draws a special attention to the territorial integrity principle during foreign self-determination. Further document of the OSCE prohibits mutual recognition of borders of the state and changing the borders by using force. According to the foreign self-determination aspect in international law, nations have only a free right to determine their political status. Domestic aspect of self-determination is carried out within the boundaries of the state, and stipulates only cultural, administrative and territorial autonomy[5].

---

[1] Решетов, Ю.А. (1994). Право на самоопределение и отделение. *Московский журнал международного права, 1,* 3.

[2] Minahan, J. Encyclopedia of the Stateless Nations Ethnic and National Groups around the World. <http://www.washprofile.org/?q=ru/node/7415>.

[3] Морозов, Ю., Лутовинов, В. Этносепаратизм как угроза национальной, региональной и глобальной безопасности. <http://www.voskres.ru/army/publicist/chuma.htm>.

[4] Броунли, Я. (1977). Международное право. *В 2-х книгах. Кн. 1.* Москва: Прогресс, 137; Brownlie, I. (1998). *Principles of Public International law*. 5th edition. Oxford.

[5] Hannum, H., Lillich, Richard B. (1980). *The Concept of Autonomy in International Law*, *volume 4, No. 74,* October.

Self-determination can be manifested in different directions. These directions of self-determination include: political, economic, social, cultural (humanitarian). Except for political and economic self-determination, in all other cases, self-determination appears in domestic aspect. In this case secession problem does not occur.

During political self-determination, establishment of independent state means expression of the nation's will by creating independent country[1].

Economic self-determination is expressing the will to realize free, sovereign economic activities over the natural resources and ensure equal rights in economic field and mutually beneficial cooperation[2].

In social contexts self-determination means expression of the will to self-improve life conditions by the nation and rebuild the society in social aspect[3].

Cultural self-determination implies the norms of expressing the will in different forms of culture, religion, science, and public life within the territory of the country, depending on historic, economic and social conditions[4].

We think that the above mentioned basis of self-determination shall be implemented in certain priority. This time, political self-determination shall be at the end when other legal means are not sufficient and this right shall cover only the *nation* historically inhabiting the territory. In modern period, the international relations opt for domestic or cultural self-determination, i.e. establishment democratic institutions and group representation mechanism, which allow efficient participation of all members of the society and all the groups in management of the resources and distribution, rather than political self-determination. Colonial emancipation, which was primary goal of self-determination, requires reforming the meaning of self-determination. Therefore, international law scientists have started to search for other possible forms of implementation of this right[5].

As literature states, this right presently sustains itself only by economic aspects. For example, every nation has a right to use its national resources completely or in any way desired[6].

Self-determination right is considered "legal" only when unique ethnic group exists. The group implies united economically, but differed in other aspects from other members of the community. Then, constitutional guarantees on human rights of the state apply. Living in a territory in the case of breakup and further ability to live independently shall be acceptable.

Present legal norms, including international documents on human rights (1948 Declaration on Human Rights, 1966 International Pacts) and current experience on self-determination apply only in domestic direction and to nations living in colonial dependence.

In summary regarding self-determination we can say that:

1) the right has a basis as international law;
2) applies to nations living under colonial dependence;
3) self-determination for minorities is related to the type of the political regime;
4) the right for self-determination has a collective legal content which is guarantee for individual rights;
5) possess different characteristics reflected in political, economic, social, cultural, religious and other content.

---

[1] Hannum, H., Lillich, Richard B. (1980). *The Concept of Autonomy in International Law*, *volume 4, No. 74,* October; Simpson, G.J. (1996). The Diffusion of Sovereignty: Self-determination in the Post-colonial Age, in 32 Stanford Journal of International Law; Frowein, J.A. (1996). Self-determination as a Limit to Obligations under International Law, in *Modern Law of Self-determination*.

[2] Carty, A. (1992). *From tie Right to Economic Self-Determination to the Right to Development: A Crisis in Legal Theory, cited in Law and Development 265, Anthony Carty edition*; Кузнецов, В.И. (1997). Октябрь и международное право. *Международная жизнь, 11-12*, 94.

[3] Hannum, H. (1996). *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 172; Bierstecker, T.J., Weber, C. (eds.) (1996). *State Sovereignty as Social Construct*. Cambridge, Cambridge University Press.

[4] Knop, K. (2002). *Diversity and Self-Determination in International Law*. Cambridge, Cambridge University Press.

[5] Castellino, J. (2000). *International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post Colonial 'National' Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

[6] Кузнецов, В.И. (1997). Октябрь и международное право. *Международная жизнь, 11-12,* 94.

References:

1. Espiel, G. The Right to Self-Determination. Implementation of United Nations Resolutions. See, UN Doc. E/CN.4/Sup.2/405/Rev.1/1980/
2. Crawford, J. (2009).The Creation of States in International Law. Oxford. apud Mclellan T.G. in Kosovo, Abkhazia and the Consequences of state recognition. C.S.L.R. *Volume 5.* Cambridge.
3. Cassese, A. (1999). *Self-determination of people: A legal reappraisal*. Cambridge University Press.
4. Emerson, R. (1971). Self-Determination. *American Journal of International Law, 65/3,* 464.
5. Shaw M. (2000). Re: Order in Council P.C. 1996-1997 of 30 Septemper 1996. *Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned.*
6. Emerson, R. (2004). Self-Determination. *American Journal of International Law, 65/3,* 464.
7. Idowu, A.A. (2008). Revisiting the Right to Self-Determination in Modern International Law: Implications for *African States European Journal of Social Sciences, vol. 6, no. 4.*
8. Elden, S. Contingent Sovereignty, Territorial Integrity and the Sanctity of Borders. *SAIS Reviev. XXVI (1).*
9. Hendrix, B.A. (2001). International law as a moral theory of state territory? *Geopolitics, 6(2).*
10. Rousseau, Ch. (1991). *La succession d'Etats em le droit internationale public*. Paris: Pedone.
11. Castellino, J. (2000). *International law and Self-determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial National Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
12. Chernichenko, S.V. (1996). Princip samoopredelenija narodov (sovremennaja interpretacija) [The principle of self-determination of peoples (modern interpretation)]. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava* [Moscow Journal of the International Law], *no. 4*. [in Russian].
13. Cassese, A. (1999). *Self-determination of people: A legal reappraisal*. Cambridge University Press.
14. Cameron, D. (2006). Globalization And Self-Determination: Is The Nation-State Under Siege? *Routledge the Modern World Economy.*
15. *Parizhskaja hartija dlja novoj Evropy 1990* [The Charter of Paris for the New Europe]. <http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_ru.pdf>. [in Russian].
16. Reshetov, Ju.A. (1994). Pravo na samoopredelenie i otdelenie [The right to self-determination and separation]. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava* [Moscow Journal of International Law], *no. 1*. [in Russian].
17. Pravo na nezavisimost [The right to independence]. *Juridicheskij likbez* [Legal literacy]. <http://www.washprofile.org/?q=ru/node/7415>. [in Russian].
18. Morozov, Ju., Lutovinov, V. Jetnoseparatizm kak ugroza nacional'noj, regional'noj i global'noj bezopasnosti [Ethnic separatism as a threat to national, regional and global security]. <http://www.voskres.ru/army/publicist/chuma.htm>. [in Russian].
19. Brounli, Ja. (1977). Mezhdunarodnoe pravo [International law]. V 2-h knigah [In 2 books]. *Kn. 1 [Book. 1].* Moscow: Progress. [in Russian].
20. Brownlie, I. (1998). *Principles of Public International law*. 5th edition. Oxford.
21. Hannum, H., Lillich, Richard B. (1980). *The Concept of Autonomy in International Law, vol. 4, no. 74.*
22. Simpson, G.J. (1996). The Diffusion of Sovereignty: Self-determination in the Post-colonial Age. *Stanford Journal of International Law.*
23. Frowein, J.A. (1996). Self-determination as a Limit to Obligations under International Law. *Modern Law of Self-determination.*
24. Carty, A. (1992). From tie Right to Economic Self-Determination to the Right to Development: A Crisis in Legal Theory. *Law and Development.*
25. Kuznecov, V.I. (1997). Oktjabr' i mezhdunarodnoe pravo [October and the International Law]. *Mezhdunarodnaja zhizn'* [The International life], *no. 11-12*. [in Russian].
26. Hannum, N. (1996). *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
27. Bierstecker, T.J., Weber, C. (eds.) (1996). *State Sovereignty as Social Construct*. Cambridge, Cambridge University Press.
28. Knop, K. (2002). *Diversity and Self-Determination in International Law*. Cambridge, Cambridge University Press.
29. Castellino, J. (2000). *International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post Colonial 'National' Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

Оксана Звіздай
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ПРОБЛЕМАТИКА РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Oksana Zvizdai
Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine

THE PROBLEMS OF REGIONALIZATION IN EASTERN AND WESTERN EUROPE

Focusing on the assessment of the processes related to establishment of the subjectivity of the regions in Europe, scientific definition of the very phenomenon of regionalization, region as its participant and regionalism as a phenomenon of European policy gains important topicality.
Analysis of the regionalization process in the European countries has been done. Modern tendencies of regionalization and their role in the European integration process have been formulated. The article deals with the modern trends of political regionalism in Europe as a response to the challenge of unity. The above process is analyzed in countries with complex regional problems. Formed the main current trends of regionalization and their role in European integration processes.
Key words: regionalization, decentralization, local self-government, separatism, unitarism, federalism.

Динамічний розвиток сучасної держави є неможливим без активної участі регіональної складової, яка відіграє все більшу політико-економічну роль. Європейські регіони з об'єктів централізованого державного управління еволюціонували у самостійні суб'єкти політичного процесу. Зважаючи на процеси регіоналізації, що тривають останніми десятиліттями в європейських країнах, для України, як найбільшої за територією країни Європи із суттєвими регіональними відмінностями, все актуальнішим стає виклик щодо свого майбутнього політико-просторового облаштування. В цьому контексті наукові розробки з регіональної проблематики, що безпосередньо впливають на модернізацію форм державного устрою, є необхідною передумовою політико-територіального моделювання Української держави[1]

Наука про регіони бере свій початок з XVIII ст., з часу раціоналізації регіональних пріоритетів. Становлення регіональної політики відносять до першої половини XX ст. (1930-ті роки), коли було затверджено перші програми допомоги окремим відсталим районам США та Великобританії, які найбільше постраждали від наслідків кризи, що ввійшла в історію як Велика депресія 1929–1933 рр. Найбільший розвиток практика застосування регіональних підходів при плануванні соціального та економічного розвитку набула після Другої світової війни та поширилася на повоєнні країни Західної Європи[2]. Адже поступальний економічний розвиток викликав необхідність упровадження більших територіальних одиниць і цим самим створив новий рівень адміністрування[3].

Вперше термін «регіон» був застосований в прийнятій Європейським парламентом в 1988 р. Хартія про регіоналізацію, де регіони визначаються як одиниці, що мають історичну, географічну, культурну та іншу спорідненість. Пізніше, вже в 1996 р., а саме 4 грудня, на засіданні Асамблеї Європейських регіонів, що відбулося в м.Базелі, була прийнята Декларація щодо регіоналізму

[1] Малиновський, В. (2013). Сучасні тренди регіоналізації в Європі: *Освіта регіону*, *1,* 164–169.
[2] Свида, І.В. (2015). Актуальні тенденції регіоналізації та їх роль в інтеграційних процесах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, *13*, 157–160.
[3] Życki, A. (2010). Europejska polityka regionalna. *Piła : Państwowa Wyżza Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica,* 36.

в Європі. Цей документ визначив регіони як «опору культурного різноманіття в Європі, основними партнерами в соціально-культурному розвитку»[1]. В преамбулі було наголошено на тому, що саме регіони мають взяти на себе відповідальність у тих галузях, де в них є перевага серед інших: в економіці (зайнятість), в культурі, у захисті навколишнього середовища, в регіональному та загальнодержавному плануванні, в наукових дослідженнях тощо. Рекомендація 1811 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи про регіоналізацію в Європі також закріпила, що регіони – це не просто території, а люди та громади, що є колективним суб'єктом, які без утворення власної держави зберігають помітні відмінності, що надають їм волю до самоврядування. Розвиток регіоналізованої Європи є додатковою гарантією демократії, адже це розширює можливості громадян відігравати активну роль у політичних питаннях[2] Спрямованість Декларації щодо регіоналізму в Європі дозволяє дійти висновку, що регіони не лише і не стільки територія, як соціальна спільнота в його межах, що й викликає її прагнення до політичного самоврядування[3].

Один із найважливіших чинників виникнення й існування регіону – специфічна свідомість регіональної спільноти. До її складу входять:

- по-перше, регіональна самоідентифікація – усвідомлення конкретною людиною своєї приналежності до того чи іншого регіону;
- по-друге, регіональні знання й уявлення – поінформованість людини як частини регіонального співтовариства про особливості і властивості свого регіону;
- по-третє, регіональний менталітет – колективно несвідоме, специфічне світосприйняття, властиве жителям певного регіону, а також характерна для них система цінностей і оцінок, що випливають з неї, установок тощо;
- по-четверте, регіональні інтереси – уявлення населення про стан, цілі і шляхи розвитку свого регіону;
- по-п'яте, невід'ємною ознакою регіональної спільноти є спільна дія з метою упорядкування існування свого регіону[4].

Сучасна Європейська Спільнота має загальнодержавну форму правління, тобто державну владу у вигляді комплексу установ, що надають послуги по всій країні. За такої загальнодержавної форми правління політичні рішення формально можуть розроблятись у центрі, а тлумачитись і реалізовуватись на субнаціональних рівнях. У зв'язку з цим сформувалися різні підходи до побудови регіональної політики, але можна однозначно стверджувати: нема в Європі країн, де за регіональною політикою не визнавалося б права на життя[5].

Конституція закріплює співвідношення сил у суспільстві певним чином шляхом регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу організації та здійснення влади. Територіальна організація влади – обов'язкова категорія, яка міститься в основному законі будь-якої держави. Саме встановлення певного співвідношення влади і суспільства дозволяє говорити про реальність таких понять як демократія, громадянське суспільство та ін.[6]

Західні вчені, розглядають регіони як гомогенні території з відокремленими фізичними та культурними ознаками, які відрізняються від територій, з якими межують; є невід'ємною частиною національної території, з якою вони тісно пов'язані; усвідомлюють свої традиції і систему цінностей, а також власну індивідуальність[7].

В Європейської хартії територіального самоврядування, що є додатком до прийнятої Європейським парламентом Резолюції про регіональну політику Співтовариства та про роль регіонів,

---

[1] Асамблея регіонів Європи. Декларація по регіоналізму в Європі. <http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/l10n/ua/DR_UKRAINE [1].pdf>.

[2] Рекомендація 1811 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи про регіоналізацію в Європі. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?fileid=17582&lang>

[3] Колінко, Я. (2015). Регіоналізація як принцип побудови територіальної організації публічної влади в країнах Європи: *Юридична Україна, 1,* 18–22.

[4] Сивак, Т. (2011). Легітимація регіональних інтересів: Європейський досвід: *Публічне управління: теорія та практика*, 2, 139-145.

[5] Чугріна, О. (2004). Регіональна політика як чинник міжетнічної стабільності та єдності сучасної Європи: *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, 330–340.

[6] Колінко, Я. (2015). Регіоналізація як принцип побудови територіальної організації публічної влади в країнах Європи: *Юридична Україна*, *1,* 18–22.

[7] Vance Rupert, B. (1968). *Region, International Encyclopedia of the Social Science*. London, New York. (2017, квітень, 10).

в ст. 1 є наступне визначення регіону: «Регіоном називається територія, яка з географічної точки зору являє собою чітке ціле, або ж є однорідним комплексом територій, які створюють замкнуте ціле, для населення яких характерні загальні елементи, причому деякі її ознаки воно хотіло б закріпити і розширити, для того щоб стимулювати культурний, соціальний та економічний прогрес»[1].

Важливо відзначити, що регіоналізація здійснюється в різних формах: шляхом виділення адміністративних регіонів всередині країни (регіоналізація зверху); організації самокерованої громади або поява нового регіону всередині існуючої адміністративної схематизації, відмінного від оточуючих (регіоналізація знизу); формування транскордонних регіонів і блоків країн або асоціацій регіонів (контрактно – горизонтальна регіоналізація). Таким чином, проблема регіоналізації – це проблема виявлення загальних тенденцій в процесах регіонообразовані в умовах багатофакторної глобалізації[2] .

У 1980 році на конференції місцевих та регіональних влад Європи, присвяченій регіональній проблематиці, була прийнята Резолюція 117 про регіональні інститути Європі[3]. У зазначеному акті було визначено, що саме процес регіоналізації полягає у:

створенні великих за розміром територіальних одиниць та відповідного виду публічної влади, що знаходиться між місцевим та загальнодержавним рівнями;

визначенні компетенції, що вирішується регіональним рівнем влади під власну відповідальність у сферах регіонального та економічного планування та культурної політики;

передачі державних функцій на регіональному рівні до відання органів регіональної влади;

встановленні представницьких органів влади на регіональному рівні;

передачі представницьким органам регіональної влади законодавчих повноважень, наскільки це дозволяє державні інтереси;

заснуванні незалежних регіональних бюджетів та відповідної податкової бази.

В XX столітті активно проходили процеси регіоналізації, більшість територій Західної України були поділені на чітко визначені регіони. Регіоналізація стала основними політичними питаннями в Іспанії, Італії, Франції, Німеччині та Бельгії. Ці країни першими серед європейських країн розпочали процеси створення середнього (проміжного) рівня управління і по праву вважаються регіональними. Конституційним законом №2003-276 23.03.2003 р. були внесені зміни до Конституції Франції, відповідно до яких її територіальна «організація є децентралізованою» (ст. 1 Конституції Франції), а також ст. 34 Конституції Франції закріплює принцип вільного управління «територіальних» колективів, їх компетенції та їх доходів. Але в Конституції, як і раніше, закріплений принцип єдності та неподільності держави[4].

Конституцією Італії, а саме статтею 5, встановлені принципи державного устрою. «Республіка, єдина і неподільна, визнає місцеві автономії та сприяє їх розвитку; здійснює широку адміністративну децентралізацію в залежних від держави службах». Також в даній Конституції закріплюються принципи субсидіарності та пропорційності при вирішенні відповідними рівнями влади питань віднесених до їх відання[5].

Статтею 2 Конституції Іспанії встановлено, що вона заснована на непорушній єдності іспанської нації, єдності та неподільної для всіх іспанців Батьківщині; вона визнає і гарантує право на автономію національностей і районів, що її складають[6].

В Конституції Німеччини також підтримуються принципи єдності та субсидіарності[7].

---

[1] Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС.

[2] Реутов, В.Є. (2011). Глобальна регіоналізація як сучасний вектор розвитку глобальних економічних трансформацій. *Електронне наукове фахове видання: Ефективна економіка*, 11. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=910> (2017, квітень, 14).

[3] Ressolution of the Standing Conference of local and regional authorities of Europe on regional institutions in Europe/ RES 117 (1980). *Council of Europe*. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=678943&Site=Congress&BackColorInternet=&direct=true> (2017, квітень, 14).

[4] Маклаков, В.В. (2003). *Конституции зарубежных государств*. Москва: Волтерс Клувер.

[5] Окунькова, Л.А. (1997). *Конституции государств Европейского Союза*. Москва: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 423-450.

[6] Конституции государств (стран) мира. *Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова*. <http://worldconstitutions.ru/?p=149> (2017, квітень, 15).

[7] Окунькова, Л.А. (1997). *Конституции государств Европейского Союза*. Москва: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 181-234.

Отже, в Конституціях унітарних європейських держав формально закріплено принципи єдності та неподільності держави, але поряд з ними встановлюються й інші, що демонструють розвиток і еволюцію форм державного устрою у відповідних державах – принципи децентралізації, автономії, пропорційності та субсидіарності. А от в федеративних державах поряд із такими ж принципами досить велика увага приділяється відносинам між суб'єктами федерації та, власне, самою федерацією, що побудована на взаємній повазі. Так, відповідно до статті 143 Конституції Бельгії при здійсненні своїх повноважень федеральна держава, спільнота, регіони, діють, дотримуючись вірності федерації, уникаючи конфлікту інтересів[1] .

Той самий принцип – вірності федерації, на думку Федерального конституційного суду Німеччини, мається на увазі і в тексті Конституції Німеччини[2].

Крім того, Конституції федеративних держав містять гарантії цілісності кордонів суб'єктів федерації. Зокрема статтею 4 Конституції Бельгії встановлено, що «Бельгія складається з чотирьох лінгвістичних регіонів: регіон французької мови, регіон нідерландської мови, двомовний регіон Брюссель – столиця і регіон німецької мови. Кожна комуна Королівства є частиною одного з лінгвістичних регіонів. Межі чотирьох лінгвістичних регіонів можуть бути змінені або уточнені тільки законом, прийнятим більшістю голосів у кожній лінгвістичній групі кожної із палат, за умови, що присутня більшість кожної групи і загальна кількість поданих голосів в обох лінгвістичних групах досягає двох третин, що взяли участь у голосуванні»[3].

Регіоналістичні або унітарні держави з елементами федералізму – мають у своєму складі політичні (законодавчі) автономії із статусом самоврядних державних утворень, із власним урядом (органи виконавчої влади), парламентом (представницькі збори із законодавчими повноваженнями щодо питань місцевого значення). Наприклад, в Італії із 20 областей, що поділяються на провінції, п'ять мають спеціальний статус (з найширшою автономією). В Іспанії подібне самоврядування мають деякі області («автономні співтовариства»)[4].

Якщо перетворення Німеччини після Другої світової війни у федеративну державу (ФРН) розглядалося державами-переможцями (США, Велика Британія, Франція), з одного боку, як механізм запобігання можливому відродженню нацизму та мілітаризму, а з другого, розвитку та зміцнення демократії в новій німецькій державі, то Бельгія, що у 1993 р. перетворилася на федеративну державу, трансформуючи таким чином свій державний устрій, намагалася запобігти розколу країни на дві частини – Фландрію та Валлонію.

Однак, приклад Бельгії та певною мірою Російської Федерації показав, що федералізація не стала ефективним механізмом розв'язання актуального виклику сучасній державі – сепаратизму. Адже Бельгія, запровадивши федеративну форму державного устрою, так і не змогла позбутися тих проблем, заради яких й була здійснена ця трансформація. Сьогодні на порядку денному цієї країни стоїть питання перетворення її на конфедерацію: «Новий фламандський альянс», що переміг на муніципальних виборах 2012 р., домагається переходу країни до конфедеративної форми державного устрою. З урахуванням того, що конфедерації є нетривкими державними утвореннями, можна спрогнозувати подальший розпад цієї держави, як це відбулося з Чехословаччиною у 1993 р. та відокремлення Чорногорії від Сербії у 2006 році. Прикладом цього є також ситуація у конфедеративному об'єднанні Боснія та Герцеговина, єдність якого тримається лише на зусиллях Європейського Союзу[5].

Незважаючи на те, що Іспанія є найбільш децентралізованою державою у Європі, навіть у порівнянні з окремими федераціями, усе ж повністю зняти з порядку денного проблему сепаратизму окремих національних територій не вдалося. Зокрема, незважаючи на всі зусилля та поступки центрального уряду, у баскському суспільстві, де культивуються власна історія, культура, мова, прагнення створити власну державу не зазнало істотних змін.

---

[1] Конституция Бельгии от 17 февраля 1994 года (консолидированный текст). *Юридический портал Украины*. http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454 (2017, квітень, 16).

[2] Васильева, Т. (2010). Современные формы государственно-территориального устройства: конституционная регламентация в зарубежных странах. *Сравнительное конституционное обозрение*, *2*, 8.

[3] Колінко, Я. (2015). Регіоналізація як принцип побудови територіальної організації публічної влади в країнах Європи. *Юридична Україна*, *1,* 18– 22.

[4] Скакун, О.Ф. (2013). *Теорія права і держави*. Київ: Правова єдність.

[5] Малиновський, В. (2013). Сучасні тренди регіоналізації в Європі. *Освіта регіону*, *1,* 164–169.

В будь-якому разі, нові демократії можуть вивчити досвід Іспанії та розробити власні системи децентралізації, спроможні забезпечити автономію і солідарність регіонів за менших витрат зусиль і ресурсів[1].

Як уже зазначалося, Італія відноситься до найбільш децентралізованих за своїм політико-територіальним устроєм країн, що стало результатом звільнення від «синдрому жорсткого централізму», що більше двох десятиліть панував у цій країні у період фашистської диктатури (1922–1943 рр.)[2].

Реформи в Іспанії, як і в Бельгії, призвели до розколу існуючої партійної системи, яка поділилась на партії, що підтримували «індивідуальний регіональний розвиток», та партії загальнонаціонального спрямування. Наприклад, Іспанська соціалістична партія підтримала децентралізацію як умову розвитку, але загальну для всіх регіонів. Були і партії, що виступали за так звану державу автономних громад, проте ця ідея виявилася нежиттєздатною [3].

Коли у Франції, Італії, Іспанії та деяких інших країнах розпочалися процеси регіоналізації, вважалося, що розділення на регіони і створення регіонального рівня управління – справа тільки великих за розмірами країн. Але відповідні зміни зачепили й менші країни, наприклад Нідерланди. Стало зрозумілим, що децентралізація державного управління – вимога часу. Відповідні реформи відбулися у скандинавських країнах, Португалії та Греції, які також запровадили регіональний рівень управління[4].

Швейцарія – один з прикладів держави з розгалуженим місцевим самоврядуванням. Однак Швейцарія не може належним чином навчати децентралізації та інституціалізації місцевого самоврядування, адже історія держави містить більше прикладів централізації аніж децентралізації. Швейцарія може служити цікавим прикладом для країн, що перебувають у пошуку оптимальних структур та процесів самоврядування[5].

Моделі європейської регіоналізації відрізняються між собою за принципами формування регіональних утворень. Наприклад, із домінуванням національних засад (Бельгія); історико-культурних (Австрія, ФРН, Іспанія, Італія, Швейцарія); економіко-територіальних (Угорщина, Польща, Швеція, Болгарія, Греція)[6]. Зазначимо також, що країни Європи відрізняються між собою і моделями внутрішньої регіоналізації. Так, особливістю симетричної регіоналізації є те, що регіони в країні володіють однаковим статусом, повноваженнями, організаційною моделлю тощо. Це характерно, зокрема, для всіх федеративних країн Європи, а також Угорщини, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Словаччини, Чехії, Швеції, Албанії, Вірменії, Білорусі, Болгарії, Ірландії, Литви, Румунії, Туреччини[7].

В країнах Східної Європи більш низький рівень економічного розвитку, в порівнянні з їхніми західними сусідами по континенту. Одначе в цих країнах набагато краще збереглася культурна та етнічна самобутність. Це, насамперед, історико-культурний регіон, а не географічний.

Питання регіоналізації Європи є досить проблематичним тому, що за територіальними мірками до східної частини Європи можна відносити виключно простори Російської Федерації. А географічний центр Європи і зовсім знаходиться в межах України.

На сьогоднішній день існує кілька класифікацій. Наприклад, за однією з них, до регіону Східної Європи зараховують лише Росію, Україну та Білорусь. Найбільш проблемними є два регіони: це Прибалтика і Балкани. Одні географи вважають, що балканські та прибалтійські країни потрібно відносити до цього регіону, інші ж упевнені, що їм там «не місце».

---

[1] Бориславська, О., Заверуха, І., Захарченко, Е. (2012). *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України*. Київ: ТОВ «Софія», 105.

[2] Ларссон, Т. Нодмен, К. Петітвілля, Ф. (2003). *Проміжний рівень управління в європейських державах: складність проти демократії?* Київ: К.І.С., 197.

[3] Khatami, S. (1998). Decentralization : a Comparative Study of France and Spain since 1970s . *Regional Politics and Policy*, *1, 2,* 161.

[4] Borras-Alomar, S. Christiansen, T. Rodrigez-Rose, A. (1994). Towards the «Europe of Regions». Evaluation and Reflection from a Critical Perspective. *Regional Politic and Policy, 3, 3*, 1 – 27.

[5] Бориславська, О., Заверуха, І. Захарченко, Е. (2012). *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України*. Київ: ТОВ «Софія», 105.

[6] Голуб'як, Н.Р. (2015). Парадигма «нового регіоналізму» та європейської регіоналізації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, *4,* 45-50.

[7] Топалова, Е.Х. (2011). Особливості вітчизняної та європейської моделі регіоналізації. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*, *1 (4),* 107 -115.

Цікаво, що до початку Другої світової війни_географи проводили кордон між Східною і Західною Європою чітко по лінії розмежування німецьких і слов'янських націй.

Зараз, коли створені досить ефективні прагматичні програми співробітництва, чіткіше усвідомлюються тактичні й стратегічні цілі інтеграції, цей процес набуває характеру сталого поступу.

Слід зазначити, що регіоналізація є складним, а іноді і суперечливим явищем, характерним для більшості країн світу. Багато років вона розглядається як прагнення регіонів до самоствердження, протидії надмірної централізації влади та збереження власної етнорелігійної самобутності.

Дослідження сучасних європейських тенденцій регіоналізації показало, що її процеси пов'язані зі світовими процесами інтеграції та глобалізації, де регіони як суб'єкти посідають провідне місце.

Не дивлячись на багато позитивних прикладів по всій Європі, регіоналізація являється тенденцією, яка вимагає більшої уваги та обміну думками.

References:

1. Asambleya rehioniv Yevropy. "*Deklaratsiya po rehionalizmu v Yevropi*" [The Assembly of Europe's regions. «The Declaration on regionalism in Europe»]. <http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/ PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/l10n/ ua /DR_UKRAINE [1].pdf> (2017, April, 15). [in Ukrainian].
2. Boryslavska, O., Zaverukha, I., Zakharchenko, E. (2012). *Detsentralizatsiya publichnoyi vlady: dosvid yevropeyskykh krayin ta perspektyvy Ukrayiny* [Decentralization of public authority: the experience of European countries and prospects for Ukraine]. Sofiya, Kyiv [in Ukrainian].
3. Vasileva, T. (2010). Sovremennye formy gosudarstvenno-territorialnogo ustrojstva: konstitucionnaja reglamentacija v zarubezhnyh stranah [Modern forms of state-territorial organization: the constitutional regulation in foreign countries]. *Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenie* [The Comparative constitutional review], *no. 2,* 8 [in Ukrainian].
4. Holuyak, N.R. (2015). Paradyhma "novoho rehionalizmu" ta yevropeyskoyi rehionalizatsiyi [The paradigm of the "new regionalism" and European regionalization]. *Aktualni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi* [The current problems of philosophy and sociology], *no. 4,* 45-50 [in Ukrainian].
5. Kolinko, Ya. (2015). Rehionalizatsiya yak pryntsyp pobudovy terytorial'noyi orhanizatsiyi publichnoyi vlady v krayinakh Yevropy [Regionalization as the principle of the territorial organization of public authorities in European countries]. *Yurydychna Ukrayina* [The Legal Ukraine], *no. 1,* 18–22 [in Ukrainian].
6. Maklakov, V.V. (2003). *Konstitucii zarubezhnyh gosudarstv* [The Constitutions of foreign states]. 4nd ed. Moscow [in Russian].
7. Konstitucija Belgii [The Constitution of Belgium] (1994). *"Juridicheskij portal Ukrainy"* [The legal portal of Ukraine]. <http://www.urzona.com/index.php?option=com_content&view=article&id=454> (2017, April, 16). [in Russian].
8. Konstitucii gosudarstv (stran) mira. Konstitucija Ispanskogo Korolevstva [The Constitutions of states(countries) of the world. The Constitution of Spanish Kingdom] (1978). *"Internet-biblioteka konstitucij Romana Pashkova"* [Roman Pashkov Internet-library of constitutions]. <http://worldconstitutions.ru/?p=149> (2017, April, 17). [in Russian].
9. Okunkova, L.A. (1997). *Konstitucii gosudarstv Evropejskogo Sojuza* [Constitution of the states of the European Union]. Moscow [in Russian].
10. Malynovskyy, V. (2013). Suchasni trendy rehionalizatsiyi v Yevropi [Modern trends in regionalization in Europe]. *Osvita rehionu* [The education of region], *no.1,* 164 – 169 [in Ukrainian].
11. Larsson, T. Nodmen, K., Petitvillya, F. (2003). *Promizhnyy riven upravlinnya v yevropeyskykh derzhavakh: skladnist' proty demokratiyi?* [The intermediate level of government in European States: complexity against democracy?]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow [in Russian].
13. Rekomendatsiya 1811 (2007) Parlamentskoyi Asambleyi Rady Yevropy pro rehionalizatsiyu v Yevropi [The Recommendation 1811(2007) of the Parliamentary Assembly of the European Council]. *Parliamentary Assembly Assemlee parlementaire*. <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc08/edoc11626.htm> (2017, April, 15).
14. Reutov, V.Ye. (2011). Hlobalna rehionalizatsiya yak suchasnyy vektor rozvytku hlobalnykh ekonomichnykh transformatsiy [The Global regionalization as a modern vector of the developmentof of global economic transformations]. *Elektronne naukove fakhove vydannya "Efektyvna ekonomika"* [The electronic specialized

publication «The effective economy»], *no. 11*. <http://www.economy. nayka.com.ua/?op=1&z=910> (2017, April, 14).
15. Svyda, I.V. (2015). Aktualni tendentsiyi rehionalizatsiyi ta yikh rol v intehratsiynykh protsesakh [Current trends of the regionalization and their role in the integrating processes]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [The Scientific Bulletin of the International Humanities University], *no.13*, 157–160 [in Ukrainian].
16. Syvak, T. (2011). Lehitymatsiya rehionalnykh interesiv: Yevropeyskyy dosvid [The legitimization of the regional interests: the European experience]. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka* [The public management: theory and practice], *no. 2*, 139–145 [in Ukrainian].
17. Skakun, O.F. (2013*). Teoriya prava i derzhavy* [The Theory of Law and State]. Kyiv [in Ukrainian].
18. Topalova, E.Kh. (2011). Osoblyvosti vitchyznyanoyi ta yevropeyskoyi modeli rehionalizatsiyi [Feature of national and European model of regionalization]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya, pedahohiky ta psykholohiyi* [The current problems of public administration, pedagogics and psychology], *no.1 (4),* 107-115 [in Ukrainian].
19. Chuhrina, O. (2004). Rehionalna polityka yak chynnyk mizhetnichnoyi stabilnosti ta yednosti suchasnoyi Yevropy [Regional policy as a factor of the interethic stability and unity of modern Europe]. *Suchasna ukrayinska polityka. Polityky i politolohy pro neyi* [The modern Ukrainian policy. Politicians and Political Science about it], 330–340 [in Ukrainian].
20. Borras-Alomar, S. Christiansen, T., Rodrigez-Rose, A. (1994). Towards the «Europe of Regions». Evaluation and Reflection from a Critical Perspective. *Regional Politic and Policy, 3, 3,* 1 – 27 [in English].
21. Khatami, S. (1998). Decentralization: a Comparative Study of France and Spain since 1970s. *Regional Politics and Policy, 1, 2,* 161 [in English].
22. Ressolution of the Standing Conference of local and regional authorities of Europe on regional institutions in Europe/ RES 117 (1980). Council of Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=678943&Site= Congress& BackColorInternet=&direct=true> (2017, April, 14). [in English].
23. Vance Rupert, B. (1968). *Region, International Encyclopedia of the Social Science*. London, New York (2017, April, 14). [in English].
24. Życki, A. (2010). *Europejska polityka regionalna [European regional policy]*. Piła: Państwowa Wyżza Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica, 36 [in Polish].

Varvara Sokolova
Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

BRITISH-AMERICAN RELATIONS UNDER THE PREMIERSHIP OF THERESA MAY AND PRESIDENCY OF DONALD TRUMP

British-American relations have been always unique and even sometimes disputable for political scientists. The main idea is to trail positions of the leaders of these two countries facing current challenges.

For instance, foreign policy did not hold a leading position during the general election campaign in 2010 in the United Kingdom. The leader of Conservative party David Cameron broadly followed the example of United States President Barack Obama, when he took office in January 2009. Although in the period of elections in the United States of America, David Cameron had supported Senator John McCain, the Republican presidential candidate, Conservatives got a political benefit from the victory of Barack Obama.

Then, ex-President of the United States of America Barack Obama and vice Prime-minister of Great Britain David Cameron didn't have constructive dialogue in May, 2010 (when David Cameron headed the Parliament). Their dialogue started by Barack Obama's congratulation with assumption of David Cameron. And then, Obama and Cameron laid out their vision of a special relationship stating that "this partnership is based on common history, traditions and shared values" .

Key words: Great Britain, United States of America, Theresa May, Donald Trump, pre-election program, 'special' relations, foreign policy.

Introduction

It's worthy to notice that in 2010 when David Cameron started heading Parliament of Great Britain, there were no major problems in international society. Only a chain of political demonstrations in the Middle East began in December 2010 and got the name of "Arabic spring". It stirred the world society and international organizations, like United Nations. In 2012 Cameron had a mission to help France to make no-fly area across Libya according to Resolution 1973 from UN[1].

At the time when Theresa May headed Conservative party the world had been shaken by two war conflicts – Syrian Civil War and Conflict on the East of Ukraine. These conflicts drew attention of all civilized countries, including United Kingdom. In 2016-2017 Theresa May in cooperation with administration of US faced the task to give aid to Syrian opposition and financial support to Ukrainian warriors in ATO zone. The last one has been provided on the level of Ministry of Foreign Affairs of Great Britain and British Embassy in Kyiv.

Now, the first steps of modern bilateral relations between Great Britain and the United States of America can't be explained constructively without analysis.

Author decided to divide this article to four conditional parts:

- Firstly, author worked with articles that related to pre-election program (which in elections was called 'pre-election promises') of two countries, where leaders (Theresa May and Donald Trump) said about their intentions towards the United States and Great Britain (in particular, Brexit), respectively.
- Secondly, author studied the first meeting between Theresa May and Donald Trump.
- Thirdly, author conducted a historical and comparative parallel with former British Prime-minister David Cameron and his steps in foreign policy on the American track, as well as in the direction of the international challenges that the United Kingdom had had to face in the last few years.
- And finally, author made a conclusion for the perspective of the future of British-American relations between British Prime-minister Theresa May and President of the United States Donald Trump.

[1] UN Security Council. Resolution 1973. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement>.

Main background and results of referendum

At British referendum society was divided to two parts – those who were against Britain leaving the EU (Britain Remain or Britain-In) and those who were for it (Britain Leave or Brexit). Prime Minister of Great Britain, David Cameron who won the election in 2015 was for Brexit. After Brussels' summit in January 2016 he resumed that he would speak to Parliament about the results of it for UK ("I'll come back to UK and say to Parliament about on holding an early referendum"[1].) As we know, he had changed his mind radically after this summit and stood for Britain-In.

After the announcement of the results of the referendum[2] David Cameron decided to leave his seat.

He announced it emotionally for one of the papers – "I fought against the Brexit with all my heart, but the British had chosen a different path. They need a new prime minister"[3].

Elections in UK and pre-election program of Theresa May

On the 5th of July in the first round of elections by conservative parliamentarians of the leader of the Conservative Party, Teresa May immediately became the favorite of the race – gaining 165 votes[4]. In a week on the 11th of July Andrea Leadson who was the main opponent of Theresa May ended her campaign[5].

Table 1

Tory leadership election result

Candidate	**First ballot:**		**Second ballot:**		**Members' vote**	
	5 July 2016		**7 July 2016**		***Cancelled***	
	Votes	**%**	**Votes**	**%**	**Votes**	**%**
Theresa May	**165**	**50.2**	**199**	**60.5**	**Unopposed**	
Andrea Leadsom	66	20.01.	84	25.05.	Withdrew	
Michael Gove	48	14.06.	46	14.0	Eliminated	
Stephen Crabb	34	10.03.	Withdrew, endorsed May			
Liam Fox	16	04.09.	Eliminated, endorsed May			
Turnout	329	99.7	329	99.7	N/A	

David Cameron announced that he would transfer the powers of Prime Minister to Theresa on the 13th of July[6]. The Queen of Great Britain, Elizabeth II, accepted his resignation and gave an audience to Theresa May, on which she proposed to form a new government[7].

There were 3 main aspects in Theresa May's pre-election program. Two of them touched home policy and one – about referendum. She said: "Our country needs strong, proven leadership – to steer us through this period of economic and political uncertainty, and to negotiate the best possible terms as we leave the European Union"[8].

---

[1] UK-EU deal agreed at Brusseles summit. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/live/uk-politics-35601369> (2016, January 21).

[2] Uberoi, E. Analysis of the EU Referendum results 2016. *House of Commons Library.* http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7639> (2017, May, 04).

[3] Перемитин, Г. Дэвид Кэмерон объявил о решении подать в отставку. *РБК.* <http://www.rbc.ru/politics/24/06/2016/576ce1809a7947e9f001ad1a> (2017, March, 03).

[4] PM-in-waiting. Theresa May promises a 'better Britain'. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/uk-politics-36768148> (2017, March, 03).

[5] Resignation right honorable David Cameron MP as Prime Minister. <https://www.royal.uk/resignation-right-honourable-david-cameron-mp-Prime-minister> (2017, March, 03).

[6] Queen receives audience right honorable Theresa May. <https://www.royal.uk/queen-received-audience-right-honourable-theresa-may> (2017, March, 05).

[7] Independent Stuff. Theresa May's Tory leadership launch statement. Full text. *The Independent.* <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-mays-tory-leadership-launch-statement-full-text-a7111026.html> (2017, March, 05).

[8] Danny Boyle and Jack Maidment. Theresa May announces snap general elections on June 8 to make 'success' Brexit. *The Telegraph.* <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/18/breaking-theresa-may-make-statement-downing-street-1115am1/> (2017, April, 29).

Theresa May undoubtedly wants to obtain the present position of Prime-minister legally. She announced that general elections would be held on the 8th of June[2]. Also, she promoted herself on the position of the leader of Conservative party. Theresa May also stressed that her initial task would be acceleration process of implementation of Article 50 on the Quit of Great Britain from EU.

Some media-sources noticed the resemblance of her future pre-election program with David Cameron's in 2015[1]. Another supposes that such similarity is conceivable because of Theresa May's big wish to be Prime-minister of the United Kingdom.

US elections and Donald Trump's pre-election program

In comparison with Theresa May's election campaign, Trump's was rather difficult. But in majority he defeated Hillary Clinton (304 votes against 227)[2]. And his program touched his 'relations' with Mexico and Muslims.

Table 2

USA election results[3]

State	Clinton (D)	Trump (R)	Others	Clinton %	Trump %	Others %
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
U.S. Total	**65,853,516**	**62,984,824**	**7,801,446**	**48.2%**	**46.1%**	**5.7%**
13 Swing States	21,433,214	22,249,342	2,348,069	46.6%	48.3%	5.1%
Non-Swing States	44,420,302	40,735,482	5,453,377	49.0%	45.0%	6.0%
13 Swing States						
Arizona*	1,161,167	1,252,401	159,597	45.1%	48.7%	6.2%
Colorado*	1,338,870	1,202,484	238,866	48.2%	43.3%	8.6%
Florida*	4,504,975	4,617,886	297,178	47.8%	49.0%	3.2%
Iowa*	653,669	800,983	111,379	41.7%	51.1%	7.1%
Maine*	357,735	335,593	54,599	47.8%	44.9%	7.3%
Michigan*	2,268,839	2,279,543	250,902	47.3%	47.5%	5.2%
Minnesota*	1,367,716	1,322,951	254,146	46.4%	44.9%	8.6%
Nevada*	539,26	512,058	74,067	47.9%	45.5%	6.6%
New Hampshire*	348,526	345,79	49,842	46.8%	46.5%	6.7%
North Carolina*	2,189,316	2,362,631	189,617	46.2%	49.8%	4.0%
Ohio*	2,394,164	2,841,005	261,318	43.6%	51.7%	4.8%
Pennsylvania*	2,926,441	2,970,733	218,228	47.9%	48.6%	3.6%
Wisconsin*	1,382,536	1,405,284	188,33	46.5%	47.2%	6.3%
Non-Swing States						
Alabama*	729,547	1,318,255	75,57	34.4%	62.1%	3.6%
Alaska*	116,454	163,387	38,767	36.6%	51.3%	12.2%
Arkansas*	380,494	684,872	65,269	33.7%	60.6%	5.8%
California*	8,753,788	4,483,810	943,997	61.7%	31.6%	6.7%
Connecticut*	897,572	673,215	74,133	54.6%	40.9%	4.5%
Delaware*	235,603	185,127	20,86	53.4%	41.9%	4.7%
District of Columbia*	282,83	12,723	15,715	90.9%	4.1%	5.0%
Georgia*	1,877,963	2,089,104	125,306	45.9%	51.0%	3.1%

[1] Theresa May launches 'different kind of election campaign' by copying David Cameron on day one. *Mirror.* <http://www.mirror.co.uk/news/politics/theresa-launches-different-kind-election-10270396> (2017, April 29).

[2] Simon Rogers. US Election – 2016. <https://simonrogers.net/2016/11/16/us-election-2016-how-to-download-county-level-results-data/> (2017, May, 04).

[3] Rogers, S. US Election – 2016. <https://simonrogers.net/2016/11/16/us-election-2016-how-to-download-county-level-results-data/> (2017, May, 04).

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
Hawaii*	266,891	128,847	33,199	62.2%	30.0%	7.7%
Idaho*	189,765	409,055	91,435	27.5%	59.3%	13.2%
Illinois*	3,090,729	2,146,015	299,68	55.8%	38.8%	5.4%
Indiana*	1,033,126	1,557,286	144,546	37.8%	56.9%	5.3%
Kansas*	427,005	671,018	86,379	36.1%	56.7%	7.3%
Kentucky*	628,854	1,202,971	92,324	32.7%	62.5%	4.8%
Louisiana*	780,154	1,178,638	70,24	38.4%	58.1%	3.5%
Maryland*	1,677,928	943,169	160,349	60.3%	33.9%	5.8%
Massachusetts*	1,995,196	1,090,893	238,957	60.0%	32.8%	7.2%
Mississippi*	485,131	700,714	23,512	40.1%	57.9%	1.9%
Missouri*	1,071,068	1,594,511	143,026	38.1%	56.8%	5.1%
Montana*	177,709	279,24	40,198	35.7%	56.2%	8.1%
Nebraska*	284,494	495,961	63,772	33.7%	58.7%	7.6%
New Jersey*	2,148,278	1,601,933	123,835	55.5%	41.4%	3.2%
New Mexico*	385,234	319,666	93,418	48.3%	40.0%	11.7%
New York*	4,556,124	2,819,534	345,795	59.0%	36.5%	4.5%
North Dakota*	93,758	216,794	33,808	27.2%	63.0%	9.8%
Oklahoma*	420,375	949,136	83,481	28.9%	65.3%	5.7%
Oregon*	1,002,106	782,403	216,827	50.1%	39.1%	10.8%
Rhode Island*	252,525	180,543	31,076	54.4%	38.9%	6.7%
South Carolina*	855,373	1,155,389	92,265	40.7%	54.9%	4.4%
South Dakota*	117,458	227,721	24,914	31.7%	61.5%	6.7%
Tennessee*	870,695	1,522,925	114,407	34.7%	60.7%	4.6%
Texas*	3,877,868	4,685,047	406,311	43.2%	52.2%	4.5%
Utah*	310,676	515,231	305,523	27.5%	45.5%	27.0%
Vermont*	178,573	95,369	41,125	56.7%	30.3%	13.1%
Virginia*	1,981,473	1,769,443	231,836	49.8%	44.4%	5.8%
Washington*	1,742,718	1,221,747	401,179	51.8%	36.3%	11.9%
West Virginia*	188,794	489,371	34,886	26.5%	68.6%	4.9%

In details, Donald Trump's pre-election program consisted of 10 main paragraphs. Author of the article decided to spotlight only foreign policy aspects. They concerned: to build a wall in the border with Mexico, ban Muslims from entering the US, renegotiate the Iran deal and 'Bomb' and/or 'take the oil' from ISIS[1]. The interesting fact was Donald Trump didn't say a word about his foreign relations between European Union and constant European partner – Great Britain. He briefly told journalists about his interest in Russian Federation, and especially, about its leader Vladimir Putin. Some sources said that one of his aims was to renegotiate with Russia[2].

After his victory at the elections Theresa May was one of the first who congratulated Donald Trump. She insisted the "special relationship" between Britain and the US would remain "strong"[3]. The Prime

[1] Qiu, Linda Donald Trump's top 10 campaign promises. <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2016/jul/15/donald-trumps-top-10-campaign-promises/> (2017, March, 05).

[2] Ардаев, В. Десять главных предвыборных обещаний Дональда Трампа. *РИА Новости*. <https://ria.ru/analytics/20161109/1480990161.html> (2017, March, 05).

[3] Dathan, M. The reason times racist sexist Donald Trump's election campaign. *Daily Mail.* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3919532/The-Reagan-times-racist-sexist-Donald-Trump-s-election-victory-divides-Britain-s-politicians-Theresa-prepares-respond.html> (2017, March, 06).

Minister, who had obviously criticized Donald Trump, said she looked forward to working with him in the White House. Also, she promised Britain would stay as "close partners on trade, security and defence"[1].

In author's opinion, the reaction of Boris Johnson, Minister of Foreign Affairs, should be exactly mentioned. He also publicly condemned Mr. Trump last year after Trump had criticised London police and wrote on Twitter the morning after results of election: "Congratulations to Donald Trump and much looking forward to working with his administration on global stability and prosperity"[2].

His welcoming words came less than a year after he became embroiled in a public spat with Mr. Trump after the Republican claimed some parts of London were "no-go areas" because of Muslim extremism[3].

Donald Trump took an office of the President of USA on the 20th of January 2017.

New York Times published an article by Steven Erlanger about May's future visit to Trump. He said: "Normally, American presidents go on to British leaders about "the special relationship" with a sort of patronizing politeness. But Mr. Trump has already put Mrs. May's teeth on edge with his cheerful support for a British withdrawal from the European Union, commonly known as Brexit, which she opposed but must carry out. She has not appreciated his warm relationship with those like Nigel Farage, the former leader of the anti-immigrant U.K. Independence Party, who despises Mrs. May's Conservative Party and who Mr. Trump has suggested would make a fine ambassador to the United States. Still, with Britain planning to leave the European Union in two years or so, Mrs. May needs to show Britons they have big friends out in the world beyond Europe, and the United States is already Britain's single largest trading partner, not counting the European Union itself. Having put such store into being the first foreign leader to meet President Trump – Mr. Farage and Arron Banks, UKIP's main financial backer, have met him several times since the election – Mrs. May is determined to put British-American relations on a more traditional track, as a government-to-government partnership" [4].

Theresa May's state visit to USA

On the 27th of January Theresa May paid state visit to Donald Trump. Like it was mentioned before, Theresa May became the first leader who met with him.

Besides the usual common interests in British-American relations, both leaders have similar goals in the case of trade – May's expected output of the UK from the European Union and Trump's withdrawal of the Trans-Pacific Partnership[5].

Next day, May addressed with a speech to Republicans' on their meeting in Philadelphia. At this meeting she mentioned that days when the United States of America and Great Britain had interfered in the affairs of other countries to remake them in their own image, came to an end. She also emphasized that to protect own values was in interests' of both countries.

After this state visit, Theresa May also underscored that Donald Trump "on 100% behinds NATO". At the common press-conference leaders of both countries said that they would work to establish new trade agreements between two countries. The prime minister added that a trade agreement between the UK and US was "in the national interest of both our countries"[6].

To emphasize the favorable moment of Theresa May and Donald Trump's meeting, author made a decision to compare this visit with the first phase of relations between cabinet of David Cameron and Barack Obama's administration.

---

[1] Dathan, M. The reason times racist sexist Donald Trump's election campaign. *Daily Mail.* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3919532/The-Reagan-times-racist-sexist-Donald-Trump-s-election-victory-divides-Britain-s-politicians-Theresa-prepares-respond.html> (2017, March, 06).

[2] Dathan, M. The reason times racist sexist Donald Trump's election campaign. *Daily Mail.* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3919532/The-Reagan-times-racist-sexist-Donald-Trump-s-election-victory-divides-Britain-s-politicians-Theresa-prepares-respond.html> (2017, March, 06).

[3] Dathan, M. The reason times racist sexist Donald Trump's election campaign. *Daily Mail.* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3919532/The-Reagan-times-racist-sexist-Donald-Trump-s-election-victory-divides-Britain-s-politicians-Theresa-prepares-respond.html> (2017, March, 06).

[4] Enlarger, S. Donald and Theresa May: an odd couple. *NY Times.* <https://www.nytimes.com/2017/01/27/world/europe/theresa-may-trump.html?_r=0> (2017, March, 07).

[5] Президент Дональд Трамп та прем'єр-міністр Тереза Мей зустрілися у Білому Домі. *Голос Америки.* <http://ukrainian.voanews.com/a/tramp-zustrinetsia-z-terezoiu-mei-u-vashyngtoni/3695552.html> (2017, March, 07).

[6] Theresa May visit: UK and US 'committed' to NATO. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-38777263> (2017, March, 07).

Author of the article considered to recall that the first visit of the ex-Prime minister of Great Britain David Cameron in Washington in July 2010 was overshadowed by the environmental disaster in the Gulf of Mexico. It had been caused by the accident on the oil platform of "British Petroleum"[1]. David Cameron then assured that the company was able to pay compensation to victims in the United States. It was important to note that at the same time, half of the company's shares belonged to the Americans. Also during that visit there was a speech about litigious territories between Britain and Argentina over the Falkland Islands. Barack Obama did not support David Cameron and insisted on reviewing the status of the disputed archipelago, despite the fact that London considered this issue had been long resolved[2].

As we can observe there were no difficulties between Theresa May and Donald Trump. Their meeting was held in mutually beneficial atmosphere. Probably rollback of ex-leader's primary experience by both current heads of the states permitted to achieve areas of common interest in current changing world full of new challenges.

Though we don't know when new signpost of British-American relations will be validated legally – on the basis of documents, arguments, declarations, etc.

Conclusion

Author of the article analyzed pre-election programs of both leaders and their first but significant meeting on the 27th of January 2017. With this in mind, let's look to the perspectives of this bilateral relations. Both leaders are strong conservatives without a clear foreign policy program. We are absolutely sure, that relations between May and Trump will be useful for both sides like they always have been, because of two important reasons. Firstly, we know that Donald Trump's position would differ from Obama's. For example, the United States wouldn't have an active position in United Nations. Secondly, in Theresa May's side we actually don't know if she will follow the National Security Strategy-2015 or until the general elections in June 2017 she will only accelerate the process of Brexit.

Author also should mention that if government of Great Britain headed by Theresa May chooses to follow National Security Strategy[3], they may have to keep to one important thing. There is not only a paragraph about deepening of 'special relations' with USA, but also a point about increase of budget expenses for NATO. Former Prime-minister of Great Britain had an intention to make the United Kingdom the first country in Europe and second in the world after United States of America on financing North-Atlantic Alliance.

Like it was mentioned above, after Theresa May and Donald Trump's meeting during her state visit to the United States she announced strongly 100% adherence to NATO. So, it means that fulfillment of these points from National Security Strategy can be most likely executed by present government.

As it was noticed by the author of the article, as Theresa May's main goal is to accelerate the process of Brexit the relations between the United States of America take the second place. And that is why, at the first sight there is a conditional 'ellipsis' in these bilateral relations.

Author of the article supposed that British-American relations (if only British people choose Theresa May in elections on the 8th of June) will come to the foreground after full realization of United Kingdom's way out from European Union.

All things considered, it seems reasonable to assume that modern British-American relations remain more evident relative to each other in comparison with other tracks of foreign policy of the two leaders – Donald Trump and Theresa May.

References:

1. Independent Stuff. Theresa May's Tory leadership launch statement. Full text. *The Independent.* <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-mays-tory-leadership-launch-statement-full-text-a7111026.html>.
2. Ardaev, V. Desyat hlavnykh predvybornykh obeshchanyy Donalda Trampa [10 main Donald Trump's pre-election promises]. *RIA Novosti* [RIA News]. <https://ria.ru/analytics/20161109/1480990161.html> [in Russian].
3. Danny Boyle and Jack Maidment. Theresa May announces snap general elections on June 8 to make 'success' Brexit. *The Telegraph.* <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/18/breaking-theresa-may-make-statement-downing-street-1115am1/>.

[1] Ученые пока не могут оценить ущерб утечки в Мексиканском Заливе. *РИА-новости.* <https://ria.ru/spravka/20140422/1004524045.html> (2016, April, 20).

[2] Судак, І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії. *Проблеми міжнародних відносин.* <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p06/sudak.pdf> (2016, April, 20).

[3] National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. *Williams Lea Group.* <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf > (2016, February, 15).

4. Uberoi, E. Analysis of the EU Referendum results 2016. *House of Commons Library.* <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7639>.
5. Electoral commission. *EU Referendum results*. <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information>.
6. Qiu, L. Donald Trump's top 10 campaign promises. <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2016/jul/15/donald-trumps-top-10-campaign-promises/>.
7. Dathan, M. The reason times racist sexist Donald Trump's election campaign. *Daily Mail.* <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3919532/The-Reagan-times-racist-sexist-Donald-Trump-s-election-victory-divides-Britain-s-politicians-Theresa-prepares-respond.html>.
8. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. *Williams Lea Group.* <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf>.
9. Obama i Kemeron: u SShA i Brytanii osobie otnoshenyya [Obama and Cameron: the USA and Britain have 'special' relations]. *BBC News*. Russkaya sluzhba. <http://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100720_us_cameron_obama_visit.shtml> [in Russian].
10. Peremitin, G. Devid Kemeron obyavil o reshenyy podat v otstavku [David Cameron has announced his decision to resign]. *RBK.* <http://www.rbc.ru/politics/24/06/2016/576ce1809a7947e9f001ad1a> [in Russian].
11. PM-in-waiting. Theresa May promises a 'better Britain'. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/uk-politics-36768148>.
12. Prezydent Donal'd Tramp ta premyer-ministr Tereza Mey zustrilysya u Bilomu Domi [The President of USA Donald Trump meets premier-minister Theresa May in the White House]. *Holos Ameryky* [The Voice of America]. <http://ukrainian.voanews.com/a/tramp-zustrinetsia-z-terezoiu-mei-u-vashyngtoni/3695552.html> [in Ukrainian].
13. Queen receives audience right honorable Theresa May. <https://www.royal.uk/queen-received-audience-right-honourable-theresa-may>.
14. Resignation right honorable David Cameron MP as Prime Minister. <https://www.royal.uk/resignation-right-honourable-david-cameron-mp-Prime-minister>.
15. Simon Rogers. US Election – 2016. <https://simonrogers.net/2016/11/16/us-election-2016-how-to-download-county-level-results-data/>.
16. Sudak, I. Osoblyvosti realizatsiyi zovnishn'opolitychnoho kursu Velykobrytaniyi [The Features of implementation of Great Britain's foreign policy]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [The problems of foreign relations]. <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p06/sudak.pdf> [in Ukrainian].
17. Enlarger, S. Donald and Theresa May: an odd couple. *NY Times.* <https://www.nytimes.com/2017/01/27/world/europe/theresa-may-trump.html?_r=0>.
18. Theresa May launches 'different kind of election campaign' by copying David Cameron on day one. *Mirror.* <http://www.mirror.co.uk/news/politics/theresa-launches-different-kind-election-10270396>.
19. Theresa May visit: UK and US 'committed' to NATO. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-38777263>.
20. Uchenye poka ne mogut ocenit' ushcherb utechki v Meksikanskom Zalive. [Scientists cannot assess the damage to the leak in the Gulf of Mexico yet]. *RIA-novosti* [RIA News]. <https://ria.ru/spravka/20140422/1004524045.html> [in Russian].
21. UK-EU deal agreed at Brusseles summit. *BBC News.* <http://www.bbc.com/news/live/uk-politics-35601369>.
22. UN Security Council. Resolution 1973. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement>.

Сергій Авер'янов
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ФЕНОМЕН «ШЛЯХУ АСЕАН» ТА ЙОГО РОЛЬ У ФУНКЦІОНУВАННІ АСОЦІАЦІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

Serhii Averianov
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE PHENOMENON OF «ASEAN WAY» AND ITS ROLE IN THE OPERATION OF THE ASSOCIATION OF SOUTH-EAST ASIAN NATIONS

The article examines such a phenomenon as «ASEAN Way», which directly affects the decision-making process within the Association of Southeast Asian Nations. A special emphasis was made on the peculiarities of the mechanism and informal forms of collective decision making, that together formulate the scope of further formal negotiations, which result in the decision being approved by all member countries of the Association by the procedure of consensus. It analyzes the phenomenon of «ASEAN Way» and stresses upon its basic components and operational links between them. Basing on the normative acts of ASEAN the article defines and concludes the role of this phenomenon in the organization`s agenda. There were also highlighted the main features of the concept of ASEAN Way in the context of the evolution of the phenomenon within the framework of the activities of the Association of Southeast Asian Nations at present.
Key words: ASEAN, International Relations, International Organizations, Southeast Asia, ASEAN Way, decision making.

Постановка проблеми. Існування будь-якої міжнародної організації, значною мірою визначається тими цілями, які ставлять перед собою її учасники. Об'єднуючись задля досягнення таких цілей держави прагнуть сформувати спільну платформу ідей та поглядів. Таким фундаментом покликані виступати норми та правила поведінки, які б регулювали відносини між державами. Як правило такі норми корелюються із нормами міжнародного права.

Відтак задля того, щоб простежити еволюцію АСЕАН як міжнародної організації, доречно проаналізувати те, яким чином на протязі більше, ніж півстоліття свого існування формувались, доповнювались і змінювались норми і правила, якими керувались і продовжують керуватись держави-учасниці організації.

Особливої уваги, на думку автора, заслуговує аналіз такого феномену як «Шлях АСЕАН» (ASEAN Way). По суті це набір правил та практик, якими держави-члени АСЕАН керуються у відносинах між собою. У той же час термін підкреслює певну ексклюзивність АСЕАН як організації на фоні інших міждержавних об'єднань. Його використання має на меті підкреслити ті відмінні риси та ту специфічну атмосферу, що супроводжують переговорний процес та процедуру прийняття рішень в рамках АСЕАН.

У першу чергу слід зауважити, що визначеного трактування поняття «Шлях АСЕАН» не існує. Походження терміну також до кінця не зрозуміло. Його ранні використання приписують лідерам АСЕАН під час їх тісних міжособистісних контактів. Генерал Алі Моертопо, старший службовець розвідки Індонезії, був одним із перших офіційних осіб в АСЕАН, який використав термін, коли в 1974 році він стверджував, що успіх АСЕАН був обумовлений «системою консультацій, що являла собою левову частку роботи організації, яку я можу назвати «Шлях АСЕАН», спосіб боротьби з цілою низкою проблем, з якими стикаються її країни-члени»[1]. Він також підкреслив, що «більшість лідерів, які представляють країни-члени АСЕАН протягом

[1] Moertopo, A. (1975). Opening Address. In *Regionalism in Southeast Asia.* Jakarta: CSIS, 15.

останніх семи років або більше в основному старі друзі, які дуже добре знають один одного»[1]. А. Моертопо продовжував критикувати такий надмірно індивідуальний підхід через його коротку тривалість у часі і закликав до «зусиль... в напрямку подальшої інституціоналізації регіоналізму в Південно-Східній Азії»[2]. Як не дивно, критику Моертопо згодом використовували як головну сильну сторону АСЕАН.

Аналіз останніх досліджень. Неоднозначність терміну «Шлях АСЕАН» призводить до того, що подекуди стає важко зрозуміти його суть. Принципи, на яких базується концепція «Шляху АСЕАН» прописані в основних документах організації, як то Куала Лумпурська Декларація 1971 року про Зону Миру, Свободи та Нейтралітету у південно-Східній Азії (ZOPFAN)[3], Угода про Дружбу та Співробітництво у Південно-Східній Азії 1976 року (TAC)[4], Статут АСЕАН[5] 2007 року. Але оскільки немає явного розмежування його внутрішніх компонентів, то можна припустити, що концепт «Шляху АСЕАН» потребує подальшої конкретизації та змістового наповнення.

Відтак міжнародних дослідників АСЕАН можна умовно розділити на оптимістів та песимістів. Перші стверджують про автентичність феномену «Шлях АСЕАН», підкреслюють його суто азійський колорит та регіональну специфіку відносин визначених країн Азії. Серед таких можна назвати А. Ачар'ю, Х. Катсумату, Б. Куруса, Т. Нішакла. Їхні ж опоненти, серед яких Р. Еммерс, А. Колінз, М. Лейфер, Ш. Нарін, стверджують про вагому різницю між теорією та практичними результатами застосування концепції. Скептики наголошують на тому, що термін «Шлях АСЕАН» є радше зручним інструментом публічної реклами організації, щоб засвідчити, в першу чергу країнам Заходу, що АСЕАН має власну «азійську» відповідь на виклики та загрози сучасності; а також створює «видимість» роботи організації.

Метою статті є аналіз такого феномену як «Шлях АСЕАН», виокремлення його основних компонентів, дослідження взаємозв'язку між ними, еволюцію поняття на сучасному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. АСЕАН бере свій початок з підписання Бангкокської декларації 8 серпня 1967 року. Саме тоді в розпал «Холодної війни» в рамках міжнародної міжурядової регіональної організації об'єднуються 5 надзвичайно не схожих між собою держав: Малайзія, Індонезія, Таїланд, Філіппіни та Сінгапур. Ця група країн надзвичайно неоднорідна за багатьма параметрами: географічний розмір, форма правління, економічний розвиток, етно-національний склад, соціо-культурна спадщина, рівень самоідентифікації, колоніальне минуле, постколоніальна політика і багато іншого. Зрештою їм, як і більшості новоутворених держав, які виникли на політичній мапі світу у зв'язку із процесом деколонізації, бракувало досвіду самостійного ведення зовнішньої політики та участі у різного роду механізмах та майданчиках багатостороннього міжнародного співробітництва.

У той час як Європа взяла курс на інтеграцію на фоні спільного історичного минулого, культурної ідентичності та післявоєнної політичної риторики недопущення війн у майбутньому, Південно-Східна Азія розвивалася в умовах, коли ані спільне історичне минуле, ані політика на той момент не могли стати фундаментом для подальшого регіоналізму. Так чи інакше, але до середини XX століття рівень взаємодії держав всередині регіону між собою був надзвичайно низьким. Склалася парадоксальна ситуація, коли колонії знали більше про свої метрополії, аніж про власних сусідів.

Відтак подібного роду фундамент, який об'єднав би держави ПСА навколо себе, мав би бути створений функціонально, за допомогою посилення міжнародних контактів та інтенсифікації взаємодії між собою. Подібної природи взаємозв'язки могли виникнути і, що найголовніше, бути максимально ефективними лише за певних умов. Ці контакти мали бути тривалими у часі, тобто з перспективою на подальшу співпрацю. Більше того, такі відносини мали б регулюватися нормативно. Самі ж норми мали забезпечувати мирний характер взаємодії між державами та сприяти мінімізації рівня конфліктогенності.

---

[1] Moertopo, A. (1975). Opening Address. In *Regionalism in Southeast Asia.* Jakarta: CSIS, 16.
[2] Moertopo, A. (1975). Opening Address. In *Regionalism in Southeast Asia.* Jakarta: CSIS, 16.
[3] *Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration* (adopted 27 November 1971, entered into force 21 October 1972). *Centre for International Law.* <http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/zone.pdf>.
[4] Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia (adopted 24 February 1976, entered into force 18 April 1977). *ASEAN official web-site*. <http://asean.org/treaty-amity-cooperation-southeast-asia-indonesia-24-february-1976/>.
[5] The ASEAN Charter (adopted 20 November 2007, entered into force 15 December 2008). *ASEAN official web-site*. <http://asean.org/storage/2016/06/2.-February-2015-The-ASEAN-Charter-18th-Reprint.pdf>.

З цією метою засновники АСЕАН протягом наступного десятиліття після заснування організації вивіряли та впроваджували в дію ряд норм і правил, які мали за мету регулювання внутрішньорегіональних відносин. Малазійський дослідник Мохамед Нурдін Соп'є охарактеризував їх «основоположнними нормами міждержавних відносин всередині спільноти АСЕАН, спрямованих на недопущення конфліктів»[1].

Термін «Шлях АСЕАН» часто використовується самими лідерами АСЕАН, щоб описати процеси взаємодії всередині організації і водночас відрізнити їх від інших, особливо західних, багатосторонніх форм співпраці. Але ніякого офіційного визначення терміна не існує. Це достатньо широке поняття, зміст якого залишається доволі невизначеним і подекуди спірним.

Міністр закордонних справ Сінгапуру Шунмугам Джаякумар виокремив ряд принципів, які вважаються невід'ємною частиною «Шляху АСЕАН». За його словами ««Шлях АСЕАН» підкреслює відступ від формальностей, організаційний мінімалізм, всеосяжність, інтенсивні консультації, що ведуть до досягнення консенсусу і мирного врегулювання спорів»[2].

Однак серед визначень «Шляху АСЕАН» можна знайти більш широке або, навпаки, вузьке трактування терміну. «Шлях АСЕАН» критикували як щось риторичне чи гіперболізоване, те, чим посадові особи організації прикривались, щоб відвернути увагу від хиб угруповання в забезпеченні якісного співробітництва між собою.

Деякі вчені і політики розглядали «Шлях АСЕАН» як побічний продукт культурної подібності між народами АСЕАН. Мохамад Газалі Шафі стверджує, що «спільна культурна спадщина» та дух «єднання» заклали основу для створення АСЕАН[3]. Філіппінська вчена Естрелла Д. Солідум стверджувала, що «Шлях АСЕАН» «складається з елементів культури, які співвідносяться з деякими цінностями кожної країни-члена»[4].

Можна припустити, що «культурна» основа «Шляху АСЕАН» у сферах врегулювання спорів і просування співпраці в області безпеки трохи завищена. Адже принаймні кілька елементів «Шляху АСЕАН» мало чим відрізняються від звичайного прагматизму і гнучкості прийняття рішень, які можна легко знайти в національних стилях ведення політики в інших культурних умовах. Крім того, так звані культурні основи «Шляху АСЕАН» не є фіксованими або статичними величинами, вони безперервно коригуються з урахуванням національних, регіональних і глобальних подій, а також корелюються вимогами сучасності.

«Шлях АСЕАН» можна описати як процес прийняття рішень, який приділяє значну увагу консультаціям і консенсусу. Це процес регіональної взаємодії та співпраці, заснований на дискретності, неформальності, консенсусі і мирних стилях переговорів, які часто контрастують на фоні, наприклад, прийняття рішень більшістю голосів та бюрократизації західної культури.

Австралійський вчений Пітер Бойс[5] виділяє наступні особливості стилів і методів переговорів Південно-Східної Азії: схильність до самітів та зустрічей на вищому рівні, використання принципів та концепцій на основі «мушаварах» (спільне обговорення проблем, діалог, консультації) під час таких зустрічей, перевага таємним та часто «неофіційним» попереднім зустрічам перед офіційною міністерською конференцією, перевага процедур ad hoc над інституціоналізованими практиками, уникнення судових чи арбітражних систем при вирішенні спорів, готовність скористатись посередництвом чи добрими послугами з боку дружніх третіх сторін в регіоні.

Так чи інакше серед усіх атрибутів та елементів «Шляху АСЕАН» два складають найбільшу цінність та вагу. Це неформальний характер переговорів та супротив інституалізації співпраці. За перші майже 25 років роботи організація провела тільки 5 самітів. Лише з 1992 року АСЕАН почала проводити формальні саміти кожні 3 роки, а з 1996 року і неформальні, що проводились між офіційними самітами. З початку двохтисячних саміти АСЕАН проводились кожного року, а після вступу в дію в кінці 2008 року Хартії (Статуту) АСЕАН – двічі на рік.

---

[1] Sopiee, N. (1996). ASEAN and Regional Security. In Mohammed Ayoob (Ed.), *Regional Security in the Third World*. London: Croom Helm, 229.

[2] Chew, L.K. (1998). Asean Unity Showing Signs of Fraying. *Straits Times*, 30.

[3] Shafie, M.G. (1997). *Reflections on ASEAN: 30 Years and Vision of the Future*. Singapore, 1–2.

[4] Solidum, E.D. (1991). The Role of Certain Sectors in Shaping and Articulating the ASEAN Way. In R.P.Anand and P.Quisuimbing (Eds.), *ASEAN: Identity, Development and Culture*. Quezon City: University of the Philippines Law Centre and East-West Center Culture Learning Institute.

[5] Boyce, P. (1993). The Machinery of Southeast Asian Regional Diplomacy. In Lau Teik Soon (Ed.). *New Directions in the International Relations of Southeast Asia: Global Powers and Southeast Asia.* Singapore: Singapore University Press, 175.

Основне формальне та координаційне навантаження брали на себе національні секретаріати АСЕАН при міністерствах закордонних справ кожної держави-члена. Такий формат залишався найбільш активним і регульованим механізмом консультацій та прийняття рішень в АСЕАН.

Обгрунтовуючи преваги неформального формату комунікації в АСЕАН, прем'єр-міністр Малайзії, Хусейн Онн, зауважив: «АСЕАН був в змозі згладити національні відмінності, через те, що вона є відносно неформальною організацією без жорстких правил процедури і без складного структурного механізму»[1].

Цікавим і в той же час визначним є і той факт, що Бангкокська декларація була названа саме декларацією, а не договором. У Південно-Східній Азії переконані, що договір передбачає відсутність довіри. Крім того, слово «асоціація» була покликана відокремити АСЕАН від класичного розуміння «міжнародної організації» і тим самим передати відчуття неформальності відносин[2]. Засновники АСЕАН вважали, що така неформальність є необхідною, зважаючи на різноманітність поглядів і позицій, які відстоювали держави-члени АСЕАН.

Філіппінський дослідник Агеріко Лаканлале вважав АСЕАН «досить гнучкою, щоб об'єднувати країни з різними інтересами, і при цьому функціонувати як організація... Небажання брати на себе жорстких зобов'язаннь та нав'язувати правила, здається, лише зміцнили АСЕАН. Чим менше держави-члени відчувають себе зв'язаними певними правилами, тим охочіше вони консультуються один з одним та виробляють спільну позицію для вирішення проблем. Той факт, що в їх колективній взаємодії елемент примусу зводиться до мінімуму означає, що спільні рішення формуються на основі вільного вибору в дусі консенсусу і співпраці»[3].

Однак така атмосфера невимушеності та неформальності відносин поступово змінюється. Збільшення числа міністерських нарад і різного роду бюрократичних консультацій охоплює дедалі ширший спектр питань. На даний час існує низка пов'язаних з АСЕАН нарад за участю міністрів, старших посадових осіб і парламентаріїв, що координують політику в різних областях, від навколишнього середовища до туризму. Дійсно, кожен рік, проводиться більше 200 офіційних зустрічей під егідою організації. На саміті в Сінгапурі в 1992 році також було вирішено розширити штат секретаріату, і підвищити статус Генерального Секретаря АСЕАН[4].

Проте не зважаючи на це, АСЕАН не перетворився на бюрократичну машину з наднаціональними повноваженнями на зразок ЄС. Секретаріат АСЕАН залишається в підпорядкуванні національних секретаріатів, а його функції як і раніше обмежуються економічними та технічними питаннями.

АСЕАН залишається вільним і неформальним угрупованням в багатьох інших сферах. Малайзійський учений Юн Нум Мак зазначив, що процес діалогу АСЕАН залишається «достатньо неструктурованим, без чіткого формату для прийняття рішень або їх реалізації»[5]. Дослідник акцентує увагу на негативних сторонах формулювання порядку денного та ad hoc режимі обговорення тих чи інших питань.

З іншого боку прихильники «Шляху АСЕАН» продовжують наполягати на перевагах неформальності та підвищенні рівня комфорту серед співрозмовників, що створює гнучкі умови для прийняття рішень. Це особливо важливо для розвитку безпекового діалогу і співробітництва не тільки в рамках АСЕАН, але і в більш широких багатосторонніх структурах.

Також в рамках «Шляху АСЕАН» варто окремо наголосити на ролі так званого діалогу Другої доріжки (Track-Two dialogue) і консультативних механізмів формулювання ідей, що вносять свій вклад в дискусію з питань проведення тієї чи іншої політики. Хоча ідея Другої доріжки аж ніяк не унікальна для Південно-Східної Азії (аналог конференцій в Дічлі Парк у Великобританії), такий діалоговий механізм мав істотний вплив на еволюцію бачення та розуміння безпеки в АСЕАН в 1980-х і 1990-х роках.

---

[1] Lacanlale, A.O. (1991). Community Formation in ASEAN's External Relations. In R.P.Anand and Purification V.Quisumbing (Eds.), *ASEAN: Identity, Development and Culture*. (Quezon City: University of the Philippines Law Centre and East-West Culture Learning Institute, 399.

[2] Shafie, M.G. (1997). *Reflections on ASEAN: 30 Years and Vision of the Future*. Singapore, 1–2.

[3] Lacanlale, A.O. (1991). Community Formation in ASEAN's External Relations. In R.P.Anand and Purification V.Quisumbing (Eds.), *ASEAN: Identity, Development and Culture*. (Quezon City: University of the Philippines Law Centre and East-West Culture Learning Institute, 399.

[4] Mak, J.N. (1995). The ASEAN Process ("Way") of Multilateral Cooperation and Cooperative Security: The Road to a Regional Arms Register? *Kuala Lumpur*, 5.

[5] Wah, Ch.K. (1997). ASEAN Institution-Building: The Fourth Wave. *Kuala Lumpur*, 7.

Друга доріжка або Трек-два являє собою двосторонні та багатосторонні зустрічі за участі неурядових організацій (як правило, мозкових центрів), які проводяться з питань, що мають пряме відношення до політики. Такі діалогові механізми мають дві основні характеристики. По-перше, мозкові центри, що залучені до переговорного процесу, в більшості випадків тісно пов'язані з їх відповідними національними урядами, і мають доступ до державного фінансування. Як висловився Стюарт Харріс: дипломатія Другої доріжки (неформальна дипломатія) залежить «від згоди, схвалення і зобов'язань, в тому числі нерідко фінансових зобов'язань урядів»[1]. По-друге, у цих зустрічах приймають участь як урядовці так і вчені, громадські діячі та інші неофіційні актори, хоча посадовці, як правило, виступають в якості приватних осіб. Незважаючи на це, останні рідко виходять за рамки позицій своїх урядів, а статус приватної особи на таких зустрічах дозволяє політикам та їх урядам тестувати нові ідеї без обмежуючих їхні дії зобов'язань і, в разі необхідності, повернутись до попередніх позицій.

Тенденція АСЕАН до обмеження інституціоналізації є особливо очевидною в області врегулювання суперечок між членами АСЕАН. Про це свідчить те, що Вища Рада, утворена відповідно до Договору про дружбу і співробітництво задля вирішення спорів між країнами-членами, ніколи так і не була задіяна. Самі ж чиновники АСЕАН аргументують це тим, що держави-члени здатні уникати серйозної конфронтації, не звертаючись до формальних інструментів взаємодії.

Зрозуміти дух АСЕАН можуть допомогти слова вищезгаданого малазійського вченого М. Н. Соп'є, який говорить, що цей особливий непомітний, але цілком реальний дух полягає у тому, що організація «радше перешкоджає розгортанню конфліктів, аніж врегульовує їх»[2]. Це означає, що завданням АСЕАН є не розв'язання конкретних конфліктів, а недопущення їх ескалації з подальшим використанням сили, що потенційно негативно вплине на стабільність і рівень конфліктогенності в регіоні в цілому. Скептики АСЕАН часто визнають це скоріше вадою, аніж досягненням.

Поруч з неформальним підходом та антипатії до формальних інститутів, «Шляху АСЕАН» притаманна концепція і практика консенсусу. Як заявив міністр закордонних справ Сінгапуру С. Дханабалан в кінці 1980-х років: «Ми уникли очевидної небезпеки прийняття рішень більшістю голосів.... Ми обрали принцип консенсусу, який позитивно проявляв себе протягом майже двох десятиліть»[3].

Хоча консенсус вважається спільною рисою прийняття рішень у багатьох азіатських суспільствах, в контексті АСЕАН, походження терміну зазвичай відносять до певного стилю прийняття рішень громадою. Цей процес має два взаємопов'язані компоненти: мушаварах (musyawarah; консультації) і муфахат (mufakat; консенсус).

Австралійський професор Герберт Фейт так окреслює подібну процедуру прийняття рішень: «лідер не повинен діяти авторитарно чи нав'язувати свою волю, а пропонувати спільноті пропозиції, дотримуючись обережності, завжди належним чином консультуватися з усіма іншими учасниками і приймати їхні думки і почуття до уваги, перш ніж робити остаточний висновок»[4].

Мушаварах можна розглядати як попередній етап переговорів «інтенсивних неформальних і обережних обговорень, які в кінцевому підсумку підводять спільноту до загального консенсусу»[5]. На цій стадії виявляються відмінності та визначаються можливі спільні точки дотику перед тим, як поставити дане питання на офіційних зустрічах. Як висловився колишній Надзвичайний та повноважний посол республіки В'єтнам в Індонезії Хоанг Анг Туан, в ході неофіційного етапу попередніх переговорів, «нові позиції, пропозиції або ініціативи виносяться на загальне обговорення... для того, щоб переконатися, що на більш пізніх офіційних переговорах з основних питань може бути досягнуто консенсусу. Така практика виключає можливість більшості нав'язувати погляди меншості»[6]. Подібно до цього мушаварах визначають як консультації на основі рівності,

[1] Harris, S. (1994). Policy Networks and Economic Cooperation in the Asia Pacific. *Pacific Review, 4,* 390.
[2] Sopiee, N. (1996). ASEAN and Regional Security. In Mohammed Ayoob (Ed.), *Regional Security in the Third World*. London: Croom Helm, 229.
[3] Wannamethee, Ph. (1998). The Institutional Foundations of ASEAN. In Hans Indorf (Ed.), *The Association of Southeast Asian Nations After 20 years*. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 22.
[4] Faith, H. (1982). The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia. *Ithaca, NY: Cornell University Press*, 40.
[5] Askandar, K. (1994). ASEAN and Conflict Management: The Formative Years of 1967–1976. *Pacifica Review*, 2, 57–69.
[6] Hoang, A.T. (1996). ASEAN Dispute Management: Implications for Vietnam and an Expanded ASEAN. *Contemporary Southeast Asia*, *1,* 67.

терпимості і порозуміння. Таким чином, важливим аспектом процесу формування консенсусу є консультації на мирній основі. Ще до створення АСЕАН, міністр закордонних справ Індонезії, Субіандро, стверджував, що переговори в рамках мушаварах і муфакат матимуть місце лише за умов коли сторони виступають «не як противники, а як друзі і брати»[1].

Малазійський учений Юн Нум Мак зазначає, що в контексті АСЕАН, консенсус означає пошук способу «поєднання найбільш прийнятних поглядів всіх і кожного члена в такій соціально-психологічної обстановці, де всі сторони мають однакову владу над іншими»[2]. Обережне поводження із внутрішніми відмінностями одне одного є ознакою утворення такого консенсусу. У той час як сторони можуть сперечатися і розходитися в думках щодо конкретної позиції за зачиненими дверима, вони повинні утримуватися від цього привселюдно. Навіть в тих ситуаціях, коли члени АСЕАН не можуть прийти до спільної позиції, вони повинні говорити і діяти ніби певний рівень єдності з цього конкретного питання було досягнуто. Таким чином метою є не ізолювати або поставити у незручне становище окремих членів АСЕАН на міжнародних форумах, а вигідно обіграти ситуацію. Навіть коли один член АСЕАН займає позицію, яка не є прийнятною для інших членів, останні будуть утримуватися від дій, що можуть призвести до того, що ця країна-член публічно «втратить своє обличчя».

Ідея консенсусу не є абстрактним поняттям, вона була задумана як прагматичний спосіб просування регіонального економічного і політичного співробітництва в Південно-Східній Азії. Наприклад, концепція була спочатку застосована для подолання нерішучості і байдужості серед членів АСЕАН по відношенню до внутрішньогалузевого економічного співробітництва в рамках організації, в тому числі що стосувалось спільних промислових підприємств і зниження тарифів.

В контексті економічного співробітництва АСЕАН, ще коли до складу організації входило 5 країн-членів, Лі Куан Ю, перший прем'єр-міністр Республіки Сінгапур та один із творців сінгапурського «економічного дива», зазначав: «Коли четверо згодні [з певною схемою], а один ні , це досі можна розглядати як консенсус і схема «п'ять-мінус один» може принести користь цим чотирьом учасникам, не зашкодивши п'ятому»[3]. В цьому контексті консенсус розглядався як спосіб просування схем регіонального співробітництва, незважаючи на небажання деяких членів прийняти в ньому участь. Після розширення складу організації за рахунок Брунею, В'єтнаму, Лаосу, М'янми та Камбоджі Статут АСЕАН[4] (стаття 21 п.2) закріпив формулу «АСЕАН мінус Х», яка також обмежується економічними питаннями.

На думку автора такий консенсус в АСЕАН може мати обмежену ефективність в питаннях, які зачіпають фундаментальні національні інтереси, в тому числі питання суверенітету і територіальної цілісності. Як висловився колишній генеральний секретар АСЕАН: «принцип консенсусу при ухваленні рішень це інструмент безпеки, щоб гарантувати державам-членам, що їх національні інтереси не будуть поставлені під загрозу, і ніщо не може бути зроблено проти їх волі»[5]. Однак традиції мистецтва формування консенсусу, що беруть своє коріння із сільських общин, вимагають сильного лідера, такої собі направляючої руки. Це викликає питання про те, наскільки на регіональному рівні, таке лідерство може бути наявним або бажаним[6].

Врешті, «Шлях АСЕАН» був підданий критиці через тенденцію до фільтрації або виключення спірних питань з формального багатостороннього порядку денного. Спірне питання стосується запобігання розгортанню конфліктів, а не їх вирішенню. Це може бути корисним, щоб виграти більше часу для його остаточного врегулювання, але критики вказують, що за таких умов ці конфлікти можуть знову активізуватися в майбутньому.

Принцип консенсусу наголошує на необхідності утворення мирної обстановки, в основі якої лежить прагнення до мирного співіснування. Це може стати стимулом для учасників для

[1] Jorgensen-Dahl, A. (1992). *Regional Organisation and Order in Southeast Asia*. London: Macmillan, 166.
[2] Wah, Ch.K. (1997). *ASEAN Institution-Building: The Fourth Wave*. Kuala Lumpur, 7.
[3] Irvine, R. (1992). The Formative Years of ASEAN: 1967–1975. In Alison Broinowski (Ed.), *Understanding ASEAN*. New York: St Martin's Press, 62.
[4] The ASEAN Charter (adopted 20 November 2007, entered into force 15 December 2008). *ASEAN official web-site*. <http://asean.org/storage/2016/06/2.-February-2015-The-ASEAN-Charter-18th-Reprint.pdf>.
[5] Wannamethee, Ph. (1998). The Institutional Foundations of ASEAN. In Hans Indorf (Ed.), *The Association of Southeast Asian Nations After 20 years*. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 22.
[6] Pye, L. (1995). *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 364–365.

самостримування у політичному і, особливо, військовому плані, заснованому на «почутті братерства і спорідненості»[1]. Відтак відсутність обговорення на порядку денному в АСЕАН чутливих для держав регіону питань не означає, що багатосторонність не має ніякого відношення до вирішення конфліктів. Це означає, що багатосторонність розглядається її членами не як юридичні або формальні рамки для взаємодії, але як створення сприятливих соціально-психологічних умов для вирішення внутрішніх проблем.

Норвежський дослідник А. Йоргенсен-Даль так пояснює цей аспект багатосторонності АСЕАН: «АСЕАН виконує корисну функцію, надаючи формат, в рамках якої сторони могли б обговорювати свої розбіжності в «нейтральній» атмосфері.... Такий багатосторонній механізм дозволяє сторонам підтримувати зв'язок в обставинах, коли двосторонні канали виявляються неефективними або ж ці канали знаходяться під таким тиском, що вони більше не можуть функціонувати належним чином.... Завдяки постійно зростаючому обсягу і діапазону діяльності організації... компромісні рішення стали набагато більш імовірним результатом переговорів, ніж раніше... Багатостороння система відносин перешкоджає екстремальним необдуманим крокам»[2].

Уникнення гострих питань на багатосторонньому обговоренні членами АСЕАН також частково пояснюється визнанням ними того, що такі питання краще розглядати на двосторонньому рівні. Таким чином, протягом усього існування АСЕАН, багато питань, які вважаються занадто складними чи гострими, навмисно залишають на двосторонньому рівні. У той час як західні теорії багатосторонності нівелюють роль двосторонніх відносин, у випадку АСЕАН двосторонність стала основою для розбудови регіоналізму на засадах багатосторонності у Південно-Східній Азії.

Висновок. Таким чином можна констатувати, що «Шлях АСЕАН» це більше, ніж пропагандистське гасло часів «Холодної війни». Адже із самого початку свого існування країни-засновники АСЕАН вкладали в нього цілком визначений, хоч і не деталізований нормативно, зміст. Суть його полягала у виробленні та подальшому розвитку тих принципів і норм поведінки, якими мали керуватись держави регіону у своїх зовнішніх зносинах одна з одною в рамках організації. Це сукупність правил поведінки під час прийняття спільних рішень чи вирішення проблем, в основі яких принципи мирного співіснування та виключна повага до суверенітету та внутрішніх справ держав-членів АСЕАН. Більшість цих принципів прописані в основних документах організації. Тому, на думку автора, існують достатні підстави для того, щоб вважати «Шлях АСЕАН» діючою неформальною нормою, притаманною Асоціації держав Південно-Східної Азії і свого роду феноменом азійського регіоналізму.

У першій половині 1990-их років чітко простежується внутрішня еволюція організації за рахунок розширення кількісного складу держав-членів та інтенсифікації контактів на формальному та неформальному рівнях, а також розвиток зовнішніх зв'язків із іншими впливовими акторами на міжнародній арені. Усе це позначилось і на концепції «Шляху АСЕАН», призвело до її часткової трансформації. В контексті відкритого регіоналізму феномен почав набувати рис інклюзивності та застосовуватись на більш регулярній основі, ніж це було раніше.

Особливості еволюції феномену «Шлях АСЕАН» полягають у тому, що неформальний підхід до вироблення спільних рішень, хоч і залишається головним, проте простежується поступова тенденція до інституалізації відносин в рамках організації. На думку автора збільшення числа різного роду нарад, консультативних груп, комітетів та інших дорадчих органів рано чи пізно призведе до більшої формалізації відносин структурно та нормативно. Не виключено, що в подальшому це може вплинути і на перегляд механізму прийняття основних рішень за допомогою консенсусу.

References:

1. Moertopo, A. (1975). Opening Address. In *Regionalism in Southeast Asia.* Jakarta: CSIS, 15.
2. *Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration* (adopted 27 November 1971, entered into force 21 October 1972). Centre for International Law. <http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/zone.pdf >.
3. *Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia* (adopted 24 February 1976, entered into force 18 April 1977). ASEAN official web-site. < http://asean.org/treaty-amity-cooperation-southeast-asia-indonesia-24-february-1976/ >.
4. *The ASEAN Charter* (adopted 20 November 2007, entered into force 15 December 2008). ASEAN official web-site. < http://asean.org/storage/2016/06/2.-February-2015-The-ASEAN-Charter-18th-Reprint.pdf >.

[1] Jorgensen-Dahl, A. (1992). *Regional Organisation and Order in Southeast Asia*. London: Macmillan, 166.
[2] Jorgensen-Dahl, A. (1990). The Significance of ASEAN. *World Review*, *3*, 56–57.

5. Sopiee, N. (1996). ASEAN and Regional Security. In Mohammed Ayoob (Ed.), *Regional Security in the Third World,* (p. 229). London: Croom Helm.
6. Chew, L. K. (1998). Asean Unity Showing Signs of Fraying. *Straits Times*, 30.
7. Shafie, M. G. (1997). Reflections on ASEAN: 30 Years and Vision of the Future. *Singapore*, 1–2.
8. Solidum, E. D. (1991). The Role of Certain Sectors in Shaping and Articulating the ASEAN Way. In R.P.Anand and P.Quisuimbing (Eds.), *ASEAN: Identity, Development and Culture,* (p. 130). Quezon City: University of the Philippines Law Centre and East-West Center Culture Learning Institute.
9. Boyce, P. (1993) The Machinery of Southeast Asian Regional Diplomacy. In Lau Teik Soon (Ed.), *New Directions in the International Relations of Southeast Asia: Global Powers and Southeast Asia.* Singapore: Singapore University Press, 175.
10. Lacanlale, A. O. (1991). Community Formation in ASEAN's External Relations. In R.P.Anand and Purification V.Quisumbing (Eds.), *ASEAN: Identity, Development and Culture*, (p. 399). (Quezon City: University of the Philippines Law Centre and East-West Culture Learning Institute.
11. Wah, Ch. K. (1997) ASEAN Institution-Building: The Fourth Wave. *Kuala Lumpur*, 7.
12. Mak, J. N. (1995). The ASEAN Process ("Way") of Multilateral Cooperation and Cooperative Security: The Road to a Regional Arms Register? *Kuala Lumpur*, 5.
13. Harris, S. (1994) Policy Networks and Economic Cooperation in the Asia Pacific. *Pacific Review*, 4, 390.
14. Wannamethee, Ph. (1998). The Institutional Foundations of ASEAN. In Hans Indorf (Ed.), *The Association of Southeast Asian Nations After 20 years*, (p. 22). Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
15. Faith, H. (1982). The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia. *Ithaca, NY: Cornell University Press*, 40.
16. Askandar, K. (1994). ASEAN and Conflict Management: The Formative Years of 1967–1976. *Pacifica Review*, 2, 57–69.
17. Hoang, A.T. (1996). ASEAN Dispute Management: Implications for Vietnam and an Expanded ASEAN. *Contemporary Southeast Asia*, 1, 67.
18. Jorgensen-Dahl, A. (1992). Regional Organisation and Order in Southeast Asia. *London: Macmillan*, 166.
19. Irvine, R. (1992) The Formative Years of ASEAN: 1967–1975. In Alison Broinowski (Ed.), *Understanding ASEAN*. New York: St Martin's Press, 62.
20. Pye, L. (1995). Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority. *Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press*, 364–365.
21. Jorgensen-Dahl, A. (1990). The Significance of ASEAN. *World Review*, *3*, 56–57.

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Анастасія Кравець, к. політ. н.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

БІОПОЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Anastasiia Kravets, PhD in Political Science
Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

BIOPOLITICAL INTERPRETATION OF THE POLITICAL LEADERSHIP

Biopolitical interpretation of the political leadership is a main aim of the article. This is the major research topic in biopolitical discourse. In biopolitics leadership has evolutionary nature and several forms: traditional leadership, bureaucratic leadership, network structure. Political leadership is seen as behaviour management individuals and groups. Leader is able to change the course of events through the mobilization of people for the realization of certain goals. An important characteristic of biopolitical modern type of leadership is charisma, which provides special feeling of "comfort" and "security" that people feel close to the charismatic leader. A major mechanism – non-verbal communication, which includes all forms of information transmission without using language, and plays an important role in communication between the leader and his supporters. Thus biopolitical leaders are charismatic political figures, based primarily on non-verbal communication.
Key words: biopolitics, political leadership, biopolitical leader.

Біополітична інтерпретація політичного лідерства є предметом досліджень провідних біополітиків, таких як Р. Мастерс, А. Соміт, С. Петерсен, А. Олєскін та інших. Цікавить еволюція лідерства і представників інших соціально-гуманітарних дисциплін (Г. Класен, Ж. Баланд'є). Вони пропонують своє бачення лідерства, однак, слід зазначити, що їх погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. А тому знання стосовно цієї проблематики потребує подальшої теоретичної концептуалізації, систематизації та поглиблення.

Почнемо безпосередньо з біополітичної інтерпретації лідерства. Так, А. Олєскін трактує його як «управління поведінкою індивідів і груп, політичними процесами в соціумі…Політичний лідер здатний змінювати хід подій і політичних процесів за рахунок мобілізації людей в напрямку спільної діяльності для реалізації певних цілей»[1].

Варто підкреслити, що лідерство у біополітиці має еволюційну природу. Так, історично, першою формою лідерства є вождізм. Вождь відрізняється від інших соціально-політичних лідерів певним набором характеристик: 1. Влада вождя є спадковою. Тобто лідер може передати свою владу спадкоємцю без заперечень з боку політичної спільноти. Таким чином, верховна влада належить певній родині. Коли вождь вмирає, його син або інший близький родич стає його наступником. Але, навіть отримавши владу у спадок, такі лідери повинні продемонструвати свою здатність керувати, так би мовити виправдати покладені на них очікування. 2. Влада вождя носить сакральний характер. За словами Ж. Баланд'є, вождь повинен був мати статус «короля-бога, короля за божественним правом або короля-цілителя», адже в архаїчних суспільствах саме культ предків або ж осібних божеств його роду «утверджував сакралізацію поки ще слабко диференційованої політичної сфери…Обопільне нашарування сакрального та політичного вже у цих випадках є незаперечним.

[1] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 102.

При цьому політична влада повністю панує над сакральним і може використовувати його для своєї вигоди за будь-яких обставин»[1]. Доступ звичайних людей до основних божеств відбувався виключно через вождя, а виробництво харчових продуктів залежало від певних ритуалів, які «були монополізовані вождем». Оскільки виживання і відновлення групи в цілому залежало від роботи вождя було відчуття, що всі були в боргу перед ним, що, відповідно, сприяло укріпленню влади вождя, який отримував найкращі умови життя. Така «ідеологія» легітимізувала владу вождя і обґрунтувала існуючий поділ влади. Отже, вожді є «спадковими суспільно-політичними лідерами, що займають керівні посади» та мають здатність забезпечити виживання свого племені[2]

З часом на зміну вождізму приходить рання держава, яка є незалежною громадсько-політичною організацією з обмеженою територією і центром управління. Вона характеризується розвитком сільського господарства, торгівлі та ринкової системи. Надлишки виробництва в сільському господарстві, а також податки, що стягуються за торгівлю, були важливим джерелом доходу для уряду, представленого керівниками, що «звільняються від матеріального виробництва». Положення правителя ґрунтується на міфічній генеалогії, яка поєднує його з надприродними силами (богами, духами або предками). Він повинен забезпечити плодючість та безпеку. При цьому ідеологія ранньої держави ґрунтується на концепції взаємності: піддані забезпечують матеріальне виробництво, правитель – захист, порядок і правосуддя. Сакральність є найважливішою характеристикою влади правителя. Духовенство підтримує державну ідеологію, а аристократія складається з членів сім'ї правителя, а також осіб, які обіймають високі посади. Приватної власності, як такої, не існує, вона не впливає на соціальний статус, який дається від народження. В ідеалі, тільки правитель має право видавати закони і укази, однак наближені до нього особи можуть здійснювати формальний або неформальний вплив на справи і події. Керівництво носить централізований характер[3].

Згідно з біополітичною інтерпретацією еволюції політичних систем, наступною стадією розвитку держави є індустріальна з бюрократичною системою управління і відповідним типом лідерства. Давайте поглянемо, що ж являє собою бюрократичний тип керівництва. Бюрократична еліта являє собою сукупність чиновників вищого рангу, що здійснюють керівництво і приймають управлінські рішення як на центральному, так і на місцевому рівнях. При цьому, на відміну від традиційних суспільств і особистісних відносин, бюрократія ставить на перший план відносини формальні, які спираються на чітко сформульовані правила, процедури та посадові інструкції. Покора «владі бюрократів» забезпечується, на думку біополітиків, завдяки еволюційно обумовленій тенденції коритися, яка поступово закріплюється в самій нашій природі й призводить до появи феномену «людської слухняності». Як зазначають А. Соміт і С. Петерсен, «природний відбір забезпечив нас «готовністю виконувати покірну роль»[4]. Як підкреслюють Х. Келман і В. Гамільтон, один «вражаючий феномен ієрархій влади ... це готовність громадян виконувати накази, не ставлячи питань...»[5]. Тим не менш, слід констатувати, що бюрократія дуже часто сприймається як «безособова» і не викликає значного інтересу серед біополітиків.

На відміну від бюрократії, сучасних дослідників цікавлять небюрократичні організації, так звані «мережеві структури», характерні для постіндустріальної стадії розвитку. До основних рис небюрократичних організацій відносяться: 1) кожен член організації відповідає не за вузьку ділянку роботи, а за завдання організації в цілому; 2) широка спеціалізація учасників, комбінування різних видів діяльності; 3) стимулювання неформальних відносин між членами організації для більшої злагодженості у виконані поставлених завдань; 4) спрощення ієрархії, зменшення кількості її ланок; 5) децентралізація ієрархії (співіснують кілька автономних керуючих центрів). Незалежно від типу, подібні організації мають певні переваги, серед яких «орієнтація не на шаблонні «правила і процедури», а на рішення зусиллями всієї команди конкретних завдань в конкретні терміни (особливо якщо ці завдання ще й нечітко сформульовані). «Мережеві структури» носять композитний характер, тобто можуть містити в собі структури або частини структур різних типів.

[1] Баланд'є, Ж. (2002). *Політична антропологія*. Київ: Альтпрес, 166.
[2] Classen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, *1,* 1-3.
[3] Classen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History, 1,* 1-3.
[4] Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan, 5.
[5] Kelman, H., Hamilton, V. (1998). *Crimes of Authority and Responsibility*. New Haven, CT.: Yale University Press.

При чому мова йде не тільки про нові структури, а й про нові відносини людей в рамках комерційних, наукових та політичних організацій. А. Олєскін наводить наступні принципи мережевих структур: 1) децентралізація, тобто наявність одночасно багатьох керуючих центрів; 2) «організація без кордонів» – організація являє собою єдину команду та передбачає відсутність внутрішніх бюрократичних перегородок між підрозділами, активну співпрацю з агентами поза формальних рамок організації, подолання рамок вузьких спеціальностей і професійних ролей; 3) «менеджмент без контролю – вміння «координувати не командуючи»; 4) нова роль неформальних відносин – здатність підтримувати і творчо використовувати неформальні людські відносини[1].

Мережеві групи можуть бути малими або великими. Малі групи реалізують мережеві принципи «в мініатюрі», вони складаються безпосередньо з окремих індивідів й характеризуються персоналізацією та індивідуалізацією. Важливого значення набуває наявність психологічного лідера. Він оцінює внесок всіх учасників в загальну ідейну «скарбничку» і є не стільки контролером, скільки помічником, який прагне гармонізувати відносини між членами мережевої структури, координує роботу всіх членів команди і стежить за їх результатами. Великі мережеві структури формуються в даний час в різних частинах світу, в різних сферах діяльності, в тому числі, в комерційній (транснаціональні корпорації). Мережеві структури активно формуються й в політичній сфері на різних рівнях. Наприклад, в США в останні десятиліття мережеві організації типу Rand Corporation або Hudson Institute неодноразово демонстрували свою ефективність в області політичного планування. Вони існують навіть в тих країнах, де роль бюрократії в державному управлінні залишається домінуючою. Так мережеві структури можуть впроваджуватися в основу бюрократичних організацій в якості колективних референтів (консультантів) при чиновниках центральних або місцевих органів влади. При достатньому рівні розвитку мережевих структур можливий свого роду компроміс, заснований на взаємодоповнені мережевих і бюрократичних структур. Соціальні мережі, на відміну від бюрократії, створюють у людей почуття приналежності, соціальної захищеності, ведуть до сплеску соціальної активності та ініціативи «знизу», що неодмінно призведе до позитивних зрушень у сфері управління в бюрократизованих країнах[2] Йдеться про нову біополітичну парадигму управління, метою якої є задоволення потреб і розвиток самої людини, з урахуванням її психофізіологічних характеристик і потреб, на противагу бюрократії, де людина виступає в якості ресурсу, засобу отримання виробничого результату.

Тобто мережеві структури являють собою децентралізовані організації де відсутній чітко визначений лідер за рахунок плідної роботи членів команди, які тепер є не об'єктами для виконання владних розпоряджень, а повноцінними суб'єктами будь-якого економічного, соціального або політичного процесу.

Слід також зазначити, що у біополітичному трактуванні політичне лідерство виступає як «важливий конкретний випадок лідерства взагалі». При цьому політичне лідерство є комплексним, соціокультурним явищем. А успіх політичного лідера залежить від його особистих якостей, політичній ситуації, поведінки підлеглих йому людей, засобів здійснення влади і ін. Так, серед особистих якостей біополітиків цікавить, зокрема, харизма. Харизма створює емоційний стимул до добровільного підпорядкування людей лідеру, якому приписуються екстраординарні (магічні, надприродні, героїчні) якості. Відомо, що харизматичний лідер, якщо його влада не спирається на апарат насильства, повинен постійно підкріплювати свою харизму, демонструвати свої екстраординарні здібності. Таким чином статус домінанта в біополітичній системі «залежить від постійної передачі ритуалізованих сигналів підлеглим особам» і підкріплюється «прагненням «простих громадян» коритися «сильній особистості». Ці підлеглі особини, хоча і мають низький статус, все ж користуються благами соціального способу життя, яких вони позбавляються при спробі переходу до існування в поодинці[3].

Біополітик Р. Мастерс говорить про особливе почуття «політичного здоров'я», «фізіологічного комфорту», «захищеності», які відчувають люди в безпосередній близькості від харизматичного лідера. Він формулює з цього приводу вельми переконливу гіпотезу: «Чим ближче індивіди до домінуючого вождя, тим в меншій мірі розрізняються їх судження»[4]. За спостереженнями Р. Мастерса, тільки частина виборців звертає увагу на зміст промов кандидатів у президенти, інша ж частина (особливо виборці, що не визначилися) реагують на невербальні

[1] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.
[2] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.
[3] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.
[4] Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.

стимули. Як показали дослідження, люди без належності до певної політичної партії легко підпадали під вплив невербальних сигналів. Причину цього він вбачає в тому, що: «У нас є мільйони років досвіду реагування один на одного, на наших дітей, партнерів, ворогів... фахівці з соціальних наук зосередили всю увагу на вербальній інформації, забувши про те, наскільки потужною є система невербальної комунікації»[1]. У стані тривоги або страху люди підсвідомо шукають захист у сильного лідера, здатного захистити і підтримати. Р. Мастерс провів наступний експеримент: його учасникам показували спочатку змій та черепа (еволюційно-стародавні стимули страху), а потім відео-ролики за участю кандидатів у президенти США різних років. Перелякані учасники експерименту несвідомо тягнулися до емоційно найсильнішого кандидата – Клінтона. Однак, Р. Мастерс застерігає: «Це механізм, який викликає до життя диктатуру і тоталітаризм. Коли страх виходить з-під контролю, ми готові ... віддати все заради безпеки». Розглядаючи політичне лідерство біополітики звертають увагу також на взаємовідносини «лідер-підлеглий» в екстремальних ситуаціях – війни, революції та їх підготовка. Порівнюючи людський соціум з групою шимпанзе Р. Мастерс підкреслював, що організаційна діяльність лідерів революції є аналогом «руху намірів», якому коряться маси, що знаходяться на стадії «лихоманки і готовності до дії»[2].

До біополітичних лідерів можна віднести групу політичних діячів, що спираються переважно на невербальні стимули. За словами А. Олєскіна, «вони сприймаються своїми шанувальниками (виборцями в ході передвиборних кампаній) в основному візуально (жести, рухи тіла, пози), а не на слух». Якщо говорити мовою психології сприйняття, мова йде про візуальну (зорову) модальність сприйняття, тоді як акустична (слухова) модальність відступає на задній план. Таким чином, політичний діяч може говорити фактично що завгодно, навіть несинітниці, але при цьому залишатися «чарівним і привабливим». У хід йдуть динамічні жести, міміка, пози. «Біосоціальні лідери» можуть використовувати також кінестетичну модальність – коли «навіть на відстані лідер створює враження безпосереднього фізичного контакту з аудиторією завдяки інтонації, паузам тощо». Біосоціальні лідери цілком компетентні у ролі керівників малих груп. Тоді як їх перетворення на політичних лідерів великих соціальних систем (сучасних держав) може обернутися справжньою катастрофою. Винятки складають випадки коли такому лідеру вдається залучитись допомогою (і вміло використовувати) компетентних професіоналів-експертів, які не володіють харизмою, але «компенсують брак політичної компетентності «біосоціальних лідерів»[3].

На противагу «біосоціальним лідерам», на думку А. Олєскіна, існує також такий тип лідерів як «політичні вчителі». Вони не використовують домінантні пози або специфічні жести, спираються на акустичну модель сприйняття (вербальну комунікацію) і роблять акцент на політичних програмах. Як зазначає дослідник: «Їх рухи тіла і жести статичні, часто зведені до мінімуму і відображають лише повагу до аудиторії (наприклад, рука утримується на рівні грудей під час доповіді)»[4].

Для біополітичних лідерів, як зазначено вище, важливу роль відіграє невербальна комунікація, яка включає «всі форми передачі інформації без допомоги мови і відповідає принаймні за 55% повідомлень, переданих при контактах між людьми». Важливого значення вона набуває в політичній сфері – при спілкуванні між лідером і його прихильниками під час виборчих компаній. Невербальну комунікацію можна класифікувати: за каналами передачі повідомлення (жести, міміка, пози); за типом інформації, що передається; за походженням невербальних сигналів (вроджені чи набуті, загальні або специфічні тощо)[5].

Типові повідомлення, що передаються в процесі невербальної комунікації, включають: 1. Домінування або підпорядкування. За даними Р. Мастерса перемогу на президентських виборах в США далеко не завжди здобуває кандидат, який демонструє позу і міміку домінування (підняті брови, вишкірені зуби, підкинута вгору голова). Успіху може добитися і кандидат, який допускає позу і міміку підпорядкування (опущені брови, заломлені вниз кути рота, опущена голова). 2. Право на територію. 3. Радість, щастя. 4. Страх. «З історії ми знаємо карикатури на політиків, захоплених в момент сильного переляку (наприклад, канцлера Меттерніха під час повстання 1848 р.)». Навіть політики з високим ступенем самоконтролю можуть демонструвати мікросигнали страху (погляд

[1] Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.
[2] Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.
[3] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 108.
[4] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 109.
[5] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 109.

униз, уривчасті рухи, застигання на місці), що є дуже небажаним для їх репутації. Р. Мастерс вважає, що «гримаси страху можуть відібрати в кандидата на політичний пост будь-які шанси на успіх» (наприклад, У. Мондейлу програв президентські вибори 1984 року). 5. Гнів, роздратування («мовчазний пронизливий погляд з-під насуплених брів»). 6. Інтерес (нахил голови убік, зазвичай вліво). 8. Обман (людина має цілий «букет» сигналів обману, які видають неправду: прикривання рукою рота, потирання очей або потилиці тощо[1].

На переконання Р. Мастерса, люди позитивно реагують на кандидата, у якого тепла доброзичлива усмішка, відповідний нахил голови, правильний зоровий контакт з аудиторією. Але роль невербальної комунікації не припиняється і тоді, коли політичні вибори закінчені. У кожного політика свій стиль: один продовжує живе спілкування з колишніми виборцями, інший втрачає прямий контакт з ними. Р. Мастерс формулює в зв'язку з цим таку гіпотезу: «... Чим більш ізольованим є політик, тим більше він вдається до бюрократії або законодавчих засобів підтримання влади». У контексті цієї гіпотези Р. Мастерса проблема невербального контакту по лінії «політик – громадяни» виявляється пов'язаною з дискусією про бюрократичні та небюрократичні методи управління[2].

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що проблематика політичного лідерства є однією з основних у біополітичних дослідженнях, адже біополітика характеризується як одна з новітніх еволюційних парадигм політичної науки і, відповідно, пропонує своє бачення цього феномену. Лідерство у біополітиці має еволюційну природу і, відповідно, нараховує декілька форм: вождізм, традиційне лідерство, бюрократичне лідерство, небюрократичне лідерство (мережеві структури). Кожна з цих форм має відповідні характеристики. Так, вождізм ґрунтується на спадковості й сакральності влади вождя. Для традиційного лідерства також характерні вищезазначені характеристики, однак головною особливістю є те, що влада ґрунтується на концепції взаємності: піддані забезпечують матеріальне виробництво, правитель – захист, порядок і правосуддя. Тільки правитель має право видавати закони і укази, однак наближені до нього особи можуть здійснювати формальний або неформальний вплив. Бюрократична еліта являє собою сукупність чиновників вищого рангу, що здійснюють керівництво і приймають управлінські рішення як на центральному, так і на місцевому рівнях. При цьому, на відміну від традиційних суспільств і особистісних відносин, бюрократія ставить на перший план відносини формальні, які спираються на чітко сформульовані правила, процедури та посадові інструкції. Мережеві структури являють собою децентралізовані організації де відсутній чітко визначений лідер за рахунок плідної роботи членів команди, які тепер є не об'єктами для виконання владних розпоряджень, а повноцінними суб'єктами будь-якого економічного, соціального або політичного процесу. Політичне лідерство розглядається як управління поведінкою індивідів і груп, політичними процесами в соціумі. При цьому політичний лідер має бути здатний змінювати хід політичних подій і процесів за рахунок мобілізації людей для реалізації певних цілей. Важливою біополітичною характеристикою сучасного типу лідерства є харизма, яка забезпечує особливе почуття «комфорту» і «захищеності», які відчувають люди в безпосередній близькості від харизматичного лідера. А найважливішим механізмом – невербальна комунікація, яка включає всі форми передачі інформації без допомоги мови, складає приблизно 55% всіх повідомлень, що передаються між індивідами, й відіграє важливу роль при спілкуванні між лідером і його прихильниками, особливо під час передвиборчих кампаній. Таким чином до біополітичних лідерів можна віднести харизматичних політичних діячів, що спираються переважно на невербальні стимули в процесі комунікації.

References:

1. Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History, 1,* 3-12.
2. Kelman, H., Hamilton, V. (1998). *Crimes of Authority and Responsibility*. New Haven, CT.: Yale University Press.
3. Masters, R. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.
4. Oleskin, A. (2001). *Biopolitika. Politicheskiy potentsial sovremennoy biologii: filosofskie, politologicheskie i prakticheskie aspektyi* [Biopolitics. The political potential of modern biology: philosophical, politological and practical aspects]. Moscow: MGU [in Russian].
5. Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan.

[1] Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 110.
[2] Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.

Оксана Федорчук
Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Oksana Fedorchuk
National University «Kyiv-Mohyla Academy», Ukraine

EVOLUTION OF THE SUBJECT OF POLITICAL SCIENCE: KEY STAGES OF DEVELOPMENT

The experts' points of view on the subject of political science are discussed. The main stages of its evolution since the late eighties of the 20th century and to the present are analyzed. The difficulties of the early stage of political science as an academic discipline are characterized. It is underlined that Ukrainian scientists made attempt to highlight its structure in nineties of the 20th – at the beginning of the 21st century. It is noted that now the process of assimilation of the Western political science knowledge continues. It is stated that today the Ukrainian political science has no single definition of the subject, object, essence of politics. There are sharply opposing views of experts on the development of political science in Ukraine from the idea of stability to the statement of its crisis state.

Key words: political science, political science as an academic discipline, subject of political science, object of political science, methodology, essence of the politics, USSR, Ukraine.

Постановка проблеми На сучасному етапі в Україні відбувається інтенсивний процес розвитку політичної науки. Вивчення проблем її становлення як академічної і навчальної дисципліни, зокрема процес окреслення її предмета, об'єкта, є однією із малодосліджених проблем, що й зумовлює актуальність його вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вирішення даної проблеми було започатковане в статтях таких українських науковців як: І. Дзюбко, Ф.Рудич, М.Кармазіна, А.Очеретяний, А. Колодій, але вона, як правило, розглядалася в комплексі з іншими дотичними питаннями і не мала окремого висвітлення.

Мета статті – проаналізувати еволюцію змісту предмета політології, в українській політичній науці, починаючи з кінця 80-х років XX ст. і закінчуючи сучасністю. Розглянути цей процес поетапно охарактеризувавши особливості кожного з них.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб охарактеризувати еволюцію змісту предмета політології в українській політичній науці протягом майже тридцятирічного періоду потрібно зазначити, що цей процес відбувався поетапно.

Перший етап – кінець 80-х – 90 роки XX ст. характеризувався утвердженням політології як академічної і навчальної дисципліни. Відбулось її дистанціювання від ідеології, що було особливо характерним для початку 90-х років – часу поступового відходу від радянської інтерпретації політичного процесу. 4 листопада 1988 р. Державний комітет СРСР з науки і техніки, керуючись рішенням ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийнятим в березні 1987 р. офіційно затвердив уточнену й доповнену номенклатуру спеціальностей наукових працівників, в котрій вперше передбачалась спеціалізація з політичних наук.

Перші спроби визначити зміст предмета політології відбувались ще в СРСР в межах радянського суспільствознавства. За словами президента Радянської асоціації політичних наук Г.Х. Шахназарова радянські фахівці політичний аналіз зводили до аналізу політичної влади (Ф.Бурлацький, А.Дегтярьов), тоді як західні колеги до середини XX ст. всю політичну систему зводили до держави, і права, насамперед державного й міжнародного права. Після другої світової війни вже викристалізувалася система, в якій політику уособлювали не тільки держава, але й партії, громадські організації та інші групи й інститути, котрі приймали участь в політичному процесі[1].

[1] Резниченко, Л.А. (1988). Политология: предмет, проблемы, перспективы. Беседа с президентом Советской ассоциации политических наук членом-корреспондентом АН СССР Г. Х. Шахназаровым. *Вестник АН СССР, 5,* 121.

Українські науковці також не стояли осторонь цього процесу свідченням чого стала одна з перших наукових розвідок львівських вчених[1], котрі пояснювали появу політології політизацією тогочасного суспільства, а також уточнювали, що в процесі диференціації та інтеграції наукових знань, які зумовлені розвитком суспільства та його потребами […] відбувається уточнення предмета політології. На думку цих вчених «об'єктом політології можна назвати в цілому політичні відносини в суспільстві», а предметом політології можна вважати діяльність суб'єктів політичних відносин різних рівнів. До суб'єктів політичних відносин можна віднести: держави, народи, міжнародні організації політичної орієнтації, що діють на рівні міжнародної політики; політичні організації на рівні окремої країни, що проводять внутрішню і зовнішню політику; суспільні групи (такі, як класи, соціальні верстви, соціально-етнічні спільності, соціально-демографічні, статево-вікові групи)[2]. Зазначаючи при цьому, що визначеність щодо поглядів на проблеми об'єкта і предмета – це процес тривалий, а може, й зовсім необмежений, тому що уточнення і конкретизація тих чи інших проблем науки відбувається з часом.

В оглядовій статті І. С. Дзюбка, П.А. Циганкова[3] було зроблено спробу охарактеризувати предмет політології, показати багатогранність поняття «політика». Автори статті констатували ті труднощі, котрі були притаманні початковому етапу формування політології як навчальної дисципліни, а саме – потреба в нових підручниках, перекваліфікація викладачів, роздрібненість в дослідженнях, відсутність власного інструментарію, заідеологізованість та ін. Як вони самі зазначали «нам (науковцям – О.Ф.) явно не вистачає знань про принципи й закони формування політичного життя, про методи і форми взаємодії політичної організації та про весь комплекс питань, що становлять зміст політичної науки як відносно самостійної галузі знання»[4]. В результаті досліджень науковці приходять до такого висновку щодо предмета політології: «визначальними для предмета політичної науки є проблеми влади і владних відносин. Особливо суттєві такі ознаки влади, як, по-перше, її взаємозв'язок з політичною системою і, по-друге, право та здатність приймати обов'язкові й значущі для всього суспільства рішення, що є монопольною функцією держави.

Таким чином, у політології поєднуються інституційний і функціональний підходи до вивчення політичного процесу. При цьому політологію інтересують головним чином питання, пов'язані з «технологією» досягнення, організації та здійснення політичної влади»[5]. Як бачимо, це визначення було не позбавлене впливу радянського суспільствознавства враховуючи, що дана публікація вийшла наприкінці існування СРСР.

Отже, на даному етапі розвитку політичної науки важливо відзначити дату, котра стане визначальною в процесі легітимації й утвердженні політичної науки в Україні – це здобуття незалежності у 1991 р. Після цього відбувається звернення вітчизняного суспільствознавства до західної політологічної науки. Однією з причин цього було те, що теорія соціалізму переживала кризу і не могла відповідати на виклики часу. Панування марксистської теорії залишало поза увагою вітчизняної гуманітарної науки нові явища суспільного життя. Виникала потреба в іншій науці, в осмисленні складних політичних процесів державотворення, котрі відбувались в Україні на початку 90-х рр. (зокрема, створення нових органів влади, проведення законотворчої роботи, визначення правового статусу держави і громадян, розбудова армії, партійної системи, прийняття Конституції, впровадження зовнішньополітичного курсу та ін.). Українські фахівці робили спроби визначення предмета політології (не було розмежування між політологією та політичною наукою).

На початку 90-х років існували два підходи до визначення предмета політології: перший – універсалістськи-сумативний; другий – аналітико-концептуальний. Перший постав як сукупність різних науково-дисциплінарних рішень, де політологія розумілася як синтез політичних знань, котрі вироблялися суспільними науками. В аналітико-концептуальному підході виділялися три тенденції: 1) політологія розглядалася як суспільно-політична наука про державу, демократію чи політичну владу. 2) Політологія особлива політична наука, предметом якої є політика або політична система суспільства. 3) Політологія розуміється як політичне вчення, представлене науковим комунізмом (науковим соціалізмом)[6].

---

[1] Кипаренко, В.Г., Климанська, Л.Д. (1991). Політологія: об'єкт і предмет. *Вісник АН УРСР, 3,* 11–15.
[2] Кипаренко, В.Г., Климанська, Л.Д. (1991). Політологія: об'єкт і предмет. *Вісник АН УРСР, 3,* 13, 15.
[3] Дзюбко, І.С., Циганков, П.А. (1991). До питання про предмет політології. *Український історичний журнал, 7,* 48–56.
[4] Дзюбко, І.С., Циганков, П.А. (1991). До питання про предмет політології. *Український історичний журнал, 7,* 49.
[5] Дзюбко, І.С., Циганков, П.А. (1991). До питання про предмет політології. *Український історичний журнал, 7,* 53.
[6] Предборский, В.В. (1992). Предмет и метод политической науки. *Вопросы общественных наук, 91,* 12–13.

Основними темами, котрі розглядалися в курсі політології як вузівської дисципліни були: етапи розвитку політичної думки, походження і сутність політичної влади; політична система суспільства; людина і політика; держава в політичній системі; роль та функції; політичних партій у розвитку суспільства; суспільно-політичні організації і «нові соціальні рухи»; політичне прогнозування, що почасти зберігається й до сьогодні.

Другий етап – перше десятиліття 2000-х рр. на думку О. Суший можна охарактеризувати як розгортання процесу самовизначення та самоорганізації вітчизняного співтовариства дослідників і викладачів науки про політику. У цей період поширюється дискусія навколо питань розмежування політології й політичної науки, виявлення можливих наслідків такого процесу; зрештою, – констатація кризи української політичної науки[1].

На цьому етапі питання предмета й методології політології стають темами наукових зібрань. Так 21-22 березня 2001 р. в Сімферополі за сприяння міжнародного фонду «Відродження» в рамках пілотного проекту «Центр із вдосконалення методів навчання, викладання та досліджень в галузі політичної науки в Україні» відбувся круглий стіл на тему: «Політична наука: предмет і методологія дослідження». В цьому заході брали участь науковці Житомира, Харкова, Сімферополя. Так була заслухана доповідь викладача Таврійського національного університету А.С. Філатова «Про предмет політичної науки».

Доповідач здійснив аналіз предмета політичної науки за більш ніж десятьма українськими підручниками та констатував відсутність єдності в тлумаченні, чіткості і ясності у визначеннях вихідних термінів, неясність об'єкта і предмета політичного знання. За пропозицією доповідача первинним в парі «предмет – об'єкт» виступає об'єкт (політика, політична реальність), а вторинним – предмет, яким є загальні сторони, властивості і структури політичної реальності[2]. Як показали результати цього наукового заходу головні проблеми політичної науки в Україні зводились до наступного: інституціональні проблеми (незавершеність процесу формування науки, низький рівень професійної комунікації самих політологів), методологічні засади (за основу пропонувалось брати соціальну філософію, або філософію історії), навчальні проблеми політичної науки (зв'язок політичної науки з практикою політичного процесу, посилення вимог до підручників), проблема підготовки політологів (їх професійна взаємодія, затребуваність політичних знань владними структурами).

В статті А.Світи[3] «Предмет політології і основні підходи до його визначення» зроблено спробу не тільки дати загальне визначення предмета політології, але й виокремити її структуру. На її думку політологія, будучи єдиною за своєю суттю наукою, внутрішньо диференційована й охоплює низку дисциплін, які відображають окремі аспекти політики, політичної сфери, взаємовідносини з суспільством (політична філософія, політико-правова теорія, політична соціологія, політична психологія, політична географія та ін.). Їх об'єднує загальний об'єкт дослідження – політичне життя суспільства у всій різноманітності його конкретних проявів. Політична наука охоплює всю сукупність знань з цього предмета. А.Світа вважала, що предмет сучасної політології повністю викристалізувався й проблематика політичної науки буде і далі розвиватися і змінюватися разом зі зміною політичних реальностей, глобалізацією суспільного життя.

Як підсумок даного періоду можна навести думку Ф.М. Рудича про те, що політологія є загальною інтеграційною наукою про політику в усіх її проявах. У широкому розумінні політологія є наукою про політику та її взаємини з людиною і суспільством. У вузькому – це наука про політичну владу, її природу і сутність, зміст і механізми здійснення. Але, відрізняючись від інших наук, що досліджують ці проблеми, політологія вивчає універсальні та специфічні закони політичного життя, спосіб організації і здійснення влади в динаміці, в дії. Головне її завдання – у безперервному процесі пізнання отримувати знання про політику на основі узагальнення

[1] Суший, О. (2016). Засвоєння вітчизняним суспільствознавством західного політологічного знання. *Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень*. Київ: Парлам. вид-во, 23.

[2] Методологические проблемы политической науки (по материалам круглого стола: «Политическая наука: предмет и методология исследования») <*http://www.ps.crimea.edu/rus/publish/nicolko.html*>.

[3] Світа, А. (2007) Предмет політології: основні підходи до його визначення. *Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11 травня 2007р.), 16–20.* <http://postua.info/Svita.htm> (2017, травень, 14).

достовірних фактів, досліджувати питання, на які ще немає відповідей, розмежовувати ілюзії та дійсність[1].

Третій етап – (2010 – 2016 рр. XXI ст.) характеризується прагненням подолання кризи, спробами поєднати академічну та університетську науку та інтегрувати її у світову політичну науку. Свідченням цього є стаття М.Кармазіної[2] де фахівець, порушує питання щодо того, чи є політична наука власне наукою? Які критерії наукового підходу до політичного дослідження? Який предмет, структура політичної науки? Щодо предмета політичної науки, то автор розглядає його в зв'язку з історією формування політичної науки в країнах Європи та США. На погляди щодо предмета політичної науки досить помітно впливали умови, в яких розвивалася політична наука у тій чи іншій країні. Предмет політичної науки у XX ст. не був сталим. Дослідники, маючи різні політичні орієнтири, спираючись на різні інтелектуальні традиції, тлумачили його по-різному. На сьогодні предмет політичної науки теж перебуває «в русі»: дослідники (європейські, американські) не мають єдиної узгодженої позиції щодо його меж, базових розділів[3]. Стаття М. Кармазіної була однією з перших спроб порівняти розвиток політичної науки в Україні та за кордоном.

В одному з перших українських підручників за редакцією О.А.Габріеляна[4] присвячених методам політичної науки було докладно дане визначення сутності політики. Саме через різні ракурси (інституційний, економічний, соціологічний, правовий, субстанціональний етичний або нормативний, антропологічний, конфліктно-консенсусний, діяльнісний, телеологічний), автори вважають, що ці визначення формують об'ємну картину політики, а нові дефініції доповнюватимуть її. В їх тлумаченні «об'єктом політичної науки є політична сфера громадського життя, політика, орієнтована на ухвалення рішення стосовно соціальних суб'єктів та реалізацію їх за допомогою застосування влади. Характер влади (явна та неявна), її обсяг зосереджені у певної соціальної групи, політичні рішення залежать від громадського вибору, а предметом політичної науки – політика як діяльність соціальних суб'єктів з усвідомлення та представлення своїх інтересів, вироблення і соціального вибору обов'язкових для суспільства рішень, здійснюваних за допомогою влади»[5].

На даному етапі українські фахівці зосередитися на таких проблемах, як: політичне життя та його основні характеристики; теорія влади і владних відносин; політичні системи і режими сучасності; політична культура та політична ідеологія; особа і політика; політична модернізація суспільства; геополітика; міжнародні політичні відносини; політичні аспекти глобальних проблем сучасності.

Прагнучи проаналізувати стан розвитку політології в питаннях її об'єкта і предмета дослідник А. Очеретяний вважає, що політологія сьогодні перебуває в кризовому стані, на роздоріжжі між практичними політичними проблемами та їх методологією. Політологія не стала, у її предметному розумінні, ні методологією політичних процесів, ні практикологічним знанням[6]. На його думку різне тлумачення суті предмета дослідження, законів і категорій, методів дослідження не тільки не прикрашає науку, але й свідчить про перебування її в стані кризи. Вихід з якої – це завдання всієї наукової спільноти, котра займається методологічними і власне теоретичними питаннями політології. Але подолання такого стану науки базується на вирішенні проблеми об'єкта і предмета політології. А. Очеретяний пропонує своє власне визначення об'єкта і предмета політології, а саме: «було б доцільніше об'єктом політології визнати політичну культуру суспільства, а уявлення про предмет політології та його структуру, що можна визначити як закономірні явища і процеси політичної культури суспільства»[7].

В статті А. Колодій[8]. охарактеризовані тематичні напрями сучасних політологічних досліджень постбіхевіористського періоду в розвитку політології (від 70-х років XX ст. – дотепер)

---

[1] Рудич, Ф.М. (2003). Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент, 1,* 6.

[2] Кармазіна, М. (2010). Політична наука: предмет, структура, методологія. *Політичний менеджмент, 1,* 19–33.

[3] Кармазіна, М. (2010). Політична наука: предмет, структура, методологія. *Політичний менеджмент, 1,* 32.

[4] Габрієлян, О.А., Батракова, І.В., Гаспарян, Л.С., Гаспарян, М.В., Гачкевич, А.О. (2012) *Політична наука. Методи досліджень:* підручник. Київ: ВЦ «Академія».

[5] Габрієлян, О.А., Батракова, І.В., Гаспарян, Л.С., Гаспарян, М.В., Гачкевич, А.О. (2012) *Політична наука. Методи досліджень:* підручник. Київ: ВЦ «Академія», 9.

[6] Очеретяний, А. (2013). До питання про предмет політології. *Вища школа,*7, 59

[7] Очеретяний, А. (2013). До питання про предмет політології. *Вища школа,*7, 64,66.

[8] Колодій, А. (2016). Предметне поле політичної науки в сучасний період. *Політична наука в Україні. 1991–2016: У 2 Т.; Т.1.Політична наука: Західні тренди розвитку й українська специфіка / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса.* Київ: Парлам. вид-во, 44–91. <http://political-studies.com/?p=1823#_ftn10> (2017, травень, 14)

в країнах Європи і США. Дослідниця дає визначення предметного поля політології як сукупності досліджуваних з допомогою наукового інструментарію політичної науки тем, що стосуються політичної сфери суспільного життя і конвенціонально, за згодою наукового співтовариства, утворюють предмет політичної науки на даному етапі її розвитку. По мірі зміни самого об'єкта, його ускладнення, розширення тощо зростає потреба і в подальшій диференціації, ускладненні та розширенні предметного поля науки, виділенні його окремих підполів (галузей даної науки) та напрямів досліджень.

Висновки. Отже, якщо на початковому (перехідному) етапі свого формування українська політична наука перебувала під впливом радянського суспільствознавства, то на сучасному етапі відбувається процес засвоєння західного політологічного знання, введення в науковий обіг нових зарубіжних джерел (праці М.Кармазіної, А. Колодій). На сьогодні в українській політичній науці немає єдиного визначення предмета, об'єкта політології, сутності політики. Серед фахівців наявні різко протилежні думки на розвиток політичної науки в Україні – від ідеї стабільності (Ф.Рудич) до констатації її кризового стану (А.Очеретяний).

References:

1. Habriyelyan, O.A., Batrakova, I.V., Hasparyan, L.S., Hasparyan, M.V., Hachkevych, A.O. (2012). *Politychna nauka. Metody doslidzhen: pidruchnyk.* [Political science. Methods of research: tutorial]. Kyiv: VTs «Akademiya», 13–15. [in Ukranian].
2. Dzyubko, I.S., Tsyhankov, P.A. (1991). Do pytannya pro predmet politolohiyi [To the question about the subject of political science]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* [The Ukrainian history journal], *no. 7,* 48–56. [in Ukranian].
3. Karmazina, M. (2010). Politychna nauka: predmet, struktura, metodolohiya [Political Science: subject, structure, methodology]. *Politychnyy menedzhment* [The political management], *no. 1*, 19–33. [in Ukranian].
4. Kyparenko, V.H., Klymanska, L.D. (1991). Politolohiya: obyekt i predmet [Political Science: an object and a subject]. *Visnyk AN URSR* [The Herald of AS of USSR], *no. 3,* 11–15. [in Ukranian].
5. Kolodiy, A. (2016). Predmetne pole politychnoyi nauky v suchasnyy period [The subject field of Political science in the modern period]. *Politychna nauka v Ukrayini. 1991–2016: U 2 T.; T.1. Politychna nauka: Zakhidni trendy rozvytku i ukrayins'ka spetsyfika* [Political science: the Western trends of development and Ukrainian specific nature]. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 44–91. *<http://political-studies.com/?p=1823#_ftn10>* (2017, May, 14) [in Ukranian].
6. Metodologicheskie problemy politicheskoj nauki (po materialam kruglogo stola: «Politicheskaja nauka: predmet i metodologija issledovanija») [Methodological Problems of Political Science (materials of the Round table: «Political Science: the Subject and Methodology of Research»)]. *http://www.ps.crimea.edu/rus/publish/nicolko.html* (2017, May, 14) [in Russian].
7. Ocheretyanyy, A. (2013). Do pytannya pro predmet politolohiyi [To the question about the Subject of Political science]. *Vyshcha shkola* [The higher school], *no. 7,* 59–69. [in Ukranian].
8. Predborskij, V.V. (1992). Predmet i metod politicheskoj nauki [The subject and method of Political science]. *Voprosy obshhestvennyh nauk* [The issues of social sciences], vol. 91, 9–13. [in Russian].
9. Reznichenko, L.A. (1988). Politologija: predmet, problemy, perspektivy. Beseda s prezidentom Sovetskoj associacii politicheskih nauk chlenom-korrespondentom AN SSSR G. X. Shahnazarovym [Political Science: Subject, Problems, Perspectives. Conversation with the President of the Soviet Association of Political Sciences, Corresponding Member of Academy of Sciences of USSR G. Shakhnazarov]. *Vestnik AN SSSR* [The Herald of AS of USSR], *no. 5,* 119–129. [in Ukranian].
10. Rudych, F.M. (1994). Formuvannya politychnykh struktur v suchasniy Ukrayini: politolohichnyy analiz [The formation of political structures in Modern Ukraine: Political Analysis]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* [The Herald of AS of USSR], *no. 2-3,* 51–52. [in Ukranian].
11. Rudych, F.M. (2003). Politychna nauka v Ukrayini: stan i perspektyvy [Political Science in Ukraine: Status and Perspectives]. *Politychnyy menedzhment* [The political management], *no. 1,* 6. [in Ukranian].
12. Svita, A. (2007). Predmet politolohiyi: osnovni pidkhody do yoho vyznachennya [The Subject of Political Science: the basic approaches to its definition]. *Politychna nauka v Ukrayini: stan i perspektyvy: materialy vseukrayin'koyi naukovoyi konferentsiyi (Lviv, 10–11 travnya 2007r.)* [Political Science in Ukraine: Status and Perspectives: the materils of all-Ukrainian scientific conference (Lviv, May 10-11, 2007)], *16–20.* <http://postua.info/Svita.htm> (2017, May, 14) [in Ukranian].
13. Sushyy, O. (2016). Zasvoyennya vitchyznyanym suspil'stvoznavstvom zakhidnoho politolohichnoho znannya [The adoption of Western Political Science knowledge by domestic social science]. Politychna nauka v Ukrayini. 1991–2016: u 2 t. *T. 2. Teoretyko-metodolohichni zasady i kontseptual'ni pidsumky vitchyznyanykh doslidzhen* [Political science in Ukraine. 1991-2016: e-2 p.-2. Theoretical and methodological bases and conceptual conclusions of domestic researches]. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 22–36. [in Ukranian].

Мгер Манташян
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ У НОВИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Mher Mantashyan
Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

POLITICAL AND LEGAL BASIS OF POLITICAL STABILITY IN NEW DEMOCRACIES

The article deals with political and legal factors of political stability. The terms of synchronization of the legal and political systems with the aim of providing constancy of community development are studied. Attention is paid to the cooperation of branches of power as stabilizing factor of political process. The adaptability of legal norms system in terms of transitional society's modernisation process is examined. It is noted that the political and legal political stability includes existence of political norms and legislation that regulates political processes and creates predictability of political norms and political development of the society for a long period.

It is emphasized that there is the need to change legal and political culture of elites and main electoral groups of people to implement major changes process which will be guarantors of stable political development.

Key words: transitive democracy, political and legal standards, political stability, political norms, political relations, political consensus.

Постановка проблеми

Політичні інститути і процеси, які формують порядок денний трансформаційних держав визначаються як такі, що досі не набули сталого характеру і визначених форм. Серед причин такого стану є транзитивна природа суспільства, рівень політичної культури, соціально-економічні умови. Однак, одним з основних базових викликів політичній стабільності є нестійкість правових інститутів і норм, які визначають політичну діяльність насамперед у межах взаємодії політичних суб'єктів. Нормативна регламентація політичного процесу в перехідних суспільствах до певної міри не задовольняє особливості розвитку політичного процесу, оскільки нормотворчість, як правило, фіксує нові форми політичної діяльності. Вагомим викликом політичній стабільності у транзитивних демократіях є нестабільність законодавчих умов та зміна основоположних засад взаємодії основних гілок влади. Оскільки політична стабільність є досягненням рівноваги у межах певної політичної ситуації (як результат взаємодії певних політичних сил) то правові засади політичного процесу виступають об'єктом перетворень стабільність політико-правових засад демократії є ознакою її консолідованого характеру. Інституалізація основних практик демократичного політичного представництва визначає те, що кожна країна уже пройшла певний етап свого розвитку і закріпила демократичні перетворення. Політико-правове забезпечення політичної стабільності включає усталений характер політичних норм та законодавство, яке регулює політичні процеси. Це в цілому створює передбачуваність політичних правил гри й визначає розвиток суспільства на тривалий період.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблеми політичної стабільності вивчали вітчизняні і зарубіжні суспільствознавці. Зокрема, О. Давиденко розкриває ключові аспекти протидії загрозам суспільно-політичній стабільності в контексті забезпечення національної безпеки України[1], А. Алесіна, С. Озлер, Н. Рубіні, П. Свагел

[1] Давиденко, О.Г. (2015). Наукові основи протидії загрозам суспільно-політичній стабільності в контексті забезпечення національної безпеки України. Управлінські науки в сучасному світі. Київ, *Т. 1,* 60–63.

досліджували взаємозалежність політичної нестабільності та економічного зростання[1], А. Нір, Б. Кафле вивчали вплив політичної стабільності на якість державної освіти[2]. Поряд з цим, політична стабільність потребує ґрунтовного розгляду у контексті політико-правової взаємодії.

Метою статті є встановлення політико-правових засад політичної стабільності. **Завданням** статті є ідентифікація причин нестабільності правової бази як виклику політичній стабільності.

Основний зміст статті

Політичні перетворення в Україні останніх років дають змогу стверджувати, що політико-правове підґрунтя політичної стабільності ґрунтується не лише на незмінності нормативних актів, але й на загальному усвідомленні стратегічного поступу держави. Євромайдан визначив напрям перетворення політичних інститутів в Україні. Цей концептуальний напрям має бути доповнений конкретними розробками та документами, які будуть визначати, які будуть визначати проміжні результати реформ. Прикладом є коаліційна угода, чий зміст не був втілений повною мірою в життя.

Важливим чинником подолання суспільно-політичної нестабільності є не лише зміст правових норм, які регулюють політичні процеси, але й спосіб їх виконання. Центри влади мають певний рівень обізнаності щодо легітимності ухвалених рішень та їх реалізації. Тому нормативно-правове підґрунтя політичних дій, виражене у Конституції, законах про органи влади, виборчому законодавстві тощо, відображають не лише бажаний зміст політичних взаємодій, але й рівень їх сприйняття у суспільстві і спроможність їх виконання викладених у законодавстві певних положень, якщо останні перевищують рівень політичної свідомості й культури у суспільстві. Невідповідність між нормами та їх виконанням є викликом для політичної стабільності. Ф. Веніславський вважає, що правова культура – це рівень свідомого сприйняття права та всіх правових явищ, усієї правової дійсності людиною, певними соціальними групами та суспільством в цілому, то політична культура – це значною мірою вже рівень свідомого ставлення тих чи інших суб'єктів не тільки до права як до соціальної цінності, а й до політики в цілому, форм та методів політичної діяльності, політичних опонентів, політичних угод, політична послідовність, уміння почути політичних опонентів, здатність до політичних компромісів тощо[3].

Реалізація масштабних реформ у сфері політичних відносин перехідного суспільства визначає необхідність синхронної дії багатьох чинників, в тому числі учасників політичного процесу, регулятивних центрів та суспільного середовища як об'єкту владного впливу. В умовах трансформаційних демократій у громадян нерідко утворюється хибне враження щодо свободи здійснювати будь-які вчинки. Саме можливість політичної відповідальності та самообмеження у діях політичних сил є свідченням розвитку рівня політичного класу, який дозволяє судити про можливість укладення нового суспільного договору. Згідно з Ф. Веніславським, «стабільність існуючого конституційного ладу України та його засад забезпечується насамперед стабільністю Основного Закону держави. А незмінність базових, засадничих положень конституційного тексту в процесі конституційного реформування, у свою чергу, безпосередньо пов'язана з політико-правовою культурою української еліти, визнаних суспільством політиків та правознавців, інститутів громадянського суспільства загалом»[4].

Саморегульованість та автономне встановлення політичних норм є змістом демократії на макрорівні. Механізми політичного представництва забезпечують рівень задоволення політичними суб'єктами своїх інтересів. Тому вони можуть розв'язати свої питання на основі взаємовигідних угод, які створюють основу динамічної політичної стабільності на ситуативному рівні. Кон'юнктура політичного процесу може змінюватися внаслідок впливу нових чинників. Водночас макропараметри залишаються незмінними, що і зберігає систему в цілісному вигляді. Ключове значення у балансі політичних сил відіграє рівень задоволеності політичного попиту політичними

[1] Alesina, A., Ozler, S., Roubini, N., Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth 1(2),* 189–211.

[2] Nir, A.E., Kafle, B.Sh. (2013). The effect of political stability on public education quality. *International Journal of Educational Management, Vol. 27 Issue 2,* 110–126.

[3] Веніславський, Ф.В. (2013). Політико-правова культура соціуму як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу України. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 3,* 224.

[4] Веніславський, Ф.В. (2013). Політико-правова культура соціуму як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу України. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 3,* 225.

пропозиціями. У випадку, якщо, на вимоги суспільства не відповідає жодна з політичних сил, слід очікувати значних та масштабних політичних криз. А. Крап стверджує, що «ринок та конкуренція на ньому в ідеалі повинні сприяти «виживанню» таких правил, які б влаштовували не лише переможців, але й переможених, тобто були ефективними. Проте через високі трансакційні витрати акторів політичний ринок є особливою моделлю ринку, що не завжди зумовлює встановлення ефективних правил гри у політиці»[1].

В умовах сучасної України правові норми не відіграли ролі стримувача та дороговказу для розвитку всієї політичної інфраструктури. Попри демократизм української Конституції зразка 1996 року, не всі політичні сили включилися у розбудову демократичної, соціальної і правової держави. Закритість політичних еліт та їх слабкий зв'язок з народом як сувереном, зумовив виникнення Помаранчевої революції та Революції Гідності. Вони, своєю чергою, підготували певне перезавантаження системи. Водночас вирішення питання легітимності влади на основі вуличної демократії свідчить про неспроможність інститутів представництва і реалізації консенсусних рішень. Як зауважує А. Крап, «президентські вибори 2004 р., перемога опозиційного кандидата за масової підтримки населення («помаранчева революція») змінили правила гри в політичному полі, започаткували виникнення нових конфігурацій та угрупувань серед груп еліти. Ці зміни пов'язані з формуванням взаємозалежностей між основними гравцями політичного поля, що змушує їх домовлятися і укладати поки що ситуаційні угоди»[2].

Перетворення політичної системи, які відбуваються після кризових ситуацій, стали основою для зміни правових засад політичної гри. Зокрема, у 2004 році були ухвалені зміни до Конституції, які змінили форму правління України з напівпрезидентської на парламентсько-президентську. Так само після виборів 2010 року зміни були здійснені у зворотному напрямку. Після Євромайдану 2014 року зміст відносин гілок влади в Основному законі держави був повернутий до варіанту 2004 року. Зазначене вказує на відповідність правових змін політичним тенденціям забезпечення позиції правлячих політичних сил. Отже, правові засади політичної стабільності можуть бути змінені в інтересах політичної доцільності й кон'юнктури. У період після Революції Гідності інтенсифікація процесів євроінтеграційного реформування спричинили сплеск політично мотивованої нормотворчості в інтересах набуття політичної стабільності в Україні динамічних характеристик, властивих розвиненим демократичним державам. На сучасному етапі існує потреба у закріпленні існуючих норм та їх незмінності протягом тривалого часу. Все це вимагає узгодженості позицій ключових політичних сил та їх спільної дії заради вагомого результату реформ. А. Крап зазначає, що «для сучасного розвитку українського суспільства, стабільного функціонування його політичної і суспільної системи надалі актуальні формування правил гри, яких повинні дотримуватися всі учасники політичного процесу, та свідомий вибір політичними акторами в процесі політичного торгу та суперництва організаційних форм, інститутів і процедур демократичного політичного устрою»[3]

Політичні перетворення в рамках діючої системи правил гри зазвичай детермінуються сприйняттям ситуації з боку основних учасників політичних відносин. Якщо ця ситуація відповідає інтересам та суспільним вимогам, то нормативно-правова регламентація політичної діяльності залишається незмінною. У плюралістичній демократії масштабні конституційні зміни вимагають колегіального ухвалення рішень та узгодження позицій. Це визначає необхідність наявності певних процедур у трансформаційних демократіях. Форми, процедури, консультації не є усталеними обов'язковими та загальноприйнятими. Звідси, правові рішення можуть бути або раптовими, або однобічними на користь певної групи політичних сил. Проте стабільність політичної системи може бути забезпеченою лише за умови відносної рівноваги у позиціях учасників обговорень.

[1] Крап, А. (2009). Правила гри у політиці як чинник політичної стабільності в контексті теорії неоінституціоналізму. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія, *т. 110, вип. 97,* 107.

[2] Крап, А. (2009). Правила гри у політиці як чинник політичної стабільності в контексті теорії неоінституціоналізму. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія, *т. 110, вип. 97,* 108.

[3] Крап, А. (2009). Правила гри у політиці як чинник політичної стабільності в контексті теорії неоінституціоналізму. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія, *т. 110, вип. 97,* 109.

Масштабні перетворення на макрорівні можуть бути спричинені не лише діями та переговорами всередині політичного класу. Якщо політичні сили й інститути не мають зворотного зв'язку із соціальним середовищем, то зміни у правових нормах можуть бути спричинені тиском громадських протестів, викликаних масштабним невдоволенням діями урядів. Якщо ігнорування вимог суспільства залишається, то важливим чинником дестабілізації може бути висування на перший план позасистемних сил, як це мало місце в Республіці Еквадор у березні 2017 року, коли перемогу здобув представник лівих сил. А. Панарін вважає, що «існує механізм адаптації політичної системи до зміни умов існування суспільства. Мається на увазі сукупність певних інститутів, процесів і відносини, за допомогою яких забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування політичної системи, підтримки хоча б мінімального рівня її життєдіяльності на різних етапах розвитку»[1].

Однією з основних проблем взаємодії правових і політичних чинників стабільності перехідних суспільств є відповідність змісту законодавчих положень та реальні політичній практиці діяльності політичних сил. Тривала незмінність конституції може свідчити, з одного боку, про можливість вирішення політичних питань на основі її норм. (Отже, про відповідність змісту права політичним реаліям). Водночас стан незмінності конституції може свідчити також про напівлегальні або тіньові способи розв'язання політичних суперечок (політичних домовленостей), які не відображають суспільних настроїв та думки громадян. Правовими запобіжниками політичній дестабілізації мають бути важелі громадського контролю за діяльністю політичних партій, які перебувають у парламентах та урядах. Також, істотно збільшує прозорість політичних рішень ретельне визначення процедур призначення політичних посадовців. Зазначені заходи мають міститися в Основному законі держави. Як вважає А. Панарін, «обов'язковою умовою формування політичної стабільності будь-якої демократичної держави є конституція, адже саме вона є правовою основою суспільної згоди і встановлює правове підґрунтя дій політичних акторів, тобто виступає координаційним механізмом між різними гілками влади»[2].

Відмінності між нормативно-правовими засадами виконання владних функцій та фактичними правилами гри у політиці, спричиняють невизначеність у подальших діях політичних сил та їх сприйняття у суспільстві. Незмінність політико-правової парадигми суспільства – це результат його комплексного розвитку. Він включає рівень соціально-економічного зростання й соціо-культурну динаміку і цивілізаційну орієнтацію. Важливим є також значення зовнішніх безпекових викликів. Саме на основі збігу сприятливих обставин та цілеспрямованого курсу правлячих політичних сил результат впливу політичних і правових чинників у вигляді динамічної демократичної стабільності може стати реальністю. На думку А. Панаріна, «законодавство стабільних демократій орієнтоване на чіткість положень та їх відносну сталість протягом тривалого часу, оскільки нестабільність законів та їх невизначеність призводить в свою чергу до політичної нестабільності»[3].

Правове забезпечення політичної стабільності в умовах суспільно-політичних трансформацій пов'язане також із суб'єктивним сприйняттям норм політичної реальності конкретними особистостями та політичними лідерами. Від усвідомлення ними значення порушення або дотримання норм регулювання політичного процесу залежить успішність функціонування системи та кінцевий підсумок реформ. Фокусування уваги на проблемах євроінтеграції в Україні показує, що за певний період часу цілком реальним є забезпечення значних нормативних перетворень. Тому у кризові та переламні моменти розвитку трансформаційних політичних систем існує небезпека радикальних змін, що може негативно відбитися на характері реформ в цілому. Звідси, поряд із перетвореннями, необхідно зберігати послідовність дій та дотримання певного плану. А. Панарін вважає, що «послідовність політики президенти часто підпорядковують способам здобути підтримку для свої програм, бо така підтримка аж ніяк не автоматична: адже в парламенті постійно потрібно формувати нову більшість»[4].

---

[1] Крап, А. (2009). Правила гри у політиці як чинник політичної стабільності в контексті теорії неоінституціоналізму. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія, *т. 110, вип. 97,* 109.

[2] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 178.

[3] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 178.

[4] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 178.

Чинником дестабілізації політичної ситуації в умовах демократичних перетворень може бути не лише суб'єктивна позиція конкретних особистостей, але й інерція дій певних політичних інститутів. Тому політична воля представників одного політичного інституту може не збігатися із підходами інших задіяних центрів влади. Згідно з А. Панаріним, «у країнах, де партії недисципліновані, президенти часто відчувають потребу будувати нову коаліцію у випадку кожного суперечливого закону. Все це дає змогу припустити, що президенти у напівпрезидентських країнах, маючи досить широкі повноваження, зазвичай мають обмежену можливість реалізовувати свої програми»[1].

Врівноваження дій та підходів різних інститутів та політичних сил здійснюється на основі арбітражної ролі судової влади, яка, згідно з класичними тлумаченнями, забезпечує розгляд апеляції й можливості своєчасного припинення явних порушень і використання неправомірних переваг окремими політичними суб'єктами. Дієвість судового арбітражу у політичних справах залежить також від прецедентів всередині країни й досвіду ефективності розв'язання спірних питань в умовах гострих політичних конфліктів. Здатність конституційних верховних судів виносити рішення, які стають основою регулювання політичних справ і процесів на тривалий період часу закладається на основі тривалої практики функціонування політичної демократії. Як вважає А. Панарін, «на відміну від законодавчої та виконавчої влади, які є активними політичними силами та перебувають під впливом інших політичних сил, судова влада має бути повністю деполітизована, бо інакше вона не може бути неупередженою, під час розгляду судових справ буде керуватися не правом, а політичною доцільністю. Політичні симпатії та партійні переконання суд взагалі не має права висловлювати. Але на практиці, зрозуміло, цілковитої деполітизації судової влади ще ніде не досягнуто»[2].

Політична роль судової влади як чинника стабільності систем управління і здійснення влади ґрунтується на високій кваліфікації суддів, які ухвалюють рішення, а також на повазі до судової гілки з боку всіх учасників політичного процесу і суспільства в цілому. Легітимність судових рішень у політичних справах залежить, передусім, від задоволення існуючих інтересів та сприйняття рішення, не лише як легального і легітимного, але й як справедливого. На думку А. Панаріна, «суди, особливо ті, що розглядають справи у сфері публічного права, не можуть не передбачати політичні наслідки їх вироків і не рахуватися з ними»[3].

Логіка взаємодій правових та політичних чинників стабільності демократії в умовах трансформацій включає такі основні параметри. По-перше, спроможність інститутів діяти в умовах консенсусу та тривалого незмінними визначених політичних норм. Цей параметр відповідає принципу інституційної достатності, коли політична система є збудованою у загальних рисах. Другим параметром є високий рівень підготовки та кваліфікації політичного класу і громадянського суспільства, які усвідомлюють значення реформ та здатні піти на компроміси заради збереження системи в цілому. Третім параметром є можливість укладання рамкових угод, які можуть забезпечити планомірну імплементацію змін у систему правових регулятивів у систему політичної діяльності з метою досягнення програмованих результатів.

Висновки

Нормативно-правова нестабільність як виклик політичній стабільності у транзитивних демократіях проявляється не лише у зміні конкретних норм, які регулюють ті, чи інші процеси здійснення політичної влади, але також у зміні правил гри у взаємодіях між політичними акторами. Правове середовище, в якому діють політичні інститути для того, щоб забезпечити політичну стабільність, мають бути достатньо гнучким та передбачати можливість політичних інновацій та відхилень відносно дрібних тлумачень буквального змісту законодавчих актів. Як свідчать реалії посткомуністичних та пострадянських країн, формально демократична політико-правова основа може забезпечувати політичну стабільність авторитарного політичного режиму.

Гнучкість політико-правового забезпечення політичних відносин у парламентських демократіях сучасного ЄС визначається високою легітимністю коаліційних урядів, які відображають

[1] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 181.
[2] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 181.
[3] Панарін, А.С. (2012). Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури, вип. 4(1),* 182.

певний стан суспільної свідомості на момент проведення останніх виборів до парламенту. Визнання легітимними результатів виборів є основою для стабільного функціонування демократичної політичної системи навіть якщо демократія не є неповною мірою консолідованою. Взаємодія між гілками влади, яка має широкий простір для правого тлумачення, до певної міри гарантує розвинені демократії від руйнівних позасистемних конфліктів. Важливим викликом для політичної стабільності є синхронізація правової та політичної систем суспільства. Правова система, як більш консервативна, не завжди може повністю реагувати на політичні зміни й обмежувати темпи політичної модернізації. Це визначає необхідність пактованої згоди і ухвалення нових рамкових угод, (як це мало місце в Україні у 1995 році й у 1996 році, коли була прийнята чинна Конституція).

Арбітражна роль правової системи відносно політичної на сучасному етапі є однією з визначальних питань для політичного розвитку трансформаційних країн. В сучасній Україні досі не сформована консенсусна згода між політичними суб'єктами про те, що незалежність судової гілки влади є визначальною вимогою справжнього демократичного волевиявлення та безперешкодного відстоювання політичних позицій. Це вимагає видозміни політико-правової культури еліт та основних електоральних груп населення для реалізації масштабних змін, які будуть гарантами стабільності політичного розвитку. Перспективами розгляду проблеми, порушеної в даній статті, є аналіз політичних прецедентів видозміни законодавства у нових демократіях.

References:

1. Venislavskyy, F.V. (2013). Polityko-pravova kultura sotsiumu yak chynnyk zabezpechennya stabilnosti konstytutsiynoho ladu Ukrayiny [Political and legal culture of society as a factor of ensuring the stability of the constitutional order of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya.* [Journal of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise: series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology]. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_3_43>. [in Ukrainian].
2. Davydenko, O.H. (2015). Naukovi osnovy protydiyi zahrozam suspilno-politychniy stabilnosti v konteksti zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny [Scientific basis of opposition to the threats of social and political stability in the context of national security provision of Ukraine]. *Upravlinski nauky v suchasnomu sviti* [Management sciences in contemporary world], *vol. 1,* 60-63 [in Ukrainian].
3. Krap, A. (2009). Pravyla hry u polityti yak chynnyk politychnoyi stabilnosti v konteksti teoriyi neoinstytutsionalizmu [Game Rules in the politics as a factor of political stability in the context of the neoinstitutionalism theory] *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Politolohiya.* [*Proceedings [Petro Mohyla Black Sea State University]. Politics.*]<http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2009_110_97_22> [in Ukrainian].
4. Panarin, A.S. (2012). Instytutsiyni chynnyky formuvannya politychnoyi stabilnosti pry napivprezydentskiy formi pravlinnya [Institutional factors of the formation of the political stability in the semi-presidential form of government]. *Filosofiya i politolohiya v konteksti suchasnoyi kultury* [Philosophy and political science in the context of contemporary culture], *vol. 4(1),* 177-182 [in Ukrainian].
5. Shevchenko, M.M., Davydenko, O.H. (2016). Ponyattya "suspilno-politychna stabilnist'': smyslovyy prostir derzhavno-upravlinskoho zmistu [The concept of "social and political stability", meaning sphere of state management content]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investment: Practice and Experience], *vol.14,* 49-54 [in Ukrainian].
6. Alesina, A., Ozler, S., Roubini, N., Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth, 1(2),* 189-211[in English].
7. Nir, Adam, E., Bhojraj, Sharma, Kafle, (2013). The effect of political stability on public education quality. *International Journal of Educational Management, Vol. 27 Issue: 2,* 110-126 [in English].
8. Goncalves, S. Portugal's political stability is Europe's rare pleasant surprise *Reuters.* <http://www.reuters.com/article/us-portugal-politics-idUSKCN0Z81LH> (2016, June, 22) [in English].

Yelyzaveta Shaniuk
National University «Odessa Law Academy», Ukraine

THE GENERAL CHARACTERISTICS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ALTER GLOBALISM

The meaning of the definition «alter globalism» is considered, enlightened its specific features, principles of the organization of social – political movements on its basis and contradictions. The external and internal contradictions of the development of the alter globalism are characterized. It is determined that the new ideology of anti-globalist movement is forming, in the basis of which is the recognition of the fact that the world modernization has not lead to the making the same opportunities for all, forming the only cultural and civilizational space. The expected prospects that ethnic and religious identity will yield to modernization, based on Western experience, values, were not justified.
Key words: globalization, globalism, anti-globalism, alter globalism, alter globalism movement.

The processes of the globalization have affected all spheres of human activity; have become the symbol of social time and space. The world integration interrelationships have affected and society, which is transforming under the influence of these processes, changes the vector of the development of each man, way of his existing and sense of life. The process of the globalization in the modern world is ambiguous, controversial and complicated, having raised a lot of problems and conflicts of economic, socio-cultural, spiritual, confessional, demographic, moral character, etc. The globalization has turned out to be a catalyst for socio-political, socio-cultural tensions and conflict. The polarization of wealth and poverty, the fighting for markets, the access to energy and other natural resources, the information and cultural expansion of the West, that is perceived by other nations as a threat to their cultural and civilizational identity – that is all has become the basis for national and religious fundamentalism and extremism, ethnic separatism, etc. That is caused a critical attitude towards globalization process, which is divided is divided into two approaches: anti-globalism and alter (or alternative) globalism. On the point of view of anti-globalists, we live in the world, where the greatest values make the principles of state sovereignty. The globalization is denied as definite «false universalism» – a result of hegemony of the individual states, which in its turn leads to loss of international pluralism. While alter globalism accepts the main principles of globalization, focusing on criticism of existing attempts to establish world order[1]. Alter-globalism (from the word alternative (other); the alternative of globalism) – it is an ideology and movements that represent it and are in irreconcilable conflict with the consequences of global transformations[2]. In M. P. Trebin Political Science Encyclopedic Dictionary the alter globalism defines as «a theory and ideology of democratic globalization, ideological and political foundation for a new world order from the positions of wide democratic public. This ideology, which is an alternative of globalism, but not a globalization»[3]. That's why the development of anti-globalist movement dictates the necessity of theoretical comprehension of this phenomenon. The interest to the studying of anti-globalism both as a theoretical conception and social movement is increasing.

The definition of ideological concept alter globalist movement is accompanied by difficulties related to the breadth and diversity of the movement, the great number of different organizations from different countries and regions of the world that have their own programs. The anti-capitalist, anti-neoliberalism idea is endowed with integrative potential currently, which can undermine the logic of capital[4]. That's why the attempts of making the model of alternative social order is carried out mainly in the frameworks

[1] Анти- та альтерґлобалізм. *Національні матеріали онлайн*. <http://pidruchniki.com/11570718/zhurnalistika/anti-alterglobalizm>.
[2] Сутність альтерглобалізму, його значення для розвитку глобалізації. *Helpiks.org*. <http://helpiks.org/4-19778.html>.
[3] Требін, М.П. (2015). *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право.
[4] Постол, О. (2012). Альтерглобалізм як соціально політичний феномен сучасності. *Освіта регіону, 2*. <http://social-science.com.ua/article/801>.

of cultivation and renewing of socio-democratic ideas and neomarksist views lead to the overcoming the global domination of TNCs and global elites.

In economics this movement opposes the neoliberal rules of global trade, because of which all power, capital and wealth were founded in the hands of TNCs, the use of the market and money as the only measure of the effectiveness, the rising poverty and marginalization of entire nations and regions, the privatization by oligarchs the natural resources, the social injustice and manipulation of workers. The participants of the movement require the reconstruction of the world economic institutes (the IMF, the World Bank and the WTO), which are associated with economic asymmetry and social injustice – their democratization and « transparency» and more radical – their liquidation. Reducing the gap between rich and poor is proposed to make with a help of series of measures such as the Tobin tax on financial speculation and use it to support the countries of South, debt cancellation for Third World countries, stopping using the embargo and other sanctions against countries – «political opponents»[1].

The political sphere in the conditions of modern globalization is the continuation of economic relations, imposed by the global elite, and that's why suffers from the affliction of undemocratic. Accordingly, the movement for the alternative globalization opposes the anti-democratic politics of the global elite and for the rule of human rights. The neoliberal ideology falls under criticism, the liberal component of which is increasing to the detriment of democratic. However, the movement condemns external interference in the internal affairs of states, the usage of a policy of «double standards». The movement continues to fight for the equality of opportunity of all population groups and civil rights. The crime against humanity is considered the neo-colonialism and slavery that still take place in the relations between the First world countries and developing countries. The movement rejects the war as a way of solving the conflicts and rejects the modern forms and methods of combating the terrorism and opposes the rearmament and arms trade, requires stopping repressions concerning the participants of movement and criminalization of social protest.

The requirements of the participants of movement are focused on the recognition of the life and health the fundamental rights, the satisfaction of which have to obey the economic decisions. In the opinion of the participants of the movement, the degradation of the environment and deterioration of the quality of life can be stopped only by changing economic order. The movement also requires the termination of the privatization and commercialization of scientific developments in the field of transgenic products and products of cloning. The achieving of the positive results in this direction is caused by the formation of the world view of modern humanity, based on positions of responsibility for all life on the planet, rules of safety and saving of stable equilibrium.

The undeniable is the fact that neoliberal ideology destroys the identity of traditional societies, imposes the standards of mass culture; replace the social and moral – ethical aspects of social life on the periphery of reproduction of the social organism, because the social sphere is the «weak link» in a market society. That's why the level of social politics in the conditions of neoliberal globalization, even in democratic developed countries, is such that hardly allows «to keep afloat» the vulnerable segments of the population. Such condition is unacceptable for the supporters alter globalist movement, that's why they oppose the spread of universalism and unification in the socio – cultural sphere, the displacement of local cultures and the dominance of Westernization – Americanization and also against the patriarchal privileges, which lead to the «feminization» of poverty. In social politics the movement stands for the saving of social programs and against the discrimination of different types of labor relations. The TNCs, operating in international scale, place the production in the countries with low environmental standards, wages, using unskilled labor and demanding of the governments of these countries the significant facilities for themselves or curtailment of social programs and the transition to a «minimal state»[2].

The pointed ideas, which are performed by the participants of the movement, together can be considered the fundamental for the project of the alternative development of society. Summarizing the ideological positions, which are defended by alter globalists, it's possible to agree with D. Erikson that it must be project in the basis of which will be put the conception of stable development of society and economy with accents on humanization of socio-economic life of the society, ensuring the effective regulation in using the natural – resource potential of the Earth for the benefit of the world's population ,

[1] Постол, О. (2012). Альтерглобалізм як соціально політичний феномен сучасності. *Освіта регіону, 2.* <http://social-science.com.ua/article/801>.

[2] Постол, О. (2012). Альтерглобалізм як соціально політичний феномен сучасності. *Освіта регіону, 2.* <http://social-science.com.ua/article/801>.

the adherence of the rights and freedoms of citizens, social protection of the population and ensuring the uniform division of revenues and capital[1]. However, despite of the intention to the constructive alternative, alter globalism today, as it recognized by most of its ideology, hardly likely can be in full alternative, that is such that has precise and realistic, agreed program of progressive transformation of the process of globalization, which would opposite its neoliberal form.

The prospects of the development of the alter globalism are determined by solving of the external and internal contradictions.

The external contradictions anti-global movement includes:

- the contradiction between the nature of anti-globalization movement and its inclusion in the structure of global capitalism;
- the contradiction between the principles of voluntary association and the necessity to use the financial and political and legal mechanisms in its activity.

As a rule, this contradiction solutes in such way that the functions of professional activity, the financial ensuring, political representativeness take over themselves the existing NGOs and socio-political organizations that manifest sympathy to the anti-global movement, while the actual movement in its actions is relatively independent of the severe restrictions and claims to openness, flexibility etc;

- the contradiction between the social and economic inequalities of the participants of the movement and their equal dialogue and solidarity.

This contradiction not only creates the tension within the movement, but also underlies in the basis of actual exclusion from many anti-global of the most of the part of potentially the most active participants. One of the ways of the removal of this contradiction was the representatives of the countries of the vanguard support in the form of financing of the movement development, ensuring the solidarity with the representatives of the Third world countries.

- the contradiction between the network principle of the organization of the movement and the need for interaction with the structures of power, participation in political processes. Of the most notable manifestations of this contradiction, it should be noted:

a) Dependence of many participants of the movement from the subjects and wire of global transformations;

b) The contradiction between the left-wing political parties and the anti-global movement as such, which manifests itself both in the empirically obvious struggle for the inclusion of parties in the number of organizers of social forums, and in the less obvious opposition to the mass character, the openness of the network structures of anti-globalists and relative rigidity, fixed membership, the hierarchy of the political party structures;

c) The contradiction between the necessity to save the movement of one's own specificity as an open network and the acquisition of traditional organizational and institutional forms for participation in the life of civil society and in the political struggle[2].

The anti-global movement is characterized by the presence of such internal contradictions:

a) Network principle of building a movement, which is both its strong and weak side;

b) Unity and the opposite of the destructive and creative aspects of activity;

c) The contradiction between the social creativity of a unique subject (person, community) and a single process of joint, concerted activity;

d) The contradiction of anti-globalism as a struggle against the world of alienation as whole and modern forms of capital power (as a special kind of alienation). This, in turn, generates two tendencies. The first acquires expressions in the activities of numerous social movements and organizations that mark in their own protest portfolio on fairly general forms of alienation (which, as a rule, correspond to global problems). The second is realized on emphasizing on the class problem of struggle against the exploitative essence of capital. Of course, these two lines are tightly connected, because the global hegemony of the capital is «responsible» for current acuteness of global problems. However, the opposite is obvious here – the interclass and interideological nature of anti-globalism as a common platform, the disapproval

[1] Постол, О. (2012). Альтерглобалізм як соціально політичний феномен сучасності. *Освіта регіону, 2.* <http://social-science.com.ua/article/801>.

[2] Перспективи розвитку альтерглобалізму: внутрішні і зовнішні суперечності антиглобального руху, проблема кінцевої мети і узгодженості дій. <http://lib-net.com/content/9769_Perspektivi_rozvitky_alterglobalizmyvnytrishni_i_zovnishni_syperechnosti_antiglobalnogo_ryhy_problema_kincevoi_meti_i_yzgodjenosti_dii.html>.

of a significant number of participants of the movement of extreme forms of socialist ideology contradict the anti-capitalist content of the actions of these public entities[1].

So, the anti-globalism is not an integral ideological and political concept that is shared by representatives of all socio-political circles, directly or indirectly, both against the current forms of globalization and against certain of its aspects, the methods used by its main subjects.

Summarizing the above, it can be stated that a new ideology of the anti-globalization movement is being formed, based on the recognition of the fact that world modernization has not led to the creation of equal opportunities for all, the formation of the only cultural and civilizational space. The expected prospects that ethnic and religious identity will yield to modernization, based on Western experience, values, were not justified.

The researches devoted to the problem of the essence of anti-globalism are significantly less than critical considerations about the processes of globalization, the uneven development of mankind in the modern world, the possible prospects and difficulties of global integration processes. Therefore, it should be noted that the development of the only ideology of the anti-globalization movement is a matter of the future, since this movement is very different in composition. It also includes those who oppose globalization in principle and those who are fighting primarily to resolve the problems of the «third world»; in its ranks as those for whom the fight against financial speculation is of paramount importance, as well as those who are trying to solve the social problems of the West. Finally, among the participants there are many who consider the process of globalization to be a logical, objective phenomenon and only protests against the neoliberal version of globalization and its manifestations, is eager to find and implement an alternative to the current globalization – more democratic and humane («humanistic globalization»), defends another type of world relations («another globalization»). Therefore, to reveal its ideological basis, permeated by differences in socio-political and cultural-moral interests and concepts that reflect, is rather difficult.

References:

1. Anti- ta alterglobalizm [Anti- and alter globalism]. *Natsionalni materiali onlayn* [The national materials online]. <http://pidruchniki.com/11570718/zhurnalistika/anti-_alterglobalizm>. [in Ukrainian].
2. *Perspektivi rozvitku alterglobalizmu: vnutrishni i zovnishni superechnosti antiglobalnogo ruhu, problema kintsevoyi mety i uzgodzhenosti diy* [Prospects for the development of alter globalism: the internal and external contradictions of the anti-global movement, the problem of the ultimate goal and coherence of actions]. <http://libnet.com/content/9769_Perspektivi_rozvitky_alterglobalizmyvnytrishni_i_zovnishni_syperechnosti_antiglobalnogo_ryhy_problema_kincevoi_meti_i_yzgodjenosti_dii.html>. [in Ukrainian].
3. Trebin, M.P. (2015). *Politologichniy entsiklopedichniy slovnik* [Political Science Encyclopedic Dictionary]. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Postol, O. (2012). Alterglobalizm yak sotsialno politichniy fenomen suchasnosti [Alterglobalism as a socio-political phenomenon of modernity]. *Osvita regiony* [The education of the region], *no. 2.* <http://socialscience.com.ua/article/801>. [in Ukrainian].
5. Sutnist alterglobalizmu, yogo znachennya dlya rozvitku globalizatsiyi [The essence of alter globalism, its importance for the development of globalization]. *Helpiks.org*. <http://helpiks.org/4-19778.html>. [in Ukrainian].

[1] Перспективи розвитку альтерглобалізму: внутрішні і зовнішні суперечності антиглобального руху, проблема кінцевої мети і узгодженості дій. <http://lib-net.com/content/9769_Perspektivi_rozvitky_alterglobalizmyvnytrishni_i_zovnishni_syperechnosti_antiglobalnogo_ryhy_problema_kincevoi_meti_i_yzgodjenosti_dii.html>.

Василь Козьма, к. політ.н., докторант
Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, Україна

ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Vasil Kozma, PhD in Political science, ScD candidate
National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

PERSONAL MEASUREMENT OF UKRAINE'S POLITICAL HISTORY

The article attempts to address some important events of national history and to analyze the role of prominent people in these events. It should be noted that the definition and scientific substantiation of the phenomenon of "outstanding personality" have no common position now. In acknowledging this phenomenon it is important to consider that for a long time, the problem of eminent was viewed not only as a purely political issue, but also deeply philosophical, beause each country has seen significant events that led to his characters. Therefore the leading trend for further research must be first of all getting rid of myths in political history of Ukraine, which will lead us to scientific knowledge and understanding of the place and role of prominent individuals in the landmark events of the past.
The attention is paid to the perception of significant events of the past by ordinary Ukrainian people. The basic features of historical memory about some famous personalities are briefly analyzed.
Key words: significant events, outstanding personalities, history, political history, historical memory.

Важливим механізмом значних історичних зрушень є політика, адже неможливо ігнорувати факт того, що саме політичні діячі, наділені владою, можуть кардинально змінювати звичний темп життя всього суспільства. «Бо коли звернемося до минулого, то виявимо, що держава була такою, якими були люди, що займали в ній найвище становище; і які б зміни не відбулися серед верховників, такі ж наставали і в народі»[1]. Для того щоб серед великої кількості людей, що в свій час були наділені владою, виокремити справді видатних особистостей вітчизняної історії, маємо дійти до спільного знаменника. В даному випадку ми цілком поділяємо думку Жан-Жака Руссо, що таким знаменником можуть бути великі події, адже лише вони створюють великих людей[2]. «В стране, где совершаються великие дела, и мысли и слова – велики; в рабстве человек умолкает, и это подтверждает сама же римская история позднейшего времени»[3].

Великі справи – породжують великих людей. Дискусія навколо цього питання триває вже не одне століття, актуальною вона буде і в майбутньому. Характеризуючи стан наукової розробки окресленої проблематики варто відзначити, що починаючи з античних філософів Плутарха та Фукідіда до мислителів пізніших епох: Августина, Макіавеллі, Монтеск'є, Гоббса, Руссо, Вольтера, Г'ете, Гегеля, Шопенгауера, Ніцше, Карлейля, Маркса, Енгельса, Поппера, Салінза та багатьох інших ця проблематика була і залишається предметом наукових досліджень. Долучимось і ми до цієї теми, зосередивши свою увагу на значущих подіях української історії й з'ясуємо яких великих особистостей породили вони адже об'єктами політичних уявлень в контексті історичної пам'яті є саме історичні події та особистості які мають певне позитивне чи негативне значення як для окремої людини так і для великих соціальних груп. Перш ніж приступити до конкретики потрібно спочатку вирішити декілька методологічних проблем, а саме: які події з вітчизняної історії варті того, щоб

[1] Цицерон, Марк Тулій. (1988). *Про державу; Про закони; Про природу богів*. Київ: Основи, 233.
[2] Руссо, Жан-Жак. (1969). *Трактаты*. Москва: Издательство «Наука».
[3] Гердер, Иоганн Готфрид. (1977). *Идеи к философии истории человечества*. Москва: Издательство «Наука», 417.

називатися великими і як відокремити реальний образ тієї чи іншої видатної історичної фігури від її міфологізованого двійника. Крім того існує ще одна важлива проблема пов'язана із трактуванням самого терміну «видатна особистість», однак, в цій публікації ми навмисно залишили розгляд цього питання поза увагою оскільки цю проблематику цілком можна визначити як окремий напрямок для подальших досліджень. Зазначимо лише, що в різноманітних підходах до розуміння цього феномену і сьогодні немає одностайності.

На перший погляд відповіді на поставлені вище проблемні питання давно відомі, адже здається достатньо відкрити будь-який підручник з української історії щоб прочитати про все велике та всіх достойних. Проте спробуємо подивитися на українську історію під іншим кутом.

Почнімо з визначення критеріїв оцінок тих подій які заведено називати великими. З дня свого народження людина пізнає світ шляхом порівнянь та зіставлення. Це в однаковій мірі стосується як фізіології так і моралі. Холодне-гаряче, темне-світле, велике-мале, добре-зле тощо. Ми з легкістю можемо сказати в які періоди свого життями були більш чи менш щасливими, назвати знакові події, що суттєво вплинули на наше життя, визначити причини наших невдач, оцінити власні здобутки та перемоги. Якщо знакові події торкнулися не лише нас, а й змінили долю інших людей – такі події вже отримують назву революційних, історичних чи великих. Саме такий критерій ми візьмемо за основу шукаючи серед безлічі різноманітних подій та явищ української історії саме ті події які суттєво позначились на долі мільйонів наших співвітчизників.

Зразу ж обмовимось, ми не будемо в цій публікації використовувати жодної хронологічної таблиці, оскільки будь-яка послідовність викладу історичного матеріалу змушує вибудовувати схему дослідження за причинно-наслідковим принципом, а це, у свою чергу повертає нас до системного викладу історичних подій. З цієї ж причини ми свідомо відмовились від аналітичного викладу матеріалу зосередивши головну увагу на доступності та простоті мови та думки. Радше ми скористаємось порадою мудрого Аристотеля який рекомендував всім хто бажає пізнавати, навчитися спочатку сумніватися, адже добре відомо, що історію пишуть люди, а людям властиво помилятися. Тому в даному випадку – підемо від зворотного і запитаємо у звичайних людей які великі події української історії вони знають і з якими людьми їх пов'язують. Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що автор вже багато років поспіль *(понад вісім)* ставить подібні запитання перед студентською аудиторією, крім цього останнім часом були проведені цікаві соціологічні дослідження науковцями Інституту соціології НАН України, результати яких будуть наведені нижче.

За мету в цій публікації ми поставили собі з'ясувати кого українці вважають видатною історичною особою, а головно завдяки чому пам'ять про таких людей зберігається протягом багатьох років. Розгляньмо все це докладніше.

Отже, беззаперечне лідерство у всіх авторських опитуваннях та різноманітних соціологічних дослідженнях утримує легендарна особистість часів козацької вольниці, талановитий полководець і політик гетьман Богдан (Зиновій) Хмельницький з ім'ям якого тісно пов'язані історичні події, що отримали назву національно-визвольна війна українського народу 1648 – 1657 рр. Більш влучна назва тих подій, в нашому випадку, є назва Хмельниччина адже в одному словосполученні бачимо тісний зв'язок особистості гетьмана з тими подіями й навпаки. Повторимось, в цій публікації ми не ставили собі за мету з'ясувати суб'єктивну роль Хмельницького в тих історичних подіях. Безумовно ця роль величезна, проте це тема для дещо іншої розмови. В продовження нашої теми наведемо цікавий нюанс вибірковості людської пам'яті. Так на запитання ХТО – отримуємо конкретну відповідь – Богдан Хмельницький, а ось на запитання ЗА ЩО – починаються варіації. Так, щодо величі, знаковості тих подій ні в кого немає сумніву, проте щодо конкретики то варіанти відповідей різняться. Старше покоління вважає що саме акт так званого возз'єднання України з Росією є тією великою подією, молодь називає Хмельницького великим тому що йому за короткий проміжок часу вдалося закласти основи нової української державності, а це, поза сумнівом подія знакова .* *(Інші варіанти відповідей головно є результатом більш поглибленого вивчення історії).* Наразі мусимо визнати, що сучасний історіографічний вектор дослідження життя та діяльності Богдана Хмельницького має виразне політологічне спрямування у річищі так званих «західної» або «східної» орієнтації наукових студій.

Список наступних прізвищ варіюється в залежності від віку респондентів та регіону проживання, однак в переважній більшості лідерами цих списків є одні й ті ж видатні особи вітчизняної історії. Для наочності наведемо результати недавнього соціологічного дослідження, що

було проведено вченими згаданого нами Інституту соціології. Так на запитання: «Кого з нижче перерахованих історичних діячів Ви оцінюєте найбільш позитивно?*» наші співвітчизники відповіли: (Див. табл.1).[1]

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Кого з нижче перерахованих історичних діячів Ви оцінюєте найбільш позитивно?*»

	2015
Князь Ігор (Рюрикович)	5.9
Князь Володимир (Святославович)	**17.8**
Князь Ольгерд (Гедимінович)	1.3
Гетьман Б. Хмельницький	**29.4**
Гетьман І. Мазепа	9.5
Цар Петро І	10.9
Михайло Грушевський	**21.4**
Симон Петлюра	2.6
Володимир Ленін	3.8
Степан Бандера	12.2
Йосип Сталін	5.4
Леонід Брежнєв	13.2
Володимир Щербицький	2.7
Леонід Кравчук	3.3
Леонід Кучма	6.2
В'ячеслав Чорновіл	**15.8**
Віктор Ющенко	1.7
Віктор Януковича	3.1
Петро Дорошенко	4.6
Нікого з них	9.0
Важко відповісти	13.5
Не відповіли	0.3

**Можливо було обирати кілька варіантів відповідей водночас.*

Як би ми не ставились до того чи іншого історичного персонажа з наведеної вище таблиці маємо враховувати той факт, що навколо цих прізвищ свого часу оберталися найважливіші події історії України. Не секрет, що чим дальше в минуле віддаляється від нас той чи інший історичний період, тим в більшій мірі діє механізм «вибірковості пам'яті» у відповідності до якого свідомість людини витісняє негативні події та факти й в своїх спогадах спирається лише на позитивні. Так повертаючись до фігури Богдана Хмельницького зазначимо, що ідеалізація його постаті у свідомості різних поколінь пов'язана в першу чергу з так званою історією «успіху». Кожен українець знаходить щось своє в цій непересічній особистості наділяючи її різноманітними епітетами: гетьман-визволитель, гетьман-герой, гетьман-державець і т.п. не вдаючись до критичного аналізу його дій та вчинків. Прикладом такої «вибірковості», а в даному випадку радше міфологізації є також пам'ять про київського князя Володимира, перед ім'ям якого заведено писати Великий. Мало хто з пересічних українців знає про деталі, далеко не святого життя цього історичного персонажа. Навіть серед науковців не припиняється дискусія щодо підстав його канонізації проте, з ім'ям цієї

[1] *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (2015). Київ: Ін-т соціології НАН України, *Вип. 2(16),* 645.

людини пов'язана одна велика подія – Хрещення Русі й хто знає, хто кого більше прославив: подія – князя чи князь – подію. З часом у свідомості нащадків закарбувався лише один міфологізований образ цієї особистості – князя-хрестителя. Як і у випадку з Хмельницьким спостерігаємо нерозривний зв'язок події з історичною фігурою. В цьому місці зробимо короткий відступ для важливої цитати: «Конечно, хорошо известно, что имена великих людей окружены не только фимиамом восторгов и лести, но часто и зловонным дыханием клеветы, а на расстоянии в …. тысячи …. лет не так просто отделить злонамеренный вымысел от не всегда приятного, но тем не менее истинного факта».[1] Що ж, з цим важко не погодитись.

Друге, почесне місце в симпатіях українців впевнено тримає ще одна знакова фігура української історії – Михайло Грушевський. Повернувшись з офіційного забуття його ім'я швидко згадалося в людській пам'яті знову ж таки завдяки тим доленосним подіям для мільйонів українців, що відбулися в Російській імперії після зречення царя. Саме йому доля доручила скористатися історичним шансом для створення нової незалежної української держави. Лише тепер, з плином часу, ми сучасники можемо вільно дискутувати чи скористався він цим шансом, чи мав альтернативу вибору і чи вдало було обрано місце та час. Очевидним є лише факт того, що нікого іншого рівного Грушевському в той історичний момент ми не бачимо. Велич його інтелекту вражає, проте цього виявилось недостатньо щоб в тому бурхливому політичному морі міцно тримати в руках штурвал щойно спущеного на воду державного судна. Величні хвилі тих подій легко могли підняти на саму вершину, але з такою ж легкістю могли скинути у страшну безодню. В доленосні моменти роль особистості у прийнятті вкрай важливих рішень зростає в рази.

Щодо знакових подій Новітньої історії України та відповідно видатних фігур, що були ними створені чи піднесені варто в першу чергу назвати події, що мали безпосередній стосунок до відновлення української незалежності у 1991 році. Як правило у своїх відповідях українці тісно пов'язують ті події з іменем Тараса Чорновола та Леоніда Кравчука. Правда прізвище Кравчука переважно згадується в контексті його посади – першого президента.

Названі вище події далеко не вичерпують всі великі, значущі, доленосні події української історії тим більше не всіх великих і достойних історичних осіб ми назвали, проте зупинимось на згаданій нами четвірці тим більше, що саме вони в переважній більшості відповідей посідають почесні авангардні позиції. Окремо варто сказати декілька слів про одну історичну фігуру з недалекого радянського минулого, оскільки у наведеній таблиці українці оцінили його діяльність навіть вище ніж розрекламовану, особливо останнім часом, постать Степана Бандери. Мова йде про Леоніда Брежнєва. Насправді нічого дивного в цьому немає. Зрозуміло, що ця фігура є знаковою лише для тих поколінь, які пам'ятають роки його правління і мали можливість порівняти своє життя до нього та після нього. Висока позитивна оцінка його діяльності серед респондентів пояснюється саме цим фактом. Жодної великої події, що возвеличила б ім'я Леоніда Брежнєва не було *(ведення радянських військ в Чехословаччину в 1968 році чи участь у збройному конфлікті на території Афганістану аж ніяк не можна назвати великими подіями які б прославили у віках ім'я дорогого Леоніда Ілліча)*, проте у пам'яті мільйонів радянських людей період їхнього життя коли не вбивають голодом, не забирають майно, не відправляють до Сибіру, коли на мирні міста та села не падають бомби й т.п. вже було великою подією. Все це закарбувалося в людській свідомості одним дуже вагомим словом – стабільність. Саме цієї стабільності не вистачає багатьом з тих людей тепер.

Підбиваючи попередні підсумки, слід зазначити, що на перший погляд видається дивним, що у народу з тисячолітньою історією так мало своїх великих державних мужів, адже великих подій, про які йшла мова на початку цієї публікації було більше ніж достатньо. Виникає питання, де наші Вашингтони, Рузвельти, Бісмарки, Черчілі й т.д. Проте, тут варто застерегти себе від помилки й не порівнювати між собою великих людей. Так, насправді у нас не було фігур подібних Олександру Великому, Ганнібалу чи Юлію Цезарю, проте українська історія, на щастя, не знає і власних Неронів, Грозних, Наполеонів, Гітлерів, Сталінів та інших історичних персон такого ж типу. Всі наші великі особистості залишились в людській пам'яті завдяки тому, що намагалися щось зробити для свого народу, будували, а не руйнували. «Мы чтим тех, кто владеет умами силою своей правды, но не тех, кто путем насилия создает рабов; тех, кто познал вселенную, а не тех, кто ее обезобразил»[2]. Доречною також в цьому місці буде думка відомого німецького мислителя Гердера:

[1] Утченко, Сергей Львович (1976). *Юлий Цезарь*. Москва: Издательство «Мысль», 44.
[2] Вольтер (1989). *Философские сочинения*. Москва: Издательство «Наука», 104.

«На морях дуют одни и те же ветры, а бури случаются реже, так и у людей, благой порядок природы в том, что созидателей рождается куда больше, чем разрушителей. В царстве животных божественный закон – в том, что львов и тигров не может быть столько же, сколько овец и голубей; и в истории столь же благое установление: число Навуходоносоров и Камбизов, Александров и Сулл, Аттил и Чингиз-ханов куда меньше числа более кротких полководцев и монархов мирных и тихих. Для первых необходимы беспорядочные страсти и ложные задатки, вот почему являются они на земле не звездами, проливающими на землю свой мягкий свет, а ярко светящимися метеорами, и, как правило, требуются странные обстоятельства воспитания, ранняя привычка, что бывает весьма редко, жестокая политическая нужда – вот тогда взметнется над родом человеческим, как говорится, бич божий и карает людей»[1].

Переходячи до загальних висновків потрібно констатувати, що дослідження феномену «видатна особистість», як до речі й будь-якого іншого соціального явища, повинно мати конкретно-історичний характер. У пізнанні цього феномену важливо враховувати, що починаючи з давніх часів, проблема пошуку достойних, великих, видатних фігур розглядалася не лише як суто політична проблема, а і як глибоко філософська, адже у кожного народу траплялися знакові події, що породжували своїх героїв, захисників, полководців, месій чи пророків. Зважаючи на це, провідним напрямом подальших наукових розробок на нашу думку, має стати в першу чергу реміфологізація політичної історії України, що дасть змогу на основі неупередженого наукового знання осмислити місце та роль видатних особистостей в знакових подіях минулого.

References:

1. Tsytseron, Mark Tuliy. (1988). *Pro derzhavu; Pro zakony; Pro pryrodu bohiv* [On the state, On the laws, On gods' nature]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
2. Russo, Zhan-Zhak. (1969). *Traktaty* [The treatises]. Moscow: Izdatel'stvo «Nauka». [in Russian].
3. Gerder, Iogann Gotfrid. (1977). *Idei k filosofii istorii chelovechestva.*[The ideas to the history of humanity philosophy] Moscow: Izdatel'stvo «Nauka». [in Russian].
4. *Ukrayins'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin* [The Ukrainian Society: the monitoring of social changes] (2015). Kyiv: In-t sotsiolohiyi NAN Ukrayiny, *Vol. 2 (16).* [in Ukrainian].
5. Utchenko, S.L. (1976). *Julij Cezar'* [Julius Caesar]. Moscow: Izdatel'stvo «Mysl'». [in Russian].
6. Vol'ter (1989). *Filosofskie sochinenija* [The Philosophical works]. Moscow: Izdatel'stvo «Nauka». [in Russian].

[1] Гердер, Иоганн Готфрид (1977). *Идеи к философии истории человечества*. Москва: Издательство «Наука», 433.

Ірина Кривцова, к.ю.н., докторант
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ГНОСЕОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ «НАУКОВО-ПРАВОВА КАРТИНА СВІТУ» (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ)

Iryna Kryvtsova, PhD in Law, ScD candidate
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

EPISTEMOLOGICAL CATEGORY "SCIENTIFIC AND LEGAL PICTURE OF THE WORLD" (GENERAL CHARACTERISTICS OF BASES OF FUNCTIONING)

In the article an attempt of the analysis of the epistemological category «scientific and legal picture of the world» was made. Based on the above ontological postulates in the work, the author formulated the «image» of the scientific and legal picture of the world by designating its content characteristics. Namely, the scientific and legal picture of the world is presented as a synthesizing system of knowledge about the legal reality that is not identical to the world's schematics, includes the ideological, scientific strata and the fundamental theory, and can be considered in three aspects: ontological, epistemological and logical-methodological. The scientific and legal picture of the world, along with scientific knowledge of a natural-legal character, appears as a part of the "two-nuclear" structure of the general scientific picture of the world, thereby conditioning the possibility of "enriching" with value-cognitive constructs, epistemological principles of the natural-science character, such as evolutionism, self-organization, typology and etc.

Key words: scientific picture of the world, scientific and legal picture of the world, methodological approach, synthesizing system of knowledge, schematics of the world, epistemological principles, evolutionism, self-organization.

Актуальність дослідження обумовлена епістемологічною обстановкою, яка склалася в юриспруденції, а саме, відсутністю або мінімальним пізнавальним інтересом до вишукування приватно-наукової картини світу, створюваної правовими науками, тобто науково-правової картини світу (далі – НПКС). Як наслідок, спостерігається некоректний вибір стратегії дослідницько-правового пошуку (найчастіше, відсутнє розуміння і застосування методологічної підмоги у вигляді чіткої системи принципів, що становить каркас науково-правової картини світу), а також спотворене уявлення результатів таких досліджень (відсутня відповідність між науковою концепцією та наукової теорією, що надає отриманому у результаті знанню описовий, але ніяк не змістовний характер).

Онтологічний, гносеологічний або логіко-методологічний ракурси дослідження категорії «наукова картина світу» простежуються в роботах А.В. Кузнєцова, О. М. Чанишева, В.І. Вернадського, В.М. Михайловського, Г.Н. Хону, В.С. Стьопіна, В.Ф. Чорноволенко, Г. Герца, Е.Д. Бляхера, І.Я. Лойфмана, М. Планка, М.В. Мостепаненко, П.І. Дишлевого, Л.В. Яценко та ряду інших вчених. Проте, питання про те, що з себе представляє наукова картина світу, створювана правовими науками, які особливості її формування, не піднімається в спеціалізованій літературі, а якщо і є епізодичні дослідження НПКС, то вони зводяться до розгляду сукупності знань про існуючі правові явища, істотно «збіднюючи» образ наукової картини світу правових наук.

У світлі вищесказаного, **мету** нашого дослідження можна позначити, як пошук змістовних і структурних компонентів науково-правової картини світу, а також загальна характеристика основ функціонування цієї гносеологічної категорії шляхом позначення проблем та визначення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, відзначимо методологічний підхід до дослідження. Поряд з культурологічним[1] підходом, методологічний розглядає наукову картину світу переважно як результат наукової діяльності.

Кілька онтологічних постулатів, які автор вважає вихідними.

По-перше, наукова картина світу постає як синтезуюча система знань про світ, що розробляється в науці та має вираження за допомогою фундаментальних принципів, які роз'яснюють різні форми руху матерії.

По-друге, наукова картина світу – це синтез наукових уявлень як про живу, так і неживу природу, тому вона має «двох-ядерну» будову, тобто включає наукові знання природно-правового характеру і наукові знання, що характеризують соціальну форму руху матерії.

По-третє, в науковій картині світу синтез знань спостерігається на декількох рівнях – в межах однієї науки, суміжних наук або усіх наук[2]. Багатовимірність структурного ряду наукової картини світу обумовлена, на наш погляд, ступенем абстрактності знань і зв'язку з світоглядом на кожному з рівнів. Так, загальнонаукова картина світу виникає «в ході узагальнення та систематизації приватних образів різних структурних рівнів матерії, тобто того, що називають зазвичай локальними картинами світу»[3]. Тоді як приватнонаукова (формована в рамках однієї науки або суміжних наук) картина світу формується в кожній області фундаментального знання і являє собою вищу форму систематизації знання в приватних науках. Якщо приватнонаукова картина світу дає «цілісне зображення олюдиненого світу, освоєного в практиці, то приватнонаукові моделі, що виростають із експериментально-вимірювальних операцій, покликані висвітлити лише якийсь зріз реальності, для якого в картині світу немає образного еквівалента»[4].

По-четверте, в світлі заявленої проблематики, зупинимо наш розгляд на такому рівні синтезу знань в рамках наукової картини світу, як міждисциплінарний рівень, який, на прикладі правових наук – постає у вигляді науково-правової картини світу, як «концептуальної системи і пов'язаних з нею системи модельних уявлень і фундаментальних фактів»[5] філософсько-теоретичного, історико-правового, галузевого та міжнародно-правового характеру.

Виходячи з викладених вище онтологічних постулатів, представляється можливим надати «образ» науково-правової картини світу шляхом позначення її змістовних характеристик:

1) науково-правова картина світу (або картина світу правових наук) – це *синтезуюча система знань* про правову реальність;

При цьому, синтез знань являє собою не «аморфну суму уявлень, здобутих усіма (чи багатьма) науками»[6], а таку рису інтеграції наукових знань, що дозволяє здійснити перехід «від наукової картини світу, як образу, моделі, наочної картини до картини світу, як особливої логічної форми наукового знання»[7].

2) науково-правова картина світу *не тотожна схематики світу*, оскільки включає в себе не тільки «образи» правової реальності (види правових системних утворень, їх елементний склад тощо), але і їх значення, знання про тенденції розвитку, як перенесене з інших науково-правових сфер, так і здобуте в рамках правових наук, а також світоглядний пласт, що формується шляхом натуралізації образів;

3) науково-правову картину світу варто розглядати в трьох аспектах: онтологічному, гносеологічному та логіко-методологічному[8];

---

[1] Андрюхина, Л.М. (1985). *Научная картина мира как предпосылка и результат научной деятельности.* Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 11.

[2] Див. Дышлевый, П.С., Яценко, Л.В. (1983). *Научная картина мира и мир культуры*. Научная картина мира: логико-гносеологический аспект. Киев: Наукова думка, 14.

[3] Михайловский, В.Н., Хон, Г.Н. (1989). *Диалектика формирования современной научной картины мира*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 10.

[4] Дышлевый, П.И., Яценко, Л.В. (1984). *Что такое общая картина мира*. Москва: Знание, 53.

[5] Лойфман, И.Я. (1985). *Научная картина мира как форма систематизации знания*. Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 9.

[6] Бляхер, Е.Д., Волынская, Л.М. (1976). *Картина мира и механизмы познания*. Душанбе: Ирфон, 43.

[7] Микешина, Л.А. (1983). *Научная картина мира как мировоззренческая форма знания*. Научная картина мира: логико-гносеологический аспект. Киев: Наукова думка, 64.

[8] Більш детально про системний підхід до наукової картини світу розглянуто у роботі: Лойфман, И.Я. (1985). *Научная картина мира как форма систематизации знания*. Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 5-11.

Виходячи з різниці аспектів, система постає або як система знань про об'єкт (*онтологічний аспект*), або як система наукового пізнання, тобто сукупність понять, теорій, принципів (системних характеристик об'єктів, їх типології, взаємодій, просторово-часових ознак тощо) (*гносеологічний аспект*), або як система мислення, тобто методологічна схема аналізу об'єкта, матриця наукової творчості (*логіко-методологічний аспект*).

4) науково-правова картина світу, будучи різновидом синтезу знань про рух соціальної форми матерії (так як мова йде про правову матерію), поряд з науковими знаннями природно-правового характеру, постає *частиною «двох-ядерної» будови загальнонаукової картини світу*;

Природно-правова основа наукової картини світу є центром ідейної кристалізації останньої, «збагачуючи» її ціннісно-пізнавальними конструкціями (епістемологічними принципами), такими як еволюціонізм, самоорганізація, типологізм і ін.

Кожна наука, в тому числі і правова, повинна мати у своєму розпорядженні такі способи мислення, які не тільки теоретично, але і світоглядно окреслюють предметну область дослідження, "...«увійти» в яку або «вийти» з якої без оглядки на ці способи мислення як на своєрідну «ідеологію», не завжди логічно коректно ... "[1]. Вважаємо, що мова йде про ціннісно-пізнавальні конструкції, зазначені раніше. З огляду на широке поле їх застосовності, зазначені епістемологічні принципи, можуть бути екстрапольовані[2] в осягнення і правової матерії.

Сміємо припустити, що зазначені принципи складають методологічний каркас утвореної системи знань про правову реальність, поряд з «онтологічними» принципами, системними настройками функціонування правових системних утворень (наприклад, принципом правового плюралізму, принципом верховенства права, принципом рівності, принципом правової визначеності тощо).

Зупинимо наш розгляд на деяких основних епістемологічних принципах, які визначають образ сучасної науково-правової картини світу.

Еволюціонізм. У світлі цієї ціннісно-пізнавальної конструкції можлива екстраполяція і узагальнення закономірностей, механізмів еволюції системних утворень, досліджуваних в рамках природних наук, у правові науки, і як наслідок – вплив на розвиток деяких рис науково-правової картини світу.

Принцип еволюціонізму, спочатку сформований як родовий принцип конкретної науки (біології), набуває загальнонауковий статус, задає напрям і межі руху наукового знання і в рамках науково-правової картини світу.

Основні предметні питання (проблеми) науково-правового знання, які актуалізуються в рамках цього епістемологічного принципу, можна позначити, як форма руху матерії; пізнання передумов незворотності і безперервності процесу; рушійна сила еволюції; етапи розвитку; закономірності, притаманні процесу еволюції[3].

Принцип еволюціонізму підкріплює фундаментальну теорію права, яка лежить в основі науково-правової картини світу наступними ідейними засадами[4]:

– вроджена (обумовлена природою) здатність розвитку правових систем у бік ускладнення і вдосконалення;

– внутрішня схильність (прагнення) виконувати дії, достатні для задоволення вимог середовища (суспільства);

– спадковість ознак (властивостей) правових системних утворень (в порядку насильницької або добровільної рецепції).

Науково-правова картина світу крізь призму епістемологічного принципу еволюціонізму включає знання про «механізми еволюції», «фактори еволюції».

Так, механізм еволюції[5] правових системних утворень передбачає:

– **мінливість** у кожного типу права (правової сім'ї);

---

[1] Михайловский, В.Н., Хон, Г.Н. (1989). *Диалектика формирования современной научной картины мира*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 100.

[2] Процес екстраполяції включає в себе екстенсифікаційну та інтесифікаційну форми розвитку понять. В межах першої форми змінюється область застосування понять, тоді як в межах другої – спостерігається збагачення змісту понять в зв'язку з пізнанням в предметах нових властивостей і відносин.

[3] Константинов, А.В. (1979). *Основы эволюционной теории*. Минск: Вышэйш. школа, 5-7.

[4] У природно-правовому обрамленні ці початки представлені як три основних принципи, на яких грунтується теорія Дарвіна та Ламарка (Кейлоу, П. (1986). *Принципы эволюции*. Москва: Мир, 14).

[5] За основу взята дарвінська теорія механізму еволюції, продемонстрована в його роботі: Дарвин, Ч. (1939). *О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь*. Сочинения, т.3. Москва: Изд-во АН СССР.

– мінливість виникає випадково і **успадковується**;

– здатність до географічного поширення та ускладнення;

– **обмеженість ресурсів** (правових засобів впливу на суспільство) викликає боротьбу за існування (визначає ефективність регулятивного впливу, дієвість елементів права);

– найбільш пристосовані виживають (найбільш дієві, що відповідають потребам суспільства);

– в результаті **природного відбору** тип права стає більш адаптований до навколишнього середовища (до потреб суспільства).

Тим самим, виявляючи *основні фактори еволюції*: мінливість, спадковість і відбір.

Що стосується мінливості, то виділяють кілька її різновидів. По-перше, визначена мінливість – виникає під впливом фактора зовнішнього середовища; наслідки – зміни для групи правових систем (наприклад, вплив інтеграції, що сприяє появі таких якостей, як гармонізуюча (уніфікована) норма права, єдині стандарти у правовому регулюванні тощо). По-друге, невизначена мінливість – одинична за характером; наслідки – поява якостей у правових систем, наприклад, через специфічні географічні умови, особливості політичної системи тощо. І, по-третє, коррелятивная (співвідносна) мінливість – зміна в одному елементі системи, тягне зміни траєкторії руху (розвитку) системи в цілому. Наприклад, вплив римського права на правові системи континентального права визначив їх істотні риси, такі як абстрактний характер норм права, доктринальність, превалювання матеріальної норми права над процесуальною нормою тощо.

Питання про спадковість, як чинник еволюції права, на наш погляд, повинен підніматися в площині правонаступництва. Як вважає Н. Нєновскі, «спадкоємність у праві означає зв'язок між різними етапами (ступенями) в розвитку права як соціального явища, суть цього зв'язку полягає в збереженні певних елементів або сторін права (його сутності, змісту, форми, структури, функції тощо) при відповідних його змінах»[1]. Виділяють спадкоємність «по вертикалі» (у часі; збереження елементів при переході в нові якісні стани однієї і тієї ж національної правової системи) і «по горизонталі» (в просторі; в сприйнятті минулого правового досвіду інших (територіально) держав).

І, нарешті, відбір (переживання найбільш пристосованих) – зростання системного диференціювання, вдосконалення організації. В основі відбору лежить мінливість, неоднорідність і нерівні можливості. У біологічній транскрипції цей фактор еволюції має два різновиди: штучний і природний відбір. Штучний відбір – цілеспрямований розвиток певних якостей системи. Наприклад, політична активність держави і участь її в різних міжнародних організаціях веде до розвитку динамічних характеристик правової системи, таких галузей права, як торгове право, і навпаки, ізольованість, відокремлена поведінка держави посилює консервативні риси права, розвиток публічних галузей права, таких як конституційне, адміністративне право тощо. Природний же відбір визначається як рушійна сила еволюції!?

Самоорганізація. У світлі цієї ціннісно-пізнавальної конструкції, в когнітивний каркас науково-правової картини світу «вплетені» такі концептуальні ідеї[2]:

– образ права, знаходиться у процесі становлення, тобто постійне перебування системних правових утворень у процесі розвитку;

– діалектичне поєднання організаційних та самоорганізаційних аспектів еволюції правових явищ; наявність власних механізмів розвитку, сприяють розгортанню потенційних можливостей, закладених у правовому системному утворені;

– недоцільність нав'язування праву шляхів розвитку ззовні, необхідність врахування власних тенденцій еволюції, що відповідають як природі права, так і характеру тієї суспільної системи, на яку і здійснюється правова проекція;

– складна архітектоніка права, оскільки розвиток останнього містить інформацію про його минуле (що відповідає за спадкоємність права), про сьогодення (забезпечує необхідне функціонування системи) і про майбутнє (що дозволяє системі розвиватися за результатами запитів часу);

– проходження системними правовими утвореннями в ході еволюційного шляху детермінованих і стохастичних періодів; дію у правовій реальності, як закономірностей, так і випадковостей, роль останніх в особливі періоди розвитку (періоди біфуркації) може привести систему до несподіваного напрямку розвитку;

[1] Неновски, Н. (1977). *Преемственность в праве*. Москва: Юридическая литература, 24.

[2] Більш детально див.: Кривцова, І.С. (2008). *Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні*. Автореферат дисертації кандидата юридичних наук. 12.00.01. Одеса.

– непередбачуваність еволюції права, але при цьому обумовленість вибору «нового» шляху розвитку базовою конфігурацією альтернатив (спектр структур-атракторів), що «запрограмована» природою правового системного утворення;

– розвиток (зміна якісного стану) права тільки через нестійкий, кризовий стан; дискретність шляхів еволюції.

Не маючи на меті розгляд усіх епістемологічних принципів, які можливо екстраполювати з загальнонаукової картини світу на міждисциплінарний рівень синтезу знань, тобто у науково-правову картину світу, перейдемо до змалювання образу останньої.

Науково-правова картина світу у зрізі, на наш погляд, представлена:

– світоглядний пласт (відображення правової реальності, наприклад, правова свідомість, правова ідеологія);

– науковий пласт (синтез знань, який генерує нову інформаційну матерію, наприклад, наднаціональне право, а також знання, екстрапольовані з інших наук, наприклад, «інтегральність» у праві);

– фундаментальна теорія (принципи, ідеї, приватні теорії).

Хоча питання про зміст і структуру науково-правової картини світу до сих пір залишається відкритим, цільове її призначення – дати цілісний образ, ідеальну модель правової реальності, що допомагає побудові нових науково-правових теорій. У певному сенсі, спірно і саме існування цієї форми знання. Виникаючі тут методологічні проблеми дуже серйозні як в онтологічному, так і в гносеологічному планах. Чи має сенс виділяти особливий шар науково-правового знання, якщо очевидно, що він свідомо буде визначено від «імені» будь-якої правової науки, а отже, виступить і з програмою редукціонізму? Якщо ж така необхідність є, то яку ж функцію науково-правова картина світу буде виконувати в цілому?

Принципове значення цих питань спонукає нас обговорити деякі проблемні аспекти, пов'язані з формуванням і сучасним функціонуванням науково-правової картини світу в загальному русі наукового пізнання.

Перш за все, слід позначити проблеми теоретико-методологічного характеру:

1) відсутня конкретна правова наука, яка взяла б на себе домінуючу роль по формуванню світоглядного, науково-теоретичного і методологічного «стрижня» системи знань в рамках науково-правової картини світу;

2) немає однозначності в системі ціннісно-пізнавальних конструкцій науково-правової картини світу, що, з одного боку, ускладнює пізнання і розуміння розвитку і функціонування правової матерії, а, з іншого боку, ставить під сумнів «оригінальність» науково-правового знання із-за необхідності екстраполювати епістемологічні принципи з природно-правових наук;

3) науково-правової картині світу передує фундаментальна правова теорія, функціонування (зміна пояснювальних і передбачаючих можливостей) якої впливає на образ науково-правової картини світу, при цьому сама теорія перебуває в стадії становлення і погано простежується її зв'язок з концепцією права, тим самим надаючи науково-правовому знанню описовий характер незважаючи на досить складну організацію правових системних утворень.

Теоретико-методологічні проблеми наукового-правового пізнання на доктринальному рівні демонструють труднощі, з якими стикаються правові системні утворення у процесі функціонування. Так, труднощі на шляху становлення правових системних утворень підштовхують систему до пошуку засобів «оптимізації» своїх ресурсів для підвищення рівня ефективного правового регулювання. Тут доречно згадати правило про те, що «... за все, що система опановує, їй доводиться розраховуватися своїми внутрішніми ресурсами ...» [1]. Піднімаючи, тим самим, питання про існування механізмів еволюції права, можливості і горизонт прогнозування процесу розвитку права, а також виявлення закономірностей і ролі випадковості на шляху правового становлення.

Висновки. Щоб методологічно вірно і коректно використовувати дослідний ресурс для пошуку механізму еволюції права, інструментів підвищення ефективності правового регулювання, способів прогнозування процесу правового розвитку і врахування дії правової випадковості в перехідний період становлення правових системних утворень, необхідно, перш за все, визначити правову науку, яка візьме на себе провідну роль щодо формування «гносеологічного стрижня»

[1] Михайловский, В.Н., Светов, Ю.И. (1986). Мировоззрение и современная научная картина мира. Львов: Знание, 36-37.

науково-правової картини світу. На наш погляд, такими світоглядними і методологічними можливостями володіє порівняльно-правова наука (правова компаративістика).

Так само, слід вибудувати систему онтологічних (оригінальних, обумовлених особливостями правової матерії) і епістемологічних (ціннісно-пізнавальних конструкцій, запозичених з природно-правових наук) принципів, які складуть каркас синтезуючої системи знань про правову реальність в форматі науково-правової картини світу. Що дозволить коректно відображати правову реальність, інтенсивно і екстенсивно розвивати фундаментальну теорію права, встановити кореляцію останньої з концепцією права.

References:

1. Andrjuhina, L.M. (1985). Nauchnaja kartina mira kak predposylka i rezul'tat nauchnoj dejatel'nosti [The scientific picture of the world as a prerequisite and result of scientific activity]. *Nauchnaja kartina mira: obshhekul'turnoe i vnutrinauchnoe funkcionirovanie* [The scientific picture of the world: general cultural and intra scientific functioning]. Sverdlovsk: UrGU. [in Russian].
2. Dyshlevyj, P.S., Jacenko, L.V. (1983). Nauchnaja kartina mira i mir kul'tury [The scientific picture of the world and the world of culture]. *Nauchnaja kartina mira: logiko-gnoseologicheskij aspekt* [The scientific picture of the world: the logical-gnoseological aspect]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
3. Mihajlovskij, V.N., Hon, G.N. (1989). *Dialektika formirovanija sovremennoj nauchnoj kartiny mira* [Dialectics of the formation of a modern scientific picture of the world]. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta. [in Russian].
4. Dyshlevyj, P.I., Jacenko, L.V. (1984). *Chto takoe obshhaja kartina mira* [What is the general picture of the world]. Moscow: Znanie. [in Russian].
5. Lojfman, I.Ja. (1985). Nauchnaja kartina mira kak forma sistematizacii znanija [The scientific picture of the world as a form of systematization of knowledge]. *Nauchnaja kartina mira: obshhekul'turnoe i vnutrinauchnoe funkcionirovanie* [The scientific picture of the world: general cultural and intra scientific functioning]. Sverdlovsk: UrGU. [in Russian].
6. Bljaher, E.D., Volynskaja, L.M. (1976). *Kartina mira i mehanizmy poznanija* [The picture of the world and the mechanisms of cognition]. Dushanbe: Irfon. [in Russian].
7. Mikeshina, L.A. (1983). *Nauchnaja kartina mira kak mirovozzrencheskaja forma znanija* [The scientific picture of the world as an worldview form of knowledge]. Nauchnaja kartina mira: logiko-gnoseologicheskij aspekt [The scientific picture of the world: the logical-gnoseological aspect]. Kyi: Naukova dumka. [in Russian].
8. Konstantinov, A.V. (1979). *Osnovy jevoljucionnoj teorii* [Fundamentals of evolutionary theory]. Minsk: Vyshjejsh. shkola. [in Russian].
9. Kejlou, P. (1986). *Principy jevoljucii* [Principles of Evolution]. Moscow: Mir. [in Russian].
10. Darvin, Ch. (1939). O proishozhdenii vidov putem estestvennogo otbora ili sohranenii blagoprijatstvuemyh porod v bor'be za zhizn' [On the origin of species through natural selection or the preservation of favored breeds in the struggle for life]. [Works], *vol. 3.* Moscow: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
11. Nenovski, N. (1977). *Preemstvennost' v prave* [The succession in law]. Moscow: Juridicheskaja literature. [in Russian].
12. Kryvtsova, I.S. (2008). *Metodolohichna rol' synerhetyky u porivnyal'no-pravovomu piznanni* [Methodological role of synergy in comparative legal knowledge]. Avtoreferat dysertatsiyi kandydata yurydychnykh nauk [thesis for PhD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian]
13. Mihajlovskij, V.N., Svetov, Ju.I. (1986). *Mirovozzrenie i sovremennaja nauchnaja kartina mira* [Worldview and a modern scientific picture of the world]. Lviv: Znanie. [in Russian].

Олександр Баранов, д.ю.н., с.н.с.
Марія Дубняк
Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України

ЗМІЦНЕННЯ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ШЛЯХОМ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Oleksandr Baranov, ScD in Law, senior researcher
Mariia Dubniak
Research Institute of Informatics and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

STRENGTHENING OF THE DIRECT DEMOCRACY AT THE LOCAL LEVEL BY IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF INFORMATION INTERACTION

This article examines the legal regulation of informational interaction, which should be conducted between all the subjects at all stages of the decision-making process at the local government bodies in order to strengthen the direct democracy. The term "direct democracy" was defined. Information problems related to the public participation in the decision-making process were revealed and suggested to improve the contents of all phases of this process. As a result an investigation of a structure and elements of information legal relations revealed the problems of legislative regulation of instruments of information interaction. Theoretical justification proposed and defined the system of legal principles of information interaction in local self-government. It is substantiated that the improvement of legislation in the implementation of the proposals set out in this article, to be primarily undertaken at the level of law.

Key words: direct democracy, information interaction, local self-government, information law, specific principles of information law, information relationship, stages of the decision-making process.

Постановка проблеми. Найважливіші потреби, які стосуються повсякденного життя кожного громадянина та пов'язані із соціальним захистом, охороною здоров'я, освітою, спортом, культурним розвитком, земельними відносинами, охороною навколишнього природного середовища, як правило, відносяться до компетенції органів місцевого самоврядування (далі ОМС).

Європейська хартія місцевого самоврядування, яка була ратифікована та набрала чинності для України 01.01.1998[1], проголошує, що участь громадян в управлінні місцевими справами є одним із демократичних принципів. Така участь не повинна вичерпуватись після реалізації громадянином виборчого права шляхом обрання представницького органу . Рішення, які приймає ОМС, не завжди стосуються актуальних потреб громади, а результат виконання рішень інколи не відповідає очікуванням населення. В умовах децентралізації, яка відбувається в Україні, кількість рішень на місцевому рівні значно збільшиться.

Вважається, що одним із дієвих способів участі громадян в управлінні місцевими справами, є безпосереднє прийняття рішень саме громадою – тобто на засадах прямої демократії, яка саме

[1] Європейська хартія місцевого самоврядування (прийнята 15.10.1985, набрала чинності для України 01,01.1998). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_036> (2015, квітень, 03)

на місцевому рівні є найбільш ефективною[1]. Це пояснюється тим, що саме в межах громади з'являється можливість організувати інформаційну взаємодію між всіма зацікавленими суб'єктами, ефективність якої залежить від якості правового регулювання нормами інформаційного права.

Таким чином, дослідження проблеми вдосконалення правового регулювання інформаційної взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування в контексті забезпечення механізмів прямої демократії є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню залучення громадськості до процесів прийняття рішення, розвитку місцевого самоврядування та демократії участі присвячено роботи О. Батанова, О. Бойко, А. Кожиної, В. Кравченко, А. Крупник, М. Лациби, О. Орловського, О. Родіонова, В. Рубцова, А. Ткачука, Т. Євтухова. Проблематикою удосконаленням правового регулювання інформаційних відносин займались вчені І. Арістова, О. Баранов, К. Бєляков, В. Брижко, В. Пилипчук, Н. Савінова, О. Селезньова, І. Сопілко, В. Цимбалюк, В. Фурашев, М. Швець та інші. Однак, не приділялось уваги питанням забезпечення прямої демократії шляхом вдосконалення правового регулювання інформаційної взаємодії на всіх етапах процесу прийняття рішення з метою зміцнення прямої демократії на місцевому рівні, що обумовлює завдання цього дослідження.

Мета статті. Виявити напрямки удосконалення законодавства в частині правового регулювання інформаційної взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування в процесі прийняття рішення на основі механізмів прямої демократії.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблеми безпосередньої демократії з позицій конституціоналізму, Ю. Каплан дійшов висновку, що найпоширенішими формами прямої демократії, окрім виборів, є референдуми різних рівнів та законодавча ініціатива.Інші форми політичної участі, такі як: мітинги, демонстрації та страйки не дають можливість громадянам здійснювати вплив на процес прийняття рішень[2]. Інші дослідники – В. Паращич та М. Шаповаленко до форм прямої демократії віднесли такі як: референдум, подання петицій, народну законотворчу ініціативу, народне вето, накази виборців, дострокове відкликання з виборних посад, загальні збори, комітети громадян, консультативне опитування, які є найбільш ефективними саме на місцевому рівні[2].

Сучасна правова наука оперує декількома поняттями «демократії». Вважається, що характерною рисою демократії є демократичний спосіб прийняття рішень, який забезпечується за умови участі населення на всіх його етапах, та нормативне закріплення інструментів, процедур та алгоритмів, за якими діють всі органи влади та населення. Тому в рамках даного дослідження будемо використовувати наступне визначення: демократія- це організація життєдіяльності суспільства (окремої соціальної групи), що базується на методі колективного прийняття рішень, який передбачає рівне право всіх членів суспільства на участь і рівний ступінь впливу на всіх етапах процесу прийняття рішення і його виконання за умови створення рівних можливостей для обміну думками, доступу до всієї необхідної інформації, участі в оцінці та відборі альтернативних варіантів рішень і в остаточному голосуванні[3]. Як вважає Ю.Г. Кальниш, пряма демократія можлива тільки там, де громадяни можуть вільно контактувати один з одним в режимі реального часу[4].

Основною характеристикою прямої демократії, Н.В. Неліна вважає можливість безпосереднього волевиявлення народу, яке містить в собі волю самого народу, відображає його інтереси. Для того, щоб визнати наявність прямої демократії в державі, необхідна реальна участь абсолютної більшості суб'єктів, що становлять народ, у формуванні і вираженні цієї волі[5]. Досліджуючи безпосередню участь громадян у місцевому самоврядуванні, С.А. Пінчук наголошує, що за допомогою форм безпосередньої демократії, таких як : громадські слухання, місцеві

[1] Паращич, В., Шаповаленко, М. (2008). Порівняльний аналіз запровадження систем безпосередньої демократії в світі. *Портал органів виконавчої влади України*. <http://old.niss.gov.ua/monitor/juli08/09.htm>

[2] Каплан, Ю. (2008). Проблеми та перспективи реалізації конституційних засад прямої демократії в Україні на загальнодержавному рівні. *Портал органів виконавчої влади України*. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/5.htm>

[3] Баранов, О.А. (2017). Правові проблеми «електронної демократії». *Інформація іправо, 1 (20),* 30.

[4] Кальниш, Ю.Г. (2008). Пряма демократія в Україні: історичні традицій та перспективи розвитку. Стратегічні *пріоритети, 4 (9),* 7. <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/2.pdf>

[5] Неліна, Н.В. (2014). Механізм реалізації конституційної правосуб'єктності Українського народу: теоретичний аспект. *Держава і право. Випуск 66, Юридичні і політичні науки*, 86.

ініціативи, загальні збори громадян, здійснюють вплив на прийняття рішень органами місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію інтересів територіальної громади[1].

Отже, можна дійти узагальненого висновку, що сутність прямої демократії полягає в забезпеченні безпосередньої участі кожного члена громади у всіх етапах процесу прийняття та виконання рішень, що відбувається у демократичний спосіб.

Таким чином, запропонуємо наступне визначення: пряма демократія – це демократія, за якою всі зацікавлені особи мають можливість безпосередньо брати участь в процесі прийняття та виконання рішень.

Підкреслимо, що органам влади у демократичному суспільстві відведена роль менеджера з організації всіх етапів процесу прийняття рішення. Чинний Закон України "Про місцеве самоврядування" не містить детального визначення переліку етапів процесу прийняття рішення, що не сприяє ефективності участі громадськості в цьому процесі.

Аналізуючи законодавство щодо місцевого самоврядування, зокрема, регламенти місцевих рад, можемо дійти висновку, що в ньому визначаються такі етапи процесу прийняття рішення: розробка проекту рішення та його оприлюднення, розгляд на сесії (доопрацювання у разі потреби), прийняття та оприлюднення рішення, виконання.

Як правило, на всіх етапах процесу прийняття рішення приймають участь лише посадові особи органу місцевого самоврядування. Участь громадськості практично відбувається на етапі обговорення проекту рішення, який оприлюднюється не пізніше як за 20 робочих днів до дати їх розгляду з метою прийняття[2]. Але навіть таке оприлюднення не сприяє в повній мірі реалізації права на участь – адже, у разі подання громадянами зауважень і пропозицій до проекту, не гарантує їх врахування в остаточному тексті, оскільки, такого обов'язку не передбачено для посадових осіб ОМС. Наступним прикладом недосконалості процедури участі громадян в прийнятті рішення є етап контролю, в процесі якого посадові особи також не мають обов'язку враховувати пропозиції громади.

Таким чином, механізми, процедури, перелік та зміст етапів процесу прийняття рішення потребують суттєвого удосконалення з метою створення умов для забезпечення прямої демократії на місцевому рівні.

Відповідно до чинного законодавства, правова модель формування проекту рішення не передбачає можливості для громадянина здійснити аналіз та оцінку інших альтернативних варіантів вирішення проблеми. Правова регламентація доступу до інформації за запитом є недосконалою, тому що не забезпечує отримання повних та системних відомостей щодо можливих варіантів рішення, які пропонуються ОМС.

Отже, для реалізацій механізмів прямої демократії, є необхідним етап збору, аналізу та рейтингування альтернативних проектів рішень, з встановленням обов'язку органу влади забезпечити оприлюднення альтернативних проектів та надання можливості громадянам оцінювати і коментувати їх, а також враховувати ці оцінки при складанні остаточного проекту рішення так, щоб забезпечувалось відстеження врахованих пропозицій і мотиви відхилення інших.

Навіть, якщо прийняте рішення відповідає інтересам громади, то існує ризик відхилення від запланованого результату. Тому необхідно забезпечити порядок надання та зміст інформації про виконання плану реалізації рішення. Оприлюднення такої інформації є необхідною умовою для здійснення дієвого громадського контролю та можливості надання пропозицій членами громади щодо оперативного коригування цього плану, що створить додаткові важелі для точного і неухильного задоволення потреб та інтересів громадян.

На основі аналізу міжнародних документів[3], національного законодавства та враховуючи вищенаведене, вважаємо, що процес прийняття рішення на місцевому рівні має складатись з таких етапів: визначення проблемного питання; внесення пропозиції на розгляд; збір альтернативних проектів вирішення проблеми; аналіз альтернативних проектів вирішення проблеми та їх рейтингування; розробка проекту рішення (декілька альтернативних варіантів); прийняття рішення;

---

[1] Пінчук, С.А. (2012). *Безпосередня участь громадян у місцевому самоврядуванні: вітчизняна практика і перспективи:* монографія. Острог: ІГСУ, Національний університет Острозька академія, 37.

[2] *Закон про доступ до публічної інформації,* ст. 15 (2011) (Верховра Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

[3] Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (прийнято 01жовтня 2009 конференцією неурядових організації Ради Європи). <https://rm.coe.int/16802eeddb>.

оприлюднення прийнятого рішення; виконання рішення; контроль за виконанням; коригування (за необхідності) плану виконання на будь-якому проміжному етапі.

Зауважимо, що прийняття рішення базується на процесах обміну інформацією між всіма суб'єктами на кожному його етапі. Таким чином, якість реалізації механізмів прямої демократії безпосередньо залежить від якості обміну інформацією, яка обумовлюється застосуванням певних інструментів інформаційної взаємодії.

Можливість громадянина безпосередньо приймати участь в управлінні місцевими справами реалізується за допомогою відповідних інструментів інформаційної взаємодії таких як: загальні збори, місцева ініціатива, громадські слухання, участь у підготовчих і робочих групах з залученням представників громадськості, вчених і спеціалістів тощо.

Однак, правове регулювання застосування цих інструментів на рівні закону має бланкетний характер і тому деталізується в підзаконних нормативних актах (статутах територіальних громад, положеннях, регламентах рад тощо).

Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України, аналізуючи статути деяких територіальних громад, звертає увагу на проблеми, які обумовлені відсутністю, нівелюванням, недостатністю чи некоректністю правового регулювання певних інструментів інформаційної взаємодії.

Так, відсутність правового регулювання проявляється у тому, що статути не набули чинності, а інколи, стаття статуту є повною копією статті Закону. Відсутні процедури ініціювання деяких інструментів (громадських слухань, загальних зборів) членами територіальної громади, або кількість ініціаторів невиправдано завищена, у порівнянні із загальною кількістю членів територіальної громади, завищена кількість підписів, яку необхідно зібрати для подання інформації до ОМС. Нівелювання інструменту проявляється у тому, що правове регулювання зводиться до процедур звітування посадових осіб органу місцевого самоврядування, а не до ініціювання та участі громадськості. Некоректність проявляється у тому, що поряд із Статутами територіальних громад існують Положення (про порядок подання місцевої ініціативи, про порядок скликання громадських слухань, про порядок проведення загальних зборів) затверджені окремими рішеннями рад. Таке регулювання суперечить вимогам Закону, оскільки має здійснюватись у Статутах територіальних громад, а не в інших документах (положеннях, рішеннях ради, розпорядженнях голови та інших). Правове регулювання передбачене у таких Положеннях, містить невиправдано складні формальні процедури, суперечить вимогам Статуту та обмежує права територіальної громади[1].

Загалом, регламентація механізмів громадської участі, що врегульована Статутами територіальних громад, як правило, направлена не на користь громади й громадянина, а на користь чиновника органу місцевого самоврядування. Відповідно, це унеможливлює реалізацію прав громадян на участь у вирішенні питань місцевого значення, налагодження діалогу між членами територіальної громади та органами місцевого самоврядування[2].

До інструментів інформаційної взаємодії можна віднести індивідуальні або колективні звернення представників територіальної громади відповідно до Закону України "Про звернення громадян", консультативно-дорадчі органи, громадську експертизу, консультації з громадськістю.

Загалом інструменти інформаційної взаємодії призначені для підвищення ефективності обороту інформації в місцевому самоврядуванні в процесі прийняття рішення. Для прикладу, громадські слухання, як інструмент інформаційної взаємодії вважається найбільш ефективними на етапі визначення проблемного питання, збору та рейтингування альтернативних проектів. На етапі розробки проекту рішення більш ефективним інструментом для участі могли б бути консультації з громадськістю. Місцева ініціатива ефективна на етапі внесення пропозиції щодо проблемних питань на розгляд ради. Проведення громадських експертиз може бути ефективними на етапі контролю та коригування плану виконання, а також оцінки діяльності органу в цілому.

Громадські ради, як консультативно-дорадчі органи, створюються для сприяння громадянам участі в управлінні, здійснення громадського контролю, сприянню врахуванню громадської думки, та можуть консолідувати інтереси територіальної громади, що є важливим для всіх етапів процесу прийняття рішення.

---

[1] Правове регулювання громадських слухань (2013). *Офіційний сайт координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України.* <http://civil-rada.in.ua/?p=2081>.

[2] Загальний огляд тану місцевої демократії в Україні (2013). *Офіційний сайт координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України.* <http://civil-rada.in.ua/?p=2083>.

Однак, правове регулювання зазначених інструментів здійснюється на рівні постанов Кабінету Міністрів України № 976 та № 996, що для місцевого самоврядування мають лише рекомендаційний характер, а тому не набули повсюдного застосування на місцевому рівні[1],[2].

Проведений аналіз та виявлені проблеми правового регулювання інструментів інформаційної взаємодії для забезпечення прямої демократії свідчить про те, що правове регулювання зосереджене на встановленні лише адміністративних процедур. Однак, процес прямої демократії насамперед забезпечується комунікацією, тобто обміном інформацією між всіма суб'єктами місцевого самоврядування за допомогою певних інструментів інформаційної взаємодії. А отже, для удосконалення правового регулювання таких інструментів необхідно виявити причини, які ускладнюють процес комунікації.

Тобто, при дослідженні механізмів здійснення прямої демократії необхідно, в першу чергу, розглянути проблеми правового регулювання інформаційної взаємодії між всіма суб'єктами, які приймають участь у демократичному процесі, на всіх його етапах (стадіях).

Будемо вважати, що інформаційна взаємодія у місцевому самоврядуванні розуміється як спільні, цілеспрямовані та взаємозалежні дії суб'єктів щодо обороту інформації, та які спрямовані на забезпечення участі громадян у процесі прийняття рішення органом місцевого самоврядування.

З метою системного виявлення проблем правового регулювання інформаційних відносин під час обороту інформації необхідно дослідити інформаційні правовідносини, що забезпечить методологічну основу для вдосконалення законодавства з метою створення правових умов для ефективної інформаційної взаємодії.

Більшістю наукової спільноти вважається, що складовими структури інформаційних правовідносин є: суб'єкти, які вступають в інформаційні відносини при здійсненні інформаційних процесів; об'єкти, у зв'язку із якими суб'єкти вступають у інформаційні правовідносини; зміст: права, обов'язки і можлива відповідальність суб'єктів, які мають місце під час здійснення інформаційних правовідносин. Спираючись на результати наукового дослідження[3] надамо детальну характеристику всіх складових інформаційних правовідносин у місцевому самоврядуванні.

Суб'єкти, які вступають в інформаційні відносини зі сторони територіальної громади, є: члени територіальної громади, ініціативна група, представники ініціативної групи, уповноважений представник ініціативної групи, органи самоорганізації населення, громадські організації, неурядові організації, підприємства, установи, організації всіх форм власності.

Суб'єкти, які вступають в інформаційні відносини зі сторони органу місцевої влади: секретар ради, постійна комісія ради, голова постійної комісії, підготовчі групи, староста, депутат ради, голова ради, виконавчі органи ради, які наділені владними повноваженнями.

Об'єктами правовідносин у місцевому самоврядуванні є інформаційні продукти та нематеріальні блага, що є результатом інформаційної діяльності та поведінки суб'єктів, які діють в рамках своїх юридичних прав і обов'язків та несуть юридичну відповідальність.

До таких об'єктів може бути віднесено: матеріальний об'єкт – це інформаційні продукти, які створюються суб'єктами місцевого самоврядування (членами територіальної громади та посадовими особами органу місцевого самоврядування), та пов'язані із реалізацією певного права (подання письмової заяви, пропозиції, скарги, місцевої ініціативи, е-петиції, пропозиції громадських слухань тощо) чи здійсненню повноважень (складання проекту нормативного акту, надання відповіді на запит тощо); нематеріальний об'єкт – право на подання заяви, право на розгляд чи відхилення пропозиції; поведінка – тобто, дії суб'єктів місцевого самоврядування пов'язані із збором підписів, поданням заяви, дії щодо організації роботи комісії та інші.

Змістом інформаційних правовідносин виступають права, обов'язки та відповідальність кожного суб'єкта під час реалізації інформаційних інструментів як засобів реалізації інформаційної взаємодії.

---

[1] *Постанова про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики 2010* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 996-2010-%D0%BF>.

[2] *Постанова про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ 976-2008-%D0%BF>.

[3] Дубняк, М.В. (2016). Теоретико-методологічні положення реалізації інформаційних правовідносин в місцевому самоврядуванні. *Науковий вісник Херсонського державного університету, Випуск 5, Том 2,* 44-45. <http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo05/part_2/12.pdf>

В процесі дослідження нормативних актів – регламентів рад, статутів територіальних громад, положень про постійні комісії ради, не було виявлено норм, які встановлюють відповідальність за порушення інформаційних прав членів територіальної громади. Наприклад, проаналізуємо обсяг інформаційних прав, обов'язків та відповідальності посадових осіб органу місцевого самоврядування на прикладі інструменту "громадські слухання".

Громадські слухання – це зустріч територіальної громади з депутатами та посадовими особами ОМС, під час яких громада може заслуховувати їх, може порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду ОМС[1]. Але відповідна стаття Закону містить бланкетну норму про те, що порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Для прикладу, проаналізуємо статут територіальної громади м. Кривий Ріг. Ініціатор проведення громадських слухань сповіщає про дату, час, місце проведення через засоби масової інформації не пізніше семи днів до їх проведення. Виконавчі комітети рад розглядають письмові звернення організаторів про проведення громадських слухань, та приймають рішення щодо обґрунтованості звернень і доцільності проведення громадських слухань, про що повідомляють заявників. У цих рішеннях мають бути зазначені відомості про місце і час їх проведення, питання, що пропонуються до обговорення, склад посадових осіб, які будуть брати участь у громадських слуханнях[2].

Вказана стаття містить протиріччя, яке проявляється у тому, що норма чітко не регламентує порядок організації слухань, неоднозначною є процедура яка відбувається спочатку – оголошення через ЗМІ, чи рішення виконавчих комітетів про доцільність проведення громадських слухань.

У першому випадку забезпечується незалежний та демократичний підхід, який унеможливлює порушення інформаційних прав з боку органів влади, в другому випадку завдяки наявній дискреції створюються передумови для відмови у розгляді пропозиції за результатом громадських слухань – з підстав, наприклад, що не було отримано рішення про доцільність від виконавчого комітету ради.

Інформаційним продуктом (результатом проведення громадських слухань) є протокол, який підписує головуючий та секретар, який зберігається в організатора, та в якому може бути висловлено пропозицію, яка є обов'язковою до розгляду радою.

Звернемо увагу, що законодавство не визначає форм та порядку розгляду пропозиції радою, не визначено і способу інформування про результати такого розгляду радою, прийнятті рішення або вжиті заходи. Все це складає зміст дискреції органу місцевої влади. Навіть якщо розгляд відбувається за приписами ЗУ "Про звернення громадян", такий механізм не можна вважати ефективним інструментом участі громадян в управлінні місцевими справами, адже не створює для органу влади обов'язкових до виконання приписів.

У підсумку маємо відсутність правової регламентації порядку, процедури та строків розгляду пропозицій, відсутність обов'язку про інформування за результатами такого розгляду, тому за такого правового регулювання інструмент громадських слухань має декларативний характер, що не забезпечує ефективну інформаційну взаємодію.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів на методологічних засадах теорії інформаційних правовідносин дозволяє виявити недосконалість кореспондування прав та обов'язків суб'єктів місцевого самоврядування, а також відсутність відповідальності посадових осіб ОМС за невиконання певних своїх обов'язків. Інформаційні відносини, які виникають в процесі застосування будь-якого з інструментів інформаційної взаємодії, зазвичай мають свої особливості, які впливають на зміст їх правового регулювання, відповідно до кожного етапу процесу прийняття рішень.

Отже теорія інформаційних правовідносин має прикладне значення при аналізі будь-якого інструменту інформаційної взаємодії, оскільки забезпечує виявлення "білих плям", колізій, суперечностей та прогалин у правовому регулюванні конкретних інформаційних відносин та обороту інформації загалом в місцевому самоврядуванні.

Вище викладено методологічну базу для напрацювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання інформаційної взаємодії в місцевому самоврядуванні. Для забезпечення єдиного і системного підходу щодо удосконалення законодавства відповідно до положень загальної теорії права бажано використовувати принципи права. Деякі класичні принципи інформаційного

[1] Закон про місцеве самоврядування України ст.13 (1997) (Верховра Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (2017, травень, 07).

[2] Статут територіальної громади м. Кривий Ріг (2010). *Офіційний сайт виконкому Криворізької міської ради.* <http://kr.gov.ua/statut_teritorialnoi_gromadi_m.krivogo_rogu>.

права такі як: пріоритет повідомлень, недопущення цензури, віддзеркалення інтересів всіх верств населення[1], повноти опрацювання та оперативності надання інформації, вилучення «відчуженої» інформації в її власника, наявності організаційної форми інформації, екземплярності інформації[2] не в повній мірі відображають специфіку правового регулювання інформаційної взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування для забезпечення механізмів прямої демократії.

Існує наукова класифікація принципів інформаційного права шляхом їх поділу на загально-правові, міжгалузеві та специфічні. Саме специфічні принципи інформаційного права призначені для врахування закономірностей та особливостей розвитку будь-якої предметної сфери, в якій відбувається правове регулювання інформаційних відносин. Для сфери місцевого самоврядування – це специфічні правові принципи інформаційної взаємодії в місцевому самоврядуванні.

Оскільки дослідження змісту специфічних принципів інформаційного права у місцевому самоврядуванні має міждисциплінарний характер, то доцільно їх сформулювати з урахуванням класичних принципів місцевого самоврядування та функціональних критеріїв діяльності ОМС. До функціональних критеріїв можна віднести:

1. підвищення якості життя громадян відповідно до стандартів, які демонструють більшість демократичних країн;

2. максимальне залучення громадян до процесу прийняття рішень;

3. підвищення довіри населення до діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема до їх виконавчих органів.

Наприклад, щоб забезпечити класичний принцип місцевого самоврядування – "підзвітності діяльності органів місцевої влади перед територіальною громадою" формулюємо специфічний правовий принцип інформаційної взаємодії в місцевому самоврядуванні. – забезпечення поширення повної та достовірної інформації про діяльність ОМС, який відповідає першому функціональному критерію.

Загалом запропонований підхід надає можливість сформувати теоретично- методологічну базу для визначення специфічних принципів інформаційної взаємодії в місцевому самоврядуванні, які гармонійно співвідносяться з відповідними принципами місцевого самоврядування та функціональними критеріями діяльності ОМС.

В дослідженні на базі вищезазначеного підходу запропоновано близько семи специфічних правових принципів інформаційної взаємодії у місцевому самоврядуванні, імплементація яких сприятиме удосконаленню інформаційних відносин в місцевому самоврядуванні3. Конституція України закріплює, що місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо (пряма демократія), так і через представницькі органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи4. Закон, який розвиває конституційні положення шляхом визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, засад організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, є Закон України "Про місцеве самоврядування"15 (далі Закон). Між іншим, норми Закону, які регулюють форми прямої демократії, мають бланкетний характер, з огляду, та те, що особливості правового регулювання можуть встановлюватись в статутах територіальних громад.

На думку О. Батанова, статути територіальних громад – це основний пріоритетний нормативно-правовий акт територіальної громади, своєрідна "комунальна конституція" на території функціювання відповідної громади. Статути, відтворюючи норми законів та адаптуючи їх до місцевих умов, подають ці норми в упорядкованому вигляді, полегшуючи роботу муніципальних структур, та формуючи у населення більш чітке уявлення про сенс та характер місцевого самоврядування[5].

---

[1] Кудрявцева, С.П., Колос, В.В. (2005). Міжнародна інформація. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, Видавничий Дім «Слово», 325.

[2] Коваленко, Л.П., (2012). Принципи інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування, 23,* 191-193. <http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2020/1/Kovalenko_185.pdf.>

[3] Дубняк, М.В. (2016). Формування системи специфічних правових принципів інформаційної взаємодії в місцевому самоврядуванні. *Інформація і право, 3/18*.

[4] Конституція України ст. 140 (1996) (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

[5] Батанов, О. (2004). Питання розробки та прийняття статуту територіальної громади. *Юридичний журнал Юстиніан, 3,* <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1066>.

В Законі України "Про місцеве самоврядування" визначається перелік правових актів, якими мають керуватися у своїй діяльності органи місцевого самоврядування (Конституція і закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України). Статут територіальної громади не згадується. Отже, будь-яка деталізація етапів процесу прийняття рішення, регламентація особливостей застосування інструментів інформаційної взаємодії в статутах територіальних громад, повинна мати обов'язковий характер для посадових осіб ОМС, оскільки, відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Таким чином, вдосконалення законодавства з метою впровадження механізмів прямої демократії в частині забезпечення ефективної інформаційної взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування в процесі прийняття рішення мають визначатись саме у Законі. Правова деталізація та адаптація організаційних та процедурних особливостей може відбуватись на рівні регламентів рад та статутів територіальних громад.

Висновки:

1. Зміцнення прямої демократії створює сприятливі умови для безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, що буде забезпечувати прийняття рішень в інтересах громади, та сприятиме підвищенню якості життя.
2. Основним напрямком зміцнення прямої демократії визнається підвищення ефективності інформаційної взаємодії, яка має відбуватись між всіма суб'єктами на всіх етапах процесу прийняття рішення у місцевому самоврядуванні.
3. Уточнення переліку та змісту етапів процесу прийняття рішення та доповнення переліку інформаційних інструментів взаємодії, які мають бути використані у місцевому самоврядуванні, створює підґрунтя для проведення системного аналізу правових проблем забезпечення ефективної інформаційної взаємодії.
4. Запропонований теоретико-методологічний підхід до аналізу нормативно-правових актів у місцевому самоврядуванні на предмет їх відповідності положенням теорії інформаційних правовідносин видається ефективним, і таким, що доцільно використовувати під час правового дослідження будь-яких інструментів інформаційної взаємодії.
5. При удосконаленні законодавства бажано спиратись на розроблену систему специфічних правових принципів інформаційної взаємодії, які органічно корелюють з принципами функціонування ОМС, та функціональними критеріями діяльності у місцевому самоврядуванні, що дозволяє з єдиних правових позицій вдосконалити законодавство для забезпечення ефективної інформаційної взаємодії суб'єктів системи місцевого самоврядування.
6. Забезпечення обов'язковості виконання правових приписів, спрямованих на зміцнення прямої демократії посадовими особами ОМС можливе, якщо вдосконалення законодавства здійснювати на базі відповідних специфічних правових принципах інформаційної взаємодії, в першу чергу на рівні закону.
7. В сучасних умовах зміцнення прямої демократії, навіть при реалізації пропозицій, викладених в цій роботі, буде більш ефективним за умови застосування інформаційно-комунікаційних технологій, що потребує окремого дослідження.

References:

1. Yevropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya (pryynyata 15.10.1985, nabrala chynnosti dlya Ukrayiny 01,01.1998) [The European Charter of local self-government (issue 15.10.1985, entered into force for Ukraine 01.01.1998)]]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/994_036> (2015, kviten', 03)
2. Parashchych, V., Shapovalenko, M. (2008). Porivnyalnyy analiz zaprovadzhennya system bezposerednoyi demokratiyi v sviti [Comparative analysis of the introduction of the system of direct democracy in the world]. *Portal orhaniv vykonavchoyi vlady Ukrayiny* [Portal of executive power bodies of Ukraine]. <http://old.niss.gov.ua/monitor/juli08/ 09.htm> [in Ukrainian]
3. Kaplan, Yu. (2008). Problemy ta perspektyvy realizatsiyi konstytutsiynykh zasad pryamoyi demokratiyi v Ukrayini na zahalnoderzhavnomu rivni [Problems and prospects of implementation of constitutional principles of direct democracy in Ukraine at the national level]. *Portal orhaniv vykonavchoyi vlady Ukrayiny* [Portal of executive power bodies of Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/5.htm> [in Ukrainian].
4. Baranov, O. (2017). Pravovi problemy «elektronnoyi demokratiyi» [Legal problems of "electronic democracy"]. *Informatsiya i pravo* [Information and Law], *no. 1 (20),* 30. [in Ukrainian]

5. Kalnysh, Yu. (2008). Pryama demokratiya v Ukrayini: istorychni tradytsiy ta perspektyvy rozvytku [Direct democracy in Ukraine: historical traditions and perspectives of development]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], *no. 4 (9),* 7. http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/2.pdf [in Ukrainian].
6. Nelina, N. (2014). Mekhanizm realizatsiyi konstytutsiynoyi pravosubyektnosti Ukrayinskoho narodu: teoretychnyy aspect [The mechanism of the implementation of constitutional legal personality of Ukrainian people: theoretical aspect]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky* [State and law. Legal and Political Sciences], 66, 86. [in Ukrainian].
7. Pinchuk, S. (2012). *Bezposerednya uchast hromadyan u mistsevomu samovryaduvanni: vitchyznyana praktyka i perspektyvy:* monohrafiya [The direct participation of citizens in local self-government: domestic practice and perspectives: Monograph]. Ostroh, IHSU, Natsional'nyy universytet Ostroz'ka akademiya, 37. [in Ukrainian]
8. *Zakon pro dostup do publichnoyi informatsiyi 2011* [The law on the access to the public information 2011] (Verkhovra Rada Ukrayiny) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (2015, traven', 01)
9. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryynyattya rishen (pryynyato 1 zhovtnya 2009 konferentsiyeyu neuryadovykh orhanizatsiyi Rady Yevropy) [The Code of best practices of civilians participation in the process of decision making (adopted on October, 1, 2009 by the Conference of NGOs of Council of Europe]. <https://rm.coe.int/16802e eddb>.
10. Pravove rehulyuvannya hromadskykh slukhan (2013) [Legal regulation of public hearings]. *Ofitsiynyy sayt koordynatsiynoyi rady z pytan rozvytku hromadyanskoho suspilstva pry Prezydenti Ukrayiny* [Official website of the Coordination Council for Development of Civil Society under the President of Ukraine]. <http://civil-rada.in.ua/?p=2081> (2013, zhovten, 21) [in Ukrainian]
11. Zahalnyy ohlyad stanu mistsevoyi demokratiyi v Ukrayini (2013) [General overview of the condition of local democracy in Ukraine(2013)] *Ofitsiynyy sayt koordynatsiynoyi rady z pytan' rozvytku hromadyans'koho suspil'stva pry Prezydenti Ukrayiny* [Official website of the Coordination Council for Development of Civil Society under the President of Ukraine]. <http://civil-rada.in.ua/?p=2083 > (2013, zhovten, 28) [in Ukrainian]
12. *Postanova pro zabezpechennya uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky 2010* [The Resolution on ensuring the participation of public in the formation and implementation of state policy 2010] (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/ 996-2010-%D0%BF> (2015, traven, 29)
13. *Postanova pro zatverdzhennya poryadku spryyannya provedennyu hromadskoyi ekspertyzy diyalnosti orhaniv vykonavchoyi vlady 2008* [The Resolution on the approval of the procedure on assistance of realization of civil expertise of the activity of executive power bodies] (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ 976-2008-%D0%BF> (2015, traven,12)
14. Dubnyak, M. (2016). Teoretyko-metodolohichni polozhennya realizatsiyi informatsiynykh pravovidnosyn v mistsevomu samovryaduvanni [Theoretical and methodological provisions of realization of information legal relationships in local self-government]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], *no. 5,* 44-45, http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo05/part_2/12.pdf [in Ukrainian]
15. *Zakon pro mistseve samovryaduvannya Ukrayiny 1997* [The Law on local self-government of Ukraine 1997] (Verkhovra Rada Ukrayiny) [The Verkhovna of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (2017, traven', 07)
16. Statut terytorialnoyi hromady m. Kryvyy Rih [The statute of the local community of Kryvyi Rih] (2010). *Ofitsiynyy sayt vykonkomu Kryvorizkoyi mis'koyi rady* [The official site of the executive committee of Kryvyi Rih City Council]. <http://kr.gov.ua/statut_teritorialnoi_gromadi_m.krivogo_rogu>. (2016, serpen, 18)
17. Kudryavtseva, S., Kolos, V. (2005). *Mizhnarodna informatsiya*. Navchalnyy posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchalykh zakladiv [International information. A manual for university students]. Kyiv, Slovo, 325. [in Ukrainian]
18. Kovalenko, L. (2012). Pryntsypy informatsiynoho prava [Principles of Information Law]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya* [State building and local self-government], *no. 23,* 191 -193. http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2020/1/Kovalenko_185.pdf. [in Ukrainian]
19. Dubnyak, M. (2016). Formuvannya systemy spetsyfichnykh pravovykh pryntsypiv informatsiynoyi vzayemodiyi v mistsevomu samovryaduvanni [Creating of a system of specific legal principles of information interaction in local self-government]. *Informatsiya i pravo* [Information and Law], *no. 3/18*. [in Ukrainian]
20. *Konstytutsiya Ukrayiny 1996* [The Constitution of Ukraine 1996] (Verkhovna rada Ukrayiny) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2016, veresen, 30)
21. Batanov, O. (2004). Pytannya rozrobky ta pryynyattya statutu terytorialnoyi hromady [The issues on the development and adoption of the statute of local community]. *Yurydychnyy zhurnal Yustynian* [Justinian Law Journal], *no*. 3. <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1066> [in Ukrainian]

Володимир Решота, к. н. держ. упр
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

АКТИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У СУДОВОМУ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Volodymyr Reshota, PhD in Public Administration
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ACTS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE AS SOURCES OF ADMINISTRATIVE LAW IN JUDICIAL ENFORCEMENT

The purpose of the article is to examine legal nature of acts of the President of Ukraine. The paper raises the question on different kinds of presidential acts and their specific features. It is argued that the President of Ukraine issues decrees and directives mandatory for the execution on the territory of Ukraine. Some examples of acts of Ukraine's President as sources of administrative law are provided. It is emphasized that President's decrees contain legal norms and thus are regarded as sources of administrative law of Ukraine. On the other hand Presidential directives regulate organizational and staff issues. The article also provides some examples of judicial enforcement of acts of the President of Ukraine by courts and describes some problems which arise before courts during resolution of different administrative cases and cases on administrative infraction.

Key words: act of the President of Ukraine, source of administrative law, judicial enforcement, administrative case.

Серед джерел адміністративного права особливе місце займають акти глави держави – Президента України, який за конституційно-правовим статусом, визначеним у Конституції України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102). Особливий характер повноважень Президента особливо у сфері взаємодії з виконавчою владою залежить від форми державного правління України, що випливає з положень Конституції. Україна декілька разів змінювала форму державного правління аж до відновлення парламентсько-президентської республіки у 2014 році. Від цього залежав зміст та обсяг повноважень Президента України у тому числі й у сфері взаємодії з виконавчою гілкою державної влади та повноважень щодо формування уряду зокрема.

Президент України згідно з ч. 3 ст. 106 Конституції України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Саме за допомогою цих актів Президент України реалізує свої повноваження, закріплені у Конституції.

Дискусійним, на нашу думку, є визначення актів Президента України Н. О. Рибалкою, під якими вона розуміє "підзаконні, обов'язкові до виконання на території держави адміністративно-правові норми, які є проміжними між законами, постановами і розпорядженнями уряду, за юридичною силою щодо законів вони є вторинними, а за умов відсутності законів можуть мати значення первинних нормативних документів"[1]. При цьому варто зауважити, що не всі акти Президента України будуть містити правові норми, наприклад, розпорядження організаційного характеру будуть мати характер індивідуальних адміністративних актів (актів індивідуальної дії), а відтак загальнообов'язковими не будуть. Крім того, первинність актів Президента України за відсутності законодавчого регулювання є також дещо умовною, адже у будь-якому випадку Президент України видає укази і розпорядження на виконання Конституції і законів України, тому він не може вийти за межі своїх повноважень і прийняти неконституційні чи незаконні акти, які

[1] Рибалка, Н.О. (2009). *Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 11.

можуть бути скасованими Конституційним Судом України з приводу їх неконституційності або Вищим адміністративним судом України з приводу їх незаконності.

Усі акти Президента України як джерела адміністративного права можна класифікувати за декількома критеріями:

І. За юридичною формою виразу всі акти Президента розподіляються на: укази та розпорядження. Поділ актів Президента України на укази і розпорядження має важливе значення, адже джерелами адміністративного права України є насамперед укази Президента, так як розпорядження переважно стосуються організаційно-розпорядчих питань і часто мають ознаки індивідуальних актів або персональних доручень. Проте є і винятки, наприклад, Розпорядження Президента України "Про затвердження положення про дипломатичне представництво України за кордоном" від 22 жовтня 1992 року № 166/92-рп. Цим Розпорядженням введено в дію відповідне Положення, що визначає статус, завдання та функції дипломатичного представництва України за кордоном.

Розмежування питань з приводу яких мають прийматись укази та розпорядження врегульовано у Положенні про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006[1]. Так, указами Президента України у сфері адміністративно-правових відносин врегульовуються деякі кадрові питання, зупинення дії актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; скасування актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим, рішень голів місцевих державних адміністрацій; питання у сфері проведення мобілізації, введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях; введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів; нагородження державними нагородами; встановлення президентських відзнак та нагородження ними; створення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, їх ліквідацію, реорганізацію; введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України; надання доручень Кабінету Міністрів України; утворення Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, внесення змін до указів Президента України, визнання такими, що втратили чинність, указів Президента України, офіційне тлумачення актів Президента України.

Щодо тлумачення актів Президента, то як приклад можна навести Указ Президента України "Про тлумачення окремих положень Указу Президента України від 18 червня 1998 року № 651" від 27 січня 1999 року № 71/99. До речі цей Указ досі залишається чинним, незважаючи на те, що сам Указ Президента України від 18 червня 1998 року № 651, який він тлумачить, чинність втратив ще у 1999 році. Це зумовлює необхідність ревізії актів Президента, скасування таких актів, які фактично є недіючими та застосуванню не підлягають.

Проте варто звернути увагу, що вищезгадане Положення у деяких положеннях не відповідає Конституції та Законам України, зокрема щодо припинення повноважень членів Вищої ради юстиції, утворення та ліквідації судів, надання доручень Кабінету Міністрів України. З приводу доручень Президента як ще одного різновиду його актів, необхідно зауважити, що чинне законодавство не передбачає повноважень Президента видавати доручення уряду чи іншим органам, посадовим особам держави. Хоча практика ухвалення таких доручень певний час існувала, зокрема, Доручення Президента України "Щодо запобігання та протидії діяльності організованих злочинних угрупувань з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом"[2]. Хоча такі акти не мають юридичної сили і не можуть бути джерелами права, проте очевидно виходять за межі повноважень, встановлених Конституцією України. При цьому спроба легалізувати такі доручення була зроблена в Положенні про контроль за виконанням указів, розпоряджень і доручень Президента України, затвердженого Указом Президента України від 19 лютого 2002 року №155 (в редакції Указу від 26 липня 2005 року № 1132/2005), з назви якого випливає ще один вид актів Президента України – доручення. Проте як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 10 квітня

[1] *Указ про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України 2006* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/970/2006> (2017, квітень, 21).

[2] *Доручення щодо запобігання та протидії діяльності організованих злочинних угрупувань з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом 2013* (Президент України). *Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.* <http://www.rnbo.gov.ua/documents/317.html> (2017, квітень, 10).

200 року у справі про гарантії діяльності народного депутата № 7-рп/2003, що "відповідно до Конституції України повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможливлює прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки)"[1]. Отже, можемо зробити висновок, що таке Положення суперечить Конституції України, яка встановлює виключний перелік повноважень Президента і види його актів, де про жодні доручення нічого не вказано. Тобто жодними законами чи тим більше підзаконними нормативно-правовими актами не можуть розширюватись повноваження Президента України.

Варто також звернути увагу, що не всі укази Президента України будуть мати характер нормативних актів і виступати джерелами адміністративного права. Адже як зазначалось деякі акти індивідуальної дії ненормативного характеру видаються у формі указів. Наприклад, Указ Президента України "Про увільнення від виконання обов'язків члена Європейської Комісії "За демократію через право" (Венеціанська Комісія) та його заступників" від 16 березня 2017 року № 64/2017, Указ Президента України "Про присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка" від 6 березня 2017 року № 55/2017 та багато інших. Такі укази мають індивідуальний характер і джерелами адміністративного права виступати не можуть.

Щодо розпоряджень Президента України, то відповідно до вищезгаданого Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України вони ухвалюються щодо: надання доручень, рекомендацій щодо здійснення заходів, розгляду, вирішення питань рішення про підтримку Президентом України культурно-мистецьких та інших заходів (крім рішень, які згідно з пунктом 3 цього Положення оформляються указами); проведенням переговорів, підписання міжнародних договорів України, надання повноважень на ведення переговорів, на підписання міжнародних договорів України, відповідних директив делегації чи представникові України; оперативні, організаційні і кадрові питання (крім рішень, які згідно з пунктом 3 цього Положення оформляються указами); призначення на посади та звільнення з посад помічників, референтів Президента України; внесення змін до розпоряджень Президента України, визнання такими, що втратили чинність, розпоряджень Президента України; винесення на обговорення громадськості проектів законів, які передбачаються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України, проектів актів Президента України. Отже, переважно такі розпорядження не містять загальнообов'язкових правил поведінки, а отже, і не можуть бути джерелами адміністративного права, крім винятків, приклади яких вже наводились.

У науковій літературі згадуються також інші акти Президента України, про які не згадується у Конституції України. Мова йде про накази і директиви, що ухвалюються відповідно до ст. 6 Закону України "про оборону України"[2]. Так, відповідно до цієї статті як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони. При цьому вважаємо, що такі директиви і накази слід вважати актами саме Головнокомандувача Збройних Сил України, яким є Президент відповідно до Конституції України.

Окремо необхідно згадати про таке повноваження Президента України як звернення з посланнями до народу або до Верховної Ради України (п. 2 ч. 1 ст. 106 Конституції України). При цьому погоджуємось з Я. О. Берназюком, який зазначає, що хоча послання і не є нормативно-правовим актом, воно повинно виступати основою для прийняття законодавчих та підзаконних актів і називає такі послання документами[3]. Дійсно такі послання не можемо визнавати нормативними актами, а відтак і джерелами адміністративного чи будь-якої іншої галузі права, вони несуть більше політичне значення програмного документа, проте не містить норм права.

II. Залежно від необхідності контрасигнації актів Президента іншими державними органами чи посадовими особами виділяють: акти безпосередньої правотворчої діяльності; акти опосередкованої правотворчості.

Так, документальним виразом безпосередньої правотворчої діяльності президента є нормативний акт, який оприлюднюється і набуває чинності згідно з законодавством без додаткових процедур узгодження. Натомість опосередкованими вважаються нормативні акти президента, що

[1] *Справа за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України "Про статус народного депутата України"*, № 1-14/2003, КСУ 2003.

[2] Шатіло, В. (2012). Нормотворча діяльність глави держави у контексті реалізації державної влади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка,* 92, 108.

[3] Берназюк, Я.О. (2010). Послання Президента України до народу та до Верховної Ради України як офіційні документи (акти) глави держави. *Форум права*, *4,* 63–68.

підлягає контрасигнації прем'єр-міністром, а також відповідальними міністрами[1]. Так, ч. 4 ст. 106 Конституції України передбачає, що акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 цієї статті, а саме щодо призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймання вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав; очолення Ради національної безпеки і оборони України; прийняття рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

III. Залежно від сфери, в якій реалізує Президент України свої повноваження: у сфері національної безпеки і оборони; з приводу формування та призначення посадових осіб органів державної виконавчої влади та інших органів держави; у сфері зовнішніх відносин; у сфері законотворчості та ін.

IV. За строком дії:

- постійні – прийняті на невизначений строк; тимчасові – акти, прийняті на певний визначений ними період часу або до настання певної обставини, наприклад, Указ Президента України "Про продовження строку дії Указу Президента України від 1 липня 1993 року № 240" від 6 квітня 1999 року, яким продовжено дію Указу Президента України від 1 липня 1993 року № 240 "Про інвестування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей" на строк до 31 грудня 2002 року; надзвичайні, які є різновидом тимчасових актів та приймаються на особливий період надзвичайного, воєнного стану чи надзвичайної екологічної ситуації тощо. Наприклад, Указ Президента України "Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації" від 28 липня 2008 року № 682/2008, яким оголошено окремі території зонами надзвичайної екологічної ситуації

V. За територією дії акти Президента України поділяються на:

- загальнодержавні, наприклад, Указ Президента України "Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні" № 810/98 від 22 липня 1998 року;
- акти, що спрямовані на врегулювання відносин у межах окремих місцевостях, території України, наприклад, Указ Президента України "Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації" № 682/2008 від 28 липня 2008 року;
- екстериторіальні, що мають дію й за межами території України, наприклад, Указ Президента України "Про невідкладну евакуацію громадян України з території Федеративної Демократичної Республіки Непал" № 244/2015 від 27 квітня 2015 року.

Дискусійною є пропозиція Р. Ю. Капінуса щодо класифікації всіх актів Президента України на звичайні та такі, що мають (мали) силу закону[2]. Це пов'язано із п. 4 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, відповідно до якого Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України мав право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому статтею 93 Конституції. Такий указ Президента України вступав у дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не приймала закон або не відхилила поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діє до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань. З 28 червня 1999 року Президент України втратив такі повноваження. Отже, дискусійність запропонованої класифікації Р. Ю. Капінуса полягає у тому, що таку особливість мали не всі акти Президента, а лише укази. Крім того, вважаємо, що такі Укази Президента не мали силу закону і за юридичною силою їх не можна прирівняти навіть до декретів Кабінету Міністрів України, які видавались у сфері законодавчого регулювання, змінювались і скасовувались законами України. Такі укази з економічних питань ухвалюватися з метою заповнення законодавчих прогалин, проте аж ніяк не мали силу закону і

[1] Мазур, Д.В. (2007). *Акти правотворчості Президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект)*: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. Харків, 10.

[2] Капінус, Р.Ю. (2016). *Акти глав держав як джерела адміністративного права:* монографія. Київ, 87.

діяли до моменту набуття відповідними законами чинності. Перехідні положення Конституції України не встановлювали пріоритет чи особливу природу таких указів щодо інших указів Президента України чи інших підзаконних нормативно-правових актів. Як приклад можна навести Указ Президента України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону "Порт Крим" в Автономній Республіці Крим" від 27 червня 1999 року №740/99, дія якого припинена у зв'язку з набранням чинності Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону "Порт Крим" в Автономній Республіці Крим" від 21 грудня 2000 року. Отже, такі укази Президента України мали на меті виявити сферу відносин, де необхідне було законодавче врегулювання і діяли у якості актів Президента до моменту законодавчого врегулювання відповідних суспільних відносин. Відтак можемо погодитись із твердженням, що "права видавати акти, що мають силу закону, Президент України не має ані в порядку делегованого законодавства, ані навіть за надзвичайних умов"[1].

Таке помилкове трактування юридичної природи указів Президента зустрічаємо і в судовій практиці. Так, у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю "Ланатекс" до Управління Пенсійного фонду України в Зарічному районі м. Суми про визнання нечинним рішення про застосування фінансових санкцій. Позивач у цій справі обґрунтовував позовні вимоги, стверджуючи, що "Указ Президента України має силу закону, не скасований, тому підприємство не зобов'язане сплачувати збір на пенсійне страхування окремо, а сплачувало в складі єдиного податку"[2]. Однак суд обґрунтовано відмовив у задоволенні цього позову, вважаючи, що Указ Президента України від 03.07.1998 № 727/98 "Про спрощену систему оподаткування" про звільнення суб'єктів малого підприємництва, які сплачують єдиний податок, від збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, суперечать вимогам Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" і застосуванню не підлягають. Проте поряд із цим суд робить суперечливий висновок, що Закон було видано пізніше і відповідно до правил дії закону в часі застосуванню підлягає нормативний акт, який прийнято пізніше. Однак таке твердження може застосовуватись до актів однакової юридичної сили, проте прийнятий пізніше підзаконний нормативно-правовий акт не може замінити собою закон. Це ще раз підкреслює необхідність ухвалення закону щодо нормативно-правових актів чи джерел права загалом, який би на нормативному рівні встановив співвідношення різних джерел права та правила їх застосування.

Окрім адміністративних справ, де Укази Президента України застосовуються як джерела права або є предметом розгляду щодо їх законності та оскаржуються у судовому порядку, вони також застосовуються при розгляді справ про адміністративні правопорушення. При цьому Укази Президента України застосовуються як нормативний акт, порушення якого є підставою для притягнення до адміністративної відповідальності, наприклад, п. 2 Указу Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" (чинний на час розгляду справи судом), був підставою для накладення адміністративного стягнення за ч. 1 ст. 163-4 КУпАП у вигляді штрафу в сумі 34 гривні[3], або ж враховується при розгляді деяких справ про адміністративні правопорушення. Наприклад, постановою Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 16 листопада 2015 року провадження відносно ОСОБА_1 закрито в зв'язку з малозначністю вчиненого правопорушення, суд обмежився усним зауваженням за те, що вчинив конфлікт з ОСОБА_2, під час якого виражався у її адресу нецензурними словами, чим порушив громадський порядок та спокій громадян, проте оскільки він проходить військову службу на виконання Указу Президента "Про часткову мобілізацію", суперечка була без присутності сторонніх осіб, в його діях немає великої суспільної небезпеки[4]. В іншій справі Горохівський районний суд

[1] Шатіло, В. (2012). Нормотворча діяльність глави держави у контексті реалізації державної влади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка,* 92, 108.

[2] *Справа за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю "Ланатекс" до Управління Пенсійного фонду України в Зарічному районі м. Суми про визнання нечинним рішення про застосування фінансових санкцій* (постанова), № 2а-134/10/1870, Сумський окружний адміністративний суд 2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8760869>.

[3] *Справа про притягнення до адміністративної відповідальності Особа_2* (постанова), № 3-1994/10, Калінінський районний суд міста Горлівки Донецької області 2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13230809>.

[4] *Справа про притягнення до адміністративної відповідальності Особа_1* (постанова), № 723/3320/15-п, Сторожинецький районний суд Чернівецької області 2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53480960>.

Волинської області звільнив ОСОБА_2 від адміністративної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 130 КУпАП, обмежившись усним зауваженням[1]. При цьому правопорушник керував мопедом, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, чим порушив ПДР, проте суд врахував, що його було призвано Горохівсько-Локачинським об'єднаним районним військовим комісаріатом на підставі Указу Президента України №303 від 17.03.2014 року "Про часткову мобілізацію".

References:

1. Bernazyuk, Ya.O. (2010). Poslannya Prezydenta Ukrayiny do narodu ta do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny yak ofitsiyni dokumenty (akty) hlavy derzhavy [The President's letter to the people and to the Verkhovna Rada of Ukraine as an official documents(acts) of the Head of the state]. *Forum prava* [Forum of law], 4, 63–68. [in Ukrainian].
2. *Doruchennya shchodo zapobihannya ta protydiyi diyal'nosti orhanizovanykh zlochynnykh uhrupuvan' z lehalizatsiyi dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom* 2013 [The errand concerning prevention and combating the activities of organized criminal groups from legalization of proceeds gained by criminal means 2013] (Prezydent Ukrayiny) [The President of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny* [Official site of the Council of national security and defence of Ukraine]. <http://www.rnbo.gov.ua/documents/317.html> (2017, April, 10). [in Ukrainian].
3. Kapinus, R.Yu. (2016). *Akty hlav derzhav yak dzherela administratyvnoho prava: monohrafiya* [Acts of head of states as sources of administartive law: monograph]. Kyiv, 87. [in Ukrainian].
4. Mazur, D.V. (2007). *Akty pravotvorchosti Prezydenta v respublikakh zi zmishanoyu formoyu pravlinnya (zahal'noteoretychnyy aspekt)*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01. [Acts of rule-making of the President in republics of mixed form of government (general theoretical aspect): thesis for PhD degree in law]. Kharkiv, 10. [in Ukrainian].
5. Rybalka, N.O. (2009). *Administratyvno-pravovi aspekty diyalnosti Prezydenta Ukrayiny*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07. [Administrative and legal aspects of the activity of the President of Ukraine activities: Thesis for PhD degree in law: 12.00.07]. Kyiv, 11. [in Ukrainian].
6. Shatilo, V. (2012). Normotvorcha diyalnist hlavy derzhavy u konteksti realizatsiyi derzhavnoyi vlady [Law-making activity of the head of the state in the context of state power realisation]. *Visnyk Kyyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [The Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University], *vol. 92,* 108. [in Ukrainian].
7. *Sprava za konstytutsiynym podannyam Prezydenta Ukrayiny pro ofitsiyne tlumachennya polozhen' chastyn druhoyi, tret'oyi statti 17, chastyny druhoyi statti 27 Zakonu Ukrayiny "Pro status narodnoho deputata Ukrayiny"* [Case under constitutional submission of the President of Ukraine on official interpretation of provisions of Part 2, 3 of article 17 and Part 2 of article 27 of the Law of Ukraine "On legal status of people's deputy of Ukraine"], No. 1-14/2003, The Constitutional Court of Ukraine 2003. [in Ukrainian].
8. *Sprava pro prytyahnennya do administratyvnoyi vidpovidalnosti Osoba_1* [The case on bringing to administrative responsibility of Person_1] (postanova) [resolution], No. 723/3320/15-п, Storozhynetskyy rayonnyy sud Chernivets'koyi oblasti [*Storozhynetskyy District Court of Chernivtsi region*] 2015. Y*edynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen* [Single state adjudication record]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53480960>. [in Ukrainian].
9. *Sprava pro prytyahnennya do administratyvnoyi vidpovidalnosti Osoba_1* [The case on bringing to administrative responsibility of Person_1] (postanova) [resolution], No. 155/1848/2014-п, Horokhivskyy rayonnyy sud Volynskoyi oblasti [City District Court of Volyn region] 2014. Y*edynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen* [Single state adjudication record]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52204106>. [in Ukrainian].
10. *Sprava pro prytyahnennya do administratyvnoyi vidpovidal'nosti Osoba_2* [The case on bringing to administrative responsibility of Person_2] (postanova) [resolution], No. 3-1994/10, Kalininskyy rayonnyy sud mista Horlivky Donetskoyi oblasti [Kalinin District City Court of Gorlivka of Donetsk region] 2010. Y*edynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen* [Single state adjudication record]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13230809> [in Ukrainian].
11. *Sprava za pozovom Tovarystva z obmezhenoyu vidpovidalnistyu "Lanateks" do Upravlinnya Pensiynoho fondu Ukrayiny v Zarichnomu rayoni m.Sumy pro vyznannya nechynnym rishennya pro zastosuvannya finansovykh sanktsiy* [Lawsuit of Lanatex ltd. to Pension fund of Ukraine in Zarichnyy district of city of Sumy on abolishment of decision on financial sanctions enforcement] (postanova) [resolution], No. 2a-134/10/1870, Sumskyy okruzhnyy administratyvnyy sud [Sumy Regional Administrative Court] 2010. *Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen* [Single state adjudication record]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8760869>. [in Ukrainian].
12. *Ukaz pro Polozhennya pro poryadok pidhotovky ta vnesennya proektiv aktiv Prezydenta Ukrayiny 2006* [The Decree on the procedure of preparing and introducing of drafts of acts of the President of Ukraine 2006] (Prezydent Ukrayiny) [The President of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/970/2006> (2017, April, 21). [in Ukrainian].

[1] *Справа про притягнення до адміністративної відповідальності Особа_1* (постанова), № 155/1848/2014-п, Горохівський районний суд Волинської області 2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52204106>.

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Костянтин Іщейкін
народний депутат України

ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Kostiantyn Ishcheikin
The People's Deputy of Ukraine

FACTORS OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE DIRECT DEMOCRACY'S INSTRUMENTS

Crisis of representative democracy makes democratic governments adopting such instruments of direct democracy as town meetings, citizen initiatives, recall, referendum, co-governance. Each of them has own advantages and disadvantages, different scope and popularity, is often hedged about with restrictions that limit their power and effectiveness. There is also the danger that these instruments of direct democracy may be exploited by special interests groups or politicians will pick and choose what they want from the outcomes of direct democratic practices, leaving the rest aside. Although they rarely work as they are supposed to in theory, direct democratic forms can have indirect effects. For example citizen initiatives and recalls are not powerful instrument of direct democracy but they might work and help to keep elected politicians on a tighter rein of accountability. Such factors should be kept in mind evaluating the effectiveness of direct democracy instruments.
Key words: direct democracy, participation, town meetings, citizen initiatives recall, referendum, co-governance.

Зростання розчарування громадян в інститутах представницької демократії, зниження явки на виборах та дефіцит демократії змусили розвинені демократичні країни дедалі частіше вдаватися до інструментів прямої демократії для посилення легітимності державних інститутів. Найчастіше формами прямого залучення громадян в управління і політику ставали загальні збори громадян, громадські ініціативи, відкликання, референдум та спільне урядування. Оцінити ефективність їх застосування досить складно з двох причин. По-перше, вони не завжди об'єктивно характеризуються кількісними показниками (кількістю залучених громадян, схвалених пропозицій тощо); по-друге досить часто вони використовуються для досягнення цілей певної політичної сили, що перебуває при владі, а не для зміцнення демократичних інститутів. Ці чинники враховуватимуться в ході аналізу виділених вище форм участі громадян у процесі прийняття рішень.

На сьогодні загальні збори громадян як інструмент прямої демократії майже не використовуються в усталених демократіях, хоча вони все ще проводяться у деяких малих громадах та комунах Нової Англії та Швейцарії. Вони є однією з найпростіших форм прямої демократії, що має високі шанси на успіх, оскільки спрямована на вирішення тих проблем, що безпосередньо стосуються членів певної спільноти. Ефективність міських зустрічей залежить від наявності критичної маси активних громадян, конкурентної партійної системи, змагальності виборів, досить великого медіа ринку для надання регулярних місцевих новин, та низки громадських організацій[1].

Але навіть за цих умов загальні збори громадян мають насамперед консультативний характер, а їх рішення можуть ігноруватися органами публічної влади. Крім того явка на них є досить

[1] Newton, K. (1982). Is small really so beautiful? Is big really so ugly? Size, effectiveness and democracy in local government. *Political Studies, 4,* 190–206.

низькою, особливо серед молодих та аполітичних громадян, що лише посилює, на думку Дж. Ціммермана, проблему мовчазної присутності двох третин на подібних заходів[1]. Цілком закономірно, що ще у середині XX ст. такий інструмент прямої демократії вважався консервативним, ієрархізованим та невигідним для меншин[2].

Це не применшує значення загальних зборів громадян, але утримує від надто оптимістичних очікувань, що громадяни повною мірою можуть скористатися перевагами участі у політичному житті хоча б на місцевому рівні, де вони теоретично можуть мати суттєвий вплив на процес прийняття рішень.

Громадські ініціативи, на відміну від референдумів, на яких виборці відповідають на питання, сформульовані органами публічної влади, дають громадянам можливість виносити на широкий загал власні законодавчі пропозиції чи конституційні зміни і таким чином формувати порядок денний та активізувати суспільні дискусії щодо певних питань. Тобто вони є проактивними і впливовішим інструментом прямої демократії, ніж референдум. З-поміж розвинених демократичних держав громадські ініціативи найбільш популярні у Швейцарії[3], у деяких штатах США та дедалі частіше використовуються в Італії.

Різновидами таких ініціатив є:

– конституційна, що може використовуватися для внесення поправок в Основний закон країни або суб'єкта федерації. Зазвичай кількість підписів, необхідна для висунення конституційної ініціативи вища, ніж в інших випадках;

– законодавча, яка стосується винесення на всенародне голосування змін до закону або вимоги про прийняття певного закону парламентом;

– пряма, за позитивними підсумками якої пропозиція автоматично стає законом без участі законодавчого органу;

– опосередкована, що передбачає залучення законодавчого органу до розробки законів, висунених у ході ініціативи;

– програмна, що дає можливість громадянам висунути пропозицію, яка має бути розглянута законодавчим органом але без подальшого винесення на всенародне голосування.

На перший погляд ініціативи видаються найбільш досконалим інструментом прямої демократії, однак вони часто супроводжуються низкою обмежень, що зменшують їхній вплив. Більше того, чим вищий рівень державного управління, тим неефективнішим є їх використання. У США громадські ініціативи найбільш поширені на міському рівні (61%), менш звичні на рівні штату (48%) і майже не дозволяються на вищих рівня федерального управління. Але навіть якщо вони і дозволені, то до них висуваються жорсткі вимоги, які важко виконати без наявності ефективної і розвиненої політичної організації.

Зазвичай ініціатива проходить низку етапів, які визначаються особливостями законодавчого регулювання конкретної країни. В ході першого етапу – ініціювання, необхідно зібрати певну кількість підписів прихильників для реєстрації ініціативи і передати їх у відповідні державні органи. На другому етапі розробляється бюлетень для збору підписів на певній території чи країні загалом, текст якого пропонується ініціаторами і затверджується відповідним державним органом (виборчою комісією, генеральним прокурором, міністром юстиції або внутрішніх справ тощо). Він повинен містити формулювання ініціативи та інформацію, що дає змогу ідентифікувати осіб, які підписалися. Далі відбувається перевірка підписів та при виконанні усіх законодавчих вимог та приймається рішення про призначення дати всенародного опитування та кількість питань, що вноситься до бюлетеню, оскільки в деяких країнах встановлюються обмеження на кількість позицій у ньому. На третьому етапі – підготовки до голосування проводиться активна кампанія, участь в якій беруть як прихильники, так і противники пропонованих змін. При цьому фінансування таких заходів може жорстко обмежуватися, хоча у США вважається, що регулювання видатків у даному випадку є обмеженням свободи слова і суперечить конституції країни. Так активне використання ініціатив в окремих штатах США сприяло появі спеціалізованих фірм, що надраюють послуги на всіх етапах їх реалізації: від проведення попередніх опитувань і фокус-груп, збору підписів до виборчої кампанії перед проведенням референдуму. Така комерціалізація суперечить самій ідеї громадських

[1] Zimmerman, J.F. (1999). *The New England Town Meeting: Democracy in Action.* Westport, CT: Praeger.

[2] Vidich, A.J., Bensman, J. (1958). *Small Town in Mass Society: Class, Power, and Religion in a Rural Community.* Chicago, IL: University of Illinois Press.

[3] Kriesi, H. (2005). *Direct Democratic Choice. The Swiss Experience*. Lanham, MD: Lexington Books, 20–21.

ініціатив, що орієнтується насамперед на реалізацію інтересів мешканців певної території, а не організованих груп.

Найчастіше у вигляді основної перепони виступає вимога збору значної кількості підписів зареєстрованих виборців у чітко визначений період часу і в рамках конкретної території. У деяких американських штатах встановлені обмеження на кількість ініціатив, які можуть бути розглянуті протягом одного виборчого циклу. У Каліфорнії, в штаті де ініціативи використовуються найчастіше ніж в інших штатах, за винятком Орегону, протягом 1912-2016 років було запропоновано 1952 ініціативи, з яких 75,25% не відповідали умовам для винесення на голосування. Зі 376 ініціатив, щодо яких проводився референдум, 132 (35,11%) були схвалені, а 64,1% – відхилені виборцями; 0,8% – викреслені з бюлетенів для голосування за рішенням суду[1]. Іншими словами з майже двох тисяч ініціатив лише близько 7% виявилися успішними. У Швейцарії відсоток успішності ініціатив становить 10%[2]. У Новій Зеландії з 1993 року лише три народні ініціативи спромоглися дійти до стадії представлення у Палаті представників: уряд відкинув одну і не зміг досягти згоди щодо іншої[3].

У Швейцарії Федеральні збори можуть відкласти голосування із запропонованих ініціатив на термін до чотирьох років, що може значно зменшити інтерес до питання в кінці цього терміну[4]. У деяких розвинених демократіях ініціативи мають подаватися до вищого чи конституційного суду, які можуть відмовитися від їх розгляду, а в Італії перед винесенням питання на референдум проводиться перевірка його відповідності конституції.

Хоча багатьом ініціативам не вдається вийти на загальнонаціональне голосування, тим не менше вони можуть мати певний вплив на громадян та уряд. У США ініціативи та інші форми прямої демократії формують у громадян відчуття, що уряд є більш підзвітним[5]. У Швейцарії пряма демократія передбачає залучення, участь та інтерес до політики[6], результатом чого є зростання політичної ефективності, інтересу до суспільних справ, активізація громадян, посилення легітимності органів публічної влади та інтегрованість індивідів у суспільство[7].

До переваг такого інструменту слід віднести те, що він стимулює активність законодавчого органу. За наявності такого механізму його члени працюватимуть на випередження і самі вноситимуть необхідні зміни у законодавство, а не чекати висунення пропозицій громадянами. Досвід США свідчить, що у штатах, де застосовується цей інструмент прямої демократії, частіше відбуваються реформи, спрямовані на зміцнення демократичних інститутів (обмеження терміну повноважень, краще регулювання виборчих кампаній тощо), ніж там, де така можливість відсутня. У Швейцарії до уваги береться кількість ініціатив, які висуваються, але згодом знімаються, оскільки сам факт їх появи змушує законодавчий орган взятися за вирішення певної проблеми. Іншими словами, завдяки громадським ініціативам законодавчий орган чутливіше реагує на потреби виборців.

Найбільш очевидним недоліком громадських ініціатив є те, що вони уможливлюють тиранію більшості, яка може обмежити або утруднити реалізацію низки прав представниками меншин. Крім того результатом ініціатив часто є погано сформульовані закони, оскільки зазвичай формулювання, внесене до бюлетеня, стає формулюванням законодавчого акту. Оскільки зазвичай ініціативна група не має досвіду роботи із юридичними документами, то запропоновані ними закони можуть виявитися неефективними або ж потребувати суттєвого доопрацювання.

Ще одним недоліком є складність і кількість питань, що виносяться на голосування, оскільки виборці не завжди мають достатню кваліфікацію та бажання розібратися у суті пропозицій та

[1] *History of Initiative and Referendum in California*. <https://ballotpedia.org/History_of_Initiative_and_Referendum_in_California> (2017, квітень, 03).
[2] LeDuc, L. (2003). *The Politics of Direct Democracy: Referendums in Global Perspective.* Toronto: Broadview Press, 160.
[3] Morris, C. (2007). *Lessons in Direct Democracy from New Zealand*. London: Centre for Policy Studies.
[4] Kobach, K.W. (1994). Switzerland. In D. Butler, A. Ranney (Eds) *Referendums around the World.* Washington, DC: American Enterprise Institute, 106.
[5] Bowler, S., Donovan, T. (2002). Democracy, institutions and attitudes about citizen inluence on government. *British Journal of Political Science, 32*, 371–390.
[6] Baglioni, S. (2007). The effects of direct democracy and city size on political participation: The Swiss case. In T. Zittel, D. Fuchs (Eds.) *Participatory Democracy and Political Participation.* London: Routledge, 91–106.
[7] Moeckli, S. (2007) Direct Democracy and Political Participation from a Cross-National Perspective. In T. Zittel, D. Fuchs (Eds) *Participatory Democracy and Political Participation.* London: Routledge, 121–122.

зробити раціональний вибір. Процедурні бар'єри, зокрема необхідність збору певної кількості підписів, створюють можливості для використання цього інструменту в інтересах добре організованих груп із значними фінансовими можливостями[1].

Відклик дає змогу громадянам скасувати представницький мандат виборних осіб, зібравши достатню кількість підписів для винесення цього питання на референдум. Значна кількість невдач у застосуванні цього інструменту зумовлена технічними і правовими причинами, а також низькою явкою у день голосування. Відклик зазвичай використовується у США, де він досить широко поширений на місцевому рівні: протягом 1996–2001 рр. вдалося відкликати 18% мерів і 29% членів ради. Як і ініціативи, відкликання є менш звичним на рівні штату, оскільки лише у законодавстві 18 штатів передбачена така можливість, тому їх ефективність є ще меншою. Відомі лише два успішних приклади відкликання губернаторів штату, найбільш відомим з яких стало відкликання губернатора Каліфорнії у 2003 році, що відкрило шлях до перемоги А. Шварценеггеру.

Відкликання не дозволяються щодо федерального уряду, тобто чим вищий рівень державного управління, тим менше інструментів прямої демократії може бути задіяно, а їх ефективність буде досить низькою. Навіть у Швейцарії, де активно використовуються інструменти прямої демократії, ця процедура на федеральному рівні законодавчо не закріплена.

Однак у молодих демократіях цей інструмент відносно успішно застосовується щодо глави держави. Так у Венесуелі в 2004 році був проведений референдум про дострокову відставку президента У. Чавеса, на якому 60% виборців відхилили цю пропозицію, а в 2016 році було зібрано необхідну кількість підписів для ініціювання проведення референдуму щодо відкликання з поста президента Н. Марудо.

Захисними механізмами є надання виборним особам тимчасового імунітету (рік з моменту обрання) або ж наділення правом голосу лише тих, хто брав участь у виборах певної особи.

До позитивних моментів слід віднести те, що він дисциплінує виборних осіб і утримує їх від надто непопулярних кроків. Водночас критики наполягають на тому, що механізм відклику ослаблює засадничі основи представницького управління, оскільки змушує народних представників утримуватися від прийняття вкрай необхідних, але непопулярних рішень. Тим не менше цей інструмент дає можливість виборцям здійснювати постійний контроль за своїм представником, а не чекати завершення його каденції. Однак існує небезпека використання його політичними організаціями для усунення конкурентів в органах публічної влади.

Референдуми регулярно використовуються у кількох країнах – насамперед у Швейцарії та США. Водночас незначна кількість демократичних країн ніколи не проводять загальнонаціональних референдумів: Індія, Ізраїль, США, Японія, та до 2005 року – Нідерланди. Починаючи з початку XX ст. у світі спостерігалося зростання популярності референдумів, яка досягла свого піку в 1990-х роках завдяки проведенню у колишніх соціалістичних країнах плебісцитів про незалежність, прийняття конституції тощо. Середній відсоток схвалення на загальнонаціональних референдумах у світі, за винятком Швейцарії, становить 53% із значими регіональними відмінностями. Так у Африці та Азії, де домінують авторитарні режими, він сягає позначки у 82%, у Латинській Америці – 70%, у Європі – 61%, а в Океанії – 46%[2].

Загалом усі референдуми зводяться до двох видів: обов'язковий або факультативний. За результатами обов'язкового референдуму уряд або законодавчий орган повинні реалізувати схвалене рішення. Як правило, такі референдуми проводяться у випадку прийняття чітко визначеного кола питань (приєднання до міжнародних угод, державних видатків, схвалення конституції, вирішення спірних питань між гілками влади тощо). Факультативні референдуми можуть ініціюватися органами публічної влади або групою громадян, а їх результати не мають зобов'язуючої сили, хоча їх повне ігнорування негативно відбивається на рівні довіри до уряду або ж парламенту.

Хоча деякі дослідники, зокрема Б. Барбер[3], переконані, що референдуми є однією з найважливіших форм прямої демократії, оскільки використання сучасних інформаційно-

[1] Gerber, E. (1999). *The Populist Paradox: Interest Group Inluence and the Promise of Direct Legislation.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

[2] Qvortrup, M. (2014). *Referendums Around the World: The Continued Growth of Direct Democracy.* New York: Palgrave Macmillan, 246.

[3] Barber, B. (1994). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age.* Berkeley, CA: California University Press.

комунікаційних технологій значно полегшує процедуру голосування[1], їх можливості є досить обмежені. Як правило, обмеження зводяться до встановлення мінімальної явки, кількості схвальних голосів. Крім того, суди, законодавчі органи чи незалежні виборчі ради часто вирішують формулювання питань референдуму і встановлюють правила і процедури їх проведення. Тому ті референдуми, що проводяться за ініціативою уряду є радше формою плебісцитної демократії, ніж чистою формою прямої демократії.

Прихильники референдумів вважають, що в умовах демократичного дефіциту та апатії виборців такий інструмент прямої демократії може відродити інтерес громадян до політики. Вони також можуть використовуватися для вирішення політичних проблем – вибору одного з варіантів дій уряду чи парламенту. Наявність згоди виборців легітимізує радикальні реформи, за які планує братися уряд, та полегшує їх реалізацію. Однак якщо плебісцити проводяться надто часто і з великою кількістю запитань у бюлетені, то це приводить до втоми виборців[2].

Негатив полягає у тому, що референдуми ослаблюють представницьку демократію, нівелюючи мандати членів парламенту. Це також є спосіб уникнення відповідальності за прийняття непопулярного рішення. Традиційно, виборці не здатні приймати кваліфіковані рішення через брак досвіду, знань і бажання розібратися у ситуації. Це особливо актуально коли йдеться про зміни до конституції чи ратифікацію міжнародних угод. Досить значні можливості для маніпуляції має виконавча влада, що вирішує питання про доцільність проведення референдуму, яка може переслідувати власні, партійні інтереси. Обвинувачення, що пряма демократія провокує популізм, авторитаризм та дискримінаційні заходи не підтверджується аналізом результатів референдумів у США, хоча певна закономірність простежується у вивченні місцевих референдумів.

Найбільш поширеною формою спільного урядування у світі залишаються консультації, оскільки саме такому виду взаємодії віддають перевагу органи публічної влади. Вони можуть проводитися як на місцевому, так і загальнонаціональному рівнях, а оскільки їх результати по-різному враховуються у подальшому процесі державного управління, то дати однозначну оцінку ефективності такого інструменту прямої демократії досить важко. Якщо провладна політична сила зацікавлена у такій моделі взаємодії з громадянами, то вона може приховувати свій реальний вплив на формування та діяльність такого консультативного органу. Також існує небезпека, що його члени, обрані з-поміж представників різних соціальних груп для участі в процесі спільного управління, самі з часом перетворюються в замкнену спільноту, що відстоює насамперед власні інтереси.

Традиційними прикладами ефективного спільного управління вважаються Громадянська асамблея з виборчої реформи у канадській Британській Колумбії, бюджет участі в бразильському Порту-Алегрі та громадські школи в американському Чикаго. Всі ці три випадки тою чи іншою мірою відповідають моделі, яку Е. Фанг і Е. Райт охарактеризували як «уповноважене учасницьке управління»[3], оскільки вона дає можливість громадянам впливати на порядок денний, реалізувати певні зміни та впливати на процес прийняття певних рішень.

Водночас, як свідчить низка досліджень, ці органи далекі від ідеалу, оскільки перебувають під сильним впливом політичної еліти, формальних інститутів та процедур представницької демократії. Асамблея у Британській Колумбії, які і її наступник Громадянська асамблея Онтаріо, ініціювалася і створювалася урядом для зміцнення позицій провладної партії у боротьбі за владу[4]. Саме представники уряду визначали її структуру, склад та контролювали доступні їй ресурси. Хоча Асамблея була формально повністю незалежна від уряду з моменту створення, однак деякі дослідники вважали, що вона перебувала під значним впливом державних чиновників[5].

Експеримент у Порту-Алегрі також був реалізований не в останню чергу для завоювання новообраним мером популярності серед виборців. Його представники мали вагомий вплив

[1] Budge, I. (1996). *The New Challenge of Direct Democracy*. Cambridge, Polity Press.
[2] Bowler, S., Donovan, T., Happ, T. (2002). Ballot propositions and information costs: Direct democracy and the fatigued voter. *Western Political Quarterly*, *45,* 559–569.
[3] Fung, A., Wright, E. (2003). Thinking About Empowered Participatory Governance. In F. Archon, E.O. Wright (Eds) *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. London: Verso, 3–42.
[4] Ferejohn, J. (2008). The Citizens' Assembly Model. In M.Warren, H. Pearse (Eds) *Designing Deliberative Democracy: The British Columbia Citizens' Assembly*. Cambridge: Cambridge University Press, 192–213.
[5] Lang, A. (2007). But is it for real: The British Columbia Citizens' Assembly as a model of state-sponsored citizen empowerment. *Politics and Society*, *1*, 50–51.

на кожному етапі реалізації проекту, надаючи матеріальну та інформаційну підтримку та здійснюючи координацію діяльності[1]. На думку Р. Абберса, це був «вражаючий приклад ініційованої державою громадської організації, зумовлений потребою отримати публічну підтримку»[2]. Інший детальний аналіз експерименту дає підстави зробити висновок, що це є прикладом підтримуваних державою рад міських районів[3], а терті описують його як форму «реформістського державного опікунства»[4].

Експеримент у Чикаго також виявився значною мірою залежним від формальної влади та інститутів представницького уряду. Їх «підзвітна автономія» дала їм значну незалежність, але їх діяльність підтримувалися центральними департаментами міської адміністрації, що здійснювали керівництво та фінансування, проводили тренінги, ділилися експертними знаннями[5]. Такий контроль та координація діяльності іноді призводили до значних конфліктів між місцевими органами та центром, у результаті чого роль громадських організацій була ослаблена.

Іншими словами, моделі спільного урядування можуть ефективно реалізовуватися за наявності підтримки з боку політичних партій та фінансування з державного бюджету. У протилежному випадку вони приречені на невдачу. Її недоліком є те, що вона досить легко може використовуватися в якості ширми для просування ініціатив, вигідних органам публічної влади, породжуючи зневіру серед громадян в інструментах прямої демократії.

Ефективність розглянутих вище форм прямої демократії – загальні збори громадян, громадські ініціативи, відкликання, референдуми та спільне урядування, часто обмежена законодавчими нормами, що зменшують їх впливовість та популярність. Вони також значно залежать від рівня державного управління, демонструючи максимальну результативність на місцевому, і мінімальну – на загальнонаціональному рівнях. Також існує небезпека, що цими інструментами прямої демократії скористаються добре розвинені групи інтересів для досягнення власних, а не суспільно корисних цілей.

Хоча ці інструменти прямої демократії не завжди відповідають ідеальним моделям, але їх застосування супроводжується певними опосередкованими позитивними результатами: активізується громадянське суспільство та посилюється підзвітність органів публічної влади та політиків, зростає їх легітимність, що також слід враховувати при визначені результативності їх використання.

References:

1. Abbers, R. (1998). From clientalism to cooperation: Local government, participatory policy and civic organization in Porto Alegre, Brazil. *Politics and Society*, *no. 4,* 511–537.
2. Baglioni, S. (2007). The effects of direct democracy and city size on political participation: The Swiss case. In T. Zittel, D. Fuchs (Eds) *Participatory Democracy and Political Participation.* London: Routledge, 91–106.
3. Baiocchi, G. (2003) Emergent public spheres: Talking politics in participatory governance. *American Sociological Review, no. 1,* 52–74.
4. Baiocchi, G., Heller, P., Silva, M. K. S. (2005). *Making space for civil society. Evidence from government reforms in 10 Brazilian Municipalities.* <http://participatorybudgeting.blogs.com/MakingSpaces.pdf> (2017, April, 03).
5. Barber, B. (1994). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age.* Berkeley, CA: California University Press.
6. Bowler, S., Donovan, T. (2002). Democracy, institutions and attitudes about citizen inluence on government. *British Journal of Political Science, no. 32,* 371–390.
7. Bowler, S., Donovan, T., Happ, T. (2002). Ballot propositions and information costs: Direct democracy and the fatigued voter. *Western Political Quarterly*, *no. 45,* 559–569.
8. Budge, I. (1996). *The New Challenge of Direct Democracy*. Cambridge, Polity Press.

[1] Minos, D.C. (2002). Porto Alegre, Brazil: A New, Sustainable and Replicable Model of Participatory and Democratic Governance? In R.C. Klyve (Ed.) *Kampen For En Stemme. Globalisering Sett Fra Sør.* Oslo: Solidaritet Forlag/ATTAC Norge, 3–24.

[2] Abbers, R. (1998). From clientalism to cooperation: Local government, participatory policy and civic organization in Porto Alegre, Brazil, *Politics and Society*, *4,* 511, 534.

[3] Baiocchi, G. (2003). Emergent public spheres: Talking politics in participatory governance. *American Sociological Review, 1,* 52–74.

[4] Baiocchi, G., Heller, P., Silva, M.K.S. (2005). Making space for civil society. Evidence from government reforms in 10 Brazilian Municipalities. <http://participatorybudgeting.blogs.com/MakingSpaces.pdf> (2017, квітень, 03).

[5] Fung, A. (2001). Accountable autonomy: Toward empowering deliberation in Chicago Schools and Policing. *Politics and Society, 1*, 73–103.

9. Ferejohn, J. (2008). The Citizens' Assembly Model. In M.Warren, H. Pearse (Eds) *Designing Deliberative Democracy: The British Columbia Citizens' Assembly*. Cambridge: Cambridge University Press, 192–213.
10. Fung, A., Wright, E. (2003). Thinking About Empowered Participatory Governance. In F. Archon, E.O. Wright (Eds) *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. London: Verso, 3–42.
11. Fung, A. (2001). Accountable autonomy: Toward empowering deliberation in Chicago Schools and Policing. *Politics and Society, no. 1,* 73–103.
12. Gerber, E. (1999). *The Populist Paradox: Interest Group Inluence and the Promise of Direct Legislation.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
13. *History of Initiative and Referendum in California.* <https://ballotpedia.org/History_of_Initiative_and_Referendum_in_California> (2017, April, 03).
14. Kobach, K.W. (1994). Switzerland. In D.Butler, A.Ranney (Eds) *Referendums around the World.* Washington, DC: American Enterprise Institute, 106.
15. Kriesi, H. (2005). *Direct Democratic Choice. The Swiss Experience*. Lanham, MD: Lexington Books.
16. Lang, A. (2007). But is it for real: The British Columbia Citizens' Assembly as a model of state-sponsored citizen empowerment. *Politics and Society*, *no. 1,* 35–69.
17. LeDuc, L. (2003). *The Politics of Direct Democracy: Referendums in Global Perspective.* Toronto: Broadview Press.
18. Minos, D.C. (2002). Porto Alegre, Brazil: A New, Sustainable and Replicable Model of Participatory and Democratic Governance? In R. C. Klyve (Ed) *Kampen For En Stemme. Globalisering Sett Fra Sør.* Oslo: Solidaritet Forlag/ATTAC Norge, 3–24.
19. Moeckli, S. (2007). Direct Democracy and Political Participation from a Cross-National Perspective. In T. Zittel, D. Fuchs (Eds) *Participatory Democracy and Political Participation.* London: Routledge.
20. Morris, C. (2007). *Lessons in Direct Democracy from New Zealand.* London: Centre for Policy Studies.
21. Newton, K. (1982). Is small really so beautiful? Is big really so ugly? Size, effectiveness and democracy in local government. *Political Studies,* 4, 190–206.
22. Qvortrup, M. (2014). *Referendums Around the World: The Continued Growth of Direct Democracy.* New York: Palgrave Macmillan.
23. Vidich, A.J., Bensman, J. (1958). *Small Town in Mass Society: Class, Power, and Religion in a Rural Community.* Chicago, IL: University of Illinois Press.
24. Zimmerman, J.F. (1999). *The New England Town Meeting: Democracy in Action.* Westport, CT: Praeger.

Євген Магда, к. політ. н.
Національний технічний університет України КПІ імені Ігоря Сікорського, Україна

ЖІНКА ЯК ЦІЛЬ ТА ІНСТРУМЕНТ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Yevhen Mahda, PhD in Political Science
National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

WOMAN AS A TARGET AND INSTRUMENT IN HYBRID WARFARE

The essence of hybrid confrontation between Russia and Ukraine is determined by continuously variable instruments at constant aggressor purposes. The article analyzes the ways of usage of gender factor in hybrid warfare. The author defined the roles of women in this type of confrontation and consistently shown the way in which women and (wider) female narrative is used as a weapon in the confrontation. A woman appears as a victim of physical abuse (and there is no specific prescription of counteraction), also as a victim of information and psychological impact (this resistance should be built on the basis of greater vulnerability of women to promote), and finally, as an instrument of aggression. Also author analyzed how a woman becomes both a goal and a tool of aggressor, and attempts to find answers to these challenges of Russian hybrid aggression.
Key words: hybrid aggression, gender, women's narrative, informational and psychological impact.

Нині проблемам гендерної рівності та дотримання прав жінок приділяється все більше уваги в найрізноманітніших сферах соціального буття. Світовий контекст та потреба «підтягуватись» до європейського рівня зумовили той факт, що вже кілька років це питання не сходить з порядку денного. Непрямим свідченням цього є той факт, що в нинішньому складі парламенту уперше із часів незалежності в Україні жінок стало більше 10% (12%)[1].

Робота над проблемами гендерної рівності (не в контексті «надання прав пригніченим», а в контексті «використання потенціалу половини населення») ведеться в багатьох напрямках і сферах. Більшість країн ЄС прийняли чи-то законодавчі, чи-то добровільні партійні квоти, які надають можливість жінкам долати структурні бар'єри доступу до політики. Мова йде також і про військову складову. Наприклад, у НАТО є спеціальний представник у справах жінок, миру та безпеки і вона регулярно озвучує як досягнення, так і проблеми та протиріччя, з якими стикається в роботі[2]. У щорічних звітах Генерального секретаря НАТО є розділ, присвячений підвищенню ролі жінок. А Комітет НАТО з гендерних питань є одним з найстаріших у складі Альянсу та діє з 1976 року. Хоча ще в 1961 році жінки на службі запровадили непостійну конференцію як майданчик для обговорення стану, організації та умов роботи та кар'єрного зростання жінок в лавах Збройних сил країн-членів Альянсу[3].

Стан дослідження проблеми в Україні

Емпіричні дані щодо рівня залученості жінок до різних сфер суспільного життя та їх аналіз органічно поєднуються в роботах Марценюк Т.[4] Теоретичні аспекти проблеми розкриті в працях Грицяк Н., Левченко К. тощо[5].

---

[1] Марценюк, Т. (2015). *Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін.* <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrainskii_politytsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
[2] Schuurman, M. (2015). NATO and the Women, Peace and Security Agenda: Time to Bring It Home. *Connections: The Quarterly Journal*, *vol. XIV, Nr 3.*
[3] Щорічний звіт Генерального секретаря ООН (2016), 84
[4] Марценюк, Т. (2015). *Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін.* <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrainskii_politytsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
[5] Грицяк, Н. (2004). *Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики*. Київ: Видавництво НАДУ; Левченко, К. (2003). *Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд*. Харків: Видавництво Національного унту внутрішніх справ.

Окремо слід згадати масив текстів, присвячених жінкам у війні. Українські кейси проаналізовані та описані в збірці статей «Гендерні дослідження»[1]. До збірника увійшли оригінальні та перекладні тексти українською і російською мовами. Окремо слід відзначити текст Лінн Етвуд, в якому проаналізовано жінку та її ролі під час радянсько-німецької війни. Стаття є частиною дослідження «Creating the New Soviet Women. Women's Magazine as Engineers on Female Identity»[2].

Ролі жінки в координатах гібридної агресії

Жінка у війні виступає щонайменше у чотирьох іпостасях. Жінки та дівчата можуть бути жертвами сексуального насилля, учасницями власне бойових дій (комбатантами), перебувати в тилу, працюючи в сферах як дотичних до армії, так і цивільних, а також приймати участь в облаштуванні миру[3]. Координати гібридної агресії проти України додають ролі цілі (об'єкту маніпуляцій) та інструменту агресії. Ми зупинимось лише на частині цих ролей, які видаються нам більш важливими з огляду на гібридну суть агресії.

Насилля проти жінок

За даними офіційної статистики, за більш ніж два роки конфлікту на Донбасі загинули 495 жінок і 68 дітей, з 1 млн 700 тис. внутрішньо переміщених осіб – близько 900 тис. жінок і 236 тис. дітей. Внаслідок російської агресії на Донбасі загинули 2130 українських військових, серед яких дві жінки. 1937 дітей стали сиротами, 1213 жінок – удовами, ще 1975 жінок втратили своїх синів. 142 жінки чекають звільнення з полону проросійських бойовиків свої рідних. На окупованій території зафіксовані факти торгівлі людьми, сексуального насильства та експлуатації[4].

Насилля на сексуальному ґрунті використовується як тактична зброя, з метою деморалізувати ворога. Слід зазначити, що в Україні тема сексуального насилля в контексті війни не набула значного поширення. Страшні історії про зґвалтування та насилля проти мешканок на окупованих територіях, проукраїнських активісток, безперечно, потрапляли до преси. Але цей наратив не став домінуючим. Хоча, за даними журналу «Новое время», матеріал про проституцію в зоні АТО зайняв 5 місце у топові 10 статей за два роки існування журналу та порталу[5].

Інформаційно-психологічний вплив

Одна з найважливіших відмінностей гібридної війни від звичних людству воєн полягає в тому, що вона відбувається не стільки за володіння територіями і природними ресурсами, скільки за настрої, емоції, волю громадян країни-опонента. Звідси і прагнення Росії встановити опосередкований контроль над українським інформаційним простором та промивання мізків на території, захопленій сепаратистами. Пропаганда має ефект тоді, коли лягає на сприятливий грунт. Кожній людині властивий стан хвилювання, і на цю «кнопку» тиснуть, тривожність підживлюють та роздмухують. Називають три ключові напрямки, на яких діє ворог засобами дезінформації та пропаганди.

Перший напрям – світоглядна сфера, коли подають інформацію, якої насправді не існує, таким чином підміняючи реальність. Другий напрям впливу – емоційна сфера. Третій – когнітивна сфера. Когнітивний тип атаки передбачає так зване калібрування свідомості – зробити її сприйнятливою для одного типу інформації на противагу іншому. Цей вплив можна спостерігати у соцмережах – люди жаліються на негатив, не помічаючи позитивних зрушень[6].

---

[1] *Гендерні дослідження. Проект «Донбаські студії»* (2015). Київ.

[2] Етвуд, Л. (2015). Жінка під час Великої Вітчизняної Війни. *Гендерні дослідження. Проект «Донбаські студії»*, 87-102.

[3] Nordmeyer, K. (2015). Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women. <http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>

[4] В Радбезі ООН відбулися дебати щодо жінок, миру і безпеки (2016). *<https://tsn.ua/ato/geraschenko-nazvala-prigolomshuyuchu-kilkist-zhinok-i-ditey-zagiblih-pid-chas-konfliktu-na-donbasi-793094.html>*

[5] *Тексты Нового Времени. 10 самых читаемых статей* (2016). <http://nv.ua/publications/teksty-novogo-vremeni-10-samyh-chitaemyh-statej-149905.html>

[6] *«Бій за душі»: Олег Покальчук про інформаційні та психологічні спецоперації у гібридній війні* (2016). <http://kurs.if.ua/articles/biy_za_dushi_oleg_pokalchuk_pro_informatsiyni_ta_psyhologichni_spetsoperatsii_u_gibrydniy_viyni_46821.html>

Жінки є вразливішими до певного роду інформаційних повідомлень із зони бойових дій. Відповідно, саме на жінок можуть бути спрямовані деякі інформаційно-психологічні атаки. Їх завдання – посіяти сумнів та зневіру, сприяти розхитуванню внутрішньополітичної ситуації. Нагадаємо, що гібридна війна ведеться в першу чергу за уми громадян. Росія зробила ставку на потік фейкових повідомлень і фальшивих сенсів (смислів) під час гібридної війни. Специфічні жіночі ролі та пов'язані з ними емоції так само стають об'єктом спецоперацій ворога. За результатами індексу результативності російської пропаганди Київського міжнародного інституту соціології, на жінок припадає 28 балів, тоді як на чоловіків 25[1].

Категорія жінок, яка, найбільше піддається впливу, – це домогосподарки, особливо без вищої освіти. Мова йде про кореляцію вільного часу та широке використання неформальних каналів комунікації, зокрема, чуток. Хоча, таке соціологічне узагальнення може мати безліч винятків. І вочевидь вістря інформаційної зброї спрямоване на ширшу категорію. Наприклад, матерів та жінок військовослужбовців.

Упродовж літа 2014 року протести матерів стали вагомим фактором внутрішньополітичного життя в Україні. Матері та дружини військовослужбовців перекривали міжнародні траси та залізничні колії, пікетували стіни Верховної Ради, вимагаючи проведення ротації/протестуючи проти мобілізації тощо. Найбільш масштабні протести проходили в Яворові на Львівщині в липні 2014 року. Там родичі мобілізованих блокували військову частину 13-го армійського корпусу та лягали під колеса автобусів, щоб не пустити чоловіків і синів на війну [2].

Свідомо чи несвідомо, жінки (які цілком можливо мали достатньо підстав для протестів) стали ціллю інформаційних атак, котрі грали на реально існуючих страхах та стереотипах. Сюжети протестів очікувано підхопили російські ЗМІ – тема про суспільну ненависть до політики офіційного Києва отримала нову гілку та нове дихання. Відповідні сюжети були розраховані як на внутрішнього споживача, так і на європейців, а також і на населення окупованих територій.

Жінки є об'єктами інформаційного впливу і на окупованій території так само. Там створюється образ жінки-агресора, яка прагне помсти та відплати, ширше – руйнування. Свідчення цього – «парад» військовополонених у Донецьку на День незалежності України 2014 року. Конвоювали наших полонених військовослужбовців і жінки-терористки із автоматами, а донеччанки-«глядачки» ображали та кидалися камінням в українських військовослужбовців [3].

Жінка як інструмент агресії

Медіатизація обраної жінки та її історії з метою отримати бажаний пропагандистський або деструктивний ефект є інструментом гібридної агресії не лише проти України. Історія Лізи, російськомовної дівчинки з Німеччини, яку нібито викрали мусульмани та ледь не зґвалтували, попри свій поважний як для інформаційного приводу вік (січень 2016 р.), досі залишається яскравим підтвердженням цієї тези[4]. Російськомовна громада Німеччини дуже бурхливо відреагувала на цю історію, люди вийшли на вулиці, їх реакція підігрівалась російськомовними медіа, які тиснули на дві больові точки – захист родини та дитини, по-перше, та, по-друге, (не)впевненість у діючій владі (якщо одну німецьку дівчинку викрали, то чи зможе канцлер Ангела Меркель захистити решту німецьких дівчат?). Газета Bild 26 січня 2016 року опублікувала великий аналітичний матеріал щодо ситуації з дівчинкою Лізою. Видання дійшло висновку, що німецькі неонацисти і путінська пропаганда об'єдналися проти мігрантів в Німеччині і проти німецької правової системи. Кейс проаналізовано, пропагандистські наміри викрито, але він однозначно не став останнім.

Жіночий наратив також використовують для створення фейкових повідомлень та сюжетів. 12 липня 2014 року російський Перший канал випустив в ефір сюжет, в якому Галина Пишняк,

---

[1] *Індекс результативності російської пропаганди* (2015). <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>

[2] Кислов, А. (2014). *Протесты матерей против АТО перерастут в антивоенный Майдан (ИНФОГРАФИКА).* <http://ua.golos.ua/social_problem/14_07_02_protestyi_materey_protiv_ato_pererastut_v_antivoennyiy_maydan_infografika>; *Експерти знайшли зв'язок між протестами матерів військових і нападами на сили АТО* (2014). <http://vgolos.com.ua/news/eksperty_znayshly_zvyazok_mizh_protestamy_materiv_viyskovyh_i_napadamy_na_syly_ato_151074.html?print>

[3] Жолтікова, Г. (2016). *Жіноче обличчя гібридної війни*. <http://viysko.com.ua/journal/zhinoche-obly-chchya-gibrydnoyi-vijny/>

[4] Про це, зокрема, йшла мова на панельній дискусії "New Security Reality: Working For Stability in Turbulent Times" на Київському безпековому форумі 2017.

нібито уродженка Західної України, мати та дружина ополченця, розповіла жахливу історію, яка буцім трапилась у Слов'янську: "Взяли ребенка трех лет, мальчика маленького в трусиках, в футболке, как Иисуса на доску объявлений прибили… А потом взяли маму, привязали до танка без сознания и по площади три круга провели. А круг площади – километр"[1]. Інформація була непідкріплена фактами, але закономірно викликала бурю емоцій, як в Україні та у РФ. Лише в грудні 2014 в ефірі Першого каналу було визнано, що журналісти не мали підтвердження цієї історії. Втім, вибачень так і не було.

Ще один приклад інструменталізації «жіночої історії» та перетворення її на зброю проти України є ситуація довкола учасниці від Росії на Євробаченні. Перемогу Джамали та прийняття Києвом пісенного конкурсу сприймається українським суспільством як потужна іміджева можливість, шанс для створення позитивного наративу, іншого, не-військового асоціативного ряду про Україну. Особливий акцент виграшу та бажанню РФ нівелювати українську перемогу надає той факт, що Джамала, кримська татарка за національністю, перемогла з піснею про трагедію свого народу. Який, до того ж, продовжує потерпати від репресії з боку РФ на своїй же батьківщині, яка є окупованою.

Отже, Росія свідомо пішла на провокацію, коли обравши для участі в конкурсі «Євробачення» в Україні співачку Юлію Самойлову, яка перед тим порушила українські правила в'їзду до окупованого РФ Криму. Юлія Самойлова мала торпедувати перемогу Джамали, зіграти на емоціях європейців та представити Україну в найнегативнішому світлі.

Російська стратегія використання жінок із пропагандистською метою має коріння в радянській практиці та ідеології. Остання мала перфомативний, а не описовий, програмний, а не прагматичний характер.

Пошук відповіді

Інструменталізація гендерного фактору може також зіграти проти РФ. Мова йде про ціннісні відмінності між Україною та Росією, які лежать і у площині дотримання принципів гендерної рівності.

Очевидно, що Євромайдан поставив на порядок денний питання гідності, і жіночої теж. «Європейські цінності – це відсутність дискримінації за статевою ознакою, національністю, кольором шкіри і навіть сексуальною орієнтацією. Це є нормою. І це дуже важливо розуміти – тому що ми є різні, ми є рівні. … Тому, коли ми говоримо один одному, коли ми говоримо одна одній»[2].

Тренд є очевидним – з'явилося більше заходів, інформаційних ресурсів, які допомагають переосмислити роль та місце жінки в суспільному та політичному житті, бізнесі, військовій справі тощо. Час гібридної агресії насправді сприятливий, адже саме під час воєн жіноцтво «відвоювало» собі місце під сонцем, працюючи на фабриках, заводах і т.д., виконуючи чоловічі ролі. Саме зі світовими війнами пов'язують етапні зрушення в емансипації.

Домінування та навіть насадження патріархальних цінностей може бути тлом для поступу українського суспільства в цьому питанні. Ініціативна Інституту Національної пам'яті щодо відміни вихідного дня на 8 березня спричинило, серед іншого, дискусію щодо переосмислення сенсу цього свята не як «жіночого дня весни, ніжності та краси», а як дня рівності в першу чергу.

Своєрідний прояв цього – привітання президента Петра Порошенка з 8 березня. У 2015 році у привітанні Президент дякує жінкам за їхню самовіддану працю та відзначає необхідність збільшення представництва жінок у всіх органах влади, адже присутність жінок сприяє усталенню розсудливості та миру. Президент бажав жінкам наснаги у боротьбі з консервативними гендерними стереотипами[3]. У 2017 році він наголосив, що головною рисою сучасної української армії стала успішна гендерна політика[4]. Можна сперечатись щодо її фактичної (не)успішності[5], але зміна

[1] *Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца* (2014). <http://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa>

[2] Злобіна, Т. (2015). Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. *Гендерні дослідження*, 148

[3] Злобіна, Т. (2015). Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. *Гендерні дослідження*, 154

[4] *Офіційна сторінка Петра Порошенка у Facebook.* <https://www.facebook.com/petroporoshenko/>

[5] Про це більше можна прочитати, наприклад, тут: *«Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження)* (2015). <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf>

дискурсу видається очевидною. Є дослідження, які показали, що добре, якщо є жінки, які приймають участь у військових операціях. Вони розуміють проблеми цивільного населення, присутність жінок стимулює усю армію поводитися пристойно[1].

Ймовірно, наступним кроком буде героїзація жінок-воїнів, як це сталось із Надією Савченко, яка під час перебування в ув'язненні в РФ стала символом опору агресору. Проте кейс Савченко заслуговує окремого дослідження. Врешті, лейтмотивом має стати не інструменталізація та об'єктивація жінки, а зміна порядку денного. Жінка на війні це не об'єкт насилля, не медіа-персонаж чи інструмент агресії. Жінка є суб'єктом суспільного життя, бойових дій, партнером у прийнятті рішень та облаштуванні миру.

З останнім є складнощі, навіть на світовому рівні. Хоча від часу прийняття Резолюції РБ ООН №1325(2000) «Жінки, мир і безпека», відсоток мирних декларацій виріс з 11 до 27, жінки все ще не є залученими у мирні переговори достатньою мірою[2]. В Україні жінки залучені до переговорного процесу на найвищому рівні. 17 червня 2014 указом президента України Петра Порошенка Ірину Геращенко було призначено Уповноваженим з мирного врегулювання конфлікту в Донецькій і Луганській областях.

Висновки

Сутність гібридного протистояння Росії та України визначається постійно змінним інструментарієм при незмінних цілях агресора. Використання жінок в якості цілі та інструмента гібридної агресії стало прикметою українсько-російського протистояння. Жінка виступає як жертва фізичного насильства (і тут нема специфічних рецептів протидії), як жертва інформаційно-психологічного впливу (тут протидія має вибудовуватись з урахуванням більшої уразливості жінок для пропаганди), як інструмент агресії (в даному випадку рецептом протидії вважаємо формулювання наративу гендерної рівності на противагу об'єктивації жінки та патріархальній моралі, поширеній в РФ).

References:

1. Martsenyuk, T. (2015). *Zhinky v ukrayinskiy politytsi: vyklyky i perspektyvy zmin* [Women in Ukrainian politics: challenges and perspectives of changes]. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrainskii_politytsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian]
2. Schuurman, M. (2015). NATO and the Women, Peace and Security Agenda: Time to Bring It Home. *Connections: The Quarterly Journal*, XIV, 3
3. *Shchorichnyy zvit Heneral'noho sekretarya* [The annual report of the Secretary General] (2016). [in Ukrainian]
4. Hrytsyak, N. (2004). *Formuvannya hendernoyi polityky v Ukrayini: problemy teoriyi, metodolohiyi, praktyky* [The formation of gender politics in Ukraine: the problems of theory, methodology and practice]. Kyiv: Vydavnytstvo NADU. [in Ukrainian]
5. Levchenko, K. (2003). *Natsionalnyy mekhanizm formuvannya ta vprovadzhennya hendernoyi polityky v Ukrayini: istoryko-pravovyy ohlyad* [The national mechanism of the formation and implementation of gender politics in Ukraine: historical and legal review]. Kharkiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho untu vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]
6. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Studios of Donbass»] (2015). Kyiv. [in Ukrainian]
7. Etvud, L. (2015). Zhinka pid chas Velykoyi Vitchyznyanoyi Viyny [The woman during The Great Patriotic War]. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Donbass studies»], 87-102. [in Ukrainian]
8. Nordmeyer, K. (2015). *Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women.* <http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>.
9. *V Radbezi OON vidbulysya debaty shchodo zhinok, myru i bezpeky* [The debates on women, peace and security were held in the UN Security Council]. (2016). <https://tsn.ua/ato/geraschenko-nazvala-prigolomshuyuchu-kilkist-zhinok-i-ditey-zagiblih-pid-chas-konfliktu-na-donbasi-793094.html>. [in Ukrainian]
10. *Teksty Novoho Vremeny. 10 samykh chytaemykh statey* [The texts of the New times. Ten the most readable articles] (2016). <http://nv.ua/publications/teksty-novogo-vremeni-10-samyh-chitaemyh-statej-149905.html>. [in Russian]

[1] *Образ Надії Савченко вплинув на командування Міноборони, – волонтерка* (2016). <http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/obraz-nadiyi-savchenko-vplynuv-na-komanduvannya-minoborony-volonterka>

[2] Nordmeyer, K. (2015). *Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women.* <http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>

11. "*Biy za dushi": Oleh Pokal'chuk pro informatsiyni ta psykholohichni spetsoperatsiyi u hibrydniy viyni* [«The Fighting for souls»: Oleg Pokalchuk about informational and psychological special operations in hybrid war] (2016). <http://kurs.if.ua/articles/biy_za_dushi_oleg_pokalchuk_pro_informatsiyni_ta_psyhologichni_spetsoperatsii_u_gibrydniy_viyni_46821.html>. [in Ukrainian]
12. *Indeks rezultatyvnosti rosiyskoyi propahandy* [The index of the effectiveness of Russian propaganda] (2015). <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>. [in Ukrainian]
13. Kyslov, A. (2014). *Protesty materey protyv ATO pererastut v antyvoenniy Maydan* [The protests of mothers against Anti-terrorist operation will outgrow in anti-military Maydan]. <http://ua.golos.ua/social_problem/14_07_02_protestyi_materey_protiv_ato_pererastut_v_antivoennyiy_maydan_infografika>. [in Russian]
14. *Eksperty znayshly zvyazok mizh protestamy materiv viyskovykh i napadamy na syly ATO* [The experts have found the connection between the protests of military officers' mothers and Anti-terrorist forces invasions] (2014). <http://vgolos.com.ua/news/eksperty_znayshly_zvyazok_mizh_protestamy_materiv_viyskovyh_i_napadamy_na_syly_ato_151074.html?print>. [in Ukrainian]
15. Zholtikova, H. (2016). *Zhinoche oblychchya hibrydnoyi viyny.* [The woman's face of hybrid war] <http://viysko.com.ua/journal/zhinoche-obly-chchya-gibry-dnoyi-vijny/>. [in Ukrainian]
16. *Bezhenka yz Slavyanska vspomynaet, kak pry ney kaznyly malen'koho syna y zhenu opolchentsa* [The refugee from Slavyansk remembers how the little son of the wife of the militia man was executed at her presence] (2014). <http://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa>. [in Russian]
17. Zlobina, T. (2015). Hender, Maydan, i Viyna, i te, shcho pislya Viyny [The Gender, Maydan and War and those who are after war]. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Donbass studies». [in Ukrainian]
18. *Ofitsiyna storinka Petra Poroshenka u Facebook* [The official page of Petro Poroshenko in Facebook]. <https://www.facebook.com/petroporoshenko/>. [in Ukrainian]
19. «*Nevydymyy batalyon»: uchast zhinok u viyskovykh diyakh v ATO (sotsiolohichne doslidzhennya)* [«The invisible battalion»: the women's participation in military actions in the Anti-terrorist operation (sociological research)] (2016). <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf>. [in Ukrainian]
20. *Obraz Nadiyi Savchenko vplynuv na komanduvannya Minoborony, – volonterka* [The Nadiya Savchenko's character influenced on the Ministry of Defense commanding] (2016). <http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/obraz-nadiyi-savchenko-vplynuv-na-komanduvannya-minoborony-volonterka>. [in Ukrainian]

Yuliia Okuniovska
Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia), Ukraine

THE "THIRD" SECTOR OF POLAND: KEY PRINCIPLES OF FUNCTIONING

The article studies the key principles of the "third" sector's functioning in Poland. The forms of self organization of the Polish civil society on the example of organizations and foundations have been analyzed. Through analyzing the Law of Poland of April 6, 1984 "On Foundations" and the Law of Poland of April 7 1989 "On Associations" the legal basis for the "third" sector's functioning have been studied. Using the results of the studies a comparative analysis of the organizational peculiarities of the "third" sector in such EU countries as France, Netherlands and Germany has been carried out. In the course of the study the attention is paid to an important element of organizations' and foundations' studies, i.e. the statute where the founder determines the name of the organization, its location and assets, aims, principles, forms and sphere of activity, composition and management principles, appointing mechanisms, duties and competences of the body and its members.
Key words: organization, foundation, registration, legislation, structure, statute, the European Union.

This article is part of a complex study of NGO activity in Poland in the context of European integration. Thus, studying the principles of non-governmental sector functioning in Poland is an important element of the scientific research.

According to the Law of Poland of April 24, 2003 "On socially beneficial activity and volunteering", namely, Point 2, Article 3, the non-governmental organizations (the "third" sector) in Poland are determined as legal persons or units that are not part of the financial sector, that do not function with the aim of gaining profit and are established on the basis of a law – these are foundations and organizations. Political parties, trade unions and employer's organizations, self-governing bodies of professional groups, funds that are founded by the state are not considered non-governmental organization except for the cases, mentioned in Point 4, Article 3 of the Law "On socially beneficial activity and volunteering"[1].

The specifics of all civil society organizations lies in the fact that they are not created by the state but rather by the citizens, enterprises; they exist separately from the state, but function within the bounds of the current legislation

The **aim** or the article is to study the key principles of the "third" sector functioning in Poland in the context of European integration.

The **tasks** presuppose: research and analysis of the forms of civil society in Poland; determining the peculiarities of organizations' structure, study the registration procedure according to the current legislation.

Poland has two key forms of popular civil society engagement which are also two key types of non-governmental organizations. They are organizations and foundations. Organizations and foundations have very similar goals, but they considerably differ in terms of establishment, functioning and financial activity.

The key difference between organizations and foundations lies in the fact that organizations are a form of popular consolidation in order to achieve a certain goal points out O. Grabovska, lawyer, President of the *Rezonans* Regional Charity Foundation, expert of the *Organization of Facilitation of the Ukrainian-Polish Cooperation* projects in the sphere of legal education and science in her publication entitled "Non-Governmental Organizations in Poland and Ukraine: Comparative Analysis". This may be either a general or a particular goal (the latter means that the organization has to serve only its members). At the same time, the most important part of establishing a foundation is the capital[2].

[1] Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia. 2003. *Internetowy System Aktow Prawnych* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>.
[2] Грабовська, О. Неурядові організації в Польщі і в Україні: порівняльний аналіз. *Юриспруденція.* <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=721> (2017, February, 13)

In the course of studying the principles of NGO functioning we turned to the law of April 9, 1989 "On Associations", which regulates the establishment and functioning of the organizations in Poland[1].

According to the law, depending on the type of the organization there must be 3 or 15 founding members. These are people who make the decision about the creation of an organization. In case the number of members becomes less than 15, the activity of such an organization seizes[2].

A contemporary Ukrainian scientist, Doctor of Philosophy, Professor V. Bekh who studies self-organization and self-regulation of social systems in a collective monograph entitled "NGOs in the Discourse of Society Democratization" draws attention to the fact that in their work organizations rely on the community work of its members and they independently determine their goals, activity programs, organizational structure and approves internal acts that determine their activity. The highest regulating body of an organization is the general assembly of its members. Members of the organization may change the aims of the NGO's activity, may decide on terminating its activity on the whole or discontinuing individual membership in an NGO by following the procedure, determined in the statute. The goal of an NGO does not necessarily have to be a socially significant one, thus an organization may deal with particular interests of a narrow group of individuals (e.g. an organization of mountain holidays lovers)[3].

Article 40 of the Law of Poland "On Associations" states that organizations in Poland are divided into unincorporated NGOs, incorporated NGOs, NGO unions and sports clubs that function in the form of NGOs[4].

Unincorporated NGOs serve as a simplified form of organizations. They do not have the status of a legal person and implement their goals using its statute. Unincorporated NGO can be established by the minimum of 3 people, who adopt the statute, determine the spheres of the NGO's activity, its legal address and select among themselves a person, who will represent the organization. They inform the controlling unit (usually this is the department of citizen activity in the local self-governing body) about the establishment of an NGO in a written form.

Unincorporated NGOs may start their activity unless within a 30-day period since the submission of the notification the body of local self-governing passes a decision to forbid the activity of this organization[5].

Establishment of an unincorporated NGO is simpler than the registration of an organization in a Court Register; however the newly established unincorporated organizations have limited legal possibilities in carrying out activity. Such organizations cannot sign contracts when receiving grants, carry out public tasks or provide other services. Moreover, an unincorporated NGO cannot create regional branches, participate in establishment of unions, attract legal persons to their activities, carry out economical activity or receive financial aid. The only allowed source of receiving finances for an unincorporated NGO is membership fees.

An unincorporated organization is not a legal person but it is an NGO and can appear in court as a side in cases connected with implementation of objectives, predetermined by the statute of the organization.

An obligatory condition for NGO functioning is the existence of a statute which should include the following information: name of the organization that is different from other organizations; spheres of activity; objectives and methods of their implementation; obligations of the members; reasons for losing membership; mechanisms of receiving membership fees; possibility of amending the statute. If the organization plans to create braches, then this procedure must also be described in the statute.

Requirements of the Polish legislation concerning registration of an NGO are quite complex ones in comparison with other countries of the European Union. For instance, in France and the Netherlands

[1] Ustawa z prawo o stowarzyszeniach 1989. *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracija_gromadskikh_ob_ednan>.

[2] Ustawa z prawo o stowarzyszeniach 1989. *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracija_gromadskikh_ob_ednan>.

[3] Бех, В.П. (2011). Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства. *xlibx.com* <http://www.uk.xlibx.com/4istoriya/19263-42-gromadski-organizacii-diskursi-demokratizacii-suspilstva-monografiya-naukovoyu-redakci-yu-doktora-filosofskih.php>.

[4] Ustawa z prawo o stowarzyszeniach 1989. *Internetowy System Aktow Prawnyc.* <http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracija_gromadskikh_ob_ednan>.

[5] Dąbrowska, K., Kopcińska, K., Swiątczak, M., Schimanek, T. (2002). *Biała księga prawa dla organizacji pozarządowych. Analiza prawno-finansowych uwarunkowań działalności organizacji pozarządowych w Polsce.* Warszawa, 21.

two people and in Germany seven people are enough to found an organization. The minimum age when a person can be a member of an NGO is 14 while in Poland a person must be at least 16 years old.

Speaking about the legislation of the EU concerning NGOs, the participants of a multilateral meeting organized by the Council of Europe in Strasburg in July 2002 adopted the "Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organizations in Europe" where the key European standards in this sphere were standardized for the first time[1].

The key legal act that regulates the status of a foundation in Poland is the Law of April 6, 1984 "On Foundations", which has kept its legal force till present[2].

This law does not give the exact definition of a foundation; however, key characteristics of this institution are given in separate articles. Namely, a foundation is an organization that is:

- established for the achievement of socially or economically beneficial objectives (article 1);
- established by a founder or natural persons, regardless of their citizenship or place of residence or by a legal person, registered in Poland or abroad, who have submitted an request to establish a foundation (article 2)[3].

Scientist M. Stetsyk quite accurately explains the concept of "foundation" in his article entitled "Concept of a Foundation in Polish Legislation". For example, he points out that a foundation may be established to implement socially and economically beneficial objectives, particularly such as healthcare, economy and science development, education and upbringing, culture and art, humanitarian aid, environmental protection and preservation of historical heritage (article 1)[4].

According to the Law "On Foundations" the aims that a foundation lays out must correspond to the priority vectors of development of the Republic of Poland. That is why during the period of European integration cooperation with foreign organizations was established through foundations. According to Article 1 of the law "On Foundations" foreign foundations that have a legal address abroad can establish their representative offices on the territory of Poland. To create a representative office a foundation should receive a permit that automatically allows carrying out the activity stated in the permit. The permit is issued by the minister who is responsible for the particular sphere and the representative office. The permit may be issued if the representative office is established with the aim of objectives' implementation and has the support of a Polish foundation[5].

Natural persons, regardless of their citizenship and place of residence, and legal persons, registered in Poland or abroad, may be founders of a foundation. However, the location (legal address) of a foundation must be on the territory of Poland.

In the commentary to the law "On Foundations" it is written that the intention of establishing a foundation must be presented in a form of a notary act. This form is not required if the organization is established in the testament. The founder must state the objective of the foundation and the composition of assets assigned for objective implementation. Such assets which may include money, stock as well as movable and immovable property made over to the foundation[6].

In the statute the founder determines the name of a foundation, its location and property, aims, principles, forms and sphere of activity, composition and management organization, mechanism of appointing, obligations and competences of this body and its members. The statute may contain other provisions, especially those related to the economic activity of the foundation, the acceptability and conditions for merging with another foundation, introduction of changes to the objectives and the statute as well as possible formation of other structures of the foundation, additional to the managing body.

A foundation may carry out economic activity on the scale necessary for its objectives implementation. If a foundation has to carry out economic activity, the price of the property means necessary for this activity cannot be less than 1,000 zl. According to Art.7 of the Law, a foundation must be registered in the State Court Register of Poland. A foundation acquires competence from the moment of entering the Register[7].

---

[1] Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи. Страсбург, 5 липня 2002 р. *Юридичний вісник України*, *36.*

[2] Ustawa o fundacjach.1984. *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>.

[3] Skiba, R. (2003). *Prawne warunki działania organizacji pozarządowych*. Warszawa, 45.

[4] Стецик, М.Б. (2007). Поняття фундації в законодавстві Польщі. <http://www.confcontact.com/2007nov/stecik.php>

[5] Ustawa o fundacjach 1984. *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>.

[6] Cioch, H., Kidyba, A. (2007). *Ustawa o fundacjach. Komentarz*. Warszawa, 67.

[7] Ustawa o fundacjach 1984. *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>.

There is a popular saying the Polish third sector: "If you have friends, found an organization, if you have money, register a foundation". A foundation is established by notifying the founder about its establishment and allocation of certain funds for implementation of the objectives of the foundation. Thus notification should be done in the form of a notary act or as a part of the testament. In other words we can say that a foundations the capital (money, stock, movable and immovable property), allocated by the founder for the implementation of important social or economic objectives. According to the Polish legislation, one cannot be a member of a foundation, only occupy a certain post in the managing body. The objectives of a foundation may be altered only in case such a possibility is predetermined by a statute. The founder also does not have any particular authority in foundation functioning, except those predetermined by the provisions of the statute[1].

Both foundations and organizations must be registered in the register of unions, other civil and professional organizations, foundations and public guardianship establishments of the State Court Register. Form the moment of their registration these subjects gain their legal status.

NGOs in Poland pass double registration – as an organization and as a legal person. Registration procedure for organizations and foundations is somewhat different, taking into consideration the peculiarities of establishment of these subjects. At the first stage of organization registration it is necessary to submit the application for registration as well as the statute, protocol of the constituent assembly, list of founders, decision of the general assembly to establish the organization, election of the founding committee, elected members of the presidium and internal controlling structures. The application form together with attachments is submitted in two copies. All the submitted documents must be either the originals or the notary registered copies. In the general the practice varies in different courts, e.g. some courts require three copies of the statute.

In her article "NGO registration on Ukraine and Poland" O. Hrabovska gives a list of documents necessary for registering a foundation. Among them she singles out the following ones: provision on foundation establishment (a notary approved application or another document that proves the establishment of a foundation); a statute (two copies and in case the activity of a foundation spreads on more than one province then three copies); decision on establishment of structures of a foundation (can be adopted y various management structures of a foundation, e.g. the Founders' Council, the Council of the Foundation). Various representative bodies of a foundation may be created with such a decision, e.g. the Executive Board; everything depends on how these relations are settled in the statute. The decisions are made at the assemblies, at which a protocol is being written and signed (with the notary approval) by the people who are members of the representative bodies (concerns foundations who carry out economic activity). The signature samples are provided in the presence of a judge or an official court employee; provision, which determines the Ministry, carrying out the supervision over the foundation's activity[2].

After adoption of the Law of Poland of April 24, 2003 "On Socially Beneficial and Volunteer Activity" special provision were approved. They directly link registration to the existence of the socially beneficial component in the activity of an organization. The aim of these steps is to ensure the prevalence of socially beneficial component over management priorities, namely, limitation of the activity that threatens the implementation of the socially beneficial functions. For instance, the legislation of Poland contains the following requirements to socially beneficial organizations:

– list of statutory types of activity aimed at the interests of the whole community or a group of people in a difficult life circumstances;

– socially beneficial activity is the only type of activity of the organization;

– an NGO is either non-profit or its profit gaining activity is limited to achievement of statutory objectives;

– all the received money is spent on the socially beneficial objectives;

– existence of a collective controlling-supervisory body that acts independently from the management;

– statutory documents prohibit entering into contracts with and organization as a side as well as its participation in the activity that may carry a conflict of interest threat[3].

---

[1] Cioch, H., Kidyba, A. (2007). *Ustawa o fundacjach. Komentarz*. Warszawa, 68.

[2] Грабовська, О. Реєстрація неурядових організацій в Україні та Польщі. *Електронний правовий дайджест для громадянського сектору.*< http://www.lawngo.net/digest/010.pdf> (2017, February, 13).

[3] Грабовська, О. Організації з особливим статусом у Польщі. *Юрист НУО.* <http://www.lawngo.net/index> (2017, February, 14).

In his paper "The Legal Basis of NGO Functioning" R. Skiba, a leading Polish researcher of the "third sector", refers to the legislation of Poland which sets a period of time within which the NGO's managerial bodies have to make a decision about adopting the status of a socially beneficial organization. This period in Poland is 90 days (up to 6 months in case the authorities require additional information).

The purpose of appointing the deadline of adopting such decisions is the necessity to ensure the observation of the legal clarity principle and to protect NGOs from possible overreaching of power by the authorities[1].

On the basis of Point 4 Article 17 of the Law "On Organizations" and on the basis of Point 2 Article 8 of the Law "On Foundations" organizations and foundations in Poland do not pay for registration in the State Court Register. The Law on court expenditures in civil cases of March 2006 abolishes the free registration for foundations and organizations; however, this decision is the subject to various interpretations. That is why during the process of registration of an organization in Poland one currently needs to clarify the necessity to pay the registration fee in their regional department of the State Court Register. In case the registration fee is required, the constituent documents must include the receipt.

Apart from the Laws on Foundations, Organization and Voluntary Activity there is a number of other laws in Poland that also regulate the NGO and foundation functioning. These include laws "On State Finances" of 1998[2] and "On Access to Information" of 2001[3], "On Professional Rehabilitation and Social Involvement of the Disabled" [4]. The issues covered by these laws concerned NGO functioning and ways of implementation of their activity.

Thus, NGOs that are established with the aim of realization the needs of the civil society and its members have various structure. According to the Polish legislation there are two main forms of structures – organizations and foundations, which have their own organizational peculiarities that are reflected in the laws of April 6, 1984 "On Foundations" and of April 7, 1989 "On Organizations" as well as in a number of other laws who are supplementary in character and reflect the changes in the issues of financing and philanthropy development. The processes of organization establishment and registration are based on the adopted statutes, so the statute actually determines the form of self-organization that was chosen by the founders. Taking into consideration the analysis of the organizational basis of NGO activity according to the laws of Poland and the EU, we have come to the conclusion that despite the differences in form and registration stages non-governmental organizations are an inseparable part of the Polish society. Taking on certain functions of the state, the non-governmental sector has facilitated the European integration processes and the development of democratic institutions.

References:

1. Bekh, V.P. (2011). Hromadski orhanizatsii u dyskursi demokratyzatsii suspilstva [Public organizations in the discourse of the society democratization]. *xlibx.com* <http://www.uk.xlibx.com/4istoriya/19263-42-gromadski-organizacii-diskursi-demokratizacii-suspilstva-monografiya-naukovoyu-redakci-yu-doktora-filosofskih.php>. [in Ukrainian].
2. Hrabovska, O. Neuriadovi orhanizatsii v Polshchi i v Ukraini: porivnialnyi analiz. Yurysprudentsiia [Non-governmental organizations in Poland and Ukraine: a comparative analysis. Jurisprudence.]. <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=721> (2017, February, 13) [in Ukrainian].
3. Hrabovska, O. Orhanizatsii z osoblyvym statusom u Polshchi [The organizations with a special status in Poland]. *Yuryst NUO* [Lawyer of NGO]. <http://www.lawngo.net/index> (2017, February, 14). [in Ukrainian].
4. Hrabovska, O. Reiestratsiia neuriadovykh orhanizatsii v Ukraini ta Polshchi [The registration of non-governmental organizations in Ukraine and Poland]. *Elektronnyi pravovyi daidzhest dlia hromadianskoho sektoru* [The electronic law digest for civil sector]. <http://www.lawngo.net/digest/010.pdf> (2017, February, 13). [in Ukrainian].
5. Stetsyk, M.B. (2007). Poniattia fundatsii v zakonodavstvi Polshchi [The concept of foundation in Polish legislation]. <http://www.confcontact.com/2007nov/stecik.php> [in Ukrainian].
6. Fundamentalni pryntsypy shchodo statusu neuriadovykh orhanizatsii v Yevropi. Pryiniato uchasnykamy bahatostoronnoi zustrichi, orhanizovanoiu Radoiu Yevropy. Strasburh, 5 lypnia 2002 r. [Fundemental principles concerning the status of non-gavernmental organizations in Europe. Adopted by the participants of multirateral meeting organized by the Council of Europe. Strasbourg, July, 5, 2002] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* [Legal Bulletin of Ukraine], no. 36. [in Ukrainian].

[1] Skiba, R. (2003). *Prawne warunki działania organizacji pozarządowych*. Warszawa, 56.
[2] Ustawa o finansach publicznych (1998). *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServle>.
[3] Ustawa o dostępie do informacji publicznej (2001) *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://isap.sejm.gov.p>.
[4] Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (1997). *Internetowy System Aktow Prawnych.* <http://zielonalinia.gov.pl/upload/baza-aktow-prawnych>.

7. Cioch, H., Kidyba, A. (2007). *Ustawa o fundacjach. Komentarz* [The Law on funds. Comments]. Warsaw. [in Polish].
8. Dąbrowska, K., Kopcińska, K., Swiątczak, M., Schimanek, T. (2002). *Biała księga prawa dla organizacji pozarządowych. Analiza prawno-finansowych uwarunkowań działalności organizacji pozarządowych w Polsce* [The White Book fo NGOs. The analysis of the legal and financial determinants of NGO activity in Poland]. Warsaw, 21. [in Polish].
9. Skiba, R. (2003). *Prawne warunki działania organizacji pozarządowych* [Legal conditions for NGOs]. Warsaw. [in Polish].
10. Ustawa o dostępie do informacji publicznej [Access to Public Information Act] (2001). *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://isap.sejm.gov.p>. [in Polish].
11. Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia [The Public Benefit and Voluntary Work Act] (2003). *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>. [in Polish].
12. Ustawa o finansach publicznych (1998) [The State Finance Act]. *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServle>. [in Polish].
13. Ustawa o fundacjach (1984) [The Law on funds (1984)]. *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>. [in Polish].
14. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych [The Act on occupational and social rehabilitation and employment of the disabled] (1997). *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://zielonalinia.gov.pl/upload/baza-aktow-prawnych>. [in Polish].
15. Ustawa z prawo o stowarzyszeniach [The Law on Social Associations] (1989). *Internetowy System Aktow Prawnych* [The system of online legal acts]. <http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracija_gromadskikh_ob_ednan>. [in Polish].

Віра Ярошенко
Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна

ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ

Vira Yaroshenko, PhD in Political Science
Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine

THE INTERDEPENDENCE OF POLITICAL AND CIVIC RESPONSIBILITY AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE

In this study, we identify additional mechanisms for increasing political and civic responsibility, which are conditions of the successful formation of the institute for democratic citizenship that reflects their interdependence.

Using a multidisciplinary approach we study functioning of a concept "institute for democratic citizenship", "responsibility" in politics, as well as the concept of "political responsibility" and "civic responsibility." The term "political reliability" is proposed to determine political responsibility in a formalized retrospective and prospective informal understanding.

Using the causal approach, determined that a sharp decline in social standards of Ukrainian citizens is conditioned by the electoral (civil) responsibility/irresponsibility for the election of unworthy representatives to the authorities and giving them bribes, which in fact provides and nourishes corruption. Attention is focused in this part of correlation of concepts of "civil liability" and "political responsibility".

It is argued that even if the Ukrainian multi-ethnic and multi-religious society difficult to achieve national consolidation, so the competent responsible efficient minority such as the institute for democratic citizenship in partnership with the state government by its efficacy and perseverance, able to move all of society to national growth. And, accordingly, under such circumstances, there is reason to hope that the political responsibility of both government and citizens will be key to sustaining further democratic development in Ukraine.

Key words: the institute for democratic citizenship, political responsibility, civil responsibility, political reliability, electoral responsibility, lobbying, public consultation.

Головна причина як різкого погіршення соціальних стандартів українського суспільства так і уповільнення проголошених реформ та попередження корупції в Україні зводиться до недостатнього рівня політичної і громадянської відповідальності за використання публічної влади.

Актуальність даного дослідження визначається різким погіршенням соціальних стандартів українського суспільства і пошуком шляхів попередження цього у майбутньому.

Метою статті є визначення додаткових механізмів підвищення політичної і громадянської відповідальності, які одночасно є умовами успішного становлення інституту демократичної громадянськості, що відображає їх взаємообумовленість.

Проблематика політичної відповідальності широко висвітлена зарубіжними і вітчизняними вченими: М.Вебером, Г.Йонасом, П.Рікером, К.Ясперсом, Е.Фроммом. Представники вітчизняної науки В. Мельниченко, В. Торяник тлумачать це поняття як форму соціальної відповідальності, яка діє у сфері політики. Морально-політичні аспекти проблематики політичної відповідальності досліджували Д. Горчаков, М. Паламарчук. Зв'язок юридичних та політичних аспектів цього феномена вивчали Р. Павленко, В. Мельниченко, Н. Армаш, О. Мельник, І. Кресіна, С.Мусієнко, М.Пірен та інші.

Аналізуючи рівень дослідження означеної в роботі проблеми політичної і громадянської відповідальності, можна вважати проблему достатньо висвітленою, але у роботах немає єдиного визначення змісту поняття «політична відповідальність» і «громадянська відповідальність» та відображення взаємообумовленості зі становленням інституту демократичної громадянськості, що і визначає мету даного дослідження.

Оскільки предметом даного дослідження є функціонування поняття «інститут демократичної громадянськості», «відповідальність» у сфері політики, використовуючи міждисциплінарний метод та причинно-наслідковий підхід дослідження, доцільно розглянути більш детально поняття «інститут демократичної громадянськості»,"відповідальність", «політична відповідальність» та «громадянська відповідальність».

«Інститутом демократичної громадянськості» або «колективною громадянськістю» авторка визначає конструктивну якісну дієву частину громадянського суспільства, громаду, яка організована на об'єднанні свідомих активних компетентних національно-патріотичних громадян з високим рівнем політичної культури у політико – відповідальній співпраці з державною владою, яка функціонально забезпечує демократичний напрямок розвитку суспільства. Саме конструктивною, якісною і дієвою на відміну від формальної частини громадянського суспільства, члени якого позиціонують себе частиною громадянського суспільства, які мають щирі бажання діяти на користь національним інтересам, мають високий рівень політичної культури, але їх активність набула форм очікування, Отже, тільки та частина, або умовно назвемо її конструктивною якісною дієвою частиною громадянського суспільства з високим рівнем політичної активності, може вважатися *«інститутом демократичної громадянськості»*[1].

Концепція «Інституту демократичної громадянськості» створена авторкою на основі поняття «громадянськість», яка на думку В. Цвиха, є «якісною ознакою громадянина". „Громадянин" – це формальний статус особи, який передбачає наділення його певною сукупністю прав та обов'язків, а „громадянськість" – якісна ознака особи, що вказує, чи дотримується вона своїх обов'язків, чи користується наданими правами й наскільки, в якому обсязі[2].

Поняття «політичної відповідальності» стає широко вживаним не тільки у науковому, а й у суспільно-політичному дискурсі. Для більш коректного та точного вживання цього поняття наведемо різні *підходи* до його визначення: соціально-моральний, юридичний і політичний.

"Політичний енциклопедичний словник" трактує політичну відповідальність як інститут соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їх політичної діяльності і виділяє такі напрями: 1. Морально-психологічний стан суб'єктів політики, заснований на розумінні сенсу та наслідків політичної діяльності, підґрунтям якої є політичні інтереси і потреби, політична свідомість, здатність до мобілізації політичної волі й визначення політичних цілей. Базується на високій професійній компетентності, патріотизмі. 2. Свідоме дотримання суб'єктом політики норм і правил політичного життя, зовнішніх і внутрішніх форм контролю політичної діяльності. 3. Настання негативних наслідків (відкликання, імпічмент, розпуск) для суб'єкта політики за недотримання політичних і правових норм. 4. Відповідність ідеологіїі політичної практики суб'єктів політики. 5. Відповідальність влади за розвиток суспільства, реалізацію прав громадян[3].

М. Вебер, який був одним з перших, хто досліджував питання політики як професії й бюрократії як окремої соціальної групи, розрізняв відповідальність політиків та відповідальність чиновників, їх відмінність між собою обумовлена їх різною природою.

«Ставати на чийсь бік, боротьба, пристрасть – ira et studio – це стихія політика і насамперед політичного вождя»[4], Г. Йонас вказував на те, що відповідальність політика за життя суспільства виникає незалежно від способу, у який він отримав свою владу (результат виборів, успадкування чи узурпація) і здійснює її (демократичне чи недемократичне правління). Тому у загальному вигляді схоже, що боротьба за владу зводиться до боротьби за відповідальність. Відповідальність

[1] Ярошенко, В.М. (2015). Становлення інституту демократичної громадянськості в Україні з врахуванням символічної складової. *"Studia Politologica Ucraino-Polona": Studia Politologica Ucraino-Polona, 5.* Житомир-Київ – Краків: ФОП Євенок О.О., 122-133.

[2] Цвих, В.Ф. (2002). *Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика*: монографія. Київ, 104.

[3] Горбатенко, В.П., Шемшученко, Ю.С., Бабкіна, В.Д, (2004). *Політологічний енциклопедичний словник.* Київ: Генеза, 503.

[4] Вебер, М. (1990). *Политика как призвание и профессия. Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 644-706.

є невід'ємним атрибутом влади; отже, «тільки-но досягнуто влади, одразу ж з'являється й об'єктивна відповідальність»[1] Л.Мамут називає політичну відповідальність «презумпцією політичної відповідальності народу»[2] П. Рікер підкреслює, що «новий імператив відповідальності, сформульований Г. Йонасом, не підмінює класичну ідею відповідальності у розумінні звинувачення, але, уточнюючи й збагачуючи, підносить її на рівень змін людської діяльності у технологічний вік»[3].

Карл Ясперс, німецький вчений, у роботі «Питання вини. Про політичну відповідальність німецького народу», написаній у 1946 році, визначає політичну відповідальність як дії державного діяча або належність до певної спільноти. Він розділяв поняття колективної відповідальності – провини на 4 категорії: карну, політичну, моральну та метафізичну. Саме політична вина, по Ясперсу, обумовлена самим громадянством сучасної держави, де ніхто не може обрати позицію по-справжньому аполітичну. Тобто, тяжкість відповідальності за дії влади покладається на всіх, навіть на тих, хто ці дії не схвалював. Моральна провина означає трибунал совісті, який оцінює вчинки персональною і незалежною від інших мірою.

Метафізичну провину відчуває той, хто вижив по відношенню до загиблих і постраждалих. Це провина свідків злочину, навіть якщо вони ніяким чином не схвалювали їх. Покарання відповідне до провини: в язниця за карну, втрата влади за політичну, за моральну – муки совісті, а метафізична провина потребує очищення і екзистенційної трансформації»[4]. Е.Фромм підкреслює необхідність відповідальності будь-якої особистості за власне існування. За Е.Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, повага, професія, любов, свобода. Він розрізняє поняття "відповідальність" та "обов'язок", проводячи паралель з авторитарною та гуманістичною совістю. Таким чином, відповідальність має позитивний відтінок і є категорією свободи, а обов'язок – категорією несвободи[5]. В.Тернавська, як основний елемент політичної і конституційної системи, передбачає дострокове припинення повноважень уряду внаслідок його нездатності виробляти правильну політику чи здійснювати її на користь держави й суспільства. Ця відпові- дальність може мати як добровільний, так і примусовий характер, залежно від рівня правової свідомості глави уряду та урядовців. Так, парламентська практика зарубіжних країн показує, що уряд і парламентські фракції, які його підтримують, погоджуються чи власне ініціюють позачергові парламентські вибори для зміцнення своєї політичної позиції у парламенті та суспільстві"[6]. Таким чином, санкцією політичної відповідальності є висловлення недовіри представницьким органом главі уряду, а також окремим урядовцям, що передбачає їх відставку. Як визначає С.Мусієнко, "широке використання поняття "політична відповідальність" без його визначення говорить про політичну безвідповідальність: користуючись одним поняттям, пов'язуючи з ним різні смисли, одні перебувають в ілюзії, що розуміють політиків, політики, підозрюючи, що їх розуміють інакше, навіть не прагнуть бути зрозумілими"[7].

Отже, соціально-моральний підхід до тлумачення політичної відповідальності полягає в тому, що передумовою її настання є не юридично-правові, а неписані морально-етичні норми. За цим підходом, одними з основних механізмів притягнення до відповідальності є соціальний осуд та тиск. Д. Горчаков у своїй статті «Відповідальність як категорія політичної науки» зазначає, що «відповідальність – це активна громадянська позиція особи», розшифровуючи це як «сприйняття політики як власної справи, зацікавлення нею, вимога більшої інформації, ніж та, що надходить із засобів масової інформації чи заяв політиків». Автор також зауважив, що моральна відповідальність може бути колективною, «причому вона є абсолютно добровільною»[8].

*Щодо юридичного підходу, с*початку термін «відповідальність», вперше введений у науковий обіг Альфредом Беном і його трактували як «карність» . Зокрема, це стосується явища конституційно – правової відповідальності. В. Торяник вказує, що правовою формою політичної

[1] Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. Київ: Лібра, 157-158.
[2] Мамут, Л.С. (1999). *Проблема ответственности народа*. Москва: Вопросы философии, 19-28.
[3] Рікер, П.(1995). *Післямова до «Часу і відповідальності» Навколо політики*. Київ: Дух і літера, 285-311.
[4] Ясперс, К. (1999). *Вопрос о виновности: О политической ответственности Германии*. Москва: Прогресс.
[5] Фромм, Э. (1988). *Психоанализ и этика*. Москва: АСТ-ЛТД.
[6] Тернавська, В. (2010). Політико-правові засади відповідальності уряду в Україні. Київ: *Право України,* 89.
[7] Мусиенко, С.Г. (2007). Концептуализация понятия политической ответственности. Москва: *Проблемы управления,* 218-221.
[8] Горчаков, Д.П. (2004). *Відповідальність як категорія політичної науки*. Київ: Вид. Дім «КМ Academia», 66-71.

відповідальності є конституційна відповідальність[1]. Проте О. Мельник, навпаки, зауважує, що політична та конституційна відповідальність є абсолютно нетотожними, а сфера застосування останньої набагато вужча[2] Р. Павленко зазначає, що «конституційно – правова і політична відповідальність часто співпадають щодо суб'єктів, підстав її настання, (несприятливих) наслідків». Разом з тим він зауважує, що, «на відміну від правової (юридичної), політична відповідальність пов'язана з виконанням насамперед не кодифікованих, а конвенційно встановлених суб'єктами норм»[3]. В. Мельниченко у своїй статті «Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення» виносить поняття парламентської відповідальності уряду за дужки політичної відповідальності, застерігаючи від ототожнення цих понять і зазначаючи, що політична відповідальність «притаманна і державам з президентськими системами управління, більше того – країнам з недемократичним політичним режимом»[4]. О.Паламарчук розглядає питання політичної відповідальності як ширше за відповідальність правову[5]. Безпосередній недолік у законодавчій незакріпленості політичної відповідальності вбачає М. Пірен. Вона висловлює думку, що «якби це поняття було закріплено на законодавчому рівні, то виборці приділяли б значно більше уваги передвиборчим програмам партій, і це змушувало б політичну еліту бути відповідальною в урядових інститутах»[6].

Аналізуючи *політичний підхід,* з урахуванням демократичної процедури виборів, тлумачення політичної відповідальності можна розуміти як процес, за якого політичним силам або лідерам суспільство відмовляє в голосах на виборах у разі, якщо ці самі сили або лідери не дотрималися своїх попередніх обіцянок. Але це визначення викликає критику інших авторів. Отже, «політична відповідальність» за своєю суттю виступає вольовим відношенням між людьми, за яким одна частина суспільства реалізує свою волю щодо іншої, І логічним є те, що вольовий характер влади зумовлює необхідність відповідальності суб'єктів влади за її здійснення.

Як визначає А.Черниш, «політична відповідальність» регулює політичні відносини, тобто. Політична і юридична відповідальність виникають щодо юридичних осіб і громадян. Моральна відповідальність, як правило, передує політичній, юридична – настає за нею. Порушення моральних норм (егоїзм, неповага до людей, неправдивість) стає підставою для притягнення до моральної відповідальності. Політична недалекоглядність, безтурботність, порушення норм управління на засадах колегіальності, зловживання службовим становищем в особистих інтересах зумовлюють заходи політичної відповідальності. Юридична відповідальність настає здебільшого через брак інших заходів впливу[7]. Не можна не погодитися з ученими І. Кресіною та С. Баланом, які трактують «політичну відповідальність» як "самостійний вид відповідальності" і вважають "помилковим розглядати політичну відповідальність як позитивне чи негативне явище, оскільки вона є об'єктивною соціальною категорією, що виникла у зв'язку з появою держави, як апарату політичного управління. Проте політична відповідальність поряд з державною потребує і громадянського суспільства або добре поінформованого електорального корпусу. Суб'єкт політичної відповідальності перебуває у постійному зв'язку з громадянським суспільством, шляхом постійного співвідношення діяльності останнього з поширеною в суспільстві легітимною моделлю здійснення державної влади. Політична відповідальність визначається рівнем народної підтримки (легітимації) діяльності суб'єкта здійснення державної влади"[8]. Досліджуючи вітчизняну практику, Н. Армаш вважає, що на сьогодні склалася модель відповідальності державних політичних діячів, за якої політична відповідальність виступає в якості елементу конституційної відповідальності, що є неприйнятним.

---

[1] Торяник, В.М. (2005). Політична відповідальність влади перед громадянином. Київ: *Грані,* 98-102.

[2] Мельник, О.В. (1999). Проблема створення ефективного механізму відповідальності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.*

[3] Павленко, Р. (2002). *Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід*. Київ: Вид. дім «КМ Академія».

[4] Мельниченко, В. (2010). *Розмежування політичної та юридичної відповідальності в державному управлінні.* Київ. НАДУ.

[5] Паламарчук, О. (2005). Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України. Київ: *Стратегічна панорама*, 75–81.

[6] Пірен, М. (2007). Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні. Київ: *Соціальна психологія*, 29-35.

[7] Черныш, А. (1987). *Политическая ответственность в системе социалистического народовластия*. Харьков: Харьк. гос. ун-т., 18. 52–53.

[8] Кресіна, І.О., Балан, С.В. (2009). *Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 67–68.

Намагаючись побудувати більш ефективну модель співвідношення цих видів відповідальності, науковець пропонує законодавчо закріпити настання політичної відповідальності як передумови конституційної[1].

На наш погляд, власне політичний зміст політичної відповідальності можна розкрити в словосполученні «політична надійність», коли існують механізми ретроспективної політичної відповідальності (покарання формалізоване за вже скоєні неправомірні дії) та перспективної політичної відповідальності (обов'язок виконувати повноваження у межах використання публічної влади та неформалізовані наслідки).

Наведені підходи вказують на важливі аспекти поняття політичної відповідальності, яке увібрало такі характеристики з огляду на різні сфери застосування і яке може проявити їх у відповідних механізмах.

Узагальнюючи попередній аналіз визначення вченими поняття «відповідальність» і «політична відповідальність», слід уточнити, що «відповідальність» – це міра відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам або співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом. Тобто, *відповідальність слід вважати суспільним відношенням залежності, за якого поведінка особи має відповідати вимогам щодо неї з боку інших людей.*

Термін «Громадянська відповідальність» слід, по-перше, розуміти як визначені Конституцією України у розділі II виконання обов'язків громадянина (Захист Вітчизни, не заподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих збитків, сплата податків і зборів, додержання Конституції України та законів України)[2], *а також електоральну та лобістську відповідальність*. По-друге, повною мірою саме народ є і відповідальним за наслідки діяльності обраної та призначеної ним влади, оскільки в демократичній країні народ є джерелом влади. Зокрема, у ч. 1 ст. 5 Конституції України закріплено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Саме народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування[3]**.** Це означає те, що серед інших причин різкого зниження соціальних стандартів українського населення – це причина низького рівня політичної відповідальності як влади так і громадянської відповідальності суспільства за використання публічної влади. Щодо влади – зрозуміло, що у більшості її представників при фінансовому збагаченні за рахунок розкрадання держбюджету або вимагання хабарів проявляється духовна бідність, відсутність ціннісного ядра, яке б мало забезпечувати стрижень особистості та опір спокусам зловживань привілеями влади. А щодо суспільства, то, використовуючи причинно-наслідковий підхід, слід погодитися з тим, що масове зубожіння українських громадян взаємообумовлене тим самим наслідком електоральної (громадянської) відповідальності/безвідповідальності за обрання своїх негідних представників у владу та дачу їм хабарів, що по суті забезпечує і живить корупційну невмирущість. Доречно фокусувати увагу в цій частині на кореляції понять «громадянська відповідальність» і «політична відповідальність» у їх неформалізованому розумінні.

Оскільки метою даного дослідження є визначення додаткових механізмів підвищення політичної і громадянської відповідальності, які одночасно є умовами успішного становлення інституту демократичної громадянськості, надалі розглянемо деякі існуючі та запропонуємо додаткові механізми політичної відповідальності.

Існуючими механізмами політичної відповідальності влади в Україні можна вважати чинне законодавство України, яке набуває постійних змін щодо закріплення важелів впливу на політичних діячів за невиконання ними правових норм і своїх передвиборчих програм, тобто механізмів і засобів політичної відповідальності влади в країні. Таким прикладом є згідно соціального запиту на публічність функціонування демократичного врядування в Україні прийняття Верховною Радою України та підписанням Президентом України 15 жовтня 2014 року Закону України «Про очищення влади» , який більш відомий як люстрація[4]. Люстрація – це не кримінальне переслідування, а суспільна недовіра, термін (від пізньолат. lustratio – очищення шляхом жертвоприношення, спокута) вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної

[1] Армаш, Н. (2005). Особливості відповідальності «державних політичних діячів»: співвідношення політики та закону. Київ: *Юридичний журнал*.

[2] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

[3] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

[4] *Закон про очищення влади 2014* (Верховна Рада України). *Голос України.*

влади на демократичну обіймають державні посади. Прикладом позитивного досвіду у 1990-1993 рр. є постсоціалістичні країни, зокрема Естонія, Латвія, Румунія, Угорщина, Чехія.

Також ще одним прикладом *посилення механізмів політичної відповідальності* в Україні став прийнятий 14 жовтня 2014 року Закон України «Про запобігання корупції»[1]. Згідно норм цього закону, державні службовці мали до 30 жовтня 2016 року заповнити електронний варіант декларації про прибутки за 2015 рік. Світовий досвід оприлюднення декларацій порівняно не великий: першою оприлюднювати декларації почала Великобританія – ще 1974 року, через кілька років – США і більшість європейських країн. Згідно Закону України «Про запобігання корупції» декларації електронні, тобто подаються лише через інтернет. Усі вони зібрані на єдиному сайті і доступ до нього відкритий. Крім того, збільшилася кількість розділів у декларації: тепер їх 16 замість шести. Запровадження електронного декларування було вимогою Європейського союзу. Це останній із законів, які потрібно було запровадити для отримання безвізового режиму з ЄС. У такий спосіб, при підтримці демократичних держав, Україна реально посилює механізм політичної відповідальності, який слугує визначенням її подальшого демократичного розвитку.

Основними *існуючими інституціональними засобами реалізації громадянської відповідальності* в сучасному демократичному суспільстві є вибори і референдум. В умовах сучасного українського суспільства події Помаранчевої революції 2004 року, Революції Гідності 2013-2914рр. вказують на особливості формування політичної культури громадян, на апробацію моделі розвитку, яка спрямована на подолання протиріч суспільства і держави, тобто формування нової парадигми їх взаємодії – партнерської співпраці держави і громадянського суспільствє. В Україні вибори є *існуючим дієвим інститутом політичної і громадянської електоральної відповідальності*. Виборці, які проголосували за політичну силу, яка не змогла виконала взятих на себе зобов'язань, на наступних виборах або відмовляться за неї голосувати, що можна визначити проявом політичної відповідальності представницької влади або знову проголосують, отримуючи негативні наслідки діяльності безвідповідальної влади як результат своєї громадянської електоральної відповідальності. Впродовж останіх років в Україні передвиборчі програми кандидатів та політичних партій все менше знаходять довіру серед електорату. У політичній свідомості громадян поширюються політичні міфи і стереотипи (спрощені поверхневі уявлення) про те, що «певні кандидати від політичних партій вже знаходилися при владі, збагатилися з бюджету, тому краще вони продовжують керувати країною, ніж прийдуть нові політичні сили і знову розкрадатимуть державні гроші», «ментальність українців недержавницька, тому і не вдається налагодити правовий успішний державний устрій», «голос одного виборця нічого не змінить», «все одно результати виборів підроблять». Саме тому люди кожні вибори віддають свої голоси за кандидатів, які не виконують своїх передвиборчих обіцянок, змінюють політичну позицію, партію, обманюючи виборців. Значна частина виборців проявляє пасивність щодо формування органів влади, демонструє небажання брати участь у вирішенні загальнозначущих завдань. Дехто з громадян, навіть обравши свого представника у владу, забуває кого саме і за що та не цікавиться надалі якістю діяльності свого обранця. Зважаючи на складність, а інколи й неможливість вплинути на дії обраних на виборах політиків, відсутність належної правової культури з'являються гіпертрофовані сумніви у цінності права, зневіра в його потенційні можливості, а іноді й впевненість, що правовий нігілізм – це вияв свободи особистості. Українськими ЗМІ, на жаль, часто тиражуються приклади правового нігілізму, які тим самим посилюють деформацію правосвідомості українського соціуму.

В таких умовах сучасних викликів змінюється політична культура виборців, яку науковці, зокрема Є. Головаха, визначають як амбівалентну. Під час виборів у 2014 році ситуація військового конфлікту на Сході України, анексія Криму, вкрай складне економічне становище поставили перед українцями нові виклики. Соціологами фіксувалась рекордна частка невизначених з вибором людей. Дві масштабні виборчі кампанії за півроку було абсолютним виключенням з усіх правил. Електоральна активність на виборах склала 51,92% від загальної кількості виборців, внесених до списків на виборчих дільницях[2]. З попереднього аналізу електоральної поведінки і електоральної відповідальності можна визнати, що знову спрацювала типова «модель українського голосування» за ту політичну силу, яка обіцяє швидкий вихід з кризи та вирішення проблем матеріального характеру. Особливістю, яка відрізняла передвиборчу кампанію 2014 року від попередніх, стало

[1] *Закон про запобігання корупції 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*.

[2] Основні статистичні відомості виборчого процесу (станом на день голосування 26 жовтня 2014 року) (2014). *Вісник Центральної виборчої комісії.*

активне використання військової тематики, адже окрім глибокої економічної кризи, українців стало виразно турбувати збройне протистояння на Сході. Базові людські потреби, такі як фізіологічні та потреба в безпеці стали визначальними при виборі партій. Тому електоральні орієнтації на виборах Верховної Ради 2014 року носили спонтанний характер, який можна пояснити змістом виборчих кампаній, та надією на позитивні зміни. Невисока порівняно з попередніми роками явка на виборах свідчить про те, що українці продовжують розчаровуватись у владі та зокрема в інституті виборів. Основними маркерами у голосуванні виступають підтримка соціально – економічних ініціатив партії та орієнтація на лідера. Трохи менш важливою є команда та ідеологія політичної сили. Більше половини опитаних вірять у позитивні зрушення. Слід погодитися, що майже трьохрічний період після виборів продемонстрував, що *електоральна відповідальність* визначилася політичною культурою суб'єктів прямої форми публічної влади на час виборів суб'єктів представницької форми публічної влади. Також це демонструє, що не дивлячись на зниження рівня життя українців, що можна вважати результатом їх електоральної відповідальності, громадяни таки не втрачають надію на покращення стану речей в країні.

Розглядаючи надалі *лобістську відповідальність* суб'єктів прямої демократії, необхідно врахувати, що серйозні численні політичні і економічні реформи в сучасній Україні повинні здійснюватися тільки через законні рішення, але при тому слід розуміти, що вони приносять і будуть приносити незвичну новизну, що сприйматиметься суспільством неоднозначно і може створювати складні політичні ситуації. Потрібно визнати, що в сучасній Україні для формування демократичного врядування є сприятливі умови, такі як технічне оснащення електронного врядування для діалогу влади і громади, і воно набуває поширення на місцевому рівні. Крім цього, слід врахувати набутий досвід прийняття рішень громадянами протягом останніх років у протестних виступах на Майдані кінця 2013-поч. 2014 року, участі в АТО на сході країни, позачергових виборах Президента України та позачергових виборах депутатів Верховної Ради України. Ці умови створювали безліч нестандартних ситуацій, які не регулювалися правовими нормами з огляду на їх відсутність або застарілість. Від професіоналізму, патріотизму та рівня моральності політиків, державних службовців і безпосередньо громадян часто залежала в тих умовах ефективність реалізації конкретних рішень. Тому цей досвід, а також технічні можливості є сприятливими умовами удосконалення знання теорії і процедури прийняття політичних і управлінських рішень у межах законодавчих норм якомога більшою частиною громадян з числа представників громадських активістів, саме тієї якісної конструктивної і компетентної частини громадянського суспільства, яку ми визначаємо як *інститут демократичної громадянськості*. Тобто дуже важливо на сучасному етапі реформування в Україні удосконалювати партнерську співпрацю суспільства і влади у вирішенні спільних завдань, зокрема шляхом цивілізованого *лобізму та публічних консультацій*. Особливо в умовах гострої потреби поповнення нової генерації політиків і державних службовців, які через соціальні ліфти мають поповнюватися саме з громадянського суспільства.

Надалі розглянемо вид громадянської відповідальності – *лобістську відповідальність*. "Лобізм" – це спроба організацій або окремих громадян впливати не тільки на ухвалення, відхилення, чи зміну законів у парламенті, а також спроба впливати на адміністративні рішення уряду, спираючись на підтримку не тільки обраних депутатів, а й різних політичних партій, державних і недержавних установ та підтримку громадськості через засоби масової інформації. До лобістів можуть належати передусім представники профспілок, ділові асоціації, громадсько-політичні об'єднання, комітети, комісії, тобто інститути громадянського суспільства. Лобістські організації ставлять своєю метою здійснювати вплив на законодавчі акти, діяльність партій, результати виборів. Розрізняють три типи лобізму, як сфери задоволення інтересів: "тіньовий" ("закритий"); демократичний ("відкритий"); інституалізований (законодавчо-регульований) лобізм, що безпосередньо поєднаний з демократичним лобізмом і часто з ним асоціюється. Класичним прикладом форм відкритого (демократичного) лобіювання є Сполучені Штати Америки. В сучасній Україні поширено переважно тіньове лобіювання, оскільки діяльність вітчизняних лобістів не регламентується ніякими законодавчими актами. Серед населення лобістські практики набувають поширення як гібридне лобіювання у формі хабарництва, яке живить корупцію. У такий спосіб частина громадян, вдаючись до неправових практик, обходячи закон, прискорюють вирішення різноманітних питань, які зачіпають їх інтереси. І така нецивілізована, не регульована законодавством практика лобіювання в Україні має прозору межу з корупцією. Або корупція – це і є міра *лобістської відповідальності*. І саме тому лише сила закону встановить межу між лобіюванням і діями, що спрямовані на одержання односторонніх переваг, які подібні до корупції. Отже, великої ваги набуває законодавче регулювання лобізму, яке може стати одним з базових та

закріплених в законодавстві запобіжних заходів корупції в сучасній Україні . Легалізація лобізму допоможе виявити інтереси певних груп осіб, що стоять за тим чи тим проектом закону чи рішенням, визначити, хто його лобіює та хто стоїть за лобістами, відкрити реальних авторів державних рішень, виявити ступінь залежності, або незалежності представників влади і надасть громадянам більше інформації про їхню діяльність.

Особливого значення для становлення інституту демократичної громадянськості в сучасній Україні набуває можливість громадян брати участь у політичному процесі у міжвиборчий період під час реформування. Визначення важливості прийняття політичних рішень, зокрема реформ, які невідворотно несли в собі репутаційні ризики, набуло свого розвитку ще з найдавніших часів. На що вказує французький гуманіст ХУІ століття Мішель Монтень у творі «Досвіди»: «Законодавець фурійців велів, щоб усякий, хто намагається знищити будь-який із старих законів або ввести в дію новий, виходив перед народом з вірьовкою на шиї з тим, щоб, якщо запропонована новація не знайде одноголосного схвалення, бути задушеним тут же на місці»[1]. Тож міра впливу прийнятого політичного рішення на можливий розвиток політичної ситуації залежить як від типу рішення, розстановки політичних сил так і від ставлення суспільства до існуючої влади або до її лідерів.

Розглянемо одну з *додаткових практик механізмів громадянської відповідальності, співп*раці влади з громадськістю. – *публічні кон*сультації. *Публічні кон*сультації. – це обговорення проектів рішень державної влади з громадянами (зацікавленими сторонами). В сучасній Україні поступово поширюється практика проведення таких заходів, коли влада залучає до таких заходів не всіх громадян, а лише тих, на кого обговорюване рішення у разі його прийняття впливатиме безпосередньо. Але ця практика потребує суттєвого прискорення та поширення. Оскільки політичні консультації потрібні для того, щоб: заявляти владі про свою позицію, обстоювати свої цінності, наводити свої аргументи; поліпшувати якість ухвалюваних рішень і політики загалом; брати участь у державному управлінні; розуміти, навіщо уряд ухвалює те чи інше рішення, підтримувати важливе для суспільства рішення і водночас контролювати його виконання. Особливе значення публічних консультацій під час проведення масштабних політичних реформ, які зачіпають інтереси багатьох сторін: політичних партій, місцевих адміністрацій, місцевого самоврядування як тепер в Україні. По суті, залучення громадськості до прийняття політичних та управлінських поточних рішень підвищує ефективність їх виконання, крім того, мінімізує протестні настрої в суспільстві.

Використання міждисциплінарного підходу у даному дослідженні надало можливість зробити певні застереження та рекомендації: сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, тобто політичної і громадянської відповідальності; законотворче регулювання проводить межу між законною та незаконною поведінкою, зокрема, між лобістською відповідальністю та корупцією; відірвані від традицій та схильностей суспільства рішення без проведення публічних консультацій можуть ускладнювати політичну ситуацію, оскільки рішення традиційного типу зустрічають більшу підтримку населення, ніж політичні новації; міра впливу прийнятого політичного рішення на можливий розвиток політичної ситуації залежить як від типу рішення, розстановки політичних сил так і від ставлення суспільства до існуючої влади або до її лідерів; в сучасній Україні в умовах невідворотності реформ та можливих репутаційних ризиків для нової демократичної влади важливо політикам дотримуватися високих вимог до особистих якостей державних управлінців нового складу та дотримуватися меритократичного (а не квотного) принципу їх призначення; важливо забезпечувати законність і публічність політики, проводити публічні консультації, залучати якомога більшу кількість громадян до обговорення майбутніх політичних рішень.

Узагальнюючи дослідження, слід зробити висновок про те, що в*икористання існуючих формалізованих (юридичних) механізмів політичної відповідальності влади,* зокрема Закону України "Про очищення влади» та Закону України «Про запобігання корупції», а також *посилення цих механізмів* прийняттям Закону України «Про лобіювання» сприятиме при умові активного громадського контролю підвищенню *політичної відповідальності* влади.

Також використання *існуючих механізмів (вибори, референдум) та поширення додаткових механізмів – практик громадянської відповідальності*: публічних консультацій, освіта виборців та членів дільничних виборчих комісій, проведення широкої просвітницької роботи науковцями та творчою інтелігенцією(конвертація академічних знань у соціальні знання) у форматі тренінгів, радіо і телепередач серед населення, залучення студентської молоді до участі в громадській роботі сприятиме підвищенню політичної відповідальності громадян, створенню умов цивілізованого

[1] Монтень, М. (2009). *Опыты. Полное издание в одном томе*. Москва: АЛЬФА-КНИГА.

лобізму та прийняття відповідного закону. І головне, *взаємообумовить політичну і громадянську відповідальність та становлення інституту демократичної громадянськості,* тобто, поширення додаткових практик обумовить прискорення становлення інституту демократичної громадянськості, а його ефективне функціонування, в свою чергу, буде сприяти якісному відбору представників влади і обумовить політичну відповідальність влади, що і відображає наведений нижче малюнок (рис.1):

Рис. 1. Взаємообумовленість становлення інституту демократичної громадянськості та посилення механізмів політичної і громадянської відповідальності (Створений авторкою)

Навіть якщо в українському поліетнічному і поліконфесійному суспільстві складно досягати національної консолідації, то компетентна відповідальна дієва меншість – інститут демократичної громадянськості у партнерській співпраці з державною владою своєю дієвістю і наполегливістю, вміючи робити реформи дієвими, спроможна зрушити все суспільство до національного зростання. В сучасній Україні, в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів та здійснення реформ відбувається прискорення процесу усвідомлення громадянами політичної і громадянської відповідальності, що створює сприятливі умови для становлення інституту демократичної громадянськості. Відповідно за таких умов є підстави сподіватися, що політична відповідальність як влади так і громадян стане запорукою збереження подальшого демократичного розвитку в Україні.

References:

1. Yaroshenko, V.M. (2015). *Stanovlennya instytutu demokratychnoyi hromadyans'kosti v Ukrayini z vrakhuvannyam symvolichnoyi skladovoyi.* [Formation of the Institute of democratic citizenship in Ukraine with considering of the symbolic component] "Studia Politologica Ucraino-Polona": Studia Politologica Ucraino-Polona. Vypusk 5. [«Ukraine-Poland Political Study»: Ukraine-Poland Political Study. Volume 5.] – Zhytomyr-Kyiv–Krakiv: FOP Yevenok O.O., 312] [in Ukrainian].

2. Tsvykh V. F. (2002). *Profspilky u hromadyans'komu suspil'stvi: teoriya, metodolohiya, praktyka: Monohrafiya.* [The trade unions in civil society:theory, methodology, practice. Monography.] VPTs „Kyivs'kyy universytet". [VPC "Kyiv University"] [in Ukrainian].
3. Horbatenko V.P., Shemshuchenko Yu. S., Babkina V. D, (2004). *Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Political science encyclopedic dictionary] Kyiv : Heneza. [in Ukrainian].
4. Veber M. (1990). *Politika kak prizvanie i professija Izbrannye proizvedenija.* [Politics as a vocation and profession. Selected works] Moscow.Progress. 644-706 [in Russian].
5. Yonas H. (2001). *Pryntsyp vidpovidal'nosti. U poshukakh etyky dlya tekhnolohichnoyi tsyvilizatsiyi.* [The Principle of responsibility. In search of an ethics for technological civilization.] Kyiv. Libra. [in Ukrainian].
6. Mamut L. S. (1999). *Problema otvetstvennosti naroda.* [Problem of responsibility of nation] Moscow. Voprosy filosofii [The questions of the philosophy]. 19-28 [in Russian].
8. Riker P. (1995). *Pislyamova do «Chasu i vidpovidal'nosti» Navkolo polityky.* [The Epilogue to "Time and responsibility". Around the politics] Kyiv. Dukh i litera, 285 [in Ukrainian].
9. Jaspers K. (1999). *Vopros o vinovnosti: O politicheskoj otvetstvennosti Germanii.* [The question of a guilt: about political responsibility of Germany] Moscow. Progress. [in Russian].
10. Fromm Je. (1988). *Psihoanaliz i jetika* [Psychoanalysis and ethics]. Moscow.AST-LTD [in Russian].
11. Ternavs'ka V. (2010). *Polityko-pravovi zasady vidpovidal'nosti uryadu v Ukrayini* [Political and legal basis of government responsibility in Ukraine] Kyiv. Pravo Ukrayiny [Law of Ukraine]. [in Ukrainian].
12. Musienko S.G. (2007). *Konceptualizacija ponjatija politicheskoj otvetstvennosti* [Conceptualization of the definition of political responsibility]. Moscow. Problemy upravlenija. [Problems of management] 218-221 [in Russian].
13. Horchakov D.P. (2004). Vidpovidal'nist' yak katehoriya politychnoyi nauky [The responsibility as a category of political science] Kyiv. Vyd. Dim «KM Academia». 66-71 [in Ukrainian].
14. Toryanyk V. M.(2005). *Politychna vidpovidal'nist' vlady pered hromadyanynom* [The Political responsibility of the government before a citizen] Kyiv. Hrani. – 98-102. [in Ukrainian].
15. Mel'nyk O.V. (1999). *Problema stvorennya efektyvnoho mekhanizmu vidpovidal'nosti* [The problem of establishing an effective mechanism of responsibility] Kyiv. *«Naukovyy visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav»* [The "Scientific Bulletin of the Kyiv national University of internal Affairs"] [in Ukrainian].
16. Pavlenko R. (2002). *Parlament·s'ka vidpovidal'nist' uryadu: svitovyy ta ukrayins'kyy dosvid.* [the parliamentary responsibility of the government: world and Ukrainian experience] Kyiv. Vyd. dim «KM Akademiya" [in Ukrainian].
17. Mel'nychenko V. (2010). *Rozmezhuvannya politychnoyi ta yurydychnoyi vidpovidal'nosti v derzhavnomu upravlinni* [The distinction between political and legal responsibility in public administration] Kyiv. NADU [in Ukrainian].
18. Palamarchuk O. (2005). *Mekhanizmy politychnoyi vidpovidal'nosti yak zasib zabezpechennya verkhovenstva narodu v politychniy systemi Ukrayiny* [The mechanisms of political responsibility as a means of ensuring the rule of people in the political system of Ukraine] Kyiv. Stratehichna panorama.75 [in Ukrainian].
19. Piren M. (2007). *Problemy profesiynoyi vidpovidal'nosti polityko-vladnoyi elity v Ukrayini* [Problems of professional responsibility of the political and authoritative elite in Ukraine] Kyiv. Sotsial'na psykholohiya. 29-35 [in Ukrainian].
20. Armash N. (2005). *Osoblyvosti vidpovidal'nosti «derzhavnykh politychnykh diyachiv»: spivvidnoshennya polityky ta zakonu* [The peculiarities of responsibility of «state politicians»: the correlation of politics and law] Kyiv. Yurydychnyy zhurnal [Legal journal] [in Ukrainian].
21. Chernysh A. *Politicheskaja otvetstvennost' v sisteme socialisticheskogo narodovlastija* [The political responsibility in the system of socialist democracy] Kharkiv: Vysshaja shkola, Izd-vo pri Har'k. gos. un-te, 1987., S. 18 [in Russian].
22. Kresina I.O., Balan S.V. (2009). *Politychna vidpovidal'nist': sut', oznaky, osoblyvosti* [Political responsibility: essence, signs, peculiarities] Kyiv. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny [The Institute of state and law named after V. M. Koretsky of NAS of Ukraine] 67–68. [in Ukrainian].
23. *Konctytutsiya Ukrayiny (1996).* [The Constitution of Ukraine (1996)] (The Verkhovna Rada of Ukraine) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine] [in Ukrainian].
24. *Zakon Ukrayiny «Pro ochyshchennya vlady»* [The law of Ukraine "On the cleaning power"]. *(2014) Holos Ukrayiny.* Voice of Ukraine]. [in Ukrainian].
25. *Zakon Ukrayiny «Pro zapobihannya koruptsiyi» (2014)* [The law of Ukraine "On prevention of corruption" (2014). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine] [in Ukrainian].
26. *Osnovni statystychni vidomosti vyborchoho protsesu (stanom na den' holosuvannya 26 zhovtnya 2014 roku) (2014) Kyyiv* [The basic statistic information of the electoral process (on the day of voting on October 26, 2014)]. Kyiv.*Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi* [The Bulletin of the Central election Commission] [in Ukrainian].
27. Monten' M. (2009). *Opyty. Polnoe izdanie v odnom tome* [Experiences. The full edition in one volume.] Moscow. ALPHA-KNIGA [in Russian].

Марія Попова
Державний заклад «*Південноукраїнський* національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Україна

СУЧАСНІ ФОРМИ САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКА В УКРАЇНІ

Mariia Popova
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskyi, Ukraine

CONTEMPORARY FORMS OF SELF-GOVERNMENT: THEORETICAL APPROACHES AND PRACTICE IN UKRAINE

In this article the local government through a prism of the principal idea – involvement of the population to control is considered. This idea is defined by one of the mains in concepts of development of local communities. The principal attention is paid to the analysis of the scientific approaches of local government revealing an entity of this institute and features of its relations in the course of its formation and activities. For achievement of goals principal directions of scientific approaches to understanding of local government are defined; the place of local government in political system of society and institutes of the constitutional system is defined; political and legal bases of interaction of the government and local government are contoured.
Key words: local government, local communities, scientific approach, political system, Ukraine.

В сучасній Україні місцеве самоврядування виступає самостійним інститутом політичної влади, що організаційно відокремлений від системи державних органів[1]. З цієї причини важливістю відзначається проблема теоретичного обґрунтування та визначення головних засад функціонування територіальної організації влади в Україні. Це дає можливість забезпечити не тільки успішність діяльності органів місцевого самоврядування, а і їх взаємодію з органами державної влади.

Об'єктом даної статті є місцеве самоврядування. Предметом – сучасні форми самоврядування та особливості його взаємовідносин. Метою статті є визначення сутності даного політичного інституту та визначення особливостей взаємовідносин, які виникають в процесі його діяльності. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: визначити головні напрямки наукових підходів щодо розуміння місцевого самоврядування; охарактеризувати становище місцевого самоврядування в політичній системі суспільства та інститутах конституційного устрою; окреслити політико-правові засади щодо взаємодії державної влади і місцевого самоврядування.

Головна ідея – залучення населення до управління. Вона є однією із основних концепцій розвитку місцевих спільнот[2]. Органи місцевої влади мають формуватися та функціонувати на основі таких самих принципів, як і органи центральної влади, і головним чином залучати до себе принцип спільності місцевих інтересів. Даний принцип, у відповідності з висновками Дж.Мілля означає, що оскільки кожна місцевість має свої специфічні спільні інтереси, то в кожному виборчому окрузі і кожному місті має існувати власний парламент, який займається вирішенням проблем на регіональному рівні[3].

У подальшому виникло наукових підходів щодо походження місцевого самоврядування, які розкривають суть цього інституту та особливість його взаємовідносин. Саме сукупність теорій та концепцій, принципів походження, форм та методів реалізації у суспільстві та з державою і становлять основу базової та наукової муніципальної влади. Їх концептуальне навантаження розкриває політичну, економічну, психологічну, соціологічну та правову модель територіальної громади [4]. Ці наукові теорії значною мірою вплинули на зміст відповідних положень Конституції

[1] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 56.
[2] Филиппов, Ю.В. (2000). *Основы развития местного хазяйства*. Москва, 17.
[3] Работяжев, Н.В., Стюарт, М. (2000). *Федерализм: энциклопед*ия. Москва, 300-302.
[4] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 80-81.

України 1996 року. Так, у статті 7 Конституції України визначається місцеве самоврядування як інститут територіальної громади. Тобто, місцеве самоврядування має самостійно вати важливі економічні та культурні проблеми та локально розміщуватись в селах, селищах та містах.

В Конституції також впроваджено ідею, що основою місцевого самоврядування є верховна влада, джерелом якої є народ, а не громада, а повноваження – це закон. Державотворчий підхід простежується і у Законі про місцеве самоврядування[1].

Якщо у Конституції України зафіксовано, що територіальна громада є первинним суб'єктом муніципальної влади, то у Законі закріплено: «якщо територіальна громада, з певних причин, не зможе здійснювати свої повноваження стосовно місцевого самоврядування, тоді воно буде передане під відповідальність органів посадових осіб місцевого самоврядування». Практичне впровадження даного висновку фактично нівелює право територіальної громади, яке зафіксовано у Конституції на самостійне впровадження місцевого самоврядування, і фактично усуває її можливість приймати участь у вирішенні питань місцевого значення[2].

Головною характеристикою місцевого самоврядування є його становище в політичній системі суспільства та інститутах конституційного устрою. Визначення його статусу засвідчує, що в країні визнаються і гарантуються муніципальні інтереси, від яких залежить вирішення нагальних проблем забезпечення життєдіяльності населення. При цьому муніципальні інтереси розглядаються як рівноправні. Місцеве самоврядування виступає як основа конституційного устрою та охоплює своїми інститутами багато аспектів щодо організації місцевого життя. Це також дає можливість раціональним способом провести децентралізацію деяких функцій державної влади, перенести прийняття рішень щодо питань місцевого життя у територіальні співтовариства, стимулюючи тим самим активність громадян та забезпечуючи їхню реальну роль у громадському житті.

Особливістю місцеве самоврядування серед інших ланок керівництва вирізняється і широтою свого впливу. Головними суб'єктами конкретної діяльності територіальних громад є проблеми місцевого значення, що випливають із колективних інтересів місцевих жителів, які в свою чергу, є представниками певної територіальної громади, зафіксовані Конституцією України та законодавчими актами щодо територіальних громад, а також питання, що не входять до компетенції органів державної влади.

За визначенням дослідника О. В. Батанова, більшість сучасних вітчизняних вчених уникають характеристики основних ознак територіальної громади[3]. Здебільшого цю проблему презентовано зарубіжними авторами. Так, наприклад, Р. Патнем[4] вважає, що основною характеристикою територіальної громади є наявність соціальної свідомості. Колектив авторів за керівництвом Д.Барнса визначає комуну як суспільного актора на політичній сцені[5].

В цілому, можна виділити такі підходи до вивчення форм самоврядування: якісний, що описує спільноту як місце; екологічний, що передбачає вивчення спільноти як певної спільності у природно-географічному просторі; етнографічний – передбачає вивчення спільноти як певного способу життя з акцентом на описанні загальних культурних характеристик, культурного простору, а не тільки демографічних або географічних параметрів; соціологічний, що розглядає спільноту як соціальну систему; економічний, що вивчає взаємозв'язки різних секторів економіки, домогосподарств та підприємств, описує професійний склад населення та робочі місця тощо.

У сучасних концепціях розвитку територіальної громади, більшість визначень містять посилання на географічну ознаку, населення та соціальну взаємодію[6]. Водночас, незважаючи на відмінності у тлумаченнях, більшість вчених визнають наявність таких характерних ознак територіальних громад як населення, його суб'єктний склад, територію, соціальну взаємодію, економічну правосуб'єктність, наявність системи місцевих традицій та соціально-зумовлених інтересів [7].

---

[1] *Закон про місцеве самоврядування в Україні 1*997 (Верховна Рада України). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>.

[2] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 131.

[3]Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 301.

[4] Патнэм, Р. (1995). Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь. *Мировая экономика и международные отношения, 4,* 79-80.

[5] Burns, D. (1994). *The Politics of Decentralization: Revitalising Local Democracy*. London, 304.

[6] Баймуратов, М.О. (2003). *Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні*. Одеса, 110.

[7] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 307.

Отже, громадяни України або іншої країни, зі своїм досвідом, професійними навичками, правами і свободами соціалізовані у процес самостійного розв'язання власних та колективних проблем територіальної громади, членом якої вони є, виступають домінантною ланкою механізму місцевого самоврядування та першоосновою муніципальної влади.

Спираючись на положення Європейської хартії місцевого самоврядування, головною ознакою територіальної громади, як певного суб'єкта муніципальної влади, є свідома участь жителів – членів територіальних громад в управлінні своїми справами, зумовленість їх діяльності об'єднуючими факторами, стійкістю інтересів, зв'язків та форм соціальної практики; функціонування на основі колективних та індивідуальних форм муніципальної діяльності для забезпечення інтересів місцевих жителів та вирішення питань місцевого значення.

На думку О.В. Батанова [1], головними об'єктами локальної діяльності територіальних громад та муніципальної влади є передусім питання місцевого значення, тобто питання (справи), які виплавають із колективних інтересів місцевих жителів – членів відповідної територіальної громади. Як зазначає М. Баймуратов, шляхом конституційної регламентації місцевого самоврядування обмежено етатизм держави, зафіксованої її обов'язки щодо децентралізації та деконцентрації владних повноважень[2] .

На думку В. Погорілка, головними суб'єктами муніципально-правових відносин є державна влада, народна влада територіальних громад; права, свободи й обов'язки людини й громадянина, питання місцевого значення, бюджетні доходи, плани підприємств та організацій, адміністративно-територіальний устрій, програми економічного та соціально-культурного розвитку сіл, селищ, міст та цільові програми тощо[3].

Об'єктами локальної діяльності територіальних громад та муніципальної влади є,перш за все, питання місцевого значення, тобто ті справи, які випливають із колективних інтересів місцевих жителів – членів відповідної територіальної громади.

На певних політико-правових засадах ґрунтується взаємодія державної влади і місцевого самоврядування, як певних підсистем публічної влади. Відповідаючи конституційним положенням, вони є складовими конституційної системи влади народу[4].

Наявність системи соціально-зумовлених інтересів є головною ознакою територіальної громади. Головне завдання муніципальної влади – забезпечення потреб місцевого населення. Саме це є важливим компонентом у питаннях організації місцевого самоврядування. Основною їх ланкою є публічні інтереси, спільне та опосередковане особистісних та можливість їх вирішення на рівні громади. Іншими словами – це громадські інтереси, без задоволення яких неможливо реалізувати приватні інтереси, або забезпечити цілісність та нормальний розвиток і стійкість системи місцевого самоврядування. Ці інтереси є офіційно визнаними та мають підтримку на державному рівні, а також правовий захист.

Носіями територіальних інтересів є усі члени громади. Для практичного життя людини, інтереси територіальної спільності іноді можуть мати більше значення, ніж інтереси класу або нації. Моральний настрій, становище громади та її членів, що мешкають разом, мають спільні питання та проблеми побутового та соціального характеру, що забезпечують природним шляхом досить міцний громадський порядок та створюються умови для ефективного управління.

Зокрема, муніципальні права людини – члена територіальної громади базовані на «тріаді інтересів», що виникають у сфері місцевого самоврядування: інтереси територіальної громади; інтереси території; інтереси конкретного жителя – члена такої громади.

Прямо пов'язане з домінуючими на сучасному етапі процесами «самоствердження» територій, що виникають в наслідок децентралізації державного управління. Таким чином, інтереси самої територіальної громади виникають на основі сукупності інтересів її індивідів. Інтереси конкретного члена територіальної громади становлять її муніципальні права у вузькому розумінні і виникають у процесі реалізації нею практично всіх своїх життєвих прагнень. За такої реалізації конкретний

[1] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 332-333.

[2] Баймуратов, М.О. (2000). Становлення місцевого самоврядування вУкраїні як фактор формування демократичної державності. *Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем*: матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 115.

[3] Погорілко, В.Ф. (2006). *Муніципальне право України.* Київ, 24-25.

[4] Бориславська, О. (2005). *Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад*. Львів, 208.

житель є суб'єкт-об'єкт місцевого самоврядування, зосереджуючи в собі і виявляючи зовні свій демократичний заряд і позитивний потенціал [1].

Взаємодія місцевого самоврядування та державної влади визначається переліком певних питань, які підпадають під юрисдикцію місцевого самоврядування – питання місцевого значення. В реальному житті, такий стан справи дещо ускладнює проблему розгалуження функцій та повноважень державної влади та місцевого самоврядування.

Як місцева влада, так і державне самоврядування забезпечують інтегративну властивість соціальної системи, яка має на меті підтримку її цілісності, спрямування певних колективних цілей з інтересами спільних елементів, а також забезпечення функціональної взаємозалежності спів систем суспільства на основі легітимізації політичної влади та об'єднання громадян.

Багато в чому єдність влади, економічна, політична та соціальна стабільність держави залежить від діяльності місцевого самоврядування[2]. Вивчення форм, підстав та методів впливу системи державної влади на місцеве самоврядування на достатньому рівні представлене сучасною наукою.

Зокрема, виділяються три групи методів державного впливу на місцеве самоврядування:

1) програмування, нормативно-правове регулювання, координації, інформування, методичного інструктування, кадрового забезпечення, матеріально-фінансового забезпечення, гарантування (властиві в рівній мірі періодам як становлення, так і стабільного його функціонування);

2) заснування первинних суб'єктів місцевого самоврядування, реєстрація статутів територіальних громад, наділення як власними, так і делегованим повноваженнями (властиві здебільшого періоду становлення місцевого самоврядування та відбиває значення центральних органів державної влади в запровадженні системи місцевого самоврядування);

3) здійснення зворотного зв'язку – судовий захист місцевого самоврядування, контроль за здійсненням делегованих повноважень, застосування санкцій до органів і посадових осіб місцевого самоврядування[3].

Такий підхід дає можливість визначити особливості державного впливу в залежності не лише від стабільного функціонування місцевого самоврядування, а й надає можливість комплексно простежити позитивні та негативні наслідки цього впливу.

Правове підґрунтя активного впливу місцевого самоврядування на органи державної влади визначається статусом інтересів територіальних громад як публічно-правових та визначенні засад об'єднання інтересів локальних та державних у реалізації права на самоврядування територіальної громади. Місцеві інтереси, в цьому випадку, спрямовуються на отримання ресурсів та обов'язків, виконання яких передбачено державним законом в сфері місцевого самоврядування, реалізація державних гарантій фінансової самостійності та місцевого самоврядування тощо.

Реалізація зазначеної групи місцевих інтересів здійснюється органами і посадовими особами місцевого самоврядування за допомогою як організаційно оформлених механізмів, так і тих, що такого оформлення не знайшли. Юридичною допомогою можуть виступати консультативні, дорадчі та інших спеціально створені органи з питань, що стосуються інтересів місцевого самоврядування та органи державної влади.

Практикуються також такі форми взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування як: комісії, робочі групи. В цьому форматі взаємодії базовими структурами є самі органи державної влади і місцевого самоуправління, які можуть взаємодіяти безпосередньо один з одним[4].

Для вирішення питань, що вимагають постійної взаємодії, робочі групи і комісії мають формуватися на постійній основі. Перелічені механізми взаємодії можна зазначити як «взаємодія за ініціативою зверху»[5]. Вирішення питань у форматі прямої взаємодії є процедурою достатньо

[1] Баймуратов, М.О. (2006). *Територіальна громада в політичній системі і системі місцевого самоврядування України*. Київ, 123-124.

[2] Батанов, О.С. (2010). *Муніципальна влада в Україні: Проблеми теорії та практики*. Київ, 233.

[3] Лихачев, С. (2011). Методи діяльності органів місцевого самоврядування. *Юридична Україна, 2,* 29-35.

[4] Гончарук, Н. (2002). Взаємодія місцевих органів влади в Україні. *Актуальні проблеми державного управління, 2(12).* 196-205.

[5] Левчук, М.Г. (2008). Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг. *Державне управління: теорія і практика, 1(7).* <http://www.academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf>.

складною, трудомісткою і не завжди ефективною. У більшості випадків проблемні зони функціонування органів місцевого самоврядування можуть співпадати. Доцільним є раціоналізація ухвалення рішень, зокрема в питаннях узагальнення та систематизації проблем і формування інституційної системи ухвалення цих рішень. В цьому контексті представляють інтерес асоціації органів місцевого самоврядування, які у відповідності до статті 15 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» утворюються органами місцевого самоврядування «з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, захисту прав та інтересів територіальних громад»[1] і ставлять за мету участь у формуванні та реалізації державної політики в сфері місцевого самоврядування.

В основі консолідації зусиль органів місцевого самоврядування та їх об'єднань покладений набір чинників соціально-економічного та політичного характеру:

- необхідність в узгодженні позицій з ключових питань територіальної організації влади в Україні, місцевого та регіонального розвитку; зростання впливу органів місцевого самоврядування та їх асоціацій на процеси державотворення;
- розбудова економічних і соціальних відносин у державі;
- розгортання транскордонного співробітництва та вплив європейського досвіду взаємодії органів місцевого самоврядування та їх об'єднань на наддержавному рівні;
- ефективне використання обмежених ресурсів для надання послуг населенню[2].

Таким чином, в Україні, на сучасному етапі, діє розгалужена мережа зазначених об'єднань, між якими є різниця з погляду їх суспільної ролі, поставлених завдань, організаційно – правових можливостей, історичної ґенези.

Сучасні організації побудовані за такими ознаками: за територією: регіональні, міжрегіональні, всеукраїнські та міжнародні асоціації; за статусом членів асоціації: асоціації міських, селищних, сільських рад; асоціації районних у місті рад; за характером діяльності: громадсько-політичні – представництво інтересів територіальних громад, органів місцевого самоврядування у взаєминах з органами державної влади, сприяння інституціональному розвитку місцевого самоврядування, координація діяльності органів місцевого самоврядування; за соціально-економічним напрямком: соціально-економічні асоціації – координація зусиль органів місцевого самоврядування з питань розроблення та реалізації проектів і програм соціально-економічного розвитку регіонів.

References:

1. Baimuratov, M.O. (2003). *Munitsypalna vlada: aktualni problemy stanovlennia i rozvytku v Ukraini* [The municipal authority: actual problems of the formation and development in Ukraine]. Odesa, 110. [in Ukrainian].
2. Baimuratov, M.O. (2000). *Stanovlennia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini yak faktor formuvannia demokratychnoi derzhavnosti. Yevropa, Yaponiia, Ukraina: shliakhy demokratyzatsii derzhavno-pravovykh system: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii* [The formation of local self-gevernment in Ukraine as a factor of formation of democratic state. Europe, Japan, Ukraine: ways of democratization of state and law systems: the materials of the International Scientific conference]. Kyiv, 115. [in Ukrainian].
3. Baimuratov, M.O. (2006). *Terytorialna hromada v politychnii systemi i systemi mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* [The territorial community in political system and the system of local self-government of Ukraine]. Kyiv, 123-124. [in Ukrainian].
4. Batanov, O.S. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: Problemy teorii ta praktyky* [The municipal authority in Ukraine: problems of theory and practice]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Boryslavska, O. (2005). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii konstytutsiino-pravovykh zasad* [The local self-government in Ukraine: theory and practice of realization of constitutional and legal foundations]. Lviv, 208. [in Ukrainian].
6. Honcharuk, N. (2002). Vzaiemodiia mistsevykh orhaniv vlady v Ukraini [The interaction of local power bodies in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* [The actual problems of state management], *no. 2(12),* 196-205. [in Ukrainian].
7. *Zakon pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini* 1997 [The Law on local self-government in Ukraine 1997] (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>. [in Ukrainian].

[1] Закон про місцеве самоврядування в Україні» (Верховна Рада України). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

[2] Сало, І.С. (2011). *Асоціації органів місцевого самоврядування в системі узгодження інтересів на національному, регіональному та локальному рівнях: аналітична доповідь*. Київ, 39.

8. Levchuk, M.H. (2008). Vzaiemodiia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta hromadskykh ob'iednan v umovakh detsentralizatsii derzhavno-upravlinskykh posluh [The interaction of local self-government bodies and public associations in the conditions of decentralization of state-management services]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka* [State management: theory and practice], *no. 1(7).* <http://www.academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf>. [in Ukrainian].
9. Lykhachev, S. (2011). Metody diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [The methods of the activity of local self-government bodies]. *Yurydychna Ukraina* [The Legal Ukraine], *no. 2,* 29-35. [in Ukrainian].
10. Patnjem, R. (1995). Procvetajushhaja kom'juniti, social'nyj *kapital i obshhestvennaja zhizn'* [The prosperous community, social capital and social life]. *Mirovaja* jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija [The world economy and international relations], *no. 4,* 79-80. [in Russian].
11. Pohorilko, V.F. (2006). *Munitsypalne pravo Ukrainy* [The municipal Law of Ukraine]. Kyiv, 24-25. [in Ukrainian].
12. Rabotjazhev, N.V., Stjuart, M. (2000). *Federalizm: jenciklopedija* [The federalism: encyclopedia]. Moscow, 300-302. [in Russian].
13. Salo, I.S. (2011). *Asotsiatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v systemi uzghodzhennia interesiv na natsionalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu rivniakh: analitychna dopovid* [The associations of local self-government bodies in the system of the interests coordination on the national, regional and local levels: analytical report]. Kyiv, 39. [in Ukrainian].
14. Filippov, Ju.V. (2000). *Osnovy razvitija mestnogo hazjajstva* [The fundementals of the development of local economy]. Moscow, 17. [in Russian].
15. Burns, D. (1994). *The Politics of Decentralization: Revitalising Local Democracy.* London, 304.

Анастасія Іванова
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ РАДИКАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Anastasiia Ivanova
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

FEATURES OF THE FENOMENON OF RADICALISM IN MODERN UKRAINE

In the article, the issue of the phenomenon of radicalism in the social and political context is analyzed. Special attention is spared to existing radical organizations and their main forms in modern Ukrainian society. Also, the author analyzes mechanisms of judicial regulation of civil associations and protection of society from various types of radical formations. The author proposes the formation of a peculiar combination of a scientific approach and a separate legislative government mechanism. One of the major solutions of the problem of radicalization in Ukrainian society, according to the author, is to translate the problem of tolerance from the theory to the practical application of democracy. It's possible only by transforming the problem of political tolerance into a real project of the state social policy.
Key words: radicalism, associations, intolerance, extremism, nationalist formation, democracy.

Аналіз проблеми розвитку радикальних рухів в Україні показав існуючу тенденцію зростання такого явища в особливості в політичному просторі. В умовах посилення активності різноманітних радикальних, екстремістських, фундаменталістських формувань в світі, перед українськими реаліями також постає проблема регулювання такої активності з метою профілактики та протидії радикалізації для забезпечення та збереження національної безпеки країни. З моменту розпаду Радянського союзу, в умовах браку до селі існуючих норм та не сформованих нових, в українському суспільстві було створено багато маргінальних формувань. Що заповнювалися саме національною, а згодом радикальною ідеологією. Домінуюча ідея націоналізму вплинула на всі сфери суспільного, політичного та культурного життя суспільства. І навіть політичні лідери зайняли позицію націоналізму. А деякі політичні партії і коаліції – крайнє радикальну.

Сьогодні, такі формування активно підтримуються представниками різних політичних сил, у тому числі владними суб'єктами для створення певних груп підтримки та груп тиску. Нерідким явищем є їх заохочення в якості військових формувань. Та просування окремих її активістів на посади державної служби, в якості депутатів Верховної Ради, для лобіювання певних політичних інтересів. За підтримкою засобів масової інформації, такі сили пропагують радикальні принципи, що призводить до посилення радикальної ідеології серед мас, та вступу до таких спільнот ще більшого числа людей. Зауважуючи на те, що Україна обрала європейський вектор розвитку, проблема радикальних течій в суспільстві потребує регулювання на рівні державної політики.

Проблема радикалізму широко досліджується в політичній науці. Слід виділити роботи як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, таких як, Бакальчук В. О., Васильчук Є. О., Головко В., Котвицкий А. А., Бабчук О. Г., Головчук О.В., Соснін В. А., та інші.

Метаю статті є концептуальний аналіз поняття радикалізму, розгляд основних аспектів прояву даного феномену, та особливостей, характерних для українського соціуму в умовах сучасних політичних та соціальних змін. Серед складних і суперечливих процесів сучасного світу одне з основних місць займають інтеграційні і дезінтеграційні процеси. З одного боку, безперечний якісно новий формат і все більш швидкий розвиток перших у «просторі толерантності», що розширяється, з другого – загострення і радикалізація інших, часто пов'язаних з самими небезпечними формами нетерпимості. Інтеграційні процеси далекі від однозначності. Традиційні їх форми часто мають насильницький, «нав'язаний», іноді неоколоніалістський характер[1].

[1] Котвицкий, А. А. (2008). Консенсус і толерантність. *Філософські науки*, 40, 3-7.

Політична криза в Україні сприяла соціальним бунтам та революціям, яких вже двічі зазнав український соціум за період незалежності. Саме ослаблення державних інститутів, падіння рівня життя та недовіра до влади передувало затяжному стану політичної кризи. Військовий конфлікт на сході Україні також сприяв формуванню різного складу угрупувань як ліворадикальних, так і праворадикальних настроїв. Відсутність засад системного регулювання яких, створила сприятливе середовище для розвитку радикалізму в Україні.

Радикалізм визначають як соціально-політичні ідеї і дії, спрямовані на рішучу зміну існуючих інститутів, помітно проявляються в кризові, перехідні історичні періоди, коли виникає загроза існуванню, традиціям і устрою тих або інших спільнот і груп. Радикалізм політичний (іноді церковний, релігійний або навіть філософський) є принцип або напрям[1]. Який складає перш за все ідеологічний елемент суспільства. Проте, на сьогоднішній день, формат національного радикалізму використовується українськими політиками як своєрідний товар. Такі об'єднання штучно створюють, перш за все задля проведення проектних мітингів, ходів, демонстрацій тощо.

Як форма суспільної протидії глобалізаційним, і передусім міграційним процесам, в Україні, як і у світі, виникають певні суспільно-політичні рухи й соціокультурні групи, які керуються у своїй діяльності агресивними стереотипами поведінки та ідеологією етноцентричного радикалізму. Таким, зокрема, є скінхедівський рух, що почав розвиватися на пострадянському просторі, коли після розвалу Радянського союзу утворився ідеологічний вакуум, який певна частина молоді заповнила нацистськими та національно радикальними ідеями, головними постулатами яких є вищість раси, нації, гасла – «Україна для українців», «Геть чужинців» тощо. Скінхедівський рух в українському суспільстві має ряд різних ідеологічних напрямків: націонал-патріотичні та расистські; проукраїнські та проросійські. Проте, спільними для них є методи та напрямки їхньої діяльності: вандалізм, спаплюження історичних пам'яток нацистською символікою, погроми, напади на іноземців та вбивства. У вітчизняному інформаційному просторі присутні Інтернет-сайти, на яких без обмежень розміщуються матеріали екстремістського змісту. Серед таких сайтів – «Спалах для нації», «Радикальний український націоналізм», «Патріот», «Реактор» тощо. Подібні інформаційні ресурси цілеспрямовано поширюють етнічні стереотипи, що є джерелом провокування міжетнічних конфліктів та підвищення ризиків їхнього виникнення[2].

Також сьогодні створюються радикальні організації такі як Misanthropic Division – воєнізована група білих расистів і націонал-соціалістів. Як відзначає Бакальчук В. О. значним ресурсом активізації є експортування рухів расової нетерпимості з Росії. За підтримки Росії обстоюють ідею білої раси такі радикальні організації: РНЄ (Русское Национальное Единство), Общество «Белые Традиции», «Европейские Традиции», Націонал-Патріотичний Фронт, Міжнародний Білий рух, «Право Раси»[3].

Серед чинників, що сприяють розвитку радикальних об'єднань в українському суспільстві, виділяють відкритий доступ входження таких формувань до владних та політичних структур. Що дає можливість впливу на політичне життя суспільства, прийняття політичних рішень та згідно з прямими цілями організації – зміни політичного устрою. В статті 22 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачено наступне: «Втручання органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, не допускається, крім випадків, передбачених законом»[4]. Слід зазначити, що попре націоналістичний та ідеологічний характер таких угрупувань, в українських реаліях все частіше радикальні об'єднання використовуються як активна сила політичних, революційних протистоянь.

---

[1] Соснин, В. А., Нестик, Т. А. (2008). *Современный терроризм: Социально-психологический анализ*. Москва: Институт психологии РАН, 240

[2] Бакальчук, В.О. (2007). Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві. *Стратегічні пріоритети, 4,* 69-75.

[3] Бакальчук, В.О. (2007). Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності. *Стратегічні пріоритети, 2,* 153-158.

[4] *Закон про громадські об'єднання 20*16 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

Одночасно з політичною активізацією радикальних формувань, існує проблема як політичного абсентеїзму, повної політичної пасивності, так і такої моделі політичної поведінки, як політичний нігілізм. Який розглядається в якості чинника розвитку радикальних формувань. Розлагоджена суспільно політична система та відсутність зв'язку між суспільством та державними інститутами також є умовою роз'єднання суспільства, та хаотичних об'єднань однодумців, за моделлю політичної поведінки. Тому як зазначають дослідники Хафізова Д.М. та Шарафутдінов А.Ш.: «Політичний нігілізм представляє собою активну політичну позицію, з повним неприйняттям влади та загального соціально-політичного устрою»[1]. З моделі націоналізму та моделі політичного нігілізму створено більшість радикальних об'єднань в українському соціумі.

Ці радикальні націоналістичні рухи спрямовані на збереження національної культурної самобутності. Проте, ця спрямованість має не культурно-просвітницький характер, а, як це означує Е. Сміт, політизацію автохтонної культури. Ця політизація, зазначає дослідник, дуже часто йде пліч-о-пліч з ідеєю «очищення» спільноти – жорстоким ставленням до чужорідних елементів й етнічних меншин у своєму середовищі: «там, де раніше до меншин і чужоземців ставились толерантно, тепер на них стали дивитись не лише як на економічних конкурентів, а й як на нестерпні культурні елементи, або ще гірше – як на тих, хто підриває моральний дух і біологічну чистоту нації». Згідно з твердженням Ч. Тейлора, сучасність продукує проблему встановлення етичних меж толерантності: «толерантність до расизму та етноциду буде аморальною та непробачною». Тут маються на увазі установки протидії толерантності до нетерпимості – «нетерпимість до нетерпимості» та подолання політичного і суспільного релятивізму до «не толерантних» в державній політиці[2]. Тобто, відзначається необхідність окреслення чіткої межі до таких радикальних, нетолерантних течій, які використовують агресивні, екстремістські методи.

На сьогоднішній день націоналістичний рух розпадається на два крила – помірно-радикальне й екстремістське. Перше (до них відносяться «Свобода», УНА-УНСО, «Тризуб», «Українська партія», «Національний альянс», «Молодіжний націоналістичний альянс», «Патріот – захисник Батьківщини», а також ряд організацій, що діють під брендом «Організація українських націоналістів») намагається об'єднатися у впливову, а головне – легальну політичну силу. Для цього їм доводиться відходити від епатажу й акцій, що межують із криміналом. Друге крило («Патріот України»), що також намагається підвищити свій статус, зберігає екстремістські елементи у своїй діяльності. Відповідно, між двома крилами йде боротьба за прихильників. Зокрема, по обидва боки звучать гасла до своїх членів визначитися зі своєю лояльністю[3].

Саме такі націонал-радикальні рухи складали значну частину активістів і в період «Помаранчевої революції», так і в період «Революції гідності» 2012-2013 років. Різні політичні владні суб'єкти використовують такі групи підтримок, в більшості своєї агресивно налаштованих, для відстоювання власних політичних інтересів. У постреволюційний період в Україні, відзначається посилена підтримка таких груп. Створюються певні піар проекти радикальних формувань. Використовуються засоби масової інформації для формування толерантного суспільного ставлення до такого роду нетолерантних груп.

Як зазначає дослідник Головчук О.В., саме політична культура засобів масової інформації формує політичну культуру більшості пересічних громадян країни, адже політична свідомість людей – це опосередковані відображення політичного життя суспільства, суттю яких є проблема влади, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів. І ці відображення опосередковані більшою мірою саме засобами масової інформації[4]. Отже, висвітлення подій з використанням радикальних та екстремістських закликів сприяє поширенню радикальних настроїв в суспільстві.

---

[1] Шарафутдинов, А.Ш., Хафизова, Д.М. (2012). «Политический нигилизм» как модель политического поведения. *Социально-политические науки, 3,* 135-137.

[2] Бакальчук, В.О. (2007). Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві. *Стратегічні пріоритети, 4,* 69-75.

[3] Головко, В. (2010). Екстремізм та радикалізм в Україні: особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвідомчий збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, *19,* 248-276.

[4] Головчук, О.В. (2013). Взаємозв'язок та взаємовплив політичної культури населення та політичної культури. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету, 2,* 65-71.

Розвиток інформаційних технологій, комунікаційних засобів також поширив можливості радикальних формувань розповсюджувати крайні настрої та залучати до таких спільнот все більше учасників. Данні засоби полегшують організаційний аспект таких об'єднань. Соціальні мережи зближують за ідеологічним критерієм не тільки окремих людей, а й різноманітні екстремістські, радикальні організації, що сполучає їх в мережі радикальних спільнот, які взаємодіють між особою, та представляють ще більшу соціальну небезпеку.

В законодавстві України регулювання різного роду об'єднань здійснюється Законом України «Про громадські об'єднання». Також деякі засади регулюються Конституцією України. Окремі санкції щодо розпалювання ксенофобії та ворожнечі містяться в кримінальному кодексі України. Наявний дефіцит законодавчих норм в сфері захисту від політичної дискримінації та радикалізму. Україна ратифікувала низку міжнародних законів. Зокрема, Європейську конвенцію про захист прав та основних свобод людини, Декларацію принципів терпимості, Рамкову Конвенцію Ради Європи про захист національних меншин, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Де окремо містяться норми регулюючі суспільні відносини від різних форм нетерпимості, радикальних та дискримінаційних позіхань. Проте, що стосується конкретної норми за радикалізм та екстремізм, в українському законодавстві не встановлено. Тому, проблема регулювання радикальних рухів залишається в концептуальний та теоретичній площині за відсутності окремих законодавчих норм.

Дослідник Васильчук О. Є. підкреслює, що ефективність дій компетентних органів держави, спрямованих на попередження і припинення протиправних дій суб'єктів екстремізму, значною мірою залежить від наявності належного правового забезпечення, що унормовує антиекстремістську діяльність органів державної влади, визначає межі їхньої компетенції і відповідальності, механізми координації діяльності органів державної влади і принципи взаємодії з громадськістю щодо протидії проявам екстремізму, сприяє формуванню ідейної стійкості у свідомості населення перед викликами ідеологів екстремізму, виразників та носіїв екстремістських ідей. Вагомим фактором нейтралізації проявів екстремізму у суспільстві є діяльність держави щодо усунення або мінімізації впливу існуючих соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних проблем на населення[1].

В ході аналізу феномену радикалізму та його проявів в українській соціально-політичній системі, було зроблено наступні висновки. Було виявлено поширення різного складу радикальних спільнот. Проте, проблема радикальних течі практично не регулюється державною політикою. Навпаки окремими політичними діячами підтримуються такі формування та використовуються в якості груп тиску. Суспільна небезпека радикальних груп визначається в контексті перетворення таких організацій в більш складні екстремістські форми. В Україні такого роду спільноти поки не досягли високого етапу сформованості, проте з поширенням та підтримкою радикальних рухів, зберігається небезпека їх трансформації в екстремістські організації.

Проблема радикалізації в українському суспільстві потребує виробленню державної політики в сфері захисту населення від радикальних та екстремістських течій. Повинні бути доповнені правові та розроблені інформаційні і культурні засади регулювання різного роду спільнот, задля профілактики утворення екстремістських рухів. Існує необхідність окремої цензури засобів масової інформації щодо закликів радикального та екстремістського характеру. Доречним автор виділяє встановлення норми цензури до публічних виступів та заяв державних службовців, політичних діячів, представників різних політичних сил, партій організацій щодо радикальних та дискримінаційних закликів з метою попередження поширення радикальної ідеології в суспільстві.

References:

1. Bakalchuk, V.O. (2007). Tendencii etnokulturnoi tolerantnosti v ukrainskomu suspilstvi [Trends of ethnic and cultural tolerance in Ukrainian society]. *Strategichni priorytety* [Strategic Priorities], *no. 4,* 69-75. [in Ukrainian].
2. Bakalchuk, V.O. (2007). Tolerantnist jak cinnisna skladova ukrainskoi kulturnoi identychnosti [Tolerance as a value element of Ukrainian cultural identity]. *Strategichni priorytety* [Strategic Priorities], *no. 2,* 153-158. [in Ukrainian].
3. Golovchuk, O.V. (2013). Vzajemozvjazok ta vzajemovplyv politychnoi kultury naselennja ta politychnoi kultury ZMI [Correlation and mutual influence of public political culture and political culture of mass media]. *Naukovi zapysky Vinnyckogo nacionalnogo agrarnogo universytetu* [Scientific notes of Vinnytsia national agrarian university], *no. 2,* 65-71. [in Ukrainian].

[1] Васильчук, Є.О. (2013). Концептуальні засади політики запобігання і протидії політичному радикалізмові та екстремізму в молодіжному середовищі України. *Нова парадигма, 116*, 107-118.

4. Golovko, V. (2010). Ekstremizm ta radykalizm v Ukraini: osoblyvosti formuvannja, osnovni naprjamy, formy protydii z boku derzhavy [Extremism and radicalism in Ukraine: features of formation, main directions and forms of resistance on the state side]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennja, poshuky: Mizhvidomchyj zbirnyk naukovyh prac* [Problems of History of Ukraine: Facts, Opinions, Searches: Interdepartmental Collected papers]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, *vol 19,* 248-276. [in Ukrainian].
5. Kotvyckyj, A.A. (2008). Konsensus i tolerantnist [Consensus and tolerance]. *Filosofski nauky* [Philosophical sciences], *no. 40,* 3-7. [in Ukrainian].
6. Sharafutdinov, A.Sh., Hafizova, D.M. (2012). Politicheskij nigilizm kak model politicheskogo povedenija [Political nigilism as a model of political behavior]. *Socialno-politicheskie nauki* [Socio-political sciences], *no. 3,* 135-137. [in Russian].
7. Sosnin, V.A., Nestik, T.A. (2008). *Sovremennyj terorizm: Social'no-psihologicheskij analiz* [Modern terrorism: social and psychological analysis]. Moscow: Institut psihologii RAN, 240. [in Russian].
8. Vasyl'chuk, Je.O. (2013). Konceptualni zasady polityky zapobigannja i protydii politychnomu radykalizmovi ta ekstremizmu v molodizhnomu seredovyshhi Ukrainy [Conceptual principles of policies of the prevention and combating of political radicalism and extremism among youth people of Ukraine]. *Nova paradygma* [New paradigm], *no. 116,* 107-118. [in Ukrainian].
9. *Zakon pro gromadski objednannja* [The Law "On Public Associations"] *2016* (Verhovna Rada Ukrainy) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> [in Ukrainian].

CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL PROBLEMS

Yaryna Khmil
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

SOCIOLOGICAL CONCEPTUALISATION OF "INTERNET-CONSCIOUNESS"

The article provides a critical review of existing sociological terms which are used to describe the part of the spiritual world of the Network user which is connected with the Internet. It singles out their advantages and weaknesses and argues the need for introduction into the scientific use of the term "Internet-consciousness", which is considered in conjunction with the already used term "Internet-practices". The article analyses the features of Internet-consciousness on micro-, meso-, macro- and mega levels as well as provides the definition of Internet-consciousness within the framework of structural functionalism which enables the elaboration of appropriate tools of empirical research in the sphere. It introduces the conceptual model of the above-mentioned phenomenon within the context of the systematic approach, specifies the structure and the main types of Internet-consciousness and formulates the main theoretical principles of the phenomenon's functioning.
Key words: the Internet, Internet-consciousness, the structure of Internet-consciousness, the types of Internet-consciousness.

According to Eurostats in 2015 42% of the world population used the Network, and in 2016 the number of such users already rose to 50.1% of the planet inhabitants; in Europe this figure reaches 76.7%[1], and in the former Soviet countries it ranges from 71.3% (Russia) to 14.5% (Turkmenistan)[2]. This dynamics has remained for two decades and has stimulated various Internet research in different fields of the scientific thought, including sociology. The topic is actively studied by such western authors as K. Bessie`re, B. Boneva, R. Kraut, S. Kiesler, R. Kling, P. Kollock, H. Rheingold, B. Wellman[3]. The topic has also been researched by the sociologists from the former Soviet countries (R. Abramov, G. Batygin, N. Bilan, S. Bondarenko, L. Vasilenko, B. Golovko)[4]. However, the issue of the spiritual world of the Network user still remains on the margins of sociological research. It should also be noted that the spiritual world of an individual includes not only conscious but also unconscious component, although we do not include into our research this nonrationalised sphere of the Internet user and take it out of the scope of our analysis because, unfortunately, sociological science currently has not elaborated appropriate methodological tools for empirical study of the sphere. Therefore we will focus on the conscious aspect of the spiritual world of the Network user in a sociological context.

The existing theoretical works on the topic are fragmentary and disordered. They describe a studied phenomenon mainly in a certain context or perspective which indicates the lack of formulated ideas about the Internet user's consciousness within a certain sociological approach. The researchers do not even have a consensus concerning the term which would mean the spiritual world of the Network user. At present there is a great need for a complex profound theoretical conceptualisation, the absence of which makes it impossible to conduct a high-quality operationalisation and correspondingly to make

[1] Internet Usage in the EU. *Internet World Stats.* <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm> (2017, April, 25).
[2] Internet Users by Country (2016). *Internet live stats.* <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country> (2017, April, 25).
[3] Bessie`re K., Kiesler S., Kraut S., Boneva B. Effects of Internet use and social resources on changes in depression. *Robert E. Kraut Home Page.* <http://kraut.hciresearch.org/sites/kraut.hciresearch.org/files/articles/bessiere08-EffectOfInternetUse%26SocialResourcesOnDepression> (2017, April, 20).
[4] Білан, Н.І. (2011). Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин, вип. 103 (Частина I).*

an empirical use of the above-mentioned phenomenon. In other words, there is a distinct lack of the scope of theoretical principles which form the complex of sociological knowledge: the definition of a studied concept within the framework of a certain approach (structural functionalism); distinction of the main types of a phenomenon; articulation of the main principles of the concept of the Network user's consciousness.

Therefore there appears a contradiction, on the one hand, between social and scientific importance of studying the features of the Network user's consciousness (the number of whom is gradually increasing), on the other hand there exist insufficient knowledge of the essence and content of the concept; blurring theoretical principles; lack of sociological conceptualisation of the phenomenon.

Thus, ***the aim*** of the article is a theoretical interpretation of the phenomenon of the Network user's consciousness within the framework of structural functionalism. The achievement of the given aim requires the fulfilment of a range of **tasks**. Firstly, to substantiate the need of introduction into the scientific circulation of the synthesised concept of "Internet-consciousness" to describe the part of the spiritual world of the Network user which reflects their cognitive activity. Secondly, to formulate the author's definition of the term, to single out the structure and types of the phenomenon, to formulate the main principles of its functioning.

The range of topics connected with the study of the spiritual world of the Network user is new and not sufficiently developed in comparison with other sociological research of the Internet. The Network user's consciousness is most often discussed by authors in the context of the topics which are the subject of their research. For instance, I. Alekseyeva views it as an issue of an agent in the Network[1], M. Kazarova – as an agent on the Internet within the framework of a network approach[2], S. Gurko is interested in the topic of an individual's freedom on the Internet[3], O. Novozhenina researches an agent in the Network[4], where the latter means a new type of reality.

The above-mentioned sociologists elaborate a certain topic (mainly the issue of an agent in the Network) and the Internet user's consciousness appears within the framework of "the main" research, if it is articulated at all. Since the phenomenon is not central for the given scientists, they do not conduct its complex research and only mention it in a certain context and describe it from a certain perspective.

However, some scientists focus on the Network user's consciousness as the central subject of their research. For instance, V. Nikitayev, working on the boundary of social philosophy and sociology, views consciousness of this type as a result of "the merger" of an agent's and the Internet's consciousness. To define the studied phenomenon the author uses the term "cyber consciousness". He treats an agent's Internet-activity on-line as a separate virtual life world of an agent, in which the latter has special personal experience, interests, aims and all this in a certain way is connected with hypertext: the experience is gained from "living" the hypertext and at the same time it is its (experience) result[5].

The author analyses an agent as an individual, an active social agent who acts in the cyberspace. He takes into account individuality and an active position of every agent (every hypertext is unique, constructed by the author).

However, this work has some weak points. One of them is the idea that an agent is only an active agent (he modifies, creates a hypertext or at least tries to do so). Such an approach does not consider the role of an agent as a consumer of the Internet-content. Not only information can be consumed but also services, in particular, entertainment, and other content. In this case the main feature is self-positioning of an individual which is directed at passive perception/reception instead of creation/modification of a product. It should be also mentioned that the Internet users are typically characterised by both consumption and construction – these processes alternate, connect in the Network as well as off-line, thus this is the feature which combines both realities.

---

[1] Алексеева, И. (2004). Интернет и проблема суб'єкта. *Влияние Интернета на сознание и структуру знания.* Москва: ИФ РАН, 24–56.

[2] Казарова, Т. (2002). Культура информационного общества в контексте аксиологии. *Информационное общество в России: проблемы становлення.* Москва: ИНТЕЛ, 35–52.

[3] Гурко, С. (2004). Об иллюзорности свободи в Інтернете. *Влияние Интернета на сознание и структуру знания.* Москва: ИФ РАН, 182–189.

[4] Новоженина, О. (2004). Интернет как новая реальность и феномен современной цивилизации. *Влияние Интернета на сознание и структуру знания.* Москва: ИФ РАН, 195–215.

[5] Никитаев, В. Киберсознание. *Кентавр. Сетевой журнал.* <http://circleplus.ru/circle/reflexum/archive/11/print> (2017, April, 24).

A profound analysis of the interaction between the Internet and consciousness was conducted by the sociologist S. Katrechko. He distinguishes three types of consciousness according to a medium criterion: individual, group and social. The author identifies the latter type with planetary consciousness, therefore combining mega- and micro levels of the analysis. According to the author, planetary and locus consciousness is gradually formed on the mega level: on the one hand, the Internet eliminates the importance of a geographical distance, but on the other hand – promotes the formation of small and stable groups of likeminded people – informational social loci or informational (local) villages as opposed to megalopolis and isolating type of sociality (locality vs globality). S. Katrechko introduces the concept of "virtual consciousness" on the micro level of the analysis – which is a conventional "inner" constituent of a virtual person; the latter is a certain analogue of a person who goes on-line[1].

All mentioned above can be viewed as an attempt at sociological conceptualisation of the Network user's consciousness. The author provides a detailed analysis of the phenomenon of the Network user's consciousness on the basis of N. Smelser's level approach. S. Katrechko singles out two types of such consciousness within its framework: planetary and locus (mega level) and virtual (micro level). The researcher distinguishes between some features (effects) of the latter: effect of dispersion, effect of polyphony and introduces the concept of "virtual consciousness" as well as gives its definition.

However, some weak points of the given scientific research should be mentioned. Firstly, it should be noted that the author declares the research of the Network user's consciousness in the light of a three-level approach, but he actually singles out only two types of the mentioned phenomenon, omitting the meso level. Another downside is the fact that S. Katrechko chooses various Internet-forums as an empirical basis for the research conclusions. We consider that particular point to be a weak spot of this framework, because the author makes general theoretical conclusions (on the micro- and mega levels) regarding the Internet user's consciousness, but takes as an empirical basis only the research of on-line communication (communication is not the only activity of an agent in the Network).

Thus, the topic of the Internet user's consciousness is not developed enough in sociology at present: even if it gets into the focus of scholar's interest, it is not an independent object of research but a part of a wider topic (mainly an agent in the Network). Few attempts at sociological theorisation which focus on the Internet user's consciousness, firstly, include different terms to describe the phenomenon and, secondly, do not always clearly define the framework of a theoretical approach they work within.

Lexical inspection of the above-mentioned terms, suggested for describing the Network user's consciousness, such as "cyber consciousness" and "virtual consciousness" reveals some drawbacks of the wording.

The meaning of the term "cyber consciousness" can be translated as a combination of the Internet ("cyber") and an agent's consciousness. Though a simple etymological analysis shows that "cyber" is not identical to the Internet; to be more precise, this expletive word has several lexical meanings and only one of them refers to the Network. The modern literature (scientific as well as publicistic and fiction) and speech use this prefix to describe a computer as a technical device[2] (for instance, cyber phobia – a fear connected with computers, notebooks, smartphones and other similar technical devices); to refer to the Internet as a global computer network (cyber space); to emphasise a technological novelty of an object (cyber knife – a modern radio technology of surgical intervention). Therefore, in our opinion, the term "cyber consciousness" is not correct when describing an agent's consciousness specifically *in the Network or regarding it (the Network)*, since cyber consciousness is a computer user's consciousness which does not always presuppose the Internet. However, it should be noted that "cyber", in comparison with others, is most often associated with the Internet in the scientific community.

The next term which must be reviewed is "virtual consciousness". The meaning of the concept "virtual" has not been clearly defines yet and it has several meanings:

1) concocted, imaginary, which does not exist in real life;
2) artificially created (for instance, a training simulator which is used to train pilots);
3) denotes a computer or the Internet-variant of an object that also exists outside the Network or information technologies (for instance, virtual money)[3].

[1] Катречко, С. (2004). Интернет и сознание: к концепции виртуального человека. *Влияние Интернета на сознание и структуру знания*. Москва: ИФ РАН, 57–72.
[2] Cyber. *Dictionary.com.* <http://www.dictionary.com/browse/cyber>. (2017, April, 17)
[3] Силаева, В. (2011). Об использовании понятия "виртуальный". *Социологические исследования, 2*, 19–25.

These three approaches are accurately summarized in D. Deutsch's conclusion which is formulated in the following way: "this term refers to any artificially created situations, phenomena which evoke the feeling of being present in a certain environment …"[1].

The above mentioned arguments show that both terms have considerable drawbacks if they are to be used for denoting *the Network user's* consciousness. If the term "virtual consciousness", basing on the virtual reality (though the Internet is not the only possible virtual reality) as an object of a consciousness subjective reflection, emphasises "unrealness" (secondariness, ephemerality) of the object, the concept of "cyber consciousness", on the other hand, places the stress on computers, IT which may not include the Internet. Therefore to emphasize the Network as a special space which simultaneously is an agent of the interaction and the environment for other agents' interaction; and to identify its (the Network's) specificity in the context of an individual's consciousness, we suggest introducing the concept "Internet-consciousness".

Sociology includes many approaches to the organization of the scientific thinking (phenomenology, symbolic interactionism, conflictological paradigm, structural functionalism, etc.). We will conduct sociological conceptualisation of Internet-consciousness in the latter's framework.

The scientific discourse of modern sociology (and not only) traditionally includes different types of consciousness: political, economic, legal, ecological, etc. Each type has it`s own structure: knowledge, evaluation, motives[2]. They are based on corresponding spheres of social life. One of the relatively new spheres of modern person's activity is the Network, thus Internet-consciousness reflects conscious cognitive activity of the Network user. However, the Internet by its nature does not resemble any other direction of the society's life activities. "An ordinary" social consciousness reflects an agent's activity, accidental social connections and interactions as well as stable tendencies in this or that sphere of social life but Internet-consciousness shows an agent's perception of the Network's special reality while staying in it (on-line) and formulates knowledge, evaluation, attitude towards the Internet when an agent does not actually stay in it (off-line). Therefore we consider it reasonable to single out two main types of Internet-consciousness: on-line and off-line. The first type includes user's opinions, concepts and mindset about the Network; the second type contains knowledge, evaluation, emotions and motives of an agent who actually stays in the Network. The above mentioned typology also influences the structure of Internet-consciousness depicted in Fig. 1.

Fig. 1. The Structure of Internet Consciousness

[1] Дойч, Д. (2011). *Структура реальности.* Москва: РХД, 102.
[2] Тощенко, Ж. (2009). *Тезаурус социологии. Тематический словарь-справочник*. Москва: ЮНИТИ.

I – cognitive component: users' awareness and knowledge of the Network off-line (general information about the Internet, knowledge of its infrastructure); on-line (interaction norms during the use of the Internet, knowledge about the use of the Internet, for instance, available attachments).

II – emotive and evaluative component: user's emotions off-line (when there is no access to the Network, the evaluation of the Internet as the whole (for instance, its importance for a user); on-line (emotions directly connected with the use of the Network).

III – conative component: motives off-line (the Internet as a motive for certain actions off-line (for instance, availability of the Network access as a motive for the choice of a holiday destination, user's mindset regarding the provision of a high-quality Internet); on-line (motives for staying in the Network, disposition to actions on the Internet).

As it can be noticed, the analysis of the above-mentioned structure allows us to single out two main types of Internet-consciousness and at the same time the components of its structure on the whole as a phenomenon overlap to a certain extent, although their content differs. It should be emphasised that both types of Internet-consciousness simultaneously represent a conscious component of the Network user's personality. If agents use the Internet (go on-line), they must at least arrange the access (know where and how they can find the Network, see about the subscription charge, etc.).

It should be noted that user's Internet-consciousness contains a certain individual proportion of rational (abstract and logical synthesis of an agent's previous experience) and emotional (direct reaction to an instantaneous stimulus) components. Consciousness is not a mechanical sum of viewpoints, ideas but the system of interconnected elements, a new specific phenomenon which objectively reflect perception and interpretation of an agent's life activities (micro level), and show strong tendencies, dynamics of social local and global consciousness (meso-, macro- and mega levels) in the Internet context.

Another important aspect of Internet consciousness research is the understanding of not only the phenomenon's structure but also its nature. At present there exist two main directions of researching consciousness. The first direction is dialectic and materialistic, the supporters of which view it as a reflection of reality in its ideal form[1]. This approach with some additions is quite widespread in the sociological circles of former Soviet countries. The second direction is subjective and activist, stemming from psychology, the supporters of which claim that consciousness is produced by agents (persons) and it is a reflection of their inner state that allows them to find bearings in outer actions[2]. In fact, the major contradiction between them (approaches) consists in what is considered primary and what is secondary: according to the first approach, the reality gives rise to consciousness, but it is vice versa in the second approach. Correspondingly, the subjective and activist approach emphasises an agent's creative role. Although we consider it proper to combine some aspect of both approaches: since their birth individuals get into a social environment which influences the formation of their viewpoints, values, motives and mindset. However, it does not mean that agents reflect an existing reality only passively. They perceive the environment, receive certain experience, reflect on it and as a result change on a cognitive as well as a behavioral level. Their own actions also influence the reality and, by interacting with other agents, change it. Although it should be kept in mind that sociology is primarily interested in an individual's typical features (on a micro level) which influence the formation of social consciousness on meso-, macro- and mega levels.

Conclusions. The term "Internet-consciousness" was introduced to define the Internet user's consciousness. As a result of the analysis, the conceptual model of researching a given phenomenon was developed which included elaboration of a corresponding conceptual and categorical framework. In particular, Internet-consciousness on a micro level of the analysis is a reflected depiction of on- and off-line reality (the latter refers to the Network) which induces a certain user to take some actions; on meso-, macro-and mega levels it is a type of group and social consciousness which constitutes the system of interrelated elements that convey knowledge, evaluation, ideas about the Network of certain social groups (depending on the agent of research) and is a driving force of actions on the Internet by shaping motives and mindset for particular behavioral models which allows to trace some tendencies in this sphere. The suggested definition is a combination of structural functionalism (cognitive, emotive and evaluative, conative components) and philosophy (subjective reflection of reality/existence). The two main types

[1] Бурдина, А.И. (1979). *Общественное сознание как проблема диалектического и исторического материализма.* Москва : Высшая школа.

[2]. Рубинштейн, С.Л. О сознании. *Учебные статьи по психологии.* <http://www.psyarticles.ru/view_post.php?id> *(*2017, April, 24*).*

of Internet-consciousness were singled out: on-line and off-line. Moreover, the adaptation of Zh. Toshchenko's idea about the three levels of consciousness served the basis for determining their structure (cognitive: information about the Internet, knowledge of its infrastructure; emotive and evaluative: emotions directly connected with going on the Network or lack of its access; and conative: motives for going on the Network, the Internet as a motive for a person's actions off-line, mindset for actions in the Network).

The article substantiates the statement that two distinguished types of Internet-consciousness are fulfilled simultaneously by the Network users which allows them to act in a certain way.

The idea was put forward about the differences in defining Internet-consciousness depending on the subject of the analysis: micro level concerns a reflected description of reality in the Network context; this reality can be changed by an agent. The system of viewpoints, motives and mindset regarding the indicated sphere of social life is formed on the higher levels of the analysis.

There was introduced the thesis that the Internet is simultaneously the environment, in which users do certain practices, and the motive for social actions off-line. Therefore Internet-consciousness and Internet-practices are closely connected. The idea was singled out that Internet-consciousness in a certain proportion combines abstract and logical as well as emotive components.

Internet-consciousness is not the term which was introduced only to describe a cognitive world of the Network user, but also a relatively undeveloped topic in sociology that needs further research.

References:

1. Aleksejeva, I. (2004). Internet i Problema Subjekta [The Internet and the problem of a subject]. *Vlijaniye Interneta na Soznanije i Strukturu Znanija.* [The Influence of the Internet on consciousness and the structure of knowledge]. Moscow: Rossijskaya Akademija Nauk Institut Filosofii, 24–56 [in Russian].
2. Bessie`re, K., Kiesler, S., Kraut, S., Boneva, B. (2008). Effects of Internet use and social resources on changes in depression. *Robert E. Kraut Home Page.* <http://kraut.hciresearch.org/sites/kraut.hciresearch.org/files/articles/bessiere08-EffectOfInternetUse%26SocialResourcesOnDepression> (2017, April, 20). [in English].
3. Bilan, N. (2011). Internet yak prostir riznykh vydiv sotsialnykh komunikatsiy [Internet as a space of different types of social communications]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current problems of international relations], *no. 103,* 46-50 [in Ukrainian].
4. Burdina, A. (1979). *Obshchestvennoje Soznanije kak Problema Dialekticheskogo i Istoricheskogo Materialisma* [Public consciousness as a problem of dialectical and historical materialism]. Moscow: Vysshaja Shkola [in Russian].
5. Cyber. *Dictionary.com.* <http://www.dictionary.com/browse/cyber> (2017, April, 17) [in English].
6. Deutsch, D. (2001). *Struktura Realnosti* [The Structure of Reality]. Moscow: RKhD [in Russian].
7. Gurko, S. (2004). Iliuzornosti Svobody v Internete [The Illusiveness of Freedom on the Internet]. *Vlijaniye Interneta na Soznanije i Strukturu Znanija* [Influence of the Internet on Consciousness and the Structure of Knowledge]. Moscow: Rossijskaya Akademija Nauk Institut Filosofii, 182–189 [in Russian].
8. Katrechko, S. (2004). Internet i Soznaniye: k Kontseptsii Virtualnogo Cheloveka [The Internet and the consciousness: to the concept of a virtual man]. *Vlijaniye Interneta na Soznanije i Strukturu Znanija* [Influence of the Internet on Consciousness and the Structure of Knowledge]. Moscow: Rossijskaya Akademija Nauk Institut Filosofii, 57–72 [in Russian].
9. Kazarova, T. (2002). Kultura Informatsionnogo Obshchestva v Kontekste Aksiologii [The Culture of Information Society in the Context of Axiology] *Informatsionnoje obshchestvo v Rosii: Problemy Stanovlenija* [Information Society in Russia: the problems of formation]. Moscow: INTEL, 35–52. [in Russian].
10. Nikitayev, V. (2009). Kibersoznaniye [Cyber-Consciousness] *Kentavr. Setevoj zhurnal.* [Centaur. Network log]. <http://circleplus.ru/circle/reflexum/archive/11/print> (2017, April, 24). [in Russian].
11. Novozhenina, O.V. (2004). Internet kak Novaya Realnost i Fenomen [The Internet as a New Reality and Phenomenon]. *Vlijaniye Interneta na Soznanije i Strukturu Znanija.* [The Influence of the Internet on Consciousness and the Structure of Knowledge]. Moscow: Rossijskaya Akademija Nauk Institut Filosofii, 195 – 215 [in Russian].
12. Rubinshtein, S. O Soznanii [On the Consciousness] Uchebnye stat'i po psihologii [Educational articles in psychology]. <http://www.psyarticles.ru/view_post.php?id=83> *(*2017, April, 24) [in Russian].
13. . Silaeva, V. (2011). Ob ispolzovanii ponjatija "virtualnyj" [On the use of the definition "virtual"]. *Sociologicheskie issledovanija* [Sociological researches], *no. 2*, 19–25. [in Russian].
14. Toshchenko, T. (2009). *Tezaurus Sotsiologii. Tematicheskiy Slovar-Spravochnik.* [Thesaurus of Sociology. Thematic Reference Book]. Moscow: JUNITI [in Russian].
15. Internet Usage in the EU (2016). *Internet World Stats.* <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm> (2017, April, 25) [in English].
16. Internet Users by Country (2016). *Internet live stats.* <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country> (2017, April, 25) [in English].

Наталія Майструк, к. соц. н.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА: КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Nataliia Maistruk, PhD in Sociology
National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

CONFLICTOLOGICAL PARADIGM: CLASSICAL AND MODERN INTERPRETATIONS

The article analyzes peculiarities of formation of conflictological paradigm, its main stages; focuses on forming its foundations in the concept of class conflict, K.Marx (dyadic model of conflict), in the concepts of G. Simmel and W. Buhl (triadic model of conflict), and modern interpretations' features of the conflict. The article describes the shortcomings of the dyadic model, which assumes that conflict occurs between two social groups, and advantages of triadic model, which takes into account the multiplicity of actors and causes of conflict. Attention is drawn to the conclusion of Dahrendorf distinction of social and political revolution, and also to the features of modern social conflicts, including "conflict without classes" and their individualization.
Key words: conflictological paradigm, conflict, political conflict, violence, dyadic model of conflict, triadic model of conflict.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується швидкоплинністю, багатоманітністю проявів як соціальної солідарності, так і конфліктності у модерних суспільствах. З теоретичної та емпіричної точки зору важливим є подальші дослідження особливостей названих тенденцій у західноєвропейських суспільствах з урахуванням трансформаційних та глобалізаційних змін. Творчі доробки Зіммеля, Вебера, у класичну добу та Дарендорфа, Бюля та інших у сучасності допомагають розібратися у складних переплетеннях протилежних інтересів різноманітних політичних суб'єктів, зіткнення яких набувають ознак не тільки внутрішніх, а й міждержавних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковим підґрунтям дослідження є роботи соціологів, філософів, політологів, конфліктологів, які присвячені з'ясуванню джерел, причин, типів, механізмів та особливостей протікання конфліктів у тому чи іншому історичному форматі, – К.Маркса, Г.Зіммеля, М.Вебера. Значний внесок у розуміння особливостей протікання сучасного конфлікту, дії різних конфліктогенних чинників внесли також сучасні вчені – Р.Дарендорф, Л.Козер, Ю.Габермас, Н.Луман, В.Бюль, У.Бек, Г.-Ю.Крисманський, М.Зайферт, Д.Зенгхаас та інші. Конфліктологія як наука в Україні ще досить молода. Але слід зазначити внесок українських вчених, які звернули свою увагу на аналіз різних аспектів конфліктологічної науки, зокрема М.Пірен, Г.Ложкін, І.Бекешкіна, В.Казаков, І.Шевель, П.Кутуєв та інші.

Мета статті – розкрити сутність класичних та сучасних інтерпретацій різних типів конфліктів, можливості їхнього застосування для дослідження особливостей протікання та урегулювання останніх у сьогоденні.

У енциклопедичних виданнях, наприклад, Брокхауза "конфлікт (лат. – зіткнення) визначається як зустріч двох чи більше різних позицій всередині однієї особистості (внутрішня суперечність мотивів, бажань, устремлінь, особливо етичних цінностей) чи між багатьма особистостями або між групами, державами, а також спільностями"[1]. Але у повсякденності цей термін використовується у більш широкому тлумаченні, переважно як поняття для зазначення спірних обговорень. Цим поняттям можуть називатися труднощі партнерів, групові проблеми, партійні зіткнення, войовничі чвари між народами[2].

[1] Brockhaus – Enzyklopadie (1990). Mannheim: Brochaus, *Bd. 12*, 247.
[2] Worterbuch soziale Arbeit. Aufgabenfelder, Praxisfelder, Begriffe und Methoden der Sozialarbeit und Sozialpadagogik (1996). *B. 4 (720).* Weinheim; Basel: Beltz Verlag, 376.

Політичний конфлікт – це взаємодія суб'єктів у контексті боротьби за політичну владу або політичне домінування з метою трансформації або збереження існуючого соціального та політичного порядку.

Щодо визначення поняття **соціальний конфлікт**, то серед найважливіших його характеристик можна вказати на такі: наявність усвідомленого соціального протиріччя як основи конфлікту, яке позначається у явній протилежності інтересів конфліктуючих сторін; наявність не менш ніж двох активних суб'єктів, які представлені соціальними групами; об'єкт соціального конфлікту теж має соціальний характер; функціонально такий конфлікт має значення для всього суспільства, або для його значної частини та спрямований на врегулювання соціально значущих проблем.

Така методологічна настанова пов'язана з визнанням кожною зі сторін конфлікту рівноправності іншої та правомірності тих основ, що спонукали її до конфліктного протиборства. Це визнання створює необхідні умови для їх примирення завдяки компромісу чи консенсусу.

Часто-густо не помічається особливих розбіжностей між поняттям "конфлікт" та "соціальний конфлікт", називаються як індивідуальні суб'єкти конфліктної взаємодії, так і групові або вказується на такі характеристики як "насильство", "войовничість" або такий "гострий" контекст відсутній. Так, про насильство йдеться тоді, коли людину примушують до певних дій або до певної поведінки проти її волі, до психічного її придушення або навіть знищення[1]. Дефініція "насильство" позначається інтерактивною масштабністю дії, чим вирізняється від більш особистісно-центрованого поняття "агресія".

Таким чином, розгляд політичних та соціальних конфліктів як взаємодії активних соціальних суб'єктів робить можливим аналіз інтересів, цілей, потреб сторін конфлікту, пошук шляхів розв'язання конфлікту, досягнення компромісу, а ще краще консенсусу.

Вихідними положеннями конфліктологічної парадигми є по-перше, визнання та обґрунтування значення соціальних конфліктів як повсякденного та природного явища суспільного життя, її невід'ємного атрибута; по-друге, виявлення та підкреслення конструктивної ролі конфліктів у суспільному розвитку.

З точки зору історичної ретроспективи у розробці та розповсюдженні різних концепцій соціального конфлікту та конфліктологічної парадигми в цілому можна виокремити такі етапи:

Перший (кінець XIX ст.-початок XX ст.) – класичний – характеризується існуванням як марксистських, так і немарксистських теорій. Конфлікт розуміється як прояв різноманітних інтересів (основними є класові).В цей період з'являються дослідження конфліктів в політичній, економічній, релігійній, культурній сфері (Вебер), а також соціологія конфлікту як така (Зіммель), конфлікт розглядається при цьому як такий, що має як позитивні, так і негативні наслідки.

Другий етап (середина XX ст.) – неокласичний. Початок його охарактеризувався перевагою структурно-функціональної школи, що відображала систему інститутів, законів, особистісних та групових взаємодій європейських та американських суспільств тих часів (Парсонс). В межах зазначеного напряму конфлікт трактувався як соціальна хвороба, як "приборканий" фактор поступового розвитку суспільства. У 50-і роки світова соціологія "перевідкриває" феномен соціального конфлікту, він знову стає предметом наукової дискусії і в цьому окрім американських соціологів є особлива заслуга Дарендорфа. Конфліктологічна парадигма порушує переважання структурного функціоналізму та займає свою нішу як рівноправна у поясненні суспільного процесу та соціальних явищ. В цей період відбувається становлення західноєвропейського конфліктологічного напряму у сучасному розумінні (заперечення насильницьких засобів врегулювання конфлікту та розуміння його як взаємодії різних соціальних груп), який пов'язується з ім'ям Дарендорфа. У соціальній практиці починається трансформація насильницьких форм конфліктності у легітимізовані.

Третій етап (кінець XX початок XXI ст.) – постклассичний обумовлений обставинами, що радикально змінили макрорівень (зіткнення цивілізацій, розпад СРСР, зростання міжетнічної напруженості в різних регіонах планети). Зміни у соціальній структурі призводять до індивідуалізації суспільної життєдіяльності, завдяки чому конфлікти зміщуються з макро на мезо і мікрорівень та індивідуалізуються (Дарендорф). Соціокультурний фактор (проблеми безпеки,

[1] Worterbuch soziale Arbeit. Aufgabenfelder, Praxisfelder, Begriffe und Methoden der Sozialarbeit und Sozialpadagogik (1996). *B. 4 (720).* Weinheim; Basel: Beltz Verlag, 259.

рівноправності тощо) на цьому етапі визначається як основна причина соціальних конфліктів сучасності (Габермас, Дарендорф, Бек). Трансформаційні, модернізаційні процеси постсоціалістичних країн призвели до зміни всієї економічної, політичної, соціокультурної архітектоніки, що супроводжувалося кризовими станами, причому конфлікти, які притаманні суспільству модерну напластовуються на ті, що характерні для постмодернового суспільства. За умов дії глоблізаційних процесів суб'єкти, що конфліктують, повинні враховувати присутність багатьох діючих осіб, інтерпретувати наміри останніх, моделювати власні дії та переконувати інших діяти заодно з ними. Це обумовлює необхідність інтеграції конфліктологічної парадигми з комунікативною та парадигмою глобалізації, конфліктологічна парадигма продовжує трансформуватися з конфліктної моделі суспільства у конфліктно-консенсуальну.

Так, у класичний період, Маркс висловив наукове положення про те, що соціальний (класовий) конфлікт є джерелом змін у суспільній (соціальній системі). Це він показав на прикладах змін типів суспільств в процесі революцій. Це положення було розгорнуто у теорію позитивної функціональності конфлікту німецьким соціологом Г.Зіммелем та американським – Л.Козером. Після Маркса, починаючи з Зіммеля, відбувається зниження рівня досліджуваного конфлікту. У Маркса – це конфлікт великих соціальних груп (класів), у Зіммеля – середніх та малих.

Якщо Маркс, який за визнанням західних вчених створив конфлікту модель суспільства, пише про боротьбу (класову, економічну, політичну), то Г.Зіммель вже розрізняє поняття боротьби та конфлікту. Останнім він займається достатньо ґрунтовно, по суті відкриваючи в соціології самостійний напрям – соціології конфлікту.

Проблематика політичного конфлікту має багаті традиції в історії суспільної думки. Чільне місце та вагому роль тут посідали та відігравали Маркс, Вебер, Дарендорф. Заслугою Вебера треба вважати те, що він дав, можна сказати, ''класичне'' визначення цьому типові конфлікту: як такого, який відбувається з приводу розподілу та перерозподілу владних повноважень та за патронаж над посадами[1]. Це тлумачення визнається найбільш вдалим з усіх існуючих, які пропонували інші критерії позначення обріїв цього типу конфліктів (політичні суб'єкти, політична сфера тощо).

Всім переліченим авторам притаманне розуміння: по-перше, політичного конфлікту як форми боротьби за владу у конкретному суспільстві. Оскільки вона спостерігалася у попередні XIX–XX століття та має місце у новому XXI, то вже це дає підстави відносити цей тип конфліктів не тільки до постійно діючих, а й до вічних; по-друге, влада є інституціональною формою контролю за соціальною поведінкою людей. Влада в суспільстві – це засіб організації відносин між соціальними групами та управління діяльністю людей; по-третє, суспільство, з приводу володарювання поділяється на дві основні соціальні групи: ті, хто бере участь у формуванні та здійсненні влади (панівні) та ті, хто не беруть такої участі (підлеглі). Між ними складаються відносини панування та підкорення (Маркс, Вебер, Дарендорф).

Проблема політичного панування в усіх його формах – традиційного, легального, харизматичного – приваблює Вебера. Глибоке наукове дослідження цієї проблеми, склало науковий фундамент для наступних поколінь дослідників при визначенні підвалин соціально-політичних конфліктів.

Вчений намагається розібратися в механізмі політичного панування та задається питанням: як політично панівні сили утверджуються у своїй державі? Влада визначається Вебером як можливість здійснювати власну волю суб'єктом всупереч опору і незалежно від того, на чому базується ця можливість. Пануванням слід називати шанс у наказі певного змісту знаходити покору в підлеглих осіб [2]. Тобто, проявом існування панування Вебер вважає покору певному наказу. Воно є формою організації влади, в тому числі в суспільстві. В залежності від засобів, якими воно утверджується і які зачіпають інтереси великих мас людей, панування, як свідчить історія, викликало різні соціальні емоції, які сприяли в одних випадках підкоренню, в інших бойкоту чи, навіть, призводило до соціального протесту. Вебер вважає, що провідну роль у механізмі політичного панування відіграє той чи інший рід допоміжних засобів, що знаходяться у розпорядженні політиків. Будь-яке панування, вимагає постійного управління, а тому потребує: настанови поведінки людей на підкорення пануючим, які домагаються бути носіями легітимного насилля; розпорядження тими речами, які при необхідності використовуються при застосуванні фізичного насилля, а саме – особистий штаб управління та речові засоби управління. Штаб управління прикутий до володаря

[1] Вебер, М. (1990). *Политика как призвание или профессия*. Москва: Прогресс, 656.

двома засобами, що апелюють до особистого інтересу – матеріальною винагородою та соціальною повагою[1].

Розрізняючи поняття конфлікт та боротьба, Вебер аналізує різні засоби боротьби. Мирними засобами боротьби, на його думку, слід називати такі, які не полягають у актуальному психічному насиллі. Мирною боротьбу слід називати у випадку, якщо вона здійснюється як формально мирні претензії на право розпоряджатися шансам, яких також вимагають і інші. "Конкуренція називається регульованою, якщо за цілями та засобами вона орієнтована на певний порядок''[2]. Боротьбу за існування індивідів, за життєві шанси або шанси виживання, що відбувається без усвідомленого наміру боротьби один проти одного (латентна), слід називати "добором": 1. "соціальним добором", оскільки мова йде про шанси, які, ті, хто живе, отримує в житті; 2."біологічним добором" оскільки йдеться про шанси виживання, що закладені у наслідуваному матеріалі.

Значний конфліктний потенціал панування, а тим більш політичного, вимірюється не тільки здатністю застосовувати насильство щодо людей, а й протиборством, яке, як зазначає Вебер, спостерігалося протягом історії людства ще до ранніх політичних утворювань, двох устремлінь – удаватися до штабу управління і тоді поділяти з ним панування, чи не удаватися.

Ідеї класичного періоду, зокрема, Зіммеля про взаємини в тріадах, про роль третьої сторони в конфлікті отримали свій подальший розвиток у наступних дослідженнях конфліктів. Так, саме Зіммель вперше висловив припущення про те, що конфлікт нерідко втягує у взаємодію не тільки дві сторони, а й три. Третя сторона може принципово змінити склад супротивників, виступаючи союзником одного з них, арбітром, нейтральним або зацікавленим спостерігачем. При цьому, відносини двох сторін виявляються найбільшою мірою в конкуренції двох з них за завоювання третьої. Зіммель відзначає що, чим менше економічна і політична життєдіяльність, так само, як і сімейні і дружні відносини, відносини субординації, і в цілому, комунікація, визначаються і регулюються загальними нормами; чим більш вони надані хитливому співвідношенню сил, тим більше їхня форма залежить від безперервної конкуренції, а результат – від інтересів, і надій, які конкуренти зуміють викликати в третьої сторони.

Ці ідеї Зіммеля отримали найбільший розвиток у теорії конфлікту сучасного соціолога – Вальтера Бюля, який обґрунтував переваги тріадичної моделі конфлікту над класичною – діадичною. У контексті діадичної моделі, конфлікт відбувається між двома соціальними групами, при цьому виділяється основна причина їхнього протиборства. Конфлікт розуміється одномірно, в сенсі такого, що не має ''змішаних'' складових.

Тріадична модель спирається на ідею Зіммеля про те, що в конфлікті можуть брати участь три сторони, і припускає в зв'язку з цим, багатозначність та множинність його суб'єктів і причин. На думку Бюля, чіткий розподіл учасників на дві сторони веде до ідеологізації конфлікту, супротивник, при цьому, сприймається як монолітне об'єднання. Це призводить до того, що у супротивнику відшукуються і підкреслюються найменші розбіжності, виключаються можливі коаліції і компроміси. Усі ці фактори сприяють ескалації конфлікту. Бюль же, пропонує виходити з таких передумов:

– гетерогенність конфліктуючих сторін, складність відносин усередині групи, що бере участь у конфлікті;

– багатомірність конфлікту, що одночасно відбувається на різних рівнях (безліч секторів з різним ступенем інституціоналізації в них), з різним темпом і формами протікання, має короткострокові і довгострокові перспективи, виконує кілька функцій;

– мультиполярність соціального простору, з мінливими коаліціями і втручанням як запрошених, так і не запрошених третіх сторін у ньому;

– конфлікт не повинен розглядатися як гра з нульовою сумою.

Оскільки суспільства являють собою плюралістично структуровані системи дії, ''перехресні соціальні поля'', конфлікти в ньому завжди будуть завершуватися утворенням коаліцій – особистостей, груп, урядів, з одного боку, і мотивами, інтересами, цінностями, з іншого[3]. При цьому особливу роль відіграє третя сторона або третій.

---

[1] Вебер, М. (1990). *Политика как призвание или профессия*. Москва: Прогресс, 648.

[2] Weber, M. (1984). *Soziologische Grundbegriffe. 6 erneut durchgesehene Auflage mit einer Einfuhrung von J Winckelmann*. Tubingen: Mohr, 65.

[3] Buhl, W. (1976). *Theorien sozialer Konflikte*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 31.

Третій виявляється в трьох позиціях: як посередник; як ‘‘третій радіючий’’ (tertius gaudens), або третя особа, що витягає користь з боротьби двох супротивників; як гнобитель.

Позиція посередника припускає, що він знаходиться між конфліктуючими сторонами і заважає переростанню конфлікту у відкриті форми. Посередник може виконувати свою функцію доти, поки він не приймає яку-небудь сторону чи займає нейтральну позицію стосовно суперечливих інтересів сторін або так само зв’язаний з обома сторонами. Посередник примушує сторони, що сперечаються, об’єктивувати їхній конфлікт. Посередник, на думку Бюля, необхідний тоді, коли сторони, що беруть участь у конфлікті, більш не здатні до коаліції по інтересах, навіть часткової або тимчасової.

Позиція ‘‘третього радіючого’’ припускає те, що він може використовувати суперечку інших у своїх власних інтересах. Передумовою такої ситуації є та обставина, що обидві сторони конфлікту закликають третю на допомогу, при цьому вони готові заплатити високу ціну за цю допомогу. Бюль підкреслює, що ‘‘третій радіючий ‘‘ з’являється тоді, коли коаліція між двома сторонами виявляється остаточно неможливою.

Позиція гнобителя (тирана) полягає в тім, що він намагається розпалити конфлікт між іншими сторонами конфлікту, з метою здійснення своїх власних цілей відповідно до принципу – розділяй і пануй. При цьому сторони можуть і не підозрювати про його втручання і дійсні наміри. Однак, як зауважує Бюль, третій завжди, щонайменше, є свідком або пасивним спостерігачем, і тому може розглядатися як потенційний партнер по коаліції або як сторона, що втручається.

Третя сторона також не є самотньою і, у свою чергу, є членом інших тріад. Соціальний конфлікт, на думку Бюля, власне і може називатися таким, саме завдяки наявності третьої сторони (тристоронні відносини). Про рівноважну систему або систему балансу сил можна говорити тоді, коли здійснюється стабільний розподіл влади в рамках тріади без коаліцій. Тріади є мінімумом такої системи рівноваги. Бюль також зауважує, що кращим є розширення числа сторін, принаймні, до п’яти сторін. Це дозволяє підвищити комплексність системи і, з іншої сторони стійкість правил у такій системі. Коаліція може визначатися як комбінація двох або більш акторів (індивідів або груп), що поєднують свої сили в конфліктній ситуації для перемоги над третім[1]. Соціальна проблема для протагоністів (перший із трьох головних акторів) конфлікту полягає вже в тім, що його власна сторона складається з більш-менш розбіжних фракцій (людей, мотивів, спонукань, чекань), що стосовно мети конфлікту можуть бути погодженими, але стосовно інших цілей, або після досягнення мети конфлікту, можуть бути зовсім іншими. Ці думки Бюля продуктивні для аналізу принципів сегментування парламенту, створення та взаємодії коаліцій у ньому, засад протистояння тощо. Перехід від неантагоністичних відносин трьох до антагоністичних відносин двох може здійснюватися за наступними правилами трансформації: 1. Друг мого друга є також моїм другом; 2.Ворог мого друга стає ворожим стосовно мене; 3.Ворог мого ворога – мій друг; 4. Друг мого ворога – також є і моїм ворогом.

Таким чином, Бюль продовжує традицію Зіммеля щодо розглядання ролі третьої сторони у конфлікті. Вона може мати та відкрито відстоювати у конфлікті свої власні інтереси, здійснювати конфліктні дії проти двох перших учасників. Це якісно змінює природу конфлікту, його цілі, мотиви діяльності учасників, стратегію і тактику.

Ральф Дарендорф, досліджуючи рушійні сили сучасного західного суспільства, і, намагаючись визначити перспективи розвитку, дає всебічну характеристику сучасному соціальному конфліктові. ‘‘Сучасний соціальний конфлікт – це антагонізм прав і їхнього забезпечення, політики й економіки, громадянських прав і економічного зростання’’[2].

В історичному аспекті соціальний конфлікт найбільш повно і рельєфно виражається в революціях. Дарендорф відзначає, що для аналізу цього феномена дослідники, як правило, звертаються до марксистської теорії революції. На думку Дарендорфа, теорія Маркса помилкова вже у визначенні умов виникнення революцій. Так, за Марксом, революційний вибух відбувається в той момент, коли умови життя пригноблених мас досягають нижньої межі. Дарендорф вважає цю позицію такою, що зовсім не відповідає сучасній дійсності. Ті, хто зазнають нестатки, стають скоріше апатичними, ніж активними; безпросвітний гніт породжує велику безмовність при всіх тираніях. А вибухи відбуваються тоді, коли є будь-які незначні зміни – іскра надії або

[1] Buhl, W. (1976). *Theorien sozialer Konflikte*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 33.

[2] Дарендорф, Р. (2002). *Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 5.

роздратування – найчастіше при ознаках слабкості тих, хто має владу, натяках на політичну реформу. Однак головну ваду в теорії Маркса Дарендорф бачив в однозначності тлумачення поняття ‘‘революція’’. ‘‘Слово ‘‘революція’’, – відзначає Дарендорф, – давно уже використовується для позначення двох зовсім різних форм крутих перетворень. Перша – глибокі перетворення, зміни стрижневих структур суспільства, що природно, вимагають часу; друга – перетворення швидкі, зокрема – зміна носіїв влади протягом днів або тижнів шляхом найвищою мірою явних і зримих, найчастіше насильницьких дій. Першу можна назвати *соціальною* революцією, другу – *політичною*. У цьому сенсі промислова революція була соціальної, а політичною – Французька. З яких приводів відбуваються сучасні соціальні конфлікти? За Дарендорфом, вони розгортаються навколо громадянського статусу та життєвих шансів. Процес розширення громадянського статусу створює шанси і робить соціальну нерівність стерпною. Більш того, у модерному суспільстві відбувається індивідуалізація конфлікту, яка означає, за Дарендорфом, соціальний конфлікт без класів[1]. Якщо зараз і спостерігаються дії організованих груп, то це групи особливих інтересів або соціальні рухи, а не класові партії.

Висновки. В цілому, не втрачає своєї актуальності подальший розвиток конфліктологічного напряму, в тому числі і політичної конфліктології, і конфліктологічного менеджменту, і конфліктологічного моніторингу. З цих позицій важливим є вивчення наукового доробку минулого та практичне застосування технологій регулювання конфліктів для всіх типів та рівнів соціуму, включаючи і макрорівень. Послідовність дій при регулюванні конфлікту повинна визначатися легітимністю самого процесу, тобто конфлікт, у першу чергу, необхідно інституалізувати – визначити об’єктивні і справедливі норми і правила його вирішення; учасники повинні взяти на себе відповідальність за розпалення конфлікту; необхідно виявити загальні інтереси. Серед основних принципів регулювання соціально-політичних конфліктів виділяють наступні: принцип стабільної коаліції, пропорційності, деполітизації, деетнізації конфлікту, взаємне право вето, компроміс, принцип концесії (право сторони запрошувати посередника). Також актуальним завданням сьогодення вбачається формування конфліктологічної компетентності на усіх рівнях соціальної взаємодії. Вона може бути визначена як здатність суб’єктів (організацій, соціальних груп, суспільного руху тощо) у реальному конфлікті здійснювати діяльність, спрямовану на мінімізацію деструктивних форм конфлікту завдяки опануванню можливих стратегій конфліктуючих сторін і умінню посприяти в реалізації конструктивної взаємодії в конфліктній ситуації.

References:

1. Brockhaus – Enzyklopadie (1990) [Brockhaus – Encyclopedia]. Mannheim: Brochaus. *Bd. 12*. 719. [in German].
2. Worterbuch soziale Arbeit. Aufgabenfelder, Praxisfelder, Begriffe und Methoden der Sozialarbeit und Sozialpadagogik (1996). [Word book social work fields, practice fields, terms and methods of social work and social pedagogy]. *B. 4 (720)*. Weinheim; Basel: Beltz Verlag. [in German].
3. Veber, M. (1990). *Politika kak prizvanie ili professija* [Politics as a vocation or profession]. Moscow: Progress, 648-658. [in Russian].
4. Weber, M. (1984). Soziologische Grundbegriffe. 6 erneut durchgesehene Auflage mit einer Einfuhrung von J Winckelmann [Sociological basic concepts. Six revised editions with a foreword by J. Winckelmann]. Tubingen: Mohr, 94. [in German].
5. Buhl, W. (1976). *Theorien sozialer Konflikte* [Theories of social conflicts] Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 178. [in German].
6. Darendorf, R. (2002). *Sovremennyj social’nyj konflikt. Ocherk politiki svobody* [The Modern social conflict.The essay on politics of liberty]. Moscow: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 288. [in Russian].
7. Darendorf, R. (2003). *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung. Vorlesungen Zur Politik der Freiheit im 21 jahrhundert* [In search of a new order. Lectures on the politics of freedom in the 21st century]. Munchen: Verlag C H Beck oHG, 156. [in German].

[1] Darendorf, R. (2003). *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung. Vorlesungen Zur Politik der Freiheit im 21 jahrhundert*. Munchen.: Verlag C H Beck oHG, 94.

Віра Кречетова
Донецький національний технічний університет (м. Покровськ), Україна

ПОСТПРАВДИВА ПОЛІТИКА І ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРЯМИХ ПИТАНЬ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Vira Krechetova
Donetsk National Technical University (Pokrovsk), Ukraine

POST-TRUTH POLITICS AND THE EXPEDIENCY OF USING DIRECT QUESTIONS IN SOCIOLOGICAL STUDIES OF YOUTH CIVIL IDENTITY

The article studies genesis and proliferation of the term “post-truth”, considered the Word of 2016.
Using the examples of the results of referendums and sociological surveys of the population regarding the independence of the Quebec province expressed is the hypothesis about the answers to direct questions in the research of public identity. Analyzed are the results of surveys conducted in different points of time by Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Razumkov Centre and Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation regarding the support of the ideas of separation of certain areas of Ukraine, as well as research of civic identity of students conducted by the Laboratory of Problems of the Higher School of Kharkiv’s University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” with author’s participation.
Using the results of a survey, conducted in March 2014 for the public organization “Gromadska varta”, established answer to which indirect question demonstrates the core difference between inhabitants of Donetsk and Luhansk oblasts and three eastern regions of Ukraine. Confirmed is the operation of classical sociological effects of the “orchestra car” (P. Lazarsfeld) and “spiral of the silence” (E. Noel-Niman) for the inhabitants of Donbas region.
Key words: post-truth politics, civic identity, civic identity formation in education system, indirect question, Kharkiv, Donbas, the East of Ukraine.

Укладачі Оксфордського словника англійської мови оголосили Словом 2016 року прикметник POST-TRUTH, визначивши його як «такий, що відноситься до обставин, або такий, що позначає обставини, за яких об’єктивні факти припиняють впливати на формування громадської думки, натомість апелюючи до емоцій і особистих переконань» – ‘relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief’[1].

На нашу думку, на перемогу саме цього слова вплинув неочікуваний для більшості соціологів і політичних аналітиків результат виборів Президента США, але деякі з українських дослідників міжнародних відносин передбачали такий результат у своїх наукових публікаціях, посилаючись саме на вплив емоцій і переконань. Так, М. Єрьомін у своїй статті, яка вийшла ще в жовтні 2016 року, стверджує, що обличчя одного з головних претендентів «підсвідомо, викликає довіру чи, принаймні, зацікавленість», адже «майже кожні новорічні свята <…> по телебаченню будь-якої країни досить легко знайти фільм «Один удома 2: Загублений у Нью-Йорку» (Home Alone2: Lost in New York, реж. Кріс Коламбус, автор сценарію – Джон Х’юз, 20th Century Fox, Hughes

[1] 2016 год близится к своему завершению. *lingvolive.com.* <https://www.lingvolive.com /ru-ru/community/posts/ 623767> (2016, грудень, 18)

Entertainment, 1992), де майбутній кандидат у президенти зіграв невелику роль фактично самого себе, показуючи головному герою, як пройти до вестибюлю готелю, який йому ж і належить». Це не випадковий епізод біографії чи результат умовлянь власника кимось із авторського колективу фільму, а один із найбільш успішних проявів цілеспрямованої популярізації свого образу, адже «його акторська фільмографія налічує щонайменше 20 появ у художніх фільмах та серіалах і безліч – у документальних фільмах»[1].

Також варто згадати його роботу у якості ведучого телевізійного шоу – до речі, найбільш високоплачуваного на цьому каналі[2]. Доцільність такої стратегії підтверджує інший кандидат[3] (John McCain / Internet Movie Database, 2016), але жоден з фільмів, в яких він взяв участь як актор, не набув такої всесвітньої популярності, отже, і його результати як політика виявились скромнішими.

Можливо, якщо символіка нашої Батьківщини асоціюватиметься зі святковим і радісним, викликатиме приємні емоції, громадянська ідентичність українців ніколи не впаде до критичного для держави рівня. Проте ця інтуітивна пропозиція на основі особистих переконань автора, звичайно, потребує детального розгляду і обгрунтування.

Сам термін ‘post-truth’ вживався і раніше, як і слова ‘постмодерний’ та ‘постсучасний’, але був практично забутий, і досі не мав відповідного перекладу українською. Проте останніми місяцями «постправдивих» обставин у світовій політиці стало надзвичайно багато, тому це слово випередило всіх інших претендентів, серед яких були, закорема, ‘Brexiteer’ (прихильник виходу Великобританії з ЄС) та Brexit, який всупереч всім економічним доводам, вперше цього року показав ефективність постправдивої політики (‘post-truth politics’) та можливість перемоги ідеї відокремлення – хоча і не від держави, а від союзу держав. Як відомо, референдум щодо виходу Великої Британії з ЄС, також названий як Brexit (скорочення від англ. **Br**itain + **exit**) відбувся у Великій Британії та Гібралтарі 23 червня 2016 року. Результат: 51.9% за вихід, 48.1% проти, явка 72.2%[4]. І це не може не викликати занепокоєння – адже в економічно розвинених країнах зрілої демократії також є території, жителі яких мають традиційні сумніви щодо визначення своєї громадянської ідентичності.

Класичним для світової політики (до того ж багаторівневим) зразком цього є провінція Квебек, у якій франкомовні мешканці, що називають себе pure laine – «чиста вовна»[5], мають такий саме, як і англомовні, рівень життя і дуже подібні політичні й соціальні та цінності. Більше того, квебекуа, яких в 2006-му році парламент Канади визнав особливою нацією в складі держави, та канадці ставляться одне до одного з приязню та повагою. Проте навіть широкі права автономії, надані федеральною конституцією ще 1867 року (контроль за мовою, культурою, релігією, освітою, соціальними послугами і низкою інших питань, федеральний уряд зайнятий економічними, банківськими, військовими, торговельними та зовнішньоекономічними справами)[6], не закрили питання сепаратизму: Квебек досьогодні так і не підписався під Конституційним Актом 1982 року, який одним зі своїх принципів проголошує політичну незалежність Канади від Великої Британії. При цьому аборигени (ескімоси та індіанці) ясно дають зрозуміти, що у випадку відділення вимагатимуть, в свою чергу, виділення їх територій з Квебека з метою залишити їх у складі Канади, що, природньо, викликає різке заперечення з боку уряду провінції і підтримуєтья представниками федерального уряду[7]. (Движение за независимость Квебека, 2012)

---

[1] Єрьомин, М. (2016). Універсальність кінематографу у міжнародній політичній комунікації. *Політичне життя,* 1-2, 119-125. *jpl.donnu.edu.ua.* <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2686/2720> (2016, грудень, 29)

[2] Donald Trump. *Internet Movie DataBase imdb.com.* <http://www.imdb.com/name/nm0874339/reference#actor> (2016, грудень, 29)

[3] John McCain. *Internet Movie DataBase imdb.com*. http://www.imdb.com/+_name/ nm0564587/reference#actor (2016, грудень, 29)

[4] Референдум щодо членства Великої Британії в ЄС 2016, *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум щодо членства Великої Британії в ЄС> (2016, грудень, 29)

[5] Архипов, А. Канада теряет Квебек, 07/09/2012, *vesti.ru.* <http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721> (2016, грудень, 29)

[6] Сладкий, Д. (2008) Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. *Політичний менеджмент*, 2008, nr.2.

[7] Движение за независимость Квебека, 05/08/2012. *propagandahistory.ru.* <http://propagandahistory.ru/672/ Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka> (2016, грудень, 29)

Згадаємо: на референдумі 1980 року 59,6 % населення провінції голосували «проти» відокремлення, 40,4 % – „за", явка 85,6 %[1]; в 1995 році «проти» голосували 50,5%, «за» 49,4 % при рекордно високій для Квебеку явці 93,5%[2], і питання мови не стало визначальним – для 80% квебекців рідною є французська і лише для 8% англійська[3] . На щастя для Канади, у 2016 році, який став тріумфом постправдивої політики, такий референдум не проводився.

Зазначимо важливий для нашого подальшого аналізу факт – за даними соціологічних опитувань 2012 року, кількість тих, хто виступає за відділення провінції Квебек, становила лише 28%[4], а не 49% і не 40%, як це показали референдуми. Отже, спробуємо з'ясувати, чи означає це, що за 17 років значна кількість квебекців змінила свою думку щодо незалежності провінції, або це є проявом загальної тенденції, за якою соцопитування з прямими питаннями не можуть виявити справжню кількість людей з нестійкою громадянською ідентичністю, так само, як і прямі питання щодо підтримки певних політичних сил ніколи не нададуть правдиву картину реального голосування в день виборів навіть у традиційно демократичних суспільствах[5].

На жаль, деякий відсоток людей, які підтримують ідеї сепаратизму, є у всіх суспільствах. І значне погіршення економічного становища у 90-ті роки, що відчули на собі всі громадяни України з поколіннь, народжених за часів СРСР, і відносне підвищення рівня життя після 2000 року ніяк не вплинуло на бажання деяких із них повторно змінити державу свого проживання, не виходячи зі своєї квартири, так би мовити,«поїхати разом з вокзалом». Проте у часи, коли ці ідеї не є предметом активного обговорення, сепаратистські думки тримаються десь у підсвідомості, натомість підвищення уваги до цих питань, події, що дозволяють уявити реальність подібних сценаріїв, збільшують і відсоток їх прихильників, виявлених під час проведення соціологічних досліджень з прямими питаннями.

На підтвердження нашої гіпотези проведемо аналіз результатів дослідження, виконаного для ГС «Громадська варта» *з 16 по 30 березня 2014 р.* за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» (опитано 2010 респондентів у 23 областях та м. Києві за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень, похибка вибірки не перевищує 2.3%, результати опубліковано 11.04.2014 року)[6]. До Західного регіону віднесені 7 областей – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька (Львівська область у переліку не зазначена – можливо, опитування в ній не проводилось, або його результати не були опрацьовані), до Центрального – Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ (9+1), до Південного регіону – Миколаївська, Одеська та Херсонська (3 області). Східний регіон містить 3 області – Дніпропетровська, Запорізька та Харківська, Донбас – Донецька та Луганська області[7].

Традиційно раніше в такого роду опитуваннях використовувався інший регіональний розподіл (Тищенко, Горобчишина, 2010, с. 16) – Донецька і Луганська область були в складі Східного регіону, Крим – у складі Південного, але в березні 2014 року провести таке опитування в АР Крим вже, очевидно, було нереально.

Можливо, така недостатня увага до Донбасу як «особливого регіону» (на відмину від Криму, на «окремість» якого завжди звертали увагу соціологи – наприклад, на сайті Центру ім. О. Розумкова у розділі «Соціологічні дослідження: Регіони: Крим» наведено 27 опитувань з 2006

[1] Референдум щодо суверенітету Квебеку 1980. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум щодо суверенітету Квебеку 1980> (2016, грудень, 29)

[2] Референдум щодо суверенітету Квебеку 1995. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум щодо суверенітету Квебеку 1995> (2016, грудень, 29)

[3] Движение за независимость Квебека, 05/08/2012. *propagandahistory.ru.* <http://propagandahistory.ru/672/ Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka> (2016, грудень, 29)

[4] Архипов, А. Канада теряет Квебек, 07/09/2012. *vesti.ru.* <http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721> (2016, грудень, 29)

[5] Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 83.

[6] Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. *dif.org.ua.* <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu> (2017, лютий, 13)

[7] Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. *dif.org.ua.* <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu> (2017, лютий, 13)

до 2013 року[1]), також вплинула на те, що низький рівень громадянської ідентичності у Донецькій і Луганській областях у порівнянні з іншими областями начебто так само промислового, переважно урбанізованого і російськомовного Сходу ніяк не відображався у всеукраїнських дослідженнях до 2014 року, коли випробування України на міцність дали зовсім різний результат на Донбасі та в інших східних та південних областях, при цьому наявність спільного кордону з Росією і активна підтримка дій «Беркуту» на Майдані харківською владою та частиною жителів виявились не критичними. Тому з другої половини 2014 року Донбас розглядається окремо від Сходу – адже провідні соціологи України нарешті побачили, що «тамтешні жителі мають сформовану субрегіональну ідентичність. Її базові риси – відчуття окремішності, відмінності, особливої ролі та особливих претензій»[2].

Далі у нашому аналізі результатів зазначеного опитування для ГС «Громадська варта» виведено, відповіді на які питання показують різницю між громадянами зі Сходу та Півдня і громадянами з Донбасу. Перше питання було поставлено «взагалі» – «Чи підтримуєте Ви ідеї відокремлення своєї області (регіону) від України і приєднання до іншої держави». Таку ідею підтримали 8,3% опитаних (на Донбасі 18,2%, на Сході 7,3%, на Півдні 6,5%, в Центрі 2,0%, на Заході 0,5%), проти висловились 80,6%. У регіональному розподілі відповідей показовим є впевнене лідерство Центру (30,2%) за кількістю тих, кому було важко відповісти, що нехарактерно більше для жодного з питань – вочевидь, уявити виокремлення і приєднання до іншої держави області, яка або не має виходу до державного кордону, або межує з Білоруссю, досить важко (хоча, можливо, це є технічною помилкою, оскільки сума відсотків у цьому питанні перевищує сто; також в опублікованих таблицях є ще декілька стовбців, сума за якими менше ста, і це ніяк не пояснюється).

Детальний аналіз всіх запропонаваних варіантів розділення України заслуговує окремої статті, тому тут лише наведемо для порівняння дані соціологічного дослідження Центру ім. О. Разумкова "Ідентичність громадян України: стан і зміни"(травень-червень 2007 року), у якому перелік варіантів роз'єднання був максимально коротким: 88,2% опитаних висловились проти виходу їх області зі складу України і утворення власної держави, 85% виступали проти того, аби їхня область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої країни[3].

Отже, хоча зміни і є відчутні – кількість прихильників єдності України зменшилась на 5-8% в залежності від варіанту, але ситуація в цілому, на перший погляд, начебто не критична – на Донбасі в березні 2014 року будь-який варіант відокремлення підтримувала меншість населення. При цьому найбільш вражаючими, на перший погляд, є відповіді на питання «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?» – «Так» відповіли 89,7% респондентів Донбасу при 89,1% для України загалом. Нагадаємо – опитування проведено з *16 по 30 березня 2014 р.* по всій території України, за виключенням Криму[4].

Широко розповсюджені у ЗМІ, насамперед завдяки Reuters, результати опитування, проведеного Центром Разумкова 21-25 грудня 2013 року: 84% жителів Криму назвали Україну Батьківщиною, не вважали так 3%, не з'ясували для себе це питання 13%[5]. Хоча в 2011-му на питання того ж Центру Разумкова «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?» лише 71,3% опитаних кримчан відповіли «Так», ще 18,6 % – «Ні» (дослідження проведене з 21 лютого по 14 березня 2011 року в АР Крим і Севастополі, опитано 2020 респондентів віком від 18 років, теоретична похибка вибірки 2,3%). На питання «Чи хотіли б ви, щоб Крим вийшов зі складу України і увійшов до складу Росії?» у 2011 році «Так» відповідали 24,4%, і це значно менше, ніж 32,3% у аналогічному опитуванні 2009 року[6].

---

[1] Соціологічні дослідження: Регіони: Крим. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/socpolls. php?cat_id=191> (2017, лютий, 13)

[2] Якименко, Ю. Більшість громадян хотіла б пишатися своєю державою і пишається нею, 09/07/2016. *tyzhden.ua.* <http://tyzhden.ua/Society/169034> (2017, березень, 12)

[3] Тищенко, Ю., Горобчишина, С. (2010) *Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності»*. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 26

[4] Чи властиві українцям настрої сепаратизму, 11/04/2014. dif.org.ua. <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu> (2017, лютий, 13)

[5] Абсолютное большинство крымчан называло Украину своей Родиной за четыре месяца до аннексии, 27/03/2014. *odnako.su,* <http://odnako.su/news/politics/-46823-absolyutnoe-bolshinstvo-krymchan-nazyvalo-ukrainu-svoey-rodinoy-za-chetyre-mesyaca-do-anneksii/> (2017, грудень, 29)

[6] Україна, що втратила Крим, чи Крим, що втратив Україну? 23/04/2014 *akulamedia.com.* <http://akulamedia.com/ukraina-scho-vtratila-krim-chi-krim-scho-vtrativ-ukrainu> (2017, березень, 11)

Подібні питання були також у двох соціологічних дослідженнях, проведених під керівництвом д. іст. н., проф. Астахової В.І.Лабораторією проблем вищої школи і кафедрою соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»:

1) «Студент XXI століття» – в 2009 році за участі автора опитані студенти ВНЗ України 3-4 рівнів акредитації (n=2338, вибірка репрезентативна за типами навчальних закладів, напрямам підготовки й курсу навчання, серед них представників Харкова 603);

2) «Роль молоді в становленні громадянського суспільства (на прикладі Харківского регіона» – в травні 2014 року (n=1199, з них студентів 773).

Основні питаннями, за якими проведено порівняння, такі: «Обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?» і «Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?». Перше, на нашу думку, точніше показує відданість Україні, ніж пряме запитання (відсутнє у «Студенті XXI століття») «Чи вважаєте Ви себе людиною, відданою Україні, українському народу?», з якого починається опитування 2014 року. Відсоток тих, кому було важко на це відповісти (25,0%), посів друге місце з усіх схожих питань анкети, складнішим виявилось тільки повідомити, чи пов'язує респондент свій особистий успіх з благополуччям України (не визначились 28,8%). Для порівняння із середньоукраїнськими показниками останнім рядком до таблиці 1 добавлено відповіді на це питання з всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України 2010 року.

Таблиця 1

Порівняння відповідей студентів м. Харкова щодо відданості Україні (% респондентів)

Твердження	Оцінки									
	Так		Скоріше, так		Важко відповісти		Скоріше, ні		Ні	
	2009	**2014**	**2009**	**2014**	**2009**	**2014**	**2009**	**2014**	**2009**	**2014**
Чи вважаєте Ви себе людиною, відданою Україні, українському народу?		30,3		33,1		25,0		7,5		4,0
Обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?	20,2	26,4	25,7	21,8	23,1	20,4	12,9	19,7	18,1	11,7
Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?	18,8	40,3	26,0	23,5	17,8	22,8	22,6	7,4	14,7	6,0
	2010		**2010**		**2010**		**2010**		**2010**	
Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України? [1]	11,1		38,3		31,3		11,9		7,2	

З таблиці 1 видно, що кількість студентів Харкова, які обрали б Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору (сума «Так» і «Скоріше так»), зросла з 45,9% у 2009 році до 48,2% у 2014 році, хоча це і в межах статистичної похибки.

Студентство стало категоричнішим у позитивних відповідях – «Так» піднялось з 20,2% до 26,4%, «Скоріше так» впало з 25,7% до 21,8% – і обережнішим у негативних – «Ні» знизилось з 18,1% до 11,7%, «Скоріше ні» підвищилось з 12,9% до 19,7%. Схожою є і динаміка змін серед тих, хто пишається своїм громадянством. На нашу думку, це свідчить про вплив соціальних очікувань на відповіді. У порівнянні з громадянами в середньому студенство чіткіше визначає свою позицію – кількість тих, кому важко відповісти, не перевищила 25% у жодному з наведених питань.

[1] *Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. Т. 2. Таблиці і графіки.* (2011). Київ: Інститут соціології НАН України, 132.

Відзначимо ще одну тенденцію – сума «Так» і «Скоріше так» на пряме перше питання становить 63,4% і майже співпадає з аналогічною (63,8%) на пряме третє, значно поступаючись 48,2% в непрямому другому. Тож таке формулювання питання, на нашу думку, більш точно відображає рівень громадянської ідентичності, ніж «Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину» і «Чи вважаєте Ви себе патріотом України».

Зазначимо: у 2010 році 53 % українців стверджували, що ніколи і нікуди не виїжджали б з місця свого проживання, і це вважалось проявом почуття патріотизму[1], натомість у 2014 році патріотизм і відданість Батьківщині для декількох мілліонів громадян стали синонімами необхідності залишити рідний дім – надовго, а можливо, і назавжди. В результаті соціологи відзначають переважно патріотичну налаштованість студентів з зони АТО, що переїхали, зокрема, до Харкова, що не дивно, оскільки вони не залишили своєї країни[2]. З власних спостережень, проте, зазначимо, що легко виїхали насамперед всі наші знайомі з тривалим досвідом проживання в іншому місті. Значно важче було зробити вибір тому, хто прожив у Донецьку більшу частину свого свідомого життя.

Зазначимо ще раз – кількість впевнених противників будь-яких варіантів відокремлення в березні 2014 року на Донбасі становила хоч і не значну, але сталу більшість – від 51,2% до 56,3% для різних варіантів. Далі спробуємо висловити припущення, чому відділення частини Донбасу від України відбулось швидко і, за великим рахунком, місцевими силами, не отримавши такого значного опору від звичайних громадян, як, наприклад, у Харкові, де з допомогою «туристів»[3] облдержадміністрація була захоплена і символи української держави скинуті. Звичайно, в Донецьку також значний внесок в формування ілюзії масової підтримки проросійських мітингів для телевізійної картиники зробили привезені з Росії учасники, що було зрозуміло навіть із вживаних ними слів (наприклад, «купорка» – слово з Ростовської області, Ставропольского і Краснодарського краю, в Донецькій області овочі в банках завжди називали «консервація»[4]). Мітинги прихильників єдиної України, після одного з яких загинув Дмитро Чернявський, зарахований згодом до Героїв Небесної Сотні, також були, і флаг України на площі Леніна розгортали[5]. Але проукраїнські громадяни Харкова після побиття продовжували протистояння і досягли перемоги, натомість проукраїнські громадяни Донецька припиняли спроби організованого спротиву і поступово залишали місто[6].

На нашу думку, показовими для розуміння різниці між громадянською ідентичністю жителів Донбасу і трьох східних областей України, виявленою в аналізованому нами дослідженні, є відсотки відповідей на дуже розлоге і обережне питання «Як Ви вважаєте, чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні, економічні диспропорції, що у перспективі вони можуть роз'єднатися і – або створити свої держави, або увійти до складу різних інших держав?». В Донецькій і Луганській областях в березні 2014 року «Так» відповідали 57,7%, ще 26,7% обрали «Важко відповісти» – в сумі 84,4%, натомість в усіх інших регіонах «Так» залишилось у меншості (Центр 15,4%, Захід 19,8%, Схід 35,9%, Південь 48%, Україна в цілому 32,4%).

Бачимо – уявлення щодо можливості розколу лише на Донбасі сягнули критичної межі, і вони більше поширені серед людей старшого віку, що нехарактерно для інших областей: «Так» відповіли 66% у віці за 55 і 49% до 30. Зупинимось і наголосимо – майже половина молоді, яка є провідним носієм громадянської ідентичності нашої країні, була переконана, що роз'єднання регіонів можливе,

[1] Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення. Аналітична доповідь. (2012), Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.

[2] Щудло, С.А., Сокурянська, Л.Г., Остроухова, Г.С. (2014). Феномени громадянської ідентичності у контексті еміграційних прагнень сучасних студентів: порівняльний аналіз студентів західного та східного регіонів України. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Випуск 20.

[3] Флаг России на здание Харьковской ОГА поднял москвич, 2/03/2014, http://www.segodnya.ua/politics/pnews/flag-rossii-na-zdanie-harkovskoy-oga-podnyal-moskvich-499886.html (2017, січень, 5)

[4] Москалюк, Т. Революция личных обид, 01/12/2015. *donpress.com.* <https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid> (2017, березень, 31)

[5] Профессор ДонНУ Елена Стяжкина: «Мы вернемся в родной Донецк. Я в это верю». *rusevik.ru.* <https://rusevik.ru/news/279173> (2017, березень, 31)

[6] Москалюк, Т. Революция личных обид, 01/12/2015. *donpress.com.* <https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid>

причому так вважала в тому числі і переважна більшість противників відокремлення: адже серед молоді до 30 років лише 13% хотіли б від'єднати свою Донецьку або Луганську область і доєднати до іншої країни; серед тих, кому за 55 років, таких було 29%.

І коли розпочався процес дезінтеграції (підтримуваний навіть на словах лише 20% населення(за оцінкою д.і.н. О. Стяжкіної) [1], а дієвих учасників – декілька тисяч на дві області), відсутність масового спротиву і швидкий виїзд прихильників єдності Україні за межі «неконтрольованої території» були забезпечені – адже вони були заздалегідь впевнені у можливості такого розколу. Отже, маємо невтішне підтвердження публікацій Б. Палмквиста і Д. Грина, в яких «техніка опитувань з системою прямих (лобових) питань, використовувана представниками Мічиганської школи, критикується як неадекватна і така, що не забезпечує належного рівня інтерпретації отриманої інформації»[2].

Принагідно згадаємо: Е. Еріксон зазначав, що ідентичність «слугує виживанню»[3], що можна розуміти як адаптацію індивіда або соціальної групи до політичної ситуації. З'ясуємо, як громадянська ідентичність пов'язана з потребою людини не відрізнятись від більшості. За версією Г.Тарда, вперше опублікованою ще в 1890-му році, здатність до імітації пов'язана зі страхом людини щодо виключення зі спільноти[4].

Усвідомлення можливостей і переваг, які надає дотримання таких самих дій, як і у більшості представників групи, з якою людина себе ідентифікує, призводить до виконання цих дій (або їх імітації) практично кожним представником групи[5]. Альтернативою, повторимо, є виключення зі спільноти.

Не варто забувати, що мешканці Донбасу традиційно зберігали пострадянську ментальність щодо підтримки будь-яких дій влади й участі у масових акціях лише за ініціативи згори. За роки незалежності, протягом яких в Донецьку та Луганську при владі незмінно до 2014 року були екс-радянські керівники з Партії Регіонів, такий світогляд тільки посилювався. А психологія обраних на вільних виборах політиків відповідає очікуванням їх виборців. Показовим є висловлювання В. Януковича часів його перебування в опозиції 2006 року: «У нас зараз багато дзвінків, багато листів, де люди просять: дайте нам можливість вийти на вулиці, на майдани і висловити свою точку зору». В уявленні як лідера, так і його виборців, людей треба виводити, привозити, давати їм можливість – адже задля вирішення проблем ПР її симпатики не готові виявляти ініцитативу. За дослідженнями Інституту соціальної і політичної психології НАН України, перед другим туром виборів-2004 менше 30% прихильників Януковича були готові вийти на вулицю, тоді як кількість виборців Ющенка, психологічно готових захищати свій вибір, перевищила 75%[6].

Ще одним фактором, про який досить рідко згадують експерти, є пора року: навесні бажання брати участь у протестних акціях і взагалі в політичному житті в Україні зменшується, влітку зовсім зникає, натомість восени підвищується [7].

Тож «ефект оркестрового вагону» (П. Лазарсфельд), тобто бажання йти за лідером, і «спираль мовчання» (Е. Ноель-Нойман) – не просто прагненя бути на боці того, хто отримав владу, но потреба не відчувати себе в ізоляції, опасіння стати вигнанцем за висловлення своїх політичних уподобаннь – примушує людей не тільки підтримувати явних переможців, але і щиро помилятися щодо свого позитивного ставлення до них[8]. Підкреслимо – такі ефекти мають місце лише для явного переможця. Умовно кажучи, при розподілі 55-45 більшість меншості залишається на своїй позиції і не змінює свою поведінку, можливо, розподіл дійде до 70-30, не більше, натомість

[1] Стяжкіна, О. Донбаса не існує. Тут буде або Україна, або нічого. *theinsider.ua.* http://www.theinsider.ua/ lifestyle/elena-styazhkina-donbass-ne-vernetsya-v-ukrainu-potomu-chto-ego-ne-sushchestvuet/ (2017, березень, 31)

[2] Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та.,83.

[3] Эриксон, Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: изд. группа «Прогресс», 50.

[4] Тард, Г. (1892). *Законы подражанія*. Санкт-Петербург: Ф. Павленков.

[5] Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та., 76.

[6] Чому розколеться ПіСУАР-2 і що варто будувати натомість, 03/07/2006. *pravda.com.ua.* <https://www.pravda.com.ua/ rus/articles/2006/07/3/4401617> (2017, березень, 11)

[7] Биченко А. *Чому Майдани відбуваються восени*, 22/11/2016. uceps.org. <http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id =6258> (2017, березень, 11)

[8] Попова, О.В. (2002). *Политическая идентификация в условиях трансформации общества*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та., 76.

за результату 85-15 вся меншість або дійсно перейде на позиції 85%, або виїде, або імітуватиме приєднання. Скоріше за все, дослідження, які більш точно встановлюють межу такого переходу, були проведені, але поки що не знайдені нами.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що ідеї відокремлення і зміни державної приналежності території набувають популярності під час підвищення суспільної уваги до них, коли відбуваються події, що дозволяють уявити реальність подібних сценаріїв. Після того, як питання відокремлення вирішено, відсоток явних прихильників протилежної думки значно зменшується. Якщо створена ілюзія повної перемоги певної політичної сили – її противники зникають з поля зору суспільства, і не виявляють себе під час прямих опитувань.

References:

1. 2016 god blizitsja k svoemu zaversheniju [2016 is coming to its end]. *lingvolive.com.* <https://www.lingvolive.com /ru-ru/community/posts/623767> (2016, gruden', 18) [in Russian].
2. Absoljutnoe bol'shinstvo krymchan nazyvalo Ukrainu svoej Rodinoj za chetyre mesjaca do anneksii, [The absolute majority of the Crimeans called Ukraine Ukraine their Motherland four months before annexation] 27/03/2014. *odnako.su.* <http://odnako.su/news/politics/-46823-absolyutnoe-bolshinstvo-krymchan-nazyvalo-ukrainu-svoey-rodinoy-za-chetyre-mesyaca-do-anneksii/> (2017, gruden', 29) [in Russian].
3. Arhipov, A. Kanada terjaet Kvebek [Canada loses Quebec], 07/09/2012, *vesti.ru.* <http://www.vesti.ru/doc.html?id=900721> (2016, gruden', 29) [in Russian].
4. By`chenko A. *Chomu Majdany` vidbuvayut`sya voseny`* [Why the Maidans are taking place in the autumn], 22/11/2016. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id =6258> (2017, berezen`, 11) [in Ukrainian].
5. Chomu rozkolet`sya PiSUAR-2 i shho varto buduvaty` natomist` [Why will PISUAR-2 split up and what should be built back], 03/07/2006. *pravda.com.ua*. <https://www.pravda.com.ua/ rus/articles/2006/07/3/4401617> (2017, berezen`, 11) [in Ukrainian].
6. Chy` vlasty`vi ukrayincyam nastroyi separaty`zmu [Are the Confessions of the Ukrainians?], 11/04/2014. *dif.org.ua*. <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu> (2017, lyuty`j, 13) [in Ukrainian].
7. Donald Trump. *Internet Movie DataBase imdb.com.* <http://www.imdb.com/name/nm0874339/reference#actor> (2016, грудень, 29) [in English].
8. Dvizhenie za nezavisimost' Kvebeka [Québec Independence Movement], 05/08/2012. *propagandahistory.ru.* <http://propagandahistory.ru/672/ Dvizhenie-za-nezavisimost-Kvebeka> (2016, gruden', 29) [in Russian].
9. *Flag Rossii na zdanie Har'kovskoj OGA podnjal moskvich* [The flag of Russia for the building of Kharkiv OGA was picked up by Muscovites], 2/03/2014, <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/flag-rossii-na-zdanie-harkovskoy-oga-podnyal-moskvich-499886.html> (2017, sichen', 5) [in Russian].
10. Jerikson, Je. (1996). *Identichnost': junost' i krizis* [Identity: youth and crisis]. Moskva: izd. gruppa «Progress», 50. [in Russian].
11. John McCain. *Internet Movie DataBase imdb.com.* ,http://www.imdb.com/+_name/ nm0564587/reference#actor> (2016, грудень, 29) [in English].
12. Moskaljuk, T. Revoljucija lichnyh obid [Revolution of Personal Injustice], 01/12/2015. donpress.com. <https://donpress.com/blog/revolyuciya-lichnyh-obid> (2017, berezen', 31) [in Russian].
13. Popova, O.V. (2002). *Politicheskaja identifikacija v uslovijah transformacii obshhestva* [Political identification in the conditions of society's transformation]. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 83. [in Russian].
14. Professor DonNU Elena Stjazhkina: «My vernemsja v rodnoj Doneck. Ja v jeto verju» [Professor DonNU Elena Styashkina: "We will return to our native Donetsk. I believe in it."]. *rusevik.ru.* <https://rusevik.ru/news/279173> (2017, berezen', 31) [in Russian].
15. Referendum shhodo chlenstva Vely`koyi Bry`taniyi v YeS [Referendum on UK Membership in the EU] 2016, *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum shhodo chlenstva Vely`koyi Bry`taniyi v YeS> (2016, gruden`, 29) [in Ukrainian].
16. Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku [Referendum on Quebec sovereignty] 1980. *uk.wikipedia.org.* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku 1980> (2016, gruden`, 29) [in Ukrainian].
17. Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku [Referendum on the sovereignty of Quebec] 1995. *uk.wikipedia.org*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Referendum shhodo suverenitetu Kvebeku 1995> (2016, gruden`, 29) [in Ukrainian].
18. Shhudlo, S.A., Sokuryans`ka, L.G., Ostrouxova, G.S. (2014). Fenomeny` gromadyans`koyi identy`chnosti u konteksti emigracijny`x pragnen` suchasny`x studentiv: porivnyal`ny`j analiz studentiv zaxidnogo ta sxidnogo regioniv Ukrayiny` [Civic Identity Phenomena in the Context of Emigration Aspirations of Modern Students: A Comparative Analysis of Students in the Western and Eastern Regions of Ukraine]. *Metodologiya, teoriya ta prakty`ka sociologichnogo analizu suchasnogo suspil`*stva [Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society.]. Vy`pusk 20. [in Ukrainian].
19. Sladky`j, D. (2008) Nacional`na identy`chnist` yak faktor nacional`noyi ta mizhnarodnoyi bezpeky` [National identity as a factor of national and international security]. *Polity`chny`j menedzhment* [Political Management], 2008, nr.2. [in Ukrainian].

20. Sociologichni doslidzhennya: Regiony`: Kry`m [Sociological research: Regions: Crimea]. *uceps.org*. <http://www.uceps.org/ukr/socpolls. php?cat_id=191> (2017, lyuty`j, 13) [in Ukrainian].
21. Styazhkina, O. Donbasa ne isnuye. Tut bude abo Ukrayina, abo nichogo [Donbass does not exist. There will be either Ukraine or nothing]. *theinsider.ua.* <http://www.theinsider.ua/lifestyle/elena-styazhkina-donbass-ne-vernetsya-v-ukrainu-potomu-chto-ego-ne-sushchestvuet/> (2017, berezen`, 31) [in Ukrainian].
22. *Suspil`na solidarnist` v Ukrayini: problemy` i polity`chni zasoby` yix vy`rishennya.* Anality`chna dopovid` [Public Solidarity in Ukraine: Problems and Policy Tools for their Solution. Analytical report]. (2012), Ky`yiv: IPiEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny` [in Ukrainian].
23. Tard, G. (1892). *Zakony podrazhanija* [Laws of imitation]. Sankt-Peterburg: F. Pavlenkov. [in Russian].
24. Ty`shhenko, Yu., Gorobchy`shy`na, S. (2010) *Gromadyans`ke suspil`stvo v Ukrayini ta «polity`ka identy`chnosti»* [Civil Society in Ukraine and "Identity Policy"]. Ky`yiv: Ukrayins`ky`j nezalezhny`j centr polity`chny`x doslidzhen`, 26 [in Ukrainian].
25. Ukrayina, shho vtraty`la Kry`m, chy` Kry`m, shho vtraty`v Ukrayinu? [Ukraine that lost the Crimea, or the Crimea that lost Ukraine?] 23/04/2014 *akulamedia.com.*<http://akulamedia.com/ukraina-scho-vtratila-krim-chi-krim-scho-vtrativ-ukrainu> (2017, berezen`, 11) [in Ukrainian].
26. *Ukrayins`ke suspil`stvo. 20 rokiv nezalezhnosti. Sociologichny`j monitory`ng*. T. 2. Tably`ci i grafiky` [Ukrainian society. 20 years of independence. Sociological monitoring. T. 2. Tables and graphs.]. (2011). Ky`yiv: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`, 132. [in Ukrainian].
27. Yaky`menko, Yu. Bil`shist` gromadyan xotila b py`shaty`sya svoyeyu derzhavoyu i py`shayet`sya neyu [Most citizens would like to be proud of their state and proud of it], 09/07/2016. *tyzhden.ua.* <http://tyzhden.ua/Society/169034> (2017, berezen`, 12) [in Ukrainian].
28. Yer`omy`n, M. (2016). Universal`nist` kinematografu u mizhnarodnij polity`chnij komunikaciyi [The versatility of cinema in international political communication]. *Polity`chne zhy`ttya* [Political life], 1-2, 119-125. *jpl.donnu.edu.ua.* <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2686/2720> (2016, gruden`, 29) [in Ukrainian].

Наталія Гордієнко, к. соц. н.
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія (Запоріжжя), Україна

СТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ПРОБЛЕМ ЇХНЬОГО РЕФОРМУВАННЯ (СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Nataliia Hordiienko, PhD in Sociology
Khortytsia National Educational Rehabilitational Academy (Zaporizhzhia), Ukraine

BOARDING SCHOOLS TEACHERS' ATTITUDES TO THE PROBLEMS OF BOARDING SCHOOLS REFORM IN UKRAINE (SOCIOLOGICAL ASPECTS)

The article presents the analysis of the results of the sociological survey, which was held among the teachers of Ukrainian boarding schools, on the issues of boarding schools reforming. According to the survey, the respondents have an overall positive assessment of boarding schools work. But, young teachers give more critical evaluation of the Boarding Schools Reform, than teachers with an extensive experience, which may be explained by their conservatism and professional burnout. Employees in the teaching profession attach great importance to the terminology and scopes of the reforms, which, in their opinion, are hasty and weak. It is noted, that the respondents identified the most current problems. These are: insufficient funding of boarding schools, ignorance of positive aspects of the boarding schools activities and integrating the disadvantages into social consciousness and information space of Ukraine, inadequate legal frameworks for this type of educational establishment, contradictions in actions of legislative and executive bodies regarding boarding schools and the actual situation.
Key words: boarding schools, boarding schools reform, boarding schools teachers, problems of boarding schools activities.

Однією з найбільш актуальних і обговорюваних проблем реформування системи освіти України є вдосконалення роботи інтернатних закладів, призначення яких – забезпечувати гарантоване державою якісне навчання, виховання та розвиток соціально незахищених дітей: сиріт, соціальних сиріт, дітей з особливими потребами, дітей з неблагополучних сімей. Розроблений і презентований в суспільстві проект деінституціалізації догляду дітей в Україні спрямований на поступовий перехід від інституційного до сімейного догляду дитини, посилення ролі сім'ї як найкращого середовища для її розвитку[1].

Напередодні реформи інтернатних закладів системи освіти України зростає значення об'єктивної інформації про якість їхньої роботи. Належне інформаційне забезпечення реформи є необхідним для оцінки її своєчасності та успішності проведення. Зокрема, важливим є посилення зворотних зв'язків між управлінцями, координаторами реформи і працівниками інтернатних закладів, щоб заплановані зміни не гальмувалися через суб'єктивні причини, небажання виконавців їх проводити.

Інтегральному оцінюванню ефективності виконання інтернатними закладами своєї місії сприяла підготовка колективом українських науковців аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей». На основі комплексного аналізу ряду ключових параметрів (уявлення учнів випускних класів про своє

[1] Уповноважений Президента з прав дитини взяв участь у презентації бачення деінституціалізації догляду дітей в Україні. *Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво.* <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387> (2016, червень, 17).

майбутнє; реалізація можливості продовження освіти та чинники, що впливають на прийняття рішення щодо професії; самооцінка готовності до виходу на ринок праці та реальна трудова активність, доходи і витрати; стан фізичного здоров'я, психологічного та емоційного самопочуття; наявність соціальних зв'язків і дружніх відносин; поширення насильства в закладах та сім'ях, де виховувались діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, та ін.) дослідники визначають необхідність виховання дітей, позбавлених піклування біологічних батьків, у сімейних формах виховання, а не в інтернатних закладах. Майже всі експерти стверджують, що сімейні форми виховання мають значні переваги над інтернатними, що стає особливо очевидним при переході дитини до самостійного життя[1].

За результатами дослідження особливостей інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві О. Клименко констатує, що значна частина шкіл-інтернатів сьогодні мають недостатню матеріально-технічну базу, потребують ремонту як житлових, так і службових приміщень. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адміністрація закладів змушена вирішувати за спонсорські кошти, отримати які надто складно. Однак зміни в державній політиці щодо пріоритетів влаштування зазначеної категорії дітей змусили педагогів модернізувати існуючу систему[2].

На основі результатів соціологічного дослідження якості виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт Л. Канішевська констатує наявність недоліків практичної системи навчання і виховання школярів, непідготовленість педагогів до ефективного формування соціальної зрілості старшокласників. Автор наголошує, що школи-інтернати для дітей-сиріт потребують докорінного переосмислення парадигми виховання соціальної зрілості дітей-сиріт, створення умов для всебічної реалізації їхнього потенціалу у різноманітних видах діяльності[3].

Безперечно, при оцінці ефективності роботи інтернатів необхідно враховувати, передусім, думки випускників, які, по-перше, в найбільшій мірі інформовані про умови життя в навчальних закладах цього типу, по-друге, поєднують у своїх оцінках не тільки когнітивні, а й емоційно-смислові компоненти життєвого досвіду, оскільки для них упродовж досить тривалого часу інтернат фактично був уособленням життєвого простору, інтегрував функції основних референтних груп: сім'ї, школи і товариської групи однолітків. У цьому поліконтекстуальному вимірі важливим є аналіз життєвих історій випускників інтернатів, проведений фахівцями Українського інституту соціальних досліджень[4]. Багатоманітність суб'єктивних розповідей випускників утворює хоч і мозаїчне, але вельми інформативне бачення діяльності інтернатних закладів. Важливою є увага авторів саме до життєвих траєкторій вихованців, які репрезентують соціальну ефективність цих навчальних закладів, кінцеві результати їхньої діяльності, а не просто процесуальні характеристики, які мають другорядне значення.

У вітчизняному фаховому дискурсі досить впливовою є точка зору про те, що при реформуванні системи інтернатних закладів необхідно зберегти акумульований протягом десятиліть цінний досвід корекційно-реабілітаційної діяльності. На думку М. Родди, Україна відрізняється від західних країн тим, що вона зберегла загальну систему спеціальних шкіл для дітей з особливостями розвитку. Ці школи є безцінними осередками знань і досвіду[5]. В. Бондар наголошує, що реформування національної системи спеціальної освіти має відбуватися не шляхом механічного копіювання європейського досвіду інклюзії, а на основі врахування соціокультурних факторів розвитку нашого суспільства, надбань практики щодо комплексної психолого-педагогічної і медичної корекції порушень розвитку дитини. Ігнорування цього неминуче призведе до втрати

[1] Балакірєва, О.М., Чернін, І.М., Хмелевська, О.М. (2010). *Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування)*. Київ: Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ, 103-104.

[2] Клименко, О.Ю. (2016). *Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві.* Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 327.

[3] Канишевская, Л. (1999). Специфика воспитания социальной зрелости учащихся школ-интернатов для детей-сирот. *Социология: теория, методы, маркетинг,* 4, 77-84.

[4] Артюх, О.Р., Бабак, О.В., Балакірєва, О.М. (2001). *Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів.* Київ: Український ін-т соціальних досліджень.

[5] Родда, М. (2004). Громадянське суспільство, Канада, Україна і проблеми освіти глухих. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід).* Київ: Наук. світ, 23.

дітьми того обсягу корекційної допомоги, яку вони отримують в умовах функціонування шкіл-інтернатів[1].

В. Покась за результатами дисертаційного дослідження констатує, що на початку XXI ст. в Україні створено мережу інтернатних закладів різноманітних типів, що в цілому відповідають потребам населення. У дитячих будинках, школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах сформувалися стабільні педагогічні колективи з досить високим рівнем кваліфікації. Формується система діагностики дітей з обмеженими можливостями, здійснюється їхнє інтегроване навчання, впроваджуються нові технології навчально-виховної й лікувально-реабілітаційної роботи. Інтернатні заклади відчувають труднощі, пов'язані з недостатнім фінансовим забезпеченням, поширенням соціального сирітства, зростанням захворювань[2].

Системному аналізу ефективності роботи інтернатних закладів щодо підготовки учнів до життєдіяльності у відкритому суспільстві присвячений науково-методичний посібник, підготовлений фахівцями Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Автори зазначають, що індекс самостійності у вихованців інтернатних закладів у два рази нижчий, ніж в однолітків, які виховуються у сім'ї. Виходячи зі стін інтернату, випускники не мають адекватного уявлення про реальні складнощі життя, що очікують їх попереду, не можуть адаптуватися до нових умов[3]. Для вирішення цих проблем науковці розробили й обґрунтували педагогічні умови підготовки старшокласників інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві, запропонували сучасні засоби, форми і методи педагогічної роботи щодо формування в учнів свідомого ставлення до власного здоров'я, готовності до професійного самовизначення, до сімейного життя, виховання в них почуття власної гідності.

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що серед фахівців немає консолідованої позиції в оцінці ефективності роботи та доцільності реформування інтернатних закладів. Проте, незважаючи на широкий діапазон думок, простежується їх поляризація, дихотомія позитивних і негативних оцінок діяльності інтернатних закладів. В цьому контексті актуальним є проведення соціологічних досліджень сучасних проблем діяльності шкіл-інтернатів, з'ясування думки всіх учасників освітнього процесу щодо можливостей і пріоритетів реформування навчальних закладів цього типу. Аналізу результатів одного з таких досліджень присвячена дана стаття.

З метою з'ясування думок педагогів інтернатних закладів системи освіти України щодо проблем їхньої діяльності з урахуванням майбутньої реформи було проведено опитування 250 працівників (учителів і вихователів) 10 навчальних закладів інтернатного типу в українських містах Запоріжжі та Дніпрі. Вибірка випадкова, опитувалися вільні на момент проведення дослідження вчителі і вихователі, присутні в інтернаті (в учительському кабінеті).

Для визначення інтегральної оцінки роботи шкіл-інтернатів педагогам було задане узагальнююче питання: «Як би Ви оцінили загальний стан системи шкіл-інтернатів в Україні?». Дві третини (66,7%) опитаних відмітили пункт «У цілому позитивно». Пункт «Є елементи кризи» відмітила чверть (24,5%) респондентів. Майже ніхто (1,8%) не оцінив стан інтернатів як кризовий. 7% опитаних педагогів утрималися від відповіді.

Аналіз отриманих даних показав пряму залежність позитивних оцінок респондентів від їхнього стажу роботи в інтернатних закладах. Молоді педагоги в меншій мірі задоволені роботою інтернатів: серед респондентів зі стажем роботи до 3 років позитивно оцінили діяльність інтернатів 44%, серед респондентів зі стажем 4-10 років – 62,8%, серед респондентів зі стажем більше 10 років – 72%. Різниця оцінок роботи інтернатів двома крайніми категоріями педагогів (з невеликим і значним стажем роботи) суттєва – більш ніж у півтора рази.

Найвірогіднішим поясненням схвального ставлення педагогів з великим стажем до якості роботи інтернатних закладів є розповсюджене явище професійного вигорання, одним із наслідків якого є зниження рівня активності й ініціативності працівника, натомість зростання консервативності й опору можливим змінам. Враховуючи це, закономірним є більш критичне ставлення молодих педагогів до діяльності інтернатів і більш виражена схильність підтримувати реформи.

---

[1] Бондар, В. (2004). Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід).* Київ: Наук. світ, 10.

[2] Покась, В.П. (2012). *Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 24-25.

[3] Канішевська, Л.В., Кузьменко, Л.В., Свириденко, С.О. (2013). *Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві.* Кіровоград: Імекс-ЛТД, 6.

Наше дослідження показало, що серед 250 опитаних педагогів інтернатних закладів стаж до 3 років мають 7,9%, 4-10 років – 38,6%, понад 10 років – 53,5%. Віковий склад педагогічних колективів характеризується такими даними: педагогів віком до 30 років – 21,9%, віком 31-40 років – 20,5%, віком 41-50 років – 25,7%, віком більше 50 років – 31,9%. В окремих інтернатах переважання працівників зі стажем більше 10 років ще характерніше, їхня частка складає виражену більшість у педагогічному колективі. Проте, самі працівники інтернатів проблему старіння персоналу вважають незначущою, тільки 2% респондентів позначили як проблему твердження, що «Серед педагогічних колективів шкіл-інтернатів більшість складають працівники передпенсійного віку». Тобто, по-перше, це твердження, що часто подається в українських ЗМІ як факт, є недостовірним, оскільки педагогів передпенсійного віку в інтернатах не більшість, а третина. По-друге, переважна частка досвідчених працівників є, з точки зору респондентів, не проблемою, а чинником стабільної діяльності інтернатів.

Якщо функціонування системи інтернатів в цілому хоча б частина педагогів оцінила критично, то роботу свого інтернату практично всі респонденти охарактеризували позитивно. Відповідаючи на питання: «Як би Ви оцінили якість навчально-виховної роботи у школі-інтернаті, в якій Ви працюєте?», позитивні оцінки висловили 88% педагогів зі стажем до 3 років і 95% – зі стажем більше 10 років. Причому приблизно такі оцінки констатовані по відношенню до всіх інтернатів, незалежно від їхньої репутації в суспільстві. Це свідчить про певний дефіцит у працівників інтернатів самокритики, без якої зникає прагнення до змін і вдосконалення своєї роботи, з'являється внутрішній опір нововведенням і реформам.

При підготовці реформи інтернатних закладів особливу увагу необхідно приділити ретельному аналізу проблем їхньої діяльності, які мають різний рівень і характер детермінації: від загальноінституційного і міжінституційного до міжособистісного. Тому на проблемно-пошуковому етапі нашого дослідження було складено список проблем, які можуть бути актуальними для сучасних інтернатних закладів системи освіти України. Цей список складався на основі аналізу літературних джерел, досліджень інших авторів, звітів і експертиз суспільних організацій, а також експертних оцінок 10 адміністративних працівників і методистів загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ступенів Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя, Україна), які погодилися взяти участь у нашому дослідженні в якості експертів. Узагальнення цих інформаційних джерел дозволило скласти список з 17 пунктів, що відображає різноманітні негативні аспекти діяльності інтернатних закладів і причини, що перешкоджають їхній ефективній роботі. Цей список був включений до розробленої анкети для того, щоб виявити значущість тієї чи іншої проблеми з точки зору працівників інтернатів, а також з'ясувати табуйовані проблеми, обговорення яких респонденти уникають. Ця інформація має прикладний характер, оскільки дозволяє краще зрозуміти реакцію працівників інтернатів на процес реформування. В табл. 1 наводиться рейтинг найбільш значущих проблем з точки зору педагогів інтернатних закладів, складений на основі відповідей на питання: «Які з нижчезазначених проблем, на Ваш погляд, притаманні школам-інтернатам в Україні? (Можна відмітити кілька пунктів, але не всі)».

Наведені дані свідчать про те, що з точки зору педагогів інтернатних закладів найбільш переконливим аргументом проти намічених реформ є те, що вони виглядають недостатньо продуманими і занадто поспішними. Цю узагальнену думку досвідчених педагогів доцільно враховувати при плануванні і здійсненні реформи, адже перевести вихованців з особливими потребами зі шкіл-інтернатів у звичайні загальноосвітні навчальні заклади на засадах інклюзивного навчання за 3 роки справді дуже складно. Цей період може виявитися недостатнім і для реалізації іншого напряму реформи – передачі дітей-сиріт у структури сімейного типу. Прискорена реалізація цього проекту може призвести до збільшення випадків прийняття дітей до структур сімейного типу з меркантильними мотивами.

Напередодні реформ держава стримує матеріальну підтримку інтернатів, тому педагоги в якості важливої проблеми називають недостатнє фінансування цих закладів. Респонденти також занепокоєні тим, що ЗМІ, прагнучи зацікавити й утримати увагу суспільства, повідомляють про інтернати лише скандальні відомості. Це призводить до викривлення реального стану справ у негативний бік. Недоліки в інтернатах є, але переважна більшість цих закладів, на думку респондентів, досить успішно виконують свою функцію державної опіки дітей і їхньої підготовки до дорослого життя. Враховуючи це, інтернатним навчальним закладам необхідно проводити більш масштабну піар-компанію з покращення власного іміджу для того, щоб підвищити свою репутацію. Адже одним із основних мотивів започаткування кардинальної реформи шкіл-інтернатів є їхня негативна репутація в українському суспільстві.

Таблиця 1

Рейтинг найбільш значущих проблем шкіл-інтернатів (за оцінками педагогічних працівників цих закладів)

Рейтинговий номер	Проблеми діяльності шкіл-інтернатів	Кількість педагогів (%), які виділяють цю проблему як значущу
1.	Непродумане, поспішне реформування шкіл-інтернатів	51
2.	Недостатнє фінансування шкіл-інтернатів	46,5
3.	Ігнорування позитивних аспектів діяльності шкіл-інтернатів і акцентування їхніх недоліків у суспільній свідомості та інформаційному просторі України	33,3
4.	Протиріччя між діями Міністерства освіти і науки, органів законодавчої та виконавчої влади стосовно шкіл-інтернатів і реальною ситуацією в них	29,8
5.	Низькі матеріальні стимули роботи працівників шкіл-інтернатів	27,2
6.	Недосконалість законодавчої бази України, яка регулює питання діяльності шкіл-інтернатів	26,3
7.	Формування у випускників інтернатних закладів споживацької позиції	19,3

Респонденти також вважають, що не тільки пересічні громадяни, а й державні чиновники, які відповідають за сферу освіти, недостатньо враховують позитивні аспекти роботи інтернатів, їхні запити і потреби, проблеми, вирішення яких вимагає допомоги з боку держави і місцевої влади. На думку педагогів, ігнорування існуючого стану справ в інтернатах призводить до протиріччя між діями Міністерства освіти і науки, органів законодавчої та виконавчої влади стосовно шкіл-інтернатів і реальною ситуацією в них.

Працівники інтернатних закладів також вважають недосконалою нормативно-правову базу їхньої діяльності. Чинні документи не в повній мірі відповідають сучасним потребам і пріоритетам роботи шкіл-інтернатів. Для того, щоб існуюча нормативно-правова база не сприймалася як чужорідна і невідповідна вимогам часу, при внесенні змін до неї доцільно звертатися за консультаціями до працівників інтернатних навчальних закладів.

Ще одна проблема, яка хвилює вчителів і вихователів інтернатів, стосується результатів підготовки вихованців до дорослого життя. У частини випускників, на думку опитаних педагогів, формується небажаний комплекс споживацького ставлення до інтернату, держави, суспільства. Випускники розраховують на безумовну підтримку з боку держави і суспільства, але у відповідь вони не прагнуть відповідально, самостійно і з достатніми зусиллями влаштовувати своє життя. Цю проблему можна вважати властивою не виключно інтернатам, а й сучасному суспільству споживання в цілому. Враховуючи ці загальні соціокультурні умови і специфіку шкіл-інтернатів, працівникам цих закладів доцільно приділяти більше уваги спрямуванню виховної роботи на попередження виникнення споживацького ставлення до життя, профілактику споживацтва як стилю поведінки учнів.

Інші проблеми, запропоновані респондентам для оцінки, розглядаються або як незначущі, або як табуйовані, тобто ті, що не можуть обговорюватися працівниками. Так, проблема насилля, наявність якої заперечують всі респонденти, насправді є однією з найбільш гострих і значущих проблем. Але вона настільки табуйована, що працівники інтернатів бояться навіть за умови анонімності опитування хоч якось відмітити її значущість.

Наведемо список проблем, які з точки зору працівників інтернату мають невелике значення, – своєрідний антирейтинг (табл. 2).

Таблиця 2

Антирейтинг найменш значущих проблем шкіл-інтернатів (за оцінками педагогічних працівників цих закладів)

Рейтинговий номер	Проблеми діяльності шкіл-інтернатів	Кількість педагогів (%), які виділяють цю проблему як значущу
1.	Відсутність життєвої перспективи у випускників інтернатних закладів	7,9
2.	Розрив між потребами суспільства і діяльністю шкіл-інтернатів	7
3.	Недоліки у процесі формування контингенту учнів шкіл-інтернатів	5,3
4.	Низький рівень соціальної адаптації та життєвої компетентності випускників інтернатних закладів	5,3
5.	Невідповідність профілю шкіл-інтернатів потребам суспільства	4,4
6.	Недостатня підготовленість випускників до складання зовнішнього незалежного оцінювання та вступу у вищі навчальні заклади	4,4
7.	Нестача кваліфікованих фахівців певного профілю у штатному розкладі шкіл-інтернатів	4,4
8.	Ігнорування національних особливостей і традицій у роботі шкіл-інтернатів	1,8
9.	Наявність фактів фізичного, психологічного та емоційного насильства над вихованцями у школах-інтернатах (як з боку однолітків, так і з боку дорослих)	0

При інтерпретації даних, поданих в табл. 2., слід враховувати, що проблеми, позначені педагогами як незначущі, не обов'язково є такими насправді. Найбільш суперечливим пунктом є проблема насилля, наявність якої працівники інтернатів заперечують. Дійсно, насилля є латентною проблемою, можливою у закладах цього типу. Хоча фізичне насилля з боку дорослих трапляється рідко, оскільки може призвести до звільнення працівника і навіть до кримінальної відповідальності, розповсюдженою формою насилля є обмеження і заборони бажаних благ для вихованців, які провинилися. Насилля між вихованцями також має прихований характер, але важко допустити, що в умовах постійної комунікації у досить замкненому соціальному просторі сильні та зухвалі учні зовсім не застосовуватимуть морального чи навіть фізичного насилля по відношенню до слабких дітей. Через латентність насилля в інтернатних закладах його складно вивчати, тому його масштаби невизначені. Однак, враховуючи вікові особливості школярів і необхідність постійної взаємодії між ними в умовах цілодобового спільного проживання, повністю заперечувати наявність насилля в інтернатних закладах – це означає ігнорувати реальну проблему, поширеність і актуальність якої підтверджується життєвими історіями колишніх вихованців інтернатів[1] і результатами соціологічних досліджень[2].

Інші проблеми, які віднесені респондентами до незначущих, можуть бути недостатньо об'єктивно оцінені ними з наступних причин:

– ця проблема не може бути правильно оцінена з позиції рядового працівника, вона сприймається як значуща з більш високого рівня управління (наприклад, проблеми розриву між потребами суспільства і діяльністю шкіл-інтернатів, невідповідності профілю шкіл-інтернатів потребам суспільства, ігнорування національних особливостей і традицій у роботі шкіл-інтернатів);

[1] Артюх, О.Р., Бабак, О.В., Балакірєва, О.М. (2001). *Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів.* Київ: Український ін-т соціальних досліджень.

[2] Балакірєва, О.М., Чернін, І.М., Хмелевська, О.М. (2010). *Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування).* Київ: Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ, 103-104.

– ця проблема не має достатнього інформаційного забезпечення (наприклад, проблема низького рівня соціальної адаптації та життєвої компетентності випускників інтернатних закладів);

– ця проблема може мати місце тільки в незначній кількості інтернатів, а для більшості вона не властива (наприклад, проблема недостатньої підготовленості випускників до складання зовнішнього незалежного оцінювання та вступу у вищі навчальні заклади);

– для розуміння даної проблеми у співробітників недостатньо знань (наприклад, проблема нестачі кваліфікованих фахівців певного профілю у штатному розкладі шкіл-інтернатів).

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що в очікуванні реформи шкіл-інтернатів України педагогічні працівники висловлюють побоювання, що вона недостатньою підготовлена і відірвана від реальних проблем цих навчальних закладів і потреб дітей, які сьогодні складають їхній контингент. Оцінюючи діяльність інтернатних навчальних закладів в цілому позитивно, вчителі і вихователі водночас виділяють актуальні проблеми їхньої діяльності: непродумане, поспішне реформування закладів цього типу; недостатнє фінансування шкіл-інтернатів; ігнорування позитивних аспектів їхньої діяльності, натомість акцентування їхніх недоліків у суспільній свідомості та інформаційному просторі України; протиріччя між діями Міністерства освіти і науки, органів законодавчої та виконавчої влади стосовно шкіл-інтернатів і реальною ситуацією в них; низькі матеріальні стимули роботи працівників шкіл-інтернатів; недосконалість законодавчої бази України, яка регулює питання діяльності шкіл-інтернатів; формування у випускників інтернатних закладів споживацької життєвої позиції. Урахування цих проблем і подальше проведення подібних соціологічних досліджень мають підвищити обґрунтованість і ефективність запланованої реформи навчальних закладів інтернатного типу.

References:

1. Balakirieva, O.M., Chernin, I.M., Khmelevska, O.M. (2010). *Analitychnyi zvit «Zhyttievyi shliakh vypusknykiv internatnykh zakladiv, dytiachykh budynkiv simeinoho typu ta pryiomnykh simei» (za rezultatamy sotsiolohichnoho opytuvannia)* [Analytical report «Life's path of the graduates of Boarding Schools, family-type children's homes and foster families» (for results of the sociological survey)]. Kyiv: Ukrainskyi Instytut sotsialnykh doslidzhen imeni Oleksandra Yaremenka, Fond Rinata Akhmetova «Rozvytok Ukrainy», Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform.[The Ukrainian Institute of sociological researches named after Alexander Jaremenko, Rinat Akhmetov's Fund «The Development of Ukraine», The Centre of Social Reforms of Ukraine] [in Ukrainian].
2. Bondar, V. (2004). *Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy: poshuky ta perspektyvy* [The education of children with special needs: searches and prospects]. *Suchasni tendentsii rozvytku spetsialnoi osvity (Ukrainsko-Kanadskyi dosvid)* [Modern Trends of the development of special education (Canadian-Ukrainian experience)]. Kyiv: Nauk. svit, 3-12. [in Ukrainian].
3. Artiukh, O.R., Babak, O.V., Balakirieva, O.M. (2001). *Znaity sebe: zhyttievi istorii vypusknykiv internativ* [Find yourself: life stories of Boarding Schools graduates]. Kyiv: Ukrainskyi Instytut sotsialnykh doslidzhen. [The Ukrainian Institute of social researches] [in Ukrainian].
4. Kanishevskaja, L. (1999). *Specifika vospitanija social'noj zrelosti uchashhihsja shkol-internatov dlja detej-sirot* [The Specificity of upbringing of social maturity of the students of boarding schools for orphans]. *Sociologija: teorija, metody, marketing* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], 4, 77-84. [in Russian].
5. Klymenko, O.Yu. (2016). *Osoblyvosti instytutsionalizatsii sotsialnoho zakhystu ditei u kryzovykh sytuatsiiakh v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* [Features of the institutionalization of social protection of children in crisis situations crisis in modern Ukrainian society]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. [Kharkiv National University named after V. N. Karazin] [in Ukrainian].
6. Kanishevska, L.V., Kuzmenko, L.V., Svyrydenko, S.O. (2013). *Pidhotovka uchniv internatnykh zakladiv do zhyttiediialnosti u vidkrytomu suspilstvi* [The preparation of the pupils of the boarding schools to the life in the open society]. Kirovohrad: Imeks-LTD. [in Ukrainian].
7. Pokas, V.P. (2012). *Zmina filosofskoi paradyhmy upravlinnia navchalno-vykhovnym protsesom internatnykh zakladiv osvity Ukrainy* [The Change of Philosophical Paradigm of Management of Educational and Upbringing Process of Boarding Educational Institutions in Ukraine]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova. [in Ukrainian].
8. Rodda, M. *Hromadianske suspilstvo, Kanada, Ukraina i problemy osvity hlukhykh* [Civil society, Canada, Ukraine and problems of education of deaf people]. *Suchasni tendentsii rozvytku spetsialnoi osvity (Ukrainsko-Kanadskyi dosvid)* [Modern Trends in Special Education Development (Canadian-Ukrainian experience)]. Kyiv: Nauk. svit, 21-25. [in Ukrainian].
9. *Upovnovazhenyi Prezydenta z prav dytyny vziav uchast u prezentatsii bachennia deinstytutsializatsii dohliadu ditei v Ukraini* [Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights took part in the presentation of views on a childcare deinstitutionalization in Ukraine] <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387> (2016, June, 17). [in Ukrainian].

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Олена Порпуліт, канд. філол. наук, докторант
Інститут журналістики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОГО КОНТИНУУМУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТРАКТУВАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ У ЗАХІДНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕОРІЯХ

Olena Porpulit, PhD in Philology, ScD candidate
Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF SPATIALLY-TEMPORAL CONTINUUM IN INFORMATIONAL SOCIETY: INTERPRETATION OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES IN WESTERN COMMUNICATION THEORIES

This scientific investigation attempts to comprehend views of the researchers that have separate and fragmental representations in their communication theories concerning spatially-temporal parameters of post-industrial (H. Innis), informational (M. Castells, J.B. Thompson, J. Lull), networking (M. McLuhan) and post-modernistic (J. Derrida) reality; explores prognosis of scientists, concerning the new media's ability to control and manipulate spatial and temporal dimensions of social life. The author makes an emphasis on the principal quality of spatially-temporal coordinates in virtual reality, especially modern person's ability to "cut out" both time and space for personal benefit: virtual environment saves traditional measuring parameters that serve as points of reality correlation, although virtual reality lets the user interpret these parameters according to one's personal taste.
Key words: spatially-temporal continuum, informational society, virtual reality, communicative theory.

Реальність сьогодення фіксує інтенсифікацію процесів глобалізації / глокалізації, масифікації / демасифікації, переживаючи період адаптації до новітніх форм соціальнокомунікаційної взаємодії, обумовленої розвитком мережевих технологій. Паралельно з утриманням довіри до традиційних засобів масової комунікації у сучасному суспільстві підвищується релевантність інформаційних повідомлень, поширюваних у відкритому інтернет-середовищі окремими користувачами, тобто вертикальна модель циркуляції інформаційних потоків повільно поступається руху інформації «по горизонталі», від індивіда до індивіда. У таких умовах, слід визнати, будь-який актор інтернет-середовища здатний побудувати власну інформаційну модель прагматичного спрямування не лише відповідно до уподобань і смаків, а й закласти перспективи розвитку інформаційних потреб, визначити просторово-часові параметри як для повідомлень, що його цікавитимуть, так і запрограмувати систему просторово-часових координат перебування в мережі.

Просторово-часовий континуум сучасної людини – перебування поза простором і часом. Інтернет та глобалізація розмили смисл цих понять, змінили уявлення про доступність і якість інформації, прискорили плин соціального часу, спресували просторові характеристики. Сучасна людина одночасно може існувати в різних місцях або в різному часі, за власним бажанням

переміщатися. Перебуваючи фізично в одному часовому поясі, можна жити за зовсім іншим часом, не відчуваючи дискомфорту, оскільки створені всі необхідні умови (наприклад, годинники, що показують час відразу декількох континентів; пошукові системи, як-то Google, що надають послуги віртуальних екскурсій). Сучасний стан культур свідчить про те, що людина може зробити багато на шляху оволодіння часом: вона навчилася рахувати час, планувати його, керувати ним, перетворювати його в союзника, вона може навіть кермувати часом, але поки не може перемогти його. Ми користуємося справжньою машиною часу, переміщаючись в минуле або майбутнє, ми нібито хочемо втекти від власної реальності, повсякденності власного буття.

Просторово-часовий континуум віртуальної реальності, поява якого обумовлена інформаційно-технологічними винаходами і, відповідно, змінами соціальнокомунікаційних пріоритетів, перебуває в полі зору багатьох зарубіжних теоретиків комунікації понад півстоліття: Г. Інніс, М. Маклюен, Н. Луман, Дж. Б. Томпсон, М. Кастельс, Ж. Дерріда, Дж. Лалл, Т. Еріксен та ін. Проте науковці зосереджують увагу на непостійній, хаотичній, схильній до трансформацій і непередбачуваних змін реальності сьогодення, а час і простір розуміються як тло, як прихована система координат, як ледве вловимі параметри перманентної реальності буття і повсякденності, які, безперечно, зазнали змін під впливом нових технологічних засобів, інтернетизації, омережевлення й конвергенції.

У цій науковій розвідці здійснена спроба осмислити погляди дослідників, які мають поодинокі й уривчасті репрезентації в їхніх комунікаційних теоріях, відносно просторово-часових параметрів постіндустріальної (Г. Інніс), інформаційної (М. Кастельс, Дж. Б. Томпсона, Т. Еріксен, Дж. Лалл), мережевої (М. Маклюен) і постмодерністської (Ж. Дерріда) реальності, що й обумовлює ***мету дослідження.*** Відповідно в статті будуть розв'язані ***такі завдання***:

1) розглянути теорії комунікації з погляду представленості в них уявлень про просторово-часові параметри сучасності;

2) простежити, як з розвитком технологій змінювалися погляди теоретиків комунікації на споконвічні і фундаментальні параметри людського існування – простір і час;

3) з'ясувати прогнози науковців щодо спроможності нових медій контролювати й маніпулювати просторовими і темпоральними вимірами соціального життя.

Послуговуючись принципами об'єктивності, системності, доказовості, ми використали низку низку загальнонаукових методів. Метод узагальнення використовувався з метою встановлення загальних параметрів і ознак трактування просторово-часового континуума в комунікаційних теоріях; за допомогою порівняння встановлювалися подібності й відмінності у концептуальних тлумаченнях ролі простору і часу як фундаментальних параметрів людського існування; аналітико-синтетичний метод дав можливість визначити ступінь вивченості теми, окреслити загальну проблематику.

Одним із перших, хто зосередив увагу на тому, як мас-медіа послуговуються технологіями, аби вплинути на сприйняття людиною часу і простору, був Г. Інніс (Empire and Communication, 1950; The Bias of Communication, 1951). Постулюючи як ключову ідею впливу на свідомість суспільства за допомогою засобів комунікації, і як наслідок – контроль нових засобів комунікації призведе до контролю свідомості й соціальної організації – дослідник розглянув взаємозв'язок культури і засобів комунікації, шукаючи відповідь на два питання: *що викликає зміни* в культурі суспільства та трансформації соціальних інститутів і *що сприяє* культурній і соціальній *стабільності*. На думку Г. Інніса, ключ до соціальних змін можна знайти у розвитку засобів комунікації. Він стверджує, що кожне середовище втілює певну упередженість у плані організації і контролю інформації. Будь-яка імперія або суспільство, як правило, пов'язані з тривалістю в часі і розширенням у просторі. Г. Інніс поділяв засоби масової комунікації на два види: часові (Media which emphasize time) і просторові (Media which emphasize space)[1]. Media which emphasize time, такі як камінь і глина, довговічні та важкі. Оскільки їх складно переміщати, вони не заохочують територіальну експансію, проте сприяють розширенню імперії з плином часу. Г. Інніс пов'язував ці ЗМІ зі звичайним, священним і моральним; вони орієнтовані на час, сприяють розвитку соціальних ієрархій. Media which emphasize space, такі як радіо, газети, журнали, легкі й портативні. Вони можуть перевозитися на великі відстані; пов'язані зі світськими й територіальними громадами, Media which emphasize space сприяють розширенню імперії у просторі. У «Empire &

[1] Innis, H. (1950). *Empire and Communication.* London: Oxford University Press, Amen House, 7.

Communications» (1950) Г. Інніс побудував модель, яка пояснює, як зміна форми комунікації здатна привести до падіння «монополій знань». Згідно з поглядами дослідника, кожен засіб масової інформації перебуває під наглядом еліти, котра, в свою чергу, контролює, які знання й інформація набуватимуть поширення: «Концентрація на засобі комунікації передбачає ухил в культурному розвитку цивілізації або з акцентом на просторі й політичній організації, або з акцентом на часі й релігійній організації»[1]. Отже, відносний акцент на часі або просторі сприятиме зміщенню значущості цих категорій для культури, в яку той або інший засіб масової комунікації вбудований. Так, за спостереженням Г. Інніса, «західна цивілізація починала з акценту на часі, а закінчила в сучасному стані акцентом на просторі; … У Сполучених Штатах домінування газети призвело до великомасштабного розвитку монополій комунікації з акцентом на просторі, що, в свою чергу, передбачає нехтування проблемами часу»[2]. Іншими словами, засоби комунікації визначають тип суспільного устрою і управління ними. Той, хто знаходиться при владі, підкреслює Г. Інніс, контролює і засоби масової комунікації. Застереження у дослідника викликала перспектива суспільства, в якому часом і простором керуватимуть і маніпулюватимуть медіа-виробники, ті, хто монополізує знання: «За умов … швидкого розвитку мас-медіа, час і простір розділяються серед людства дедалі нерівномірніше. Здатність власників сучасних мас-медіа "спресовувати" час і відстань з метою фінансової вигоди, згідно з такими уявленнями, є "формою економічного неоколоніалізму"»[3]. Можливість «розвивати систему управляння, яка б давала змогу перевіряти зміщення комунікації й оцінювати значущість простору і часу», на думку Г. Інніса, є основною проблемою Західного Світу[4].

Роботи Г. Інніса справили величезний вплив на М. Маклюена Продовжуючи ідеї попередника, М. Маклюен зосередився на ролі комунікацій у розвитку західної цивілізації від первісного суспільства до середини XX століття (The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man, 1962; Understanding Media: The Extensions of Man, 1964). Рушійною силою історичного прогресу, як і Г. Інніс, М. Маклюен вважав нові технології, завдяки яким виникають нові засоби комунікації. Дослідник писав: «З тих пір, як з'явилася електрична технологія, ми розширили до вселенських масштабів свою центральну нервову систему і скасували простір і час, принаймні в межах нашої планети»[5]. Час припинив власне існування, простір зник. Сьогодні існує так багато різновидів часу, як і видів життя: «Це те саме відчуття часу, якого дотримуються сучасний фізик і вчений. Вони вже не намагаються розташовувати події в часі, а мислять кожну річ як таку, що створює власний час і власний простір. Більш того, тепер, коли ми живемо в миттєвому світі електрики, простір і час тотально взаємопроникають один в одного в просторово-часовому світі»[6]. Більш того, в електричну добу децентралізованої влади й інформації, на думку М. Маклюена, «однаковість темпорального часу починає нас дратувати. В епоху простору-часу ми прагнемо множинності ритмів, а не їх повторюваності»[7].

Ми тепер живемо «в глобальному селі», де все відбувається одномоментно: «людський рід тепер існує в умовах "глобального села". Ми живемо в єдиному тісному просторі, що окреслює власні межі звуком племінних барабанів»[8]. Виникає так званий ефект «імплозії» – в інтерпретації М. Маклюена, «вибухове» стискання простору, часу, інформації. Під «імплозією» мається на увазі процес, зворотній інтеграції, стирання меж і відмінностей, усунення фрагментації, конструювання цілого з уламків, тобто процес, який не містить в собі централізації – це нецентралізований «вибух усередину». І як наслідок, «Галактика Гутенберга», що розширювалася протягом останніх століть, переходить у фазу «стискання».

У роботі «Соціальні системи. Начерк загальної теорії» (Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie, 1984) Н. Луман, акцентуючи на значущості росту мережевих соціальних структур у суспільстві, зазначає: «Технічне омережевлення в масовому виробництві, транспорт і

[1] Innis, H. (1950). *Empire and Communication*. London: Oxford University Press, Amen House, 215.
[2] Innis, H. (1950). *Empire and Communication*. London: Oxford University Press, Amen House, 216–217.
[3] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 38.
[4] Innis, H. (1950). *Empire and Communication*. London: Oxford University Press, Amen House, 217.
[5] McLuhan, M. (2010). *Understanding Media: The Extensions of Man*. London, New York: Routledge, 5.
[6] McLuhan, M. (2010). *Understanding Media: The Extensions of Man*. London, New York: Routledge, 165.
[7] McLuhan, M. (2010). *Understanding Media: The Extensions of Man*. London, New York: Routledge, 165.
[8] McLuhan, M. (2002). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man.* Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 31.

забезпечення енергією та інформацією підривають традиційні, регіональні межі суспільства… Руйнація просторових меж, …технічний розвиток належать до найважливіших умов неминучого утворення „global system" у формі світового суспільства»[1]. Для «всесвітнього суспільства»[2] міста як центри економічного, політичного і культурного життя втрачають власне значення не тільки в просторовому, але і в соціальному аспекті. В конституюванні, створенні та утриманні меж суспільства, згідно з теорією Н. Лумана, провідну роль відіграє комунікація (Die Realitat der Massenmedien, 1994). Комунікація, на думку дослідника, відбувається лише тоді, «коли хтось бачить, слухає, читає, – і розуміє інформацію настільки, що на її основі може відбуватися наступна комунікація»[3]. Зазначаючи, що «без інформації немає комунікації»[4], Н. Луман до найважливішої особливості коду інформація / неінформація уналежнює відношення його до часу: «Інформації не можна повторити; вони відразу ж після того, як стають подією, перетворюються на неінформацію. Повідомлення, повідомлене вдруге, хоча і зберігає своє змістовне навантаження, проте втрачає інформаційну цінність»[5]. Тобто, визначення часового параметру як «зараз», з погляду Н. Лумана, це лише позиція спостерігача, який розрізняє майбутнє і минуле: «Час стає домінуючим смисловим виміром і в цьому вимірі розрізнення майбутнього і минулого виявляється саме тим первісним розрізненням до / після, яке визначає час. Те, що зв'язує минуле й майбутнє, є просто штучно організована хронометрія, а не щось, що за своєю природною сутністю було б необхідним або неможливим. Теперішній час, цей диференціал обох часових горизонтів, який сам по собі не є ні майбутнім, ні минулим, стає місцем, де фіксуються інформації та ухвалюються рішення... Він зовсім не присутній у часі»[6].

На привілейованому положенні теперішнього моменту акцентує і Ж. Дерріда («Given Time: 1. Countererfeit Money», 1992), який презентує час як взаємообумовленість та взаємозалежність часових інтервалів «зараз», що, нарешті, підводить до такого розуміння часу, коли час протікає і при цьому зберігає власну послідовність, з одного боку, і не вимагає просторової мультиплікації, з іншого[7]. Момент, за визначенням Ж. Дерріди «мить ока» – це те, що одночасно і вже відбулося, і ще не настало. Саме свідомість здатна синтезувати «миті ока» в часову послідовність, ідентифікувати їх як «епізоди, сцени буття» і відтворювати «відображення» картини про життя всесвіту на «екрані свідомості»[8]. Тобто, послідовність часу існує виключно в свідомості індивіда, який осягає власне тимчасове існування. Ж. Дерріда зазначає, що «буття виявляється позачасовим… і тому анігілює час… Час можливий тільки за відсутності Буття, він позабуттєвий, він неможливий як існування, але можливий як не-існування»[9]. Тобто, дослідник свідомо розмежовує людське існування як побутування в часових координатах, що являє собою єдність просторово-часових характеристик – «тут і зараз», і позачасове існування Буття.

Пізнішими спробами з'ясувати, як зі зміною характеру засобів комунікації і соціально-політичного впливу трансформуються параметри сприйняття часу і простору, стали праці Дж. Б. Томпсона «The Media and Modernity: A Social Theory of the Media» (1995) і «Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age» (2000). Автор акцентує, що використання технічних засобів масової інформації змінює просторові й темпоральні виміри соціального життя: «Дозволяючи людям спілкуватися через розширені ділянки простору і часу, використання технічних засобів масової інформації дає змогу людям подолати часові та просторові межі, що характерно для взаємодії віч-на-віч»[10] . Дж. Б. Томпсона зазначає, що роз'єднання простору і часу підготували ґрунт для іншого перетворення, тісно пов'язаного з розвитком телекомунікацій: «відкриття despatialized (позапросторової) одночасності»[11] . У більш ранніх історичних періодах досвіду одночасності, подія, що відбувалася в «той самий час» передбачала й локалізацію в певному місті, причому

[1] Луман, Н. (2007). *Социальные системы. Очерк общей теории.* Санкт-Петербург: Наука, 241.
[2] Луман, Н. (2007). *Социальные системы. Очерк общей теории.* Санкт-Петербург: Наука, 557.
[3] Луман, Н. (2010). *Реальність мас-медіа.* Київ: ЦВТ, 27.
[4] Луман, Н. (2010). *Реальність мас-медіа.* Київ: ЦВТ, 43.
[5] Луман, Н. (2010). *Реальність мас-медіа.* Київ: ЦВТ, 45.
[6] Луман, Н. (2010). *Реальність мас-медіа.* Київ: ЦВТ, 116.
[7] Derrida, J. (1992). *Given Time: I. Counterfeit Moneyc*. Chicago: The University of Chicago Press, 40.
[8] Derrida, J. (1992). *Given Time: I. Counterfeit Moneyc.* Chicago: The University of Chicago Press, 28.
[9] Derrida, J. (1992). *Given Time: I. Counterfeit Moneyc*. Chicago: The University of Chicago Press, 18–19.
[10] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 31.
[11] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 32.

одночасні події могли слугувати індивідуальним досвідом. Одночасність ототожнювалася з локалізацію: той самий час означає й те саме місце. Але роз'єднання простору і часу, що було викликане розвитком телекомунікацій, на думку Дж. Б. Томпсона, спровокувало віддалення досвіду одночасності від просторового стану загальної території. Це стало можливим з переживанням подій як досвіду, незважаючи на те, що вони мали місце в локусах, які були просторово віддаленими один від одного. На відміну від конкретності «тут» і «зараз», з'явилося почуття «саме зараз», яке вже не прив'язується до конкретного місцезнаходження. Одночасність була розширена в просторі, який зрештою став глобального характеру[1]. Наслідки цієї розширеної просторово-часової доступності Дж. Б. Томпсон ілюструє на прикладі телебачення, яке, за визначенням автора, істотно різниться від інших типів опосередкованої квазі-взаємодії, саме тому, що деякі особи, які спілкуються за допомогою телебачення, можуть побачити, як діяти в межах певного просторово-часового контексту. Так, дослідник виокремлює три види просторово-часового контексту: 1) є просторово-часові координати контексту виробництва (координати акту комунікації і взаємодії співпадають); 2) є просторово-часові координати контексту самого телевізійного повідомлення (координати можуть збігатися або не збігатися з тими, які характерні для контексту виробництва; вони можуть бути змінені, приховані або повністю перевизначений під час редагування або іншими методами); 3) є просторово-часові координати контексту прийому (квазі-взаємодія, створена на телебаченні, передбачає безперервний процес, так звана просторово-часова інтерполяції)[2]. При цьому, підкреслює Дж. Б. Томпсон, при отриманні повідомлення телевізійного, «люди зазвичай орієнтуються в просторово-часових координатах, які відрізняються від тих, що характерні для їхнього контексту прийому, з одного боку, і від тих, що характеризують просторово-часові рамки їхнього повсякденного життя»[3]. Отже, не виникає жодних сумнівів у тому, що завдяки розвитку нових форм комунікації, наші способи переживання простору і часу зазнали суттєвих змін. І хоча прогнози робити ще рано, але розпочаті обговорення вже демонструють «спроби перекроїти наш досвід сприйняття історії і переглянути наше місце в ній, наше відчуття майбутнього і нашу орієнтацію щодо нього»[4].

М. Кастельс, інтерпретуючи соціально-економічні трансформації сучасного суспільства, пов'язував перехід від індустріального суспільства до нового, інформаційного з експансією мережевих структур і технологічними новаціями (The Information Age Economy, Society, and Culture, 1996–1998), акцентуючи, що історичні, економічні та культурні трансформації були посилені й збільшені надзвичайно могутніми інформаційними технологіями[5]. Провідна риса нового типу суспільства – інформаціоналізм, який розуміється дослідником як орієнтація на технологічний розвиток, накопичення знань, більш високий рівень складності в опрацюванні інформації. В інформаційному суспільстві зазнали кардинальних змін і категорії часу та простору: «Дійсно, трансформація часу в інформаційно-технологічній парадигмі в тому вигляді, в якому вона формується соціальною практикою, будучи нерозривно пов'язаною з виникненням простору потоків, є однією з підстав нового суспільства»[6]. Часові параметри в культурі реальної віртуальності, створеної електронними та мультимедійними системами, зазнали подвійних трансформацій. Можливість поширювати й отримувати інформацію миттєво, незалежно від відстані, забезпечують, з одного боку, безпрецедентну темпоральну *одночасність* соціальним, політичним і культурним подіям. З іншого боку, має місце так званий «темпоральний колаж», *позачасовість*, спровокована як дифузією часових параметрів у межах певного каналу зв'язку, так і продиктована конкретним вибором учасника взаємодії, внаслідок ми отримуємо «плоский синхронний горизонт без початку, без кінця і без будь-якої послідовності»[7]. Позачасовість, за визначенням М. Кастельса, є визначальною рисою інформаційного суспільства, в якому історія

[1] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 32.
[2] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 92–93 .
[3] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 93.
[4] Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press, 37.
[5] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 5–13.
[6] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 460.
[7] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 491–492.

вибудовується з доступного візуального матеріалу, що, в свою чергу, обумовлено можливостями обирати в будь-яку мить потрібні елементи дійсності, репрезентованої на комп'ютерному дисплеї, поєднувати або розділяти їх керуючись виключно актуальними в «тут і зараз» потребами: «ця культура є одночасно і культура вічного, і культура ефемерного. Вічного – тому, що вона охоплює всю послідовність культурних виразів. Ефемерного – тому, що … будь-яке специфічне впорядкування залежать від контексту і мети, заради досягнення якої певний культурний конструкт є затребуваним. Ми знаходимося не в культурі циклічності, а у всесвіті недиференційованої темпоральності культурних виразів»[1].

Можливості, надані мережею інтернет і мобільними безпровідними пристроями, на думку М. Кастельса, поступово усувають і просторово-географічну залежність. Простір сучасного інформаційного суспільства являє собою дуальну систему «простору потоків» і «простору місць». У соціальній практиці і свідомості окремих індивідів «стирання національних кордонів», обумовлене простором потоків, остаточно не ліквідувало значимість простору місць. Лише невеликий відсоток людей у сучасному світі, як вважає М. Кастельс, ідентифікує себе з єдиною глобальною, космополітичною культурою, побудованою навколо просторів потоків, більшість людей, все ж таки, відчувають чітко визначену локальну ідентичність. На думку дослідника, це фундаментальне протиріччя глобалізованого, урбаністічного, мережевого світу потрібно подолати: «Провідна тенденція, скерована до горизонту мережевого позачасового простору потоків, що прагне нав'язати власну логіку розсіяним сегментованим місцям, які все слабше пов'язані одне з одним, все менше і менше здатні користуватися загальними культурними кодами. Якщо ми навмисно не побудуємо культурні та фізичні мости між двома формами простору, ми можемо дійти до життя в паралельних всесвітах, в яких час не може збігатися, бо вони деформовані різними вимірами соціального гіперпростору»[2]. Один із можливих сценаріїв – створення регіонів-метрополій, нової просторової форми, що виникає як результат двох взаємопов'язаних процесів на основі принципово нових, могутніх комунікаційних можливостей: децентралізація великих міст і об'єднання невеликих міст-центрів. Провідною рисою сучасної організації просторових параметрів, на думку М. Кастельса, є мережева взаємодія локального і глобального, що являє собою реванш простору, який структурує і часові параметри. Простір потоків розчиняє час, руйнує послідовність подій, роблячи їх одночасними, створює вічну ефемерність: «Простір численних місць, розкиданих, фрагменованих і роз'єднаних, демонструє різноманітні темпоральності: від найпростішого панування природних ритмів до найсуворішої тиранії годинного часу»[3]. Існування віртуальної реальності спричинило трансформацію усталених понять про минуле, теперішнє і майбутнє, в ній накопичуються практично всі набуті протягом століть теоретичні знання і практичні здобутки: «Матеріальний фундамент нової культури є простір потоків і часовий час. …Часовий час є результатом заперечення часу, минулого і майбутнього, в мережах простору потоків»[4] .

Відштовхуючись від тези, що свідомість «відображає й те, яким нам бачиться світ, і те, як ми його сприймаємо»[5], Д. Лалл замислюється над питанням, «що ж може бути важливішим за способи сприйняття та використання часу і простору, цих фундаментальніших параметрів нашого оточення» (Media, Communication, Culture: A Global Approach, 1995)[6] . У фокусі окресленого кола інтересів, Д. Лалл акцентує увагу на двох моментах: по-перше, в якій спосіб сучасні засоби комунікації здатні «долати обмеження неопосередкованого ("реального") часу і простору, …переслідуючи власні інтереси; по-друге, представники аудиторії мас-медіа використовують та інтерпретують "опосередкований" час і простір у спосіб, інакший, ніж коли вони мають справу з "реальним" часом і простором, і також переслідують власні інтереси»[7]. На думку дослідника, саме співпраця, так би

[1] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 491–492.
[2] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 458–459.
[3] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 497.
[4] Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 507.
[5] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 36.
[6] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 36.
[7] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 37.

мовити, негласна угода, мас-медіа і аудиторії спільно відтворюють нове розуміння темпоральних і просторових параметрів сучасності, проте, беззаперечним є той факт, що, трансформуючи потік повсякденного життя, між медіа-індустріями і аудиторією існує явна відмінність. Д. Лалл наголошує, що сучасні мас-медіа уможливлюють «безпрецедентне технологічне підкорення часу і простору»[1] . Вплив означених процесів відбувається нерівномірно в суспільстві: найбільшу вигоду отримують ті, чиє становище дозволяє їм практично скористатися «часо-просторовим стисканнями та перетвореннями»[2] – деякі індивіди, нечисленні особи, які мають досить фінансів на придбання певних технічних засобів, а значить, здатні ефективніше управляти часом і простором.

Проте, на думку Т. Еріксена (Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age, 2001), «наше теперішнє не вказує ніякого конкретного напряму, воно нарцистично перейняте самим собою, і його тероризують вимоги наступного моменту»[3]. Визначаючи провідною рисою сьогодення наявність надзвичайно великого обсягу легкодоступної інформації, дослідник наголошує на утворенні не поінформованого, а «збентеженого» людства. До нових видів дефіцитів, що панують у такому суспільстві, Т. Еріксен уналежнює повільний час, захищеність, особисту ідентичність, лінійне органічне зростання, справжні переживання, не спровоковані й не стимульовані ЗМІ[4]. Відповідно параметри «тут і зараз», окреслені попередниками як базові просторово-часові координати інформаційного суспільства, за визначенням Т. Еріксена, «опиняються під загрозою, оскільки наступний момент настає так швидко, що стає важко жити в теперішньому. Ми живемо, твердо сконцентрувавши погляд на точці, яка секунди на дві забігла в майбутнє»[5]. Причини подібних трансформацій дослідник однозначно пов'язує з розвитком інформаційних технологій, при цьому технології мають непрогнозовані наслідки, в першу чергу, в культурному контексті, де найважче передбачити, в який саме спосіб в майбутньому вони будуть використовуватися. Найбільшу загрозу для сучасників являє собою постійний, неконтрольований, безладний, фрагментований, барвистий потік інформації, який позбавляє людину свободи не вибирати[6]. Швидкість і зростаючий обсяг інформації вносять відповідні корективи й у роботу журналістів: «Простенький контраст "добре – погано" – це і все, що можна увіпхати в дедалі меншу кількість секунд споживача, які мають у своєму розпорядженні журналісти»[7]. У такий ситуації, на думку Т. Еріксена, втрачається «контекст і розуміння», і як наслідок, «достовірність», ми отримуємо інформацію, яка «настільки ж багата за можливостями, як і бідна за внутрішньою узгодженістю»[8]. Отже, інформаційне суспільство, за визначенням Т. Еріксена, існує в умовах «фрагментованої одночасності»[9], «мережа… не прив'язує новини до місця, …усуваються відстані»[10], індивід опиняється в ситуації, де все важче встановлювати еволюційні послідовності, де майже не залишається повільного часу на обмірковування й обговорення, на неупереджене прийняття рішення, де він позбавлений навіть можливості затриматися в моменті «тут і зараз», де повинен жити на випередження. Прискорення, що знищує час і простір, можна подолати, в тому випадку, «якщо суспільство впровадить певні гальма як невід'ємний елемент своєї структури»[11] .

Нарощення технологічних засобів, процеси інтернетизації, омережевлення, глобалізації спричинили небувале технологічне підкорення часу і простору, що дало змогу людству подолати часові та просторові межі: спресовували час і відстань з метою фінансової вигоди (Г. Інніс), «скасували простір і час, принаймні в межах нашої планети» (М. Маклюєн), перетворили час на «просто штучно організовану хронометрію, а не щось, що за своєю природною сутністю було б необхідним або неможливим» (Н. Луман), спровокували появу «despatialized (позапросторової) одночасності» (Дж. Б. Томпсон), породило «часовий час», що «є результатом заперечення часу, минулого і майбутнього, в мережах простору потоків» (М. Кастельс). У сучасному суспільстві,

[1] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 38.
[2] Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 37.
[3] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 149.
[4] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 43.
[5] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 13.
[6] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 42-44.
[7] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 84.
[8] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 41.
[9] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 127.
[10] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 126.
[11] Еріксен, Т.Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 183.

теперішнє поглинає минуле і майбутнє, виявляється самодостатнім, унеможливлює вихід за його власні межі «в інший час». Час більше не є об'єктивним та універсальним, він суб'єктивний, це «власний» час актора віртуальної реальності, що існує тільки «зараз». Сучасна людина відмовляється від лінійного усвідомлення часу, згідно з яким існує минуле й майбутнє і, як наслідок, відмовляється від лінійного розуміння історичного часу. Так, в інформаційній культурі з'явилося абсолютно нове переживання часу – on-line, що припускає синхронізацію автора і реципієнта. Подібний вид спілкування можна охарактеризувати як апросторово-ачасовий, позбавлений певної точки відліку, єдиної для всієї сукупності користувачів інтернету і позначеної в реальності як «дійсне, сьогочасне». Це «мить ока» – це те, що одночасно і вже відбулося, і ще не настало (Ж. Дерріда).

Отже, провідною властивістю просторово-часових координат віртуальної реальності є здатність сьогоднішньої людини «кроїти» і час, і простір «під себе»: у віртуальному середовищі зберігаються традиційні вимірювальні параметри, що виступають як точки кореляції з реальністю, проте віртуальність дає змогу користувачеві на власний смак трактувати ці параметри. Простір і час у віртуальному середовищі «працюють» виключно на конкретного користувача, вони виступають своєрідним шляхом сприйняття інформації, що є актуальною саме «тут і зараз». Додамо, що в подальшому, сконструйований під певного актора соціальної мережі, цей просторово-часовий континуум не має значення як для інших користувачів у цілому, так і для даного користувача зокрема.

References:

1. Innis, H. (1950). *Empire and Communication.* London: Oxford University Press, Amen House. [in English].
2. Llal, Dzh. (2002). *Mas-media, комunikaciya, kul`tura: globalnyj pidxid* [Mass-Media, Communication and Culture. The Global Approach]. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
3. McLuhan, M. (2010). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Reprint. London, New York: Routledge. [in English].
4. McLuhan, M. (2002). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man.* 11th ed. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press. [in English].
5. Luman, N. (2007). *Sotsialnyie sistemyi. Ochekr obschey teorii* [Social Systems: Essay of a General Theory]. Saint Petersburg: Nauka. [in Russian].
6. Luman, N. (2010). *Realnost mas-media* [The Reality of the Mass Media]. Kyiv: TsVP. [in Ukrainian].
7. Derrida, J. (1992). *Given Time: I. Counterfeit Moneyc.* Chicago: The University of Chicago Press. [in English].
8. Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac.* Stanford: Stanford University Press. [in English].
9. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture.* 2nd ed. Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell. [in English].
10. Eriksen, T. (2004). *Tyranyya momentu: shvydkyj i povilnyj chas v informacijnu dobu* [Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age]. Lviv: Kalvariia. [in Ukrainian].

Andrii Kyrychok, PhD in Social Communications
National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

THE STUDY OF THE GENERAL NATURE OF CRISIS COMMUNICATION

The article provides an overview of research in the field of crisis communications. The author reviews the main developments that have implemented specialists in public relations, crisis communications and related industries in the field of crisis response. The article focuses on the study of all the components of crisis response and communications. Crisis communication is a specific area of research in the field of public relations, which continues to grow. It also can be sad that the topic of crisis management has become dominant in studies of public relations. Soon we will be able to observe a situation where crisis communication will be virtually independent sector or minimally dependent on public relations. Crisis communication is inextricably linked with three other key areas of PR: risky communication, problem management, and reputation management. This three aspects need to be studied in combination.

Key words: crisis communication, crisis management, image, public relations, approach to investigation.

Introduction. Due to the technology development in the post-industrial era, there also grows the amount of information. As a result, the threat of information attacks increases. This leads to the long-term systemic information conflicts. The purpose of such conflicts is to make a mock of the opponent's successes, weaken its positions and impose point of view advantageous for the enemy. That is why both the private company and the state as a whole need to build an effective anti-crisis communication strategy that allows them to overcome the information threat and maintain their positions. In the civilized world the crisis communication has been already a topic for discussion for quite a perceptible time. Many scientists have investigated the crisis from different points of view, but it is difficult to find a study in which the general nature of the crisis communication and its components has been described. By nature we mean both the features and interrelated elements of the crisis communication, as a field of knowledge. Our goal is to analyze these features and the related spheres in order to study this phenomenon in more detail.

Statement of basic materials. Applied character of the crisis communication is reflected in the development of the body of knowledge. The first important study was written by practitioners and came out in non-academic journals[1]. It is important to remember that scientists carrying out the applied researches will anyway address the theoretical foundations to solve the problem. The managerial researches focus more on the crisis management itself and treat the crisis communications as one of the crisis counteraction elements.

The next stage of the evolution in the crisis communication research is the case studies. The very first example is the application of apology to the crisis communication[2]. Educational case studies were stricter, as they systematically applied special analytical methods and tools. A vivid example is the study of W. Benoit related to the restoration of images[3]. A large number of the published case studies used the image restoration techniques connected with this study. But some scientists began to call for using more analytical methods to study the crisis.

Communication is the essence of the anti-crisis management. We consider it expedient to expand on a review of the studies related to each phase. It is also necessary to clearly distinguish between the two main types of the crisis communication: the anti-crisis knowledge management and the management of the

[1] Bergman, E. (1994). Crisis? What crisis? *Communication World, 11(4),* 9–13.
[2] Dionisopolous, G.N., Vibbert, S.L. (1988). CBS vs Mobil Oil: Charges of creative bookkeeping. In H. R. Ryan (Ed.). *Oratorical encounters: Selected studies and sources of 20th century political accusation and apologies*. Westport, CT: Greenwood Press, 214–252.
[3] Benoit, W.L. (1995). *Accounts, excuses, and apologies: A theory of image restoration*. Albany: State University of New York Press.

concerned parties' response. The anti-crisis knowledge management includes the identification of the sources, the collection and exchange of information, its analysis, and decision-making. The management of the concerned parties' response involves communicative actions aimed at finding out how the concerned parties perceive the crisis and everything connected with it.

During the pre-crisis phase, the crisis communication is focused on the analyzing processes and reducing risks. "The Preventive model" of the crisis management is one of the most common in this sphere[1]. The preventive actions are a priority for such a model. It is based on the awareness at the pre-crisis phase. In order to ensure the decision-making in the crisis situations and to prevent them it is recommended to use the pre-crisis messages to get the concerned parties ready for the crisis[2]. Using a biological correspondence, the pre-crisis communication provides the concerned parties with the information about a potential crisis. This helps to create resilience to negative responses and negative media coverage of the crisis. The results of their studies in many respects repeat the results of the previous studies. In other words, a reputation plays a great role for the organization even in times of crisis.

Some studies divide the anti-crisis planning into four stages[3]. The idea is that the anti-crisis management will become more efficient when combined with the problem management. A proactive, symmetric process has four stages. The first stage is the problem management focused on the monitoring. The crisis managers try to find out the first signs of a crisis and take measures to solve this problem. The early detection gives time for analysis and strategy development. The second stage is the planning of the preventive actions. The crisis managers take measures to prevent a crisis. This stage develops into the monitoring and problem analysis. The crisis managers also assess threats in terms of losses that may be met by the organization.

The third stage is a crisis. At this stage, the anti-crisis team involves representatives of the press service and enhances its activity. The fourth stage is a post-crisis, when the problem is still monitored in the media involving other concerned parties. The anti-crisis managers continue to interact with groups of the concerned parties and assess the efforts of the anti-crisis management. Unfortunately, there is a fairly small amount of studies on this topic, despite its enormous potential.

Nowadays the study of crisis perception is as relevant as ever. Especially it concerns the Internet. Here attention was paid to practicing specialists in the field of the crisis communications and their opinion on how to reduce the negative response to the crisis[4].

Special attention shall be paid to the developments connected with the psycholinguistic component. In the course of the study it was found that when people hear the phrase "no comments" they start to think that the organization is guilty and the leaders hide something. The studies of the response to the transparency of events show that the organization's representative should build a team of the experienced speakers and people who understand the psychology of the masses. This is necessary to reduce tension during a crisis[5].

The studies related to the psychological responses to the crisis events are very important. The scientists from the University of Tennessee R. Heath and M. Palenchar studied the activity of people after they were informed about the upcoming crisis. They found that the productivity and morale of these people significantly decreased, and instead of teaming up they just suffer from fear of a crisis[6].

Since the existence of the organization may depend on its response to a crisis, this phase is the most studied. The first studies in the field of the crisis response were close to the guidelines for responding to the crisis. Scientists and practitioners note the problem shall be responded within an hour[7]. The advent of the

[1] Seeger, M.W., Sellnow, T.L., Ulmer, R.R. (1998). Communication, organization and crisis. In M.E. Roloff (Ed.), Communication Yearbook 21. Thousand Oaks, CA: Sage, 231–275.

[2] Olaniran, B., Williams, D.E. (2008). Applying anticipatory and relational perspectives to the Nigerian delta region oil crisis. Public Relations Review, 34: 57–59.

[3] Wan, H.H., Pfau, M. (2004). The relative effectiveness of inoculation, bolstering, and combined approaches in crisis communication. *Journal of Public Relations Research, 16 (3),* 301–328.

[4] Coombs, W.T., Holladay, S.J. (2002). Helping crisis managers protect reputational assets: Initial tests of the situational crisis communication theory. *Management Communication Quarterly, 16,* 165 –186.

[5] Coombs, W.T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (2nd edn.). Los Angeles: Sage.

[6] González-Herrero, A., Pratt, C.B. (1996). An integrated symmetrical model for crisis- communications management. *Journal of Public Relations Research, 8 (2),* 79 –105.

[7] Feeley, T.H., de Turck, M.A. (1995). Global cue usage in behavioral lie detection. *Communication Quarterly, 43 (4),* 420 – 430.

Internet reduced this time. The suppression of facts allows the enemy to control the flow of information[1]. In addition, the studies have proven that it is very important for the organization to announce bad news itself. If the organization is first to disclose the information about the crisis, the harm to its reputation is lower than if this is done by media. This effect was called "to decorate the noise" and proves that organizations should discuss the crisis instead of ignoring the situation.

The major part of the studies in the field of the crisis communication focuses on the use of anti-crisis measures. For quite a long time the scientists try to understand how the crisis communication can be used to achieve special results. It is important to remember that different crisis response strategies are used to achieve different goals. A scientist from the University of Texas D. Sturges defines three strategic elements of the crisis communication: information briefing – how to cope with the crisis physically; information adjustment – how to deal with it psychologically; improving reputation – an attempt to smooth the damage, caused by the crisis. It is obvious that these three interrelated elements effectively influence the process of overcoming the crisis.

D. Sturges also states that the informational briefing is a priority task amid the crisis. In this case the public safety comes out on top. The scientists studied the reaction of people to information about the crisis and came to the conclusion that it is very important to conduct "the informational briefing" in terms of a preventive response to the crisis[2]. This is the way the organization can protect itself from the undesirable consequences caused by the crisis.

The information adjustment includes expressing condolences to the victims and conducting explanatory work regarding the activity of the organization aimed at preventing a recurrence of the crisis. The scientists considered these elements as a reputation improving strategy. They claim that it is very important for the organization when its management cares about the staff and expresses condolence[3].

The crisis communication has been studied from many points of view. For example, the scientists from the University of Missouri M. Allen and R. Caillouet have studied the anti-crisis measures of one organization for two years consecutively[4].Other scientists have studied different types of political crisis. They express the idea that different crises require different anti-crisis measures. This study reveals that the type of crisis situation directly affects the anti-crisis measures[5]. Another interesting study is conducted on the basis of the content analysis on how the leaders of organizations interact with the media during the crisis[6]. This study was supplemented by other, no less important studies on how budget organizations recover after the crisis[7].

In general, the variety of studies in the field of the crisis communications is impressive. For example, the scientists from the University of Tennessee K. Stephens and P. Melon investigated the role of the technical translation in a strategic response to the crisis and the speed of response using this type of activity. The subject of their research was mainly the human-caused crises. They studied how and in what form this information gets into the mass media through press releases[8].

It is commonly believed that most studies in the field of the crisis communication came to us from the Western science. We agree with this statement, but we want to note that a large number of studies in the Eastern science have made a significant contribution to establishing the crisis communication as a field of knowledge. The scientists from China studied the features of the crisis response in their country and the differences in the crisis response approaches. Another group of scientists investigated the reasons that led one of the largest Chinese companies to a crisis situation[9]. The crisis provides an opportunity to assess

[1] Heath, R.L., Palenchar, K.J. (2000). Community relations and risk communication: A longitudinal study of the impact of emergency response messages. *Journal of Public Relations Research, 12,* 131–161.
[2] Barton, L. (2001). *Crisis in organizations II* (2nd edn.). Cincinnati: College Divisions South-Western.
[3] Brummett, B. (1980). Towards a theory of silence as a political strategy. *Quarterly Journal of Speech, 66,* 289–303.
[4] Gibson, D.C. (1997). Print communication tactics for consumer product recalls: A pre- scriptive taxonomy. *Public Relations Quarterly, 42 (2),* 42–46.
[5] Allen, M.W., Caillouet, R.H. (1994). Legitimation endeavors: Impression management strategies used by an organization in crisis. *Communication Monographs, 61,* 44–62.
[6] Huang, Y.H. (2006). Crisis situations, communication strategies, and media coverage: A multicase study revisiting the communicative response model. *Communication Research, 33,* 180–205.
[7] Holladay, S.J. (2009). Crisis communication strategies in the media coverage of chemical accidents. *Journal of Public Relations Research, 21.*
[8] Lerbinger, O. (1997). *The crisis manager: Facing risk and responsibility*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
[9] Stephens, K.K., Malone, P.C. (2009). If the organizations won't give us information: The use of multiple new media for crisis technical translation. *Journal of Public Relations Research, 21(2).*

the activities of the organization, including those which led to the crisis and the efforts necessary to settle the crises.

We consider it expedient to define the principles of the crisis communication interaction with other involved / related spheres of science. Under the term "related spheres" we mean branches that intersect in theoretical, methodical, methodological and applied aspects and interact with crisis communications during a crisis.

The problem management is a relatively young branch of learning. It is aimed at strategic management in problem situations. This type of activity involves the identification of the problem and measures to address it. R. Heath, a leading expert in the problem management, points out that this is a "strategic and ethical formation of national interests"[1]. One of the results of the problem management is the organizational change aimed at adapting to the new requirements arising from the problem situation. The scientist from the University of Design and Communication in New York R. Heath also highlights the complexity of the problem management in his definition: "a strategic set of functions to reduce friction and increase harmony between organizations and their audience on the stage of public opinion".

At a time when the problem management emerged from politics, problems have ceased to exist only in the range of influence of the decision-makers from the government. The effective problem management is one of the forms of preventing a crisis. By managing the problems that arise, crisis managers can take actions before the problem grows into a full-blown crisis.

Secondly, the crisis can cause problems, focusing on the problem itself. The crisis can increase the level of social discontent. Since the problem management is often used in the government, the managers, namely the government officials, may introduce new effective laws to improve the situation. The crisis and the problem are interrelated elements and can be derived from each other. Usually, problems arise when risks become more visible due to a crisis. Taking this into account, farther, let us consider the interaction of communications and risk management.

The risk management is an activity which helps to detect the potential risk of loss. The term "threat", for example, is used to state a more serious risk potential.

First, the risk can develop into a crisis. Most of the studies conducted by the crisis managers are designed to identify risks before they grow into a crisis. The preparation for a crisis itself is based on the analysis of the crisis situations onset. The effective risk management can prevent a crisis. Anti-crisis managers can identify the risk that may turn into a crisis and take measures to reduce or eliminate this risk[2]. Second, the crisis may uncover a barely noticeable risk. The terrorism was rarely an important part of the anti-crisis planning before the events on September 11, 2011. The crisis may create the need to manage such risks.

Risk communication is a "social object, a transactional communicative process between individuals and organizations regarding the nature, cause, degree, significance, variability, control and overall perception of the risk"[3]. Risk communication is, by definition, a dialogue between the organizations, that create risks, and the concerned parties, that carry the risk. Risk management helps risk carriers, those who face risks consequences, to get used to this state. The explanation of the risks to those who carry them and the attempt to understand their concerns is a part of the risk management process.

Risk management can be an important part of preparing for a crisis. By sharing crisis preparations with those who carry the risk, organizations demonstrate that they take the responsibility for risk and work with those who carry the risk. Thus, they demonstrate a high level of management, including the effective investments search. The scientists from the University of Houston R. Heath and K. Palenchar found that the knowledge of the emergency warning systems increased the concern about the risks, but at the same time helped to resolve the crisis situation more quickly. Informed citizens were more attentive and did not lose their vigilance because of a false sense of security[4].

---

[1] Heath, R.L. (2005). Issues management. In R. L. Heath (Ed.). *Encyclopedia of public relations*. Thousand Oaks, CA: Sage, 460–463.

[2] Coombs, W.T., Holladay, S.J. (2002). Helping crisis managers protect reputational assets: Initial tests of the situational crisis communication theory. *Management Communication Quarterly, 16,* 165–186.

[3] Palenchar, M.J. (2005). Risk communication. In R. L. Heath (Ed.). *Encyclopedia of public relations* (pp. 752 – 755). Thousand Oaks, CA: Sage.

[4] González-Herrero, A., Pratt, C.B. (1996). An integrated symmetrical model for crisis- communications management. *Journal of Public Relations Research, 8 (2),* 79–105.

Risk management may also be needed during the crisis response period. Information regarding the risk and problems may be a part of the communication needs after the crisis. For example, which risk of chemical waste does exist now, and which will exist in the future? Risk management involves advisory and regulatory information. The advisory information helps to protect oneself from the crisis physically, while the regulatory information helps to cope with the crisis psychologically. For example, when the members of the community are told of evacuation or shelter in place, they will be more cooperative if they are informed of the crisis and sure of the given recommendations. So, only the effective risk management at the preparation stage may have a significant effect later.

Information management also includes the determination of the crisis causes. Technical information and risk information may be part of this explanation. Risk communication may help in this process and ensure a proper response to the risk[1].

In view of this, it is important to mention the management of risks for the purpose of reputation support. This social phenomenon has quickly become an important aspect of the research for any organization. A fair reputation helps to motivate employees, attract customers, promote investment, recruit the best employees, and increase financial results. Figuratively speaking, reputation is the attitude of the society towards an organization[2].To be more precise, reputation is a collective estimate on how well an organization justifies confidence in the past. Also, reputation is a form of attitude based on whether an organization meets or does not meet certain criteria or expectations of the concerned parties regarding this organization. It shows the evaluation criteria applied to the organization.

Reputation is created due to the direct and indirect contact with the organization. The direct contact includes the possibility of buying a product, going shopping or using services. The indirect contact involves a message from the organization, oral communication, the Internet message from the organization, and information received about the organization from mass media.

Large organizations can spend millions of dollars on creating and cultivating a positive reputation. At the same time, any crisis can pose a threat to the reputation of the company. The crisis is also a failure, which signals about a mistake, which could be made by the organization itself. In this view, the reputation can be compared with the bank account. The organization spends time and energy to deposit to the reputation account. The crisis acts so as to revoke the credit of reputation[3]. That is why a part of the crisis response is devoted to its recovery. Reputation is a vital, intangible resource that shall be recovered as quickly as possible. The effective protection of reputation during a crisis minimizes the damage it may cause to the organization's reputation and lays a solid foundation for the relief of the crisis consequences[4]. The ineffective protection of reputation in times of crisis increases the harm to the organization's reputation. That is why, protection of the reputation during a crisis is an important tool for creating and maintaining a fair reputation. Therefore, it is not surprising that there is a strong relationship between reputation and its protection in a down economy.

The reputation of the company before the crisis plays an important role in the crisis management. Negative reputation in turn impedes efforts to settle a crisis, increasing losses caused by the crisis. This was called the "velcro effect". The researchers found that the crisis in any case causes some harm to the reputation of the company, regardless of whether it is positive or negative. It is important to remember that a positive reputation will help to recover after the crisis and to restore the public's confidence more quickly, while a bad reputation can increase damage from the crisis.

Conclusion The above-mentioned highlights the crisis and the post-crisis relationship between the reputation and the reputation protection during the crisis. However, reputation is an important factor in preventing a crisis, too. It should be said that the social problems can be part of the evaluation criteria used to analyze the reputation. In fact, the management of social issues is one of the forms of the reputation risk management. Problem management helps to identify the relevant social problem. The reputation management department integrates the social problem into organizational practices and expresses

[1] Palenchar, M.J., Heath, R. (2007). Strategic risk communication: Adding value to society. *Public Relations Review, 33,* 120 –129.

[2] Davies, G., Chun, R., da Silva, R.V., Roper, S. (2003). *Corporate reputation and com- petitiveness*. New York: Routledge.

[3] Coombs, W.T., Holladay, S.J. (2007). The negative communication dynamic: Exploring the impact of stakeholder affect on behavioral intentions. *Journal of Communication Management, 11,* 300–312.

[4] Coombs, W.T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (2nd edn.). Los Angeles: Sage.

the organization's commitment to the social problem through various means, such as advertising or PR. Problem and reputation management can be combined in order to prevent crises deemed to jeopardize the organization's reputation.

References:

1. Allen, M.W., Caillouet, R.H. (1994). Legitimation endeavors: Impression management strategies used by an organization in crisis. *Communication Monographs, 61*, 44–62. [in English].
2. Barton, L. (2001). *Crisis in organizations II* (2nd edn.). Cincinnati: College Divisions South-Western. [in English].
3. Benoit, W.L. (1995). *Accounts, excuses, and apologies: A theory of image restoration*. Albany: State University of New York Press. [in English].
4. Bergman, E. (1994). Crisis? What crisis? *Communication World, 11(4),* 9 –13. [in English].
5. Brummett, B. (1980). Towards a theory of silence as a political strategy. *Quarterly Journal of Speech, 66,* 289–303. [in English].
6. Coombs, W.T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (2nd edn.). Los Angeles: Sage. [in English].
7. Coombs, W.T., Holladay, S.J. (2002). Helping crisis managers protect reputational assets: Initial tests of the situational crisis communication theory. *Management Communication Quarterly, 16,* 165–186. [in English].
8. Coombs, W.T., Holladay, S.J. (2007). The negative communication dynamic: Exploring the impact of stakeholder affect on behavioral intentions. *Journal of Communication Management, 11,* 300–312. [in English].
9. Davies, G., Chun, R., da Silva, R.V., Roper, S. (2003). *Corporate reputation and com- petitiveness*. New York: Routledge. [in English].
10. Dionisopolous, G.N., Vibbert, S.L. (1988). CBS vs Mobil Oil: Charges of creative bookkeeping. In H. R. Ryan (Ed.), *Oratorical encounters: Selected studies and sources of 20th century political accusation and apologies.* Westport, CT: Greenwood Press. [in English].
11. Feeley, T.H., de Turck, M.A. (1995). Global cue usage in behavioral lie detection. *Communication Quarterly, 43 (4),* 420–430. [in English].
12. Gibson, D.C. (1997). Print communication tactics for consumer product recalls: A pre- scriptive taxonomy. *Public Relations Quarterly, 42 (2),* 42–46. [in English].
13. González-Herrero, A., Pratt, C.B. (1996). An integrated symmetrical model for crisis- communications management. *Journal of Public Relations Research, 8 (2),* 79–105. [in English].
14. Heath, R.L. (2005). Issues management. In R. L. Heath (Ed.). *Encyclopedia of public relations*. Thousand Oaks, CA: Sage. [in English].
15. Heath, R.L., Palenchar, K.J. (2000). Community relations and risk communication: A longitudinal study of the impact of emergency response messages. *Journal of Public Relations Research, 12*, 131–161. [in English].
16. Holladay, S.J. (2009). Crisis communication strategies in the media coverage of chemical accidents. *Journal of Public Relations Research, 21*. [in English].
17. Huang, Y.H. (2006). Crisis situations, communication strategies, and media coverage: A multicase study revisiting the communicative response model. *Communication Research, 33,* 180–205. [in English].
18. Lerbinger, O. (1997). *The crisis manager: Facing risk and responsibility*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. [in English].
19. Olaniran, B., Williams, D.E. (2008). Applying anticipatory and relational perspectives to the Nigerian delta region oil crisis. *Public Relations Review, 34,* 57–59. [in English].
20. Palenchar, M.J. (2005). Risk communication. In R. L. Heath (Ed.). *Encyclopedia of public relations*. Thousand Oaks, CA: Sage. [in English].
21. Palenchar, M.J., Heath, R.L. (2007). Strategic risk communication: Adding value to society. *Public Relations Review, 33*, 120–129. [in English].
22. Seeger, M.W., Sellnow, T.L., Ulmer, R.R. (1998). Communication, organization and crisis. In M. E. Roloff (Ed.). *Communication Yearbook 21*. Thousand Oaks, CA: Sage. [in English].
23. Stephens, K.K., Malone, P.C. (2009). If the organizations won't give us information: The use of multiple new media for crisis technical translation. *Journal of Public Relations Research, 21(2)*. [in English].
24. Wan, H.H., Pfau, M. (2004). The relative effectiveness of inoculation, bolstering, and combined approaches in crisis communication. *Journal of Public Relations Research, 16 (3),* 301–328. [in English].

Ясір Хамза Салман Аль Худірі
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА, ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ, СОЦІАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Yaser Hamza Salman Al Khudiry
V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

PUBLIC SERVICE ADVERTISING, PUBLIC RELATIONS, SOCIAL MARKETING: THE RELATIONSHIP OF CONCEPTS

Within the framework of this theoretical and methodological research, scientific concepts that represent the idea of public service advertising (PSA), public relations and social marketing are being compared. Using this research as basis, the essence of the investigated terms is clarified, the connections, interdependence and logical relationship between them in the context of socio-communication activities are established.

With the help of a descriptive method and generalization, the scientific discourse of PSA is considered and its place in the general structure of social communications is characterized. The system approach is used to study related concepts as an integral set of elements. By means of the comparative analysis, the general and distinctive features of the definitions are presented. Conclusion has been drawn that the concepts that have become the subject of this scientific research are compatible and are part of the scope of the generic definition of "social communications". Public service advertising, public relations and social marketing are playing role in shaping public opinion and are involved in building public dialogue as influential social institutions.

The scope of the ideas of "public service advertising" is included in the scope of the concept of "public relations" and "social marketing" as a part of the whole, so we can talk about the relationship of subordination between them. The concept of "public relations" and "public service advertising" are characterized by the ratio of the intersection. Their volume partially coincides, as well as the main features, but the meaning is different. Public relations cover a wider range of human activities that require two-way communication with the audience. They are also a systematic approach, a method of socialization, regulated communication activities and a separate branch of science. At the same time, social marketing is focused on solving marketing problems that coincide with public goals, while PSA can be employed as a communication tool in both types of activities: PR and social marketing.

Key words: public service advertising (PSA), public relations, social marketing, social communications.

Вступ

Соціокомунікаційна сфера – це системоутворююче середовище, в якому відбуваються становлення і розвиток суспільства. Зміни інформаційної парадигми соціуму та перехід до комунікативності зумовили формування нового змісту і засад організації контенту. Посилюється значення мотивувальних, навчальних, розвиваючих матеріалів, на передній план виходять процеси формування ідеологічних і моральних норм у суспільстві, зростає роль специфічних соціокомунікаційних інструментів, одним з яких є соціальна реклама.

У сучасному науковому дискурсі представлено низку концептуальних підходів до визначення феномену соціальної реклами та означено її місце в загальній структурі соціальних комунікацій. Проте дослідження цього поняття у взаємодії з іншими складниками системи, які б ураховували загальну логіку суспільного розвитку та можливості вдосконалення комунікаційних методик досі мають фрагментарний характер. Окрім того, аналіз джерел засвідчив багатоаспектне наукове розуміння досліджуваних понять і суперечності в тлумаченні їхніх співвідношень, які також потребують узгодження.

В Україні вивченням соціальної реклами займалися О. Агарков, Л. Березовець, О. Бугайова, В. Бугрим, Г. Горбенко, Н. Грицюта, Г. Гулакова, Д. Олтаржевський, Т. Ревенко, О. Сватенкова, А. Стрелковська, Г. Цуканова, А. Чернова, Т. Шальман та ін. Важливе значення для розкриття обраної теми мали праці українських учених у галузі паблік рилейшнз: В. Іванова, В. Королька, В. Моїсеєва, Г. Почепцова, Є. Ромата, А. Ротовського, І. Слюсаренка.

Актуальність представленого дослідження зумовлює, з одного боку, зростання інтересу професійних комунікаторів до пошуків ефективних методів організації діалогу між суспільством та його інституціями. З іншого боку, привертають увагу недостатня теоретико-методологічна обґрунтованість поняттєвого апарату, термінологічна плутанина, спотворення розуміння змісту соціальної реклами, що становить наукову проблему, яку ми спробували розв'язати в цій статті.

Мета дослідження – уточнення понять «соціальна реклама», «паблік рилейшнз», «соціальний маркетинг» та встановлення зв'язків, взаємозалежностей і співвідношення між ними в контексті соціокомунікаційної діяльності.

Завдання – проаналізувати наукові концепції, що репрезентують поняття соціальної реклами, паблік рилейшнз і соціального маркетингу; охарактеризувати взаємозв'язок і взаємозалежності між ними, уточнити їхнє місце в системі соціальних комунікацій; з'ясувати специфічні риси та форми функціонування досліджуваних понять і визначити співвідношення.

Методи дослідження

Джерелами цього теоретико-методологічного дослідження є наукові праці, на підставі яких за допомогою описового методу та узагальнення було розглянуто стан опрацювання теми, проаналізовано наявні концепції та сформульовані відповідні висновки. Системний підхід використано для вивчення поєднаних між собою понять як цілісної сукупності елементів, а також діалектичний метод для розгляду їхніх зв'язків і взаємозалежностей. За допомогою порівняльного аналізу встановлено спільні та відмінні риси досліджуваних дефініцій. Також у рамках цієї наукової розвідки використано логічний аналіз понять з урахуванням їхніх обсягу та змісту.

Результати і обговорення

Кожен напрям сучасної науки має свій усталений поняттєвий апарат – систему взаємопов'язаних і взаємозалежних термінів і категорій, на які спираються актуальні теоретичні дослідження. В умовах розвитку інформаційно-комунікаційних парадигм і технологій світове наукове товариство неодноразово звертало увагу на феномен соціальної реклами. Однак через низку об'єктивних причин у цій галузі досі не було належним чином опрацьовано та закріплено комплекс засадничих визначень.

Законодавство України формулює соціальну рекламу як інформацію будь-якого виду, розповсюджену в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку[1]. Одним із класичних вважається визначення, запропоноване американським ученим Дж. Лінном (J. Lynn): «Соціальна реклама є поширеною, але вельми спеціалізованою формою комунікації, що використовується для розповсюдження інформації зі суспільно значущих для мас тем. Її мета полягає в тому, щоб заохотити приватних осіб реагувати на соціальні проблеми»[2]. О. Савельєва розуміє під цим поняттям рекламу, спрямовану на поширення корисних, з точки зору суспільства, соціальних норм, цінностей, моделей поведінки, знань, що сприяють спільному існуванню в рамках цього самого суспільства[3]. Г. Ніколайшвілі характеризує соціальну рекламу як вид комунікації, орієнтований на привернення уваги до актуальних проблем суспільства і його моральних цінностей, спрямований на актуалізацію проблем суспільства[4].

Отже, власне соціальна реклама бачиться як офіційно визнана і теоретично обґрунтована дефініція специфічного різновиду (і водночас форми) комунікацій, що мають на меті безкорисливе служіння суспільству. Проте в проаналізованому нами масиві наукових джерел поряд з визначенням соціальної реклами нерідко вживаються інші терміни з галузей соціальних комунікацій та маркетингу, які збігаються з ним за поняттєво-категоріальними та функціональними ознаками. Наприклад, паблік рилейшнз у загальному розумінні також є комунікацією, спрямованою

[1] *Закон про рекламу 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (2017, травень, 15).
[2] Lynn, J. (1974). Effects of Persuasive Appeals in Public Service Advertising, *Journalism Quarterly*, *51 (4),* 622.
[3] Савельева, О.О. (2006). *Введение в социальную рекламу*. Москва: РИП-холдинг, 24.
[4] Николайшвили, Г.Г. (2008). *Социальная реклама: теория и практика*. Москва: Аспект Пресс, 9.

на досягнення соціально важливих цілей – досягнення гармонії та взаєморозуміння в суспільстві за допомогою поширення пояснювального матеріалу, обміну інформацією тощо. Причому ця діяльність також здебільшого не має на меті безпосереднє отримання прибутку, а швидше створює передумови для позитивного ставлення аудиторії до компаній та брендів, що сприяє їхньому успішному просуванню на ринку. Ось чому, на нашу думку, цей сегмент теоретико-методологічних пошуків потребує уточнення, оптимізації та операціоналізації термінологічного апарату.

Згідно результатів нашого аналізу, в українських та зарубіжних наукових джерелах поняття «соціальна реклама» входить в обсяг загального визначення «соціальні комунікації», однак дослідники часто асоціюють його з такими термінами, як «паблік рилейшнз» і «соціальний маркетинг». Спектр ставлення до кореляцій цих понять вельми широкий: від ототожнення до протиставлення.

Перше, що звертає на себе увагу, у більшості трактувань соціальної реклами міститься посилання на концепт громадської думки як один із феноменів сучасного суспільства. Справді, найважливішою функцією цього виду комунікації є формування у широкої аудиторії певної обізнаності, переконань, моральних цінностей, закріплення норм поведінки. Але при цьому соціальна реклама залишається інструментом втілення певної стратегії, реалізації довгострокової програмної діяльності з управління громадською думкою, на роль якої претендують *паблік рилейшнз*. Розглянемо цю тезу детальніше.

У XX ст. учений Р. Харлоу (R. Harlow) виявив 472 різних визначення PR, сформульованих дослідниками в період 1900–1976 рр., і на основі цього запропонував власне тлумачення, яке сьогодні вважається академічним: «Public relations – це характерна функція управління, яка допомагає встановлювати та підтримувати взаємні комунікацію, розуміння, прийняття і співпрацю між організацією та громадськістю; включає в себе управління проблемами або питаннями; допомагає керівництву бути поінформованим та реагувати на громадську думку; визначає і підкреслює відповідальність управління в служінні суспільним інтересам; допомагає керівництву бути в курсі та ефективно використовувати зміни; виступаючи як система раннього попередження, допомагає передбачати тренди; використовує дослідження й етичні комунікаційні технології як основні засоби»[1]. Ф. Джефкінс (F. Jefkins) наголошує на тому, що зв'язки з громадськістю є спланованою та безперервною діяльністю, спрямованою на встановлення та підтримання добрих стосунків і взаєморозуміння між організацією і тими громадами, яких стосується діяльність цієї організації[2].

Таким чином, сфера відповідальності паблік рилейшнз перебуває в площині формування суспільної думки, управління репутацією та іміджетворчими процесами. Однак цю діяльність не можна вважати технологією, відособленою від соціальних цілей і завдань. Навпаки, як вважають дослідники, що активніший процес рівноправного відкритого діалогу із суспільством, то стабільніша і позитивніша репутація організації. PR загалом покликаний забезпечувати ефективний діалог із суспільством[3].

Тобто, галузь паблік рилейшнз у процесі свого розвитку набула нового масштабнішого значення, перетворилась із інструментального комунікаційного методу на системний підхід, щільно інтегрований у суспільні відносини, певну філософію побудови соціальних комунікацій та навіть окрему сферу знань і компетенцій. Недаремно Г. Почепцов розглядає паблік рилейшнз як науку про управління громадською думкою[4].

У цілій низці наукових досліджень PR характеризується як елемент маркетингових комунікацій. Дж. Барнет (J. Burnett) і С. Моріарті (S. Moriarty) вважають, що маркетингові комунікації ефективні тією мірою, якою вони виконують свої основні функції та приводять до змін поведінки споживачів, а всі результати і заходи з їх досягнення поділяються на два компоненти: комунікацію та поведінку[5]. Це також вказує на те, що паблік рилейшнз можуть бути успішно використані в маркетингових стратегіях на стику комерційних інтересів корпорацій та задоволення реальних потреб суспільства, коли така діяльність потребує роз'яснень, розуміння та підтримки громадськості.

---

[1] Harlow, R.F. (1976). Building a definition of public relations. *Public Relations Review*, *2 (4),* 36.
[2] Джефкінс, Ф. (2008). *Реклама*. Київ: Знання, 372–373.
[3] Игнатьев, Д., Бекетов, А. (2004). *Настольная энциклопедия Public Relations*. Москва: Альпина Бизнес Букс, 14.
[4] Почепцов, Г.Г. (2006). *Паблік рилейшнз*. Київ: Знання, КОО, 9.
[5] Барнет, Дж., Мориарти, С. (2001). *Маркетинговые коммуникации: интегрированный поход*. Санкт Петербург: Питер, 728.

Отже, з одного боку, PR є сукупністю методів і форм ведення суспільного діалогу, які збігаються з функціональною парадигмою соціальної реклами. З іншого – є відкритою соціокомунікаційною системою, що має широкий набір функцій і всеохоплюючий масштаб застосування і який може підпорядковувати соціальну рекламу як специфічний комунікаційний інструмент для формування громадської думки щодо суспільно важливих проблем. Але водночас і соціальна реклама може відігравати роль самостійного інструменту в реалізації глобальної інформаційної політики та національних соціальних програм.

У контексті порівняльного аналізу соціокомунікаційних підходів предметом окремого розгляду є ототожнення соціальної реклами з *пропагандою*. Цій проблемі приділяли увагу науковці різних країн світу. Зокрема історичні корені цього явища досліджував У. О'Барр (W. O'Barr)[1], теоретико-практичні – М. Ленарт (M. Lenart) та К. Стец (K. Stec)[2], правові – Є. Тогузаєва[3].

На думку західних учених, пропаганда є навмисними, систематичними спробами з формування сприйняття, маніпулювання знаннями та безпосередньо поведінкою для досягнення реакцій, що сприяють бажаним намірам пропагандиста[4]. У пострадянських концепціях цей термін також поступово втрачає негативну конотацію та набуває прагматично-технологічного звучання. Загалом під пропагандою Г. Почепцов розуміє інтенсивні комунікативні процеси, що мають на меті зміну поведінки аудиторії, на яку вони налаштовані[5]. На думку І. Слісаренка, із неупереджених наукових позицій пропаганда – це поширення серед аудиторії певних політичних, економічних, наукових, релігійних, художніх ідей та знань. Окрім того, науковець характеризує її як систематичну діяльність, що передбачає формування потрібного сприйняття аудиторією наданого їй повідомлення, маніпулювання процесом роздумів аудиторії, спрямовування поведінки аудиторії в напрямі, вигідному пропагандистові[6].

Іншими словами, пропаганда, на відміну від соціальної реклами та паблік рилейшнз, має виражені ознаки застосування маніпуляційних комунікативних стратегій, орієнтованих не на довгострокову «м'яку» співпрацю з аудиторією, а на агресивне масоване одностороннє інформування, що не передбачає полярності думок, обговорення ситуації та мотивування до змін. Цей підхід використовується під час швидкоплинних політичних кампаній, а також інформаційних війн, кризових ситуацій тощо. Нагадаємо, що активна пропаганда з боку держави завжди супроводжувала військові дії, спонукаючи до підтримки збройних сил, залучення до її лав добровольців, боротьби з поширенням цінної для ворога інформації тощо.

Отже, на нашу думку, завдяки особливому комунікаційному потенціалові PR та соціальна реклама в ідеальній абстракції є ефективнішими способами формування громадської думки, ніж пропаганда, коли йдеться про потребу в популяризації ідеологічних моделей, шляхів розвитку чи поведінкових норм. До цього підштовхують і висновки Д. Лалла (J. Lall), який вважає, що в найзагальнішому розумінні ідеологія є «організованою думкою», тобто набором чи системою цінностей, орієнтацій та схильностей, що виражаються як через технічно опосередковану, так і через безпосередню міжлюдську комунікацію[7].

Слід зазначити, що нині будь-які сучасні форми життєдіяльності неможливо уявити поза процесами соціалізації. Цей ємний концепт включає в себе самореалізацію та самовизначення у системі загальнолюдських цінностей, спілкування із суспільством, яка дає змогу роз'яснювати аудиторії важливість своїх функцій, розповідати про свої досягнення, плани тощо. Власне, соціалізація, яка відбувається за допомогою професійно організованих комунікацій, є домінантним напрямом розвитку суспільних відносин. Діалогу як важливої суспільної практики потребують не лише гуманітарна, а й економічна сфера. Будь-які товар чи послуга на ринку позбавлені перспектив, якщо вони не матимуть правильно розробленого соціального позиціонування, якщо компанія-виробник не братиме участь у програмах корпоративної соціальної відповідальності та

[1] O'Barr, W.M. (2012). Public Service Advertising and Propaganda. *Advertising and Society Review*, *13 (2).* <https://muse.jhu.edu/article/484935> (2017, травень, 15).
[2] Lenart, M., Stec, K. (2007). Reklama społeczna a propaganda. *Granice i zastosowanie propagandy*. Kraków,19–20.
[3] Тогузаева, Е.Н. (2014). Социальная реклама и пропаганда: сложности правового регулирования. *Известия Саратовского университета. Серия. Экономика. Управление. Право*, *4,* 662–668.
[4] Jowett, G.S., O'Donnell, V. (2006). *Propaganda and Persuasion*. London: SAGE, 7.
[5] Почепцов, Г. (1999). *Вступ до інформаційних війн*. Київ: Центр вільної преси, 6.
[6] Слісаренко, І.Ю. (2001). *Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління*. Київ: МАУП, 9.
[7] Лалл, Д. (2002). *Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід*. Київ: К.І.С., 19.

нехтуватиме встановленням плідних позитивних зв'язків із суспільством. Тож окрім розширення духовно-культурного контуру, соціалізація – це нагальна потреба і необхідна передумова досягнення бізнесових і ринкових цілей, а також матеріального піднесення.

Розмірковуючи про розвиток соціально-економічних відносин і трансформації маркетингових стратегій, не можна не виокремити концепт *соціального маркетингу*. Вперше це поняття було використано в 1971 р. Один із засновників теорії маркетингу Ф. Котлер (Ph. Kotler) обґрунтував необхідність звернення до соціально орієнтованого маркетингу з метою забезпечення сталого розвитку бізнесу. Він звернув увагу на потребу застосування принципів і методів маркетингу для сприяння вирішенню соціальних завдань, реалізації соціальних ідей, а також проведенню суспільно корисних перетворень.

Передусім слід констатувати, що сам термін «соціальний маркетинг» є неусталеним і таким, що потребує чіткіших тлумачень. О. Шимко зазначає, що немає єдиного підходу до назви цієї концепції (використовують наступні різновиди: соціально-етичний маркетинг, етико-соціальний маркетинг, соціально-орієнтований маркетинг, соціально-відповідальний маркетинг, суспільний маркетинг), однак загалом це не змінює сутності соціального маркетингу. Соціальний маркетинг у літературі розглядається як концепція узгодження інтересів організації, споживачів і всього суспільства[1].

Соціальний маркетинг як новітнє явище досліджували А. Андресен (A. Andreasen)[2], Н. Вайнрайх (N. Weinreich)[3], Н. Лі (N. Lee) та Ф. Котлер (Ph. Kotler)[4], Дж. Хастінгз (G. Hastings)[5]. Спираючись на визначення міжнародних організацій, Дж. Френч (J. French) і Р. Гордон (R. Gordon) характеризують це поняття так: соціальний маркетинг прагне розвивати та інтегрувати концепції маркетингу з іншими підходами, впливати на поведінку, яка має приносити користь людям і громадам для більшого суспільного блага. Він спрямований на інтеграцію наукових досліджень, передового досвіду, теорії, учасників і партнерів. Соціальний маркетинг – це всеосяжний, стратегічний і багатогранний маркетинг, заснований на підходах турботи про суспільство[6].

Соціальний маркетинг як дисципліна зробила величезний крок вперед із самого старту на початку 1970-х рр. і продовжує чинити помітний позитивний вплив на вирішення соціальних питань у сфері охорони здоров'я, профілактики травматизму, охорони довкілля із залученням широкої громадськості. Головні принципи на основі цієї практики були використані у світі, щоб допомогти зменшити споживання тютюну, зупинити поширення ВІЛ/СНІД, знизити дитячу смертність, зробити соціальною нормою носіння шоломів під час пересування мотоциклом, збільшити обсяги переробки вторинних ресурсів, заохотити безхатченків до участі в навчальних програмах, які забезпечуватимуть роботу, харчування та дах над головою. Проте, як відзначають самі засновники цієї теорії, соціальний маркетинг як термін усе ще залишається загадкою для більшості. Його багато хто розуміє, але часто плутає з іншими поняттями, такими як поведінкова економіка. Кожен стверджує, що соціальний маркетинг – це більше, ніж комунікації, але наскільки саме «більше»?[7]

Таким чином, частина науковців обстоює прагматичний концепт, сприймаючи соціальний маркетинг як різновид комерційного маркетингу або ж додатковий спосіб з просування на ринку товарів і послуг, який апелює до загальносуспільних цінностей. Друга частина навпаки занадто ідеалізує це явище, виводить з нього філософію чи ідеологію, в основі якої є турбота про суспільство, але немає чіткого опису принципів і методів, за допомогою яких ця модель може бути втілена в реальних ринкових умовах. Можна також виокремити спрощений підхід до визначення соціального маркетингу як діяльність, що пов'язана з благодійністю, запровадженням програм

[1] Шимко, О.В. (2010). Соціальний маркетинг як інструмент соціально-економічного розвитку суспільства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Економіка, вип. 14,* 298.
[2] Andreasen, A. (2006). *Social Marketing in the 21st Century*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
[3] Weinreich, N.K. (2010). *Hands-On Social Marketing: A Step-by-Step Guide to Designing Change for Good*. SAGE Publications.
[4] Lee, N.R., Kotler, P. (2011). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
[5] Hastings, G. (2007). *Social Marketing: Why Should the Devil Have All the Best Tunes?* Butterworth-Heinemann.
[6] French, J., Gordon, R. (2015). *Strategic Social Marketing*. London: SAGE Publications, 20.
[7] Lee, N.R., Kotler, P. (2011). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2.

енергозбереження, повторного використання сировини. Проте, на нашу думку, соціальні проекти в такому контексті можуть розглядатися лише як деякі з проявів соціального маркетингу, що не мають стосунку до системного явища.

Як же співвідносяться поняття «соціальна реклама» і «соціальний маркетинг»? Тут думки науковців також не є одностайними, хоча більшість із них наголошує на інструментальній, другорядній і допоміжній сутності соціальної реклами. На переконання М. Стасякевича (M. Stasiakiewicz), соціальна реклама не повинна ототожнюватися із соціальним маркетингом, як це інколи буває. Маркетинг має на меті викликати довготривалі зміни в поведінці аудиторії, у той час як соціальна реклама є одним із можливих способів та інструментів[1]. Є. Ромат і Д. Сендеров узагалі заперечують соціальну рекламу як самостійний, а тим паче самодостатній елемент соціального маркетингу, приділяючи йому місце «одного із основних елементів комплексу заходів, інструментів, зусиль, які допомагають досягти конкретних суспільно значущих цілей»[2].

Таким чином, поняття соціальної реклами можна вписати в систему соціального маркетингу як підпорядкований інструментальний ресурс, націлений на популяризацію та роз'яснення соціальних ідей, програм або підтримку заходів. Використання цього виду комунікації окремо чи в комплексі з традиційними PR-методами бачиться потужним засобом реалізації принципів соціального маркетингу в сучасному суспільстві.

Висновки

Поняття, що стали предметом розгляду цього наукового дослідження, є сумісними та входять в обсяг родового визначення «соціальні комунікації». Соціальна реклама, паблік рилейшнз та соціальний маркетинг належать до сфери формування громадської думки, беруть участь у побудові суспільного діалогу та є впливовими соціальними інститутами. Водночас кожна із проаналізованих дефініцій різниться між собою за обсягом і змістом.

Обсяг поняття «соціальна реклама» входить до обсягу понять «паблік рилейшнз» і «соціальний маркетинг» як частина від загального, тому можна говорити про відношення підпорядкування між ними. Поняття «паблік рилейшнз» і «соціальна реклама» характеризуються відношенням перетину. Їхній обсяг частково збігається, як і основні ознаки, але зміст є різним. Паблік рилейшнз охоплюють найширший спектр людської діяльності, що потребує двосторонніх комунікацій з аудиторією, є одночасно системним підходом, методом соціалізації, регламентованою комунікаційною діяльністю та окремою галуззю наукових знань. Натомість соціальний маркетинг сконцентрований на вирішенні ринкових завдань, які перетинаються із суспільними цілями, має теоретико-концептуальний характер і не до кінця упорядкований методологічний арсенал. При цьому соціальна реклама може бути залучена як комунікаційний інструмент в діяльності обох видів: PR і соціальному маркетингу. Спираючись на використовуваний у формальній логіці закон зворотного відношення між обсягом і змістом поняття, соціальна реклама є багатшою за змістом попри те, що є вужчою за поняття «паблік рилейшнз» і «соціальний маркетинг».

Стійке зростання інтересу до соціальної реклами та її запровадження в суспільно-економічному житті потребуватиме подальшого вивчення зв'язків і взаємодії з іншими напрямами соціально спрямованих комунікацій. Тож у майбутньому доречним будуть дослідження на перетині поняттєво-функціональних площин соціальної реклами, соціальної журналістики, соціального маркетингу та краудфандингових методів формування контенту соціальних мереж.

References:

1. *Zakon pro reklamu 1996* [The Law on Advertising 1996] (The Verkhovna Rada of Ukraine). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (2017, May, 15) [in Ukrainian].
2. Lynn, J. (1974). Effects of Persuasive Appeals in Public Service Advertising. *Journalism Quarterly, 51 (4),* 622 [in English].
3. Savelieva, O.O. (2006). *Vvedenie v socialnuju reklamu* [The Introduction to Social Advertising]. Moscow: RIP-holding, 24 [in Russian].
4. Nykolaishvyli, H.H. (2008). *Socialnaja reklama: teorija i praktika* [Public Service Advertising: Theory and Practice]. Moscow: Aspect Press, 9 [in Russian].
5. Harlow, R.F. (1976). Building a definition of public relations. *Public Relations Review*, *no. 2 (4),* 36 [in English].
6. Jefkins, F. (2008). *Reklama* [The Advertising]. Kyiv: Znannya, 372–373 [in Ukrainian].

[1] Stasiakiewicz, M. (2003). Psychologiczne problemy społecznej reklamy. *Człowiek i Społeczeństwo, Tom XXI, Marketing wartości społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 15.

[2] Ромат, Е., Сендеров, Д. (2016). *Реклама*. Санкт Петербург: Питер, 69.

7. Ihnatiev, D., Beketov, A. (2004). *Nastolnaja enciklopedija Pablik Rilejshnz* [The National Encyclopedia of Public Relations]. Moscow: Aljpina Biznes Buks, 14 [in Russian].
8. Pocheptsov, H.H. (2006). *Pablik Rilejshnz* [Public Relations]. Kyiv: Znannya, KOO, 9 [in Ukrainian].
9. Burnett, J., Moriarty, S. (2001). Marketingovye kommunikacii: integrirovannyj podhod [The Marketing Communications: an integrated approach]. Saint Petersburg: Piter, 728 [in Russian].
10. O'Barr, W.M. (2012). Public Service Advertising and Propaganda. *Advertising and Society Review*, *13 (2).* <https://muse.jhu.edu/article/484935> (2017, May, 15) [in English].
11. Lenart, M., Stec, K. (2007). Reklama społeczna a propaganda [The social advertising and propaganda]. *Granice i zastosowanie propagandy* [Limits and application of propaganda]. Kraków, 19–20 [in Polish].
12. Tohuzaeva, E.N. (2014). Socialnaja reklama I propaganda: slozhnosti pravovogo regulirovanija [The Social Advertising and Propaganda: the complexity of Legal regulation], *Izvestija Saratovskogho Universiteta. Serija. Ekonomika. Upravlenie. Pravo* [News of the Saratov University. Series. Economy. Management. Law], *vol. 4,* 662–668 [in Russian].
13. Jowett, G. S., O'Donnell, V. (2006). *Propaganda and Persuasion*. London: SAGE, 7 [in English].
14. Pocheptsov, H. (1999). *Vstup do informatsiynykh viyn* [Introduction to Information Wars]. Kyiv: Centr Viljnoji Presy, 6 [in Ukrainian].
15. Slisarenko, I.Yu. (2001). *Pablik ryleyshnz u systemi komunikatsiyi ta upravlinnya* [Public Relations in the system of communications and management]. Kyiv: MAUP, 9 [in Ukrainian].
16. Lall, J. (2002). *Media, komunikatsiyi, kul'tura. Hlobalnyy pidkhid* [Media, Communications and Culture. The Global approach]. Kyiv: K.I.S, 19 [in Ukrainian].
17. Shymko, O.V. (2010). Sotsialnyy marketynh yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku suspilstva [Social Marketing as a instrument of social and economic development of society]. *Naukovi Zapysky Nacionaljnogho Universytetu "Ostrozjka Akademija". Serija. Ekonomika* [Scientific Notes of the "Ostroh Academy" National University. Series. Economy], *no. 14,* 298 [in Ukrainian].
18. Andreasen, A. (2006). *Social Marketing in the 21st Century*. Thousand Oaks: SAGE Publications [in English].
19. Weinreich, N.K. (2010). *Hands-On Social Marketing: A Step-by-Step Guide to Designing Change for Good.* SAGE Publications [in English].
20. Lee, N. R., Kotler, P. (2011). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good.* Thousand Oaks: SAGE Publications [in English].
21. Hastings, G. (2007). *Social Marketing: Why Should the Devil Have All the Best Tunes?* Butterworth-Heinemann [in English].
22. French, J., Gordon, R. (2015). *Strategic Social Marketing*. London: SAGE Publications, 20 [in English].
23. Lee, N.R., Kotler, P. (2011). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good.* Thousand Oaks: SAGE Publications, 2 [in English].
24. Stasiakiewicz, M. (2003). Psychologiczne problemy społecznej reklamy [Psychological problems of social advertising]. *Człowiek i Społeczeństwo, Tom XXI, Marketing wartości społecznych* [Human and Society, vol. XXI, Marketing of social values]. Poznań[Poznan]: Wydawnictwo Naukowe UAM, 15 [in Polish].
25. Romat, E., Senderov, D. (2016). *Reklama* [Advertising]. Saint Petersburg: Piter, 69 [in Russian].

Елла Баран
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

МУЛЬТИПЛІКАЦІЯ ЯК МЕДІА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ella Baran
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

ANIMATION AS THE MEDIA IN SHAPING IDENTITY IN THE ERA OF INFORMATION SOCIETY

Children are included in the process of information flow, they are "consumers" of a wide range of different sources of media production. The role of the media environment in the structure of influence on formation of personality is closely associated with other factors, social environment and, in our opinion, is inextricably linked because of the fact how often a child is watching TV, interacts with virtual reality using various gadgets, effects attitude of parents – parenting. Therefore interaction with the media environment and its impact on a child's life depends on the connection of all parts of the social environment.

All the key aspects of the culture of society in a different period reflect the products which are created during this period. For children of the "era of visual information" is particularly important what they get in virtual reality. One form which media operate through influence on the environment can translate into images that appear in front of us in a different media products, especially in animation.

Key words: multiplication, animation, cartoons, media, virtual reality.

Актуальність даної роботи полягає в тому, що вона присвячена саме мультиплікаційній продукції. Оскільки вона є однією з найпоширеніших і найпопулярніших медіа у дитячому інформаційному світі. Тож, інтереч до саме такої теми зумовлений процесом трансформацій у сучасній системі соціалізації особистості. Для нас є важливим не лише звернути увагу на те, що вже створено і дійшло до нас, а й на те, що «створюється» зараз та які зміни відбувається з вже існуючими продуктами медіа світу.

Методами, якими ми користувалися аби дослідити дан тему є аналіз та порівняння різної мультиплікаційної продукції; окремих «створених» моделей/конструкцій, а також вивчення теоретичного підгрунтя вище зазначеної теми.

За висловом Арістотеля життя – це рух (життя вимагає руху). Використовуючи даний вислів у контексті нашої роботи зазначимо, що завдяки йому створено безліч всього, не винятком є й продукти людської праці. Ми аналізуємо такий вид людської діяльності та продукт культури й інформаційного світу як мультиплікація. Основа її це рух, або ж рухоме зображення.

За думкою Челишевої І. віртуалізація все тісніше охоплює наше життя, все звичнішими стають віртуальні образи, віртуальна реальність, віртуальне спілкування, віртуальні подарунки тощо. В результаті людське життя протікає у двох течіях – реальній та віртуальній. Інтерактивність дозволяє створювати ілюзію практично реального існування в банальном світі і надає нам широкі можливості для конструювання особистого віртуального простору, який володіє певними смислами: моральним, естетичним, інформаційним, соціокультурним тощо. Дитина, не відриваючись від монітора, їде в транспорті, робить уроки, слухає музику, дивиться фільми, спілкується з однокласниками і друзями по двору, не розлучається з інтернетом і ввечері. І навіть збираючись в численні компанії, діти все частіше поєднують живе і віртуальне спілкування. Сучасні діти, на думку М. Ліндстрома і П. Сейболд – «перше покоління, народжене з мишкою в руках і комп'ютерним монітором, що відіграє для них роль вікна у світ. Це покоління однаково зручно почуває себе як в онлайновому, так і автономному режимах. Це дійсно інтерактивне покоління.

Воно єдине, хто знає, що таке моментальне задоволення власних потреб. До них не варто застосовувати такий термін, як «інформаційне перевантаження»[1].

За думкою Соколової М.В. будь-які враження, особливо художні, надають певний вплив на становлення основ особистості дитини[2].

Раніше дитина отримувала більшість інформації від близьких людей, а саме при взаємодії з ними. А таке спілкування «існує» відразу в декількох площинах (зоровий, слуховий, тактильний контакт), що дозволяє дитині цілісно сприймати «картинки» та ситуації, що її оточують.

«Допоміжним» засобом в такому «спілкуванні» та основним джерелом «моделей» були все-таки книги, тепер технічний прогрес вніс ще одну форму пізнання світу – через зображення, в даному дослідженні ми розглядаємо мультфільми як джерело нових блоків (образів) та засіб для передачі певної інформації, що несе собою певні коди та виконує роль у збереженні культури певної спільності(мови, традицій, тощо окремого народу).

Перегляд мультфільмів найбільш поширене заняття дітей, починаючи з раннього віку. За даними соціологів, від 20 до 40% всього вільного часу дитина-дошкільник проводить біля екрану, при цьому переважно діти зайняті переглядом мультфільмів. Саме мультфільм став сьогодні для дитини одним з основних носіїв і трансляторів уявлень про світ, відносин між людьми і норм їх поведінки. Перегляд мультфільмів носить в наші дні свого роду тотальний характер: новий повнометражний мультфільм або мультсеріал дивляться практично всі в один час, в кінотеатрах і по телевізору, на дисках або в Інтернеті. Таким чином, більшість дітей, дошкільного віку також, виявляються включеними в перегляд одних і тих же мультфільмів. Вони стають темою для обговорення в групі однолітків, сюжетом гри і засобом прилучення дитини до культури[3].

Ми розглядаємо дану тему в аспекті дитячої медіасоціалізації, доречним буде декілька слів сказати про таку категорію як «дитинство» (як один із етапів формування особистості). Як зазначено в роботі Арьєса Ф., наприклад, у середньовіччі не було чіткого поділу на дорослих та дітей, як соціальної та психологічної категорій, із притаманними їм особливостями. Він на прикладах доводить, що дорослим вважався кожен, хто вийшов з віку із загрозою смерті і навпаки, дитиною могли назвати будь-кого. […] У аналізі підходів до дитинства у XVIII ст. автор додає до цих «аспектів» дитини та дитинства, ще піклування суспільства про внутрішнє та зовнішнє фізичне здоров'я та гігієну, винятково задля виховання здорового духу, що не має схильності до ліні, м'якості, тощо[4]. Як зазначено в роботі Кона І. деякі ствердження та висновки Арьєса Ф. були піддані критиці.

Якщо говорити про сучасні погляди на дитинство, то, наприклад, Кон І., вважає, що вивчення світу дитинства є багато і – міждисциплінарним. Звідси його предметно-тематичне та методологічне різноманіття. Нам цікавий другий (із описаних науковцем) предметно-тематичний напрям, орієнтований на соціологію, що вивчає переважно процеси соціалізації, інститути й методи долучення дітей до культури[5].

В площині досліджуваної теми варто звернутися й до історії такого медіа як анімаційна/ мультиплікаційна продукція.

В загально вживаному значені ці два поняття розуміють як тотожні. У вузькому ж, профільному, значенні вони різнятся. Створення мультиплікації – більш тривалий і трудомісткий процес, а також дорожчий. Технологічно його можна описати таким чином: на кожному наступному кадрі (малюнку) персонаж і об'єкти навколо нього (якщо їм теж необхідно рухатися) представлені в трохи іншій фазі руху. Окремі кадри (малюнки) фотографуються, а потім проектуються на екран зі швидкістю 24 кадри в секунду для відео зі звуком і 16 кадрів в секунду для роликів без звуку. У технологічному процесі створення анімаційних та мультиплікаційних роликів і є їх головна відмінність. Для мультиплікації необхідно створити кожен окремий кадр винятково вручну, для

[1] Челышева, И.В. (2014). *Мир социальных сетей и семейное воспитание школьников: научно-популярное издание*. Таганрог: Изд-во Таганрог. ин-та имени А. П. Чехова.

[2] Смирнова, Е.О., Соколова, М.В. (2014). Психологопедагогическая экспертиза мультфильмов для детей и подростков. *Культурноисторическая психология.* Москва: ГБОУ ВПО МГППУ.

[3] Челышева, И.В. (2014). *Мир социальных сетей и семейное воспитание школьников: научно-популярное издание*. Таганрог: Изд-во Таганрог. ин-та имени А. П. Чехова.

[4] Арьес, Ф. (1999). *Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке.* Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та.

[5] Кон, И.С. (2013). Детство как социальный феномен. *Журнал исследований социальной политики.* <http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2013/11/18/1333908713/Kon_2004_2_JSPS.pdf> (2017, травень, 13).

роботи з анімацією достатньо створення розкадровки, а рух персонажів і об'єктів, так само як і створення певних сцен, можна довірити спеціальному програмному забезпеченню[1].

За педагогічним словником мультиплікаційні фільми, мультфільми, (від лат. multiplication – множення) – це область кіномистецтва, представлена фільмами, які створюються шляхом покадрової зйомки послідовних фаз руху намальованих, живописних (графічна мультиплікація) або об'ємно-кукольних (об'ємна мультиплікація) образів»[…] На думку Лалетіної А.Ф. очевидно, що мультфільми, як і інші види мистецтва відображають цінності тієї чи іншої цивілізації. Науковиця розподілила мультиплікацію по групам (мультфільми радянського періоду, сучасні закордонні та російські мультфільми, японські мультфільми тощо)[2].

Тож, у нашому дослідженні ми будемо використовувати поняття як мультиплікайниого фільму або ж мультфільму, так і анімаційної продукції, оскільки суттєва різниця існує лише в площині виготовлення продукту. Для нашого ж дослідження важливим є обидва види даного медіа.

Коріння виникнення мультиплікації пов'язані зі стробоскопом – оптичної іграшкою, винайденої бельгійським винахідником Жозефом Плато в 1832 році. А ось першим справжнім мультиплікатором прийнято вважати француза Еміля Рейно. Він створив апарат праксиноскоп, який складався з барабана, що крутиться та системи дзеркал і ліхтаря. У 1892 році Рейно запустив своєрідний атракціон – оптичний театр. Він продемонстрував свою систему в 1892 році для паризького Музею Гревен – це був перший випадок проектованих мультиплікаційних фільмів, три коротких фільми які він підготував: «Бідний П'єро» (Бідний Піт) – єдиний збережений приклад (500 кадрів), «Клоун і його собачки» (300 кадрів), "Кружка пива" (A Good Beer) (700 кадрів)

Це сталося за кілька років до знаменитої прем'єри братів Люм'єр, тобто мультиплікація стала відома французам навіть дещо раніше, ніж кінофільми[3].

Далі розвиток мультиплікації, так само як і кінематографа, проходив у Франції. Еміль Коль – ще один яскравий режисер і художник, починав свою діяльність з акторських постановок. У 1908 році він створив перші мультиплікаційні фільми. Вони нагадували мальовані комікси, тільки в русі. Еміль Коль малював тисячі малюнків, щоб оживити їх. Він прагнув домогтися реалістичності, копіюючи справжні предмети, і навіть використовував фотографію. Його спадщину сучасні мультиплікатори вважають цінною.

Щодо подальшого розвитку, то початок двадцятого століття знаменує собою початок театральних показів мультфільмів, особливо в Сполучених Штатах і Франції. Якщо в Європі зйомка фільмів проходила практично кущивним способом, то в Америці з технічною базою все було набагато краще. Тут і з'явився Уолт Дісней, який в 1929 році зняв свій перший мальований мультфільм з музичним супроводом «Танець скелетів»[4].

Повертаючись до аналізу мультиплікації як спецефічного способу передачі інформації, зокрема, дитячій аудиторії варто зазначити, для того щоб здійснився в повному обсязі процес передачі інформації, щоб цикл комунікації носив завершений і успішний характер, а повідомлення дійшло від відправника до одержувача і було їм адекватно сприйняте, його кодують. Цілі кодування – доведення ідеї відправника до одержувача; забезпечення такої інтерпретації отриманої інформації одержувачем, яка відповідає задуму відправника. Для цього використовуються системи кодів – символів і знаків. В даний час поняття "код" трактують по-різному. Ряд авторів (Р. Бландел, А. Б. Звіринців, В. Г. Королько, А. П. Панфілова та ін.) Розуміють коди в найширшому плані – як будь-яку форму подання інформації або як набір однозначних правил, за допомогою яких повідомлення може бути представлено в тій чи іншій формі. Тобто продукти медіа, що «споживаються» можна розглядати через призму кодування. А, отже, рухомі зображення зібрані в певні картинки, що утворюють образи, які також є формою коду[5].

---

[1] Анімація vs Мультиплікація: в чому різниця?. *WEB-студія InfoLand*. <http://videoinfographica.com/uk/animaciya-vs-multiplikaciya-v-chomu-rizni/> (2017, травень, 11).

[2] Лалетина, А.Ф. Культурообразующее значение мультипликации. *Научная библиотека открытого доступа «КИБЕРЛИНКА»*.<http://cyberleninka.ru/article/n/kulturoobrazuyuschee-znachenie-multiplikatsii> (2017, травень, 13).

[3] Animated Films. *Filmsite*. <http://www.filmsite.org/animatedfilms.html> (2017, травень, 12).

[4] История мультипликации. *История явлений и событий*. <http://www.letopis.info/themes/cinematograph/istorija_multiplikacii.html> (2017, травень, 11).

[5] Мультипликация (кодирование) информации. *Студми. Учебные материалы для студентов* <http://studme.org/11080515/menedzhment/multiplikatsiya_kodirovanie_informatsii> (2017, травень, 11).

В даній площині перед нами постають у вигляді кодів певні образи, що зустрічаються нам у мультиплікаційній продукції – зовнішній вигляд персонажів (орієнтири сфокусовані на зовнішньому вигляді героїнь та героїв) . У мистецтві, особливо у літературі (здебільшого фольклор) перше враження від героя складається з його портретних, зовнішніх характеристик. Те саме і з муьтиплікаційною продукцію, особливо зважаючи на той факт, що даний вид інформаційного продукту знаходиться у візуальній площині. Зовнішність – це перший ідентифікатор, через який намагались передати «зміст» образу того чи іншого персонажу. Ведучи мову про медіа, що призначені дітям варто зазначити, що їм властиві певні особливості, наприклад, гіперболізація та метафоричність. Особливо проявляється «перебільшення» або певне акцентування завдяки цим засобам у візуальних образах, зовнішності. Якщо це негативний герой, то у більшості випадках щось від початку («споживачу») дитині це демонструється через риси обличчя (загострені риси обличчя, насуплені брови – що викликає негативні асоціації), ходу, інтонацію/голос; також звички. Образи або ж конструкції втіленні у «цінності» (поведінка героїв, моральні якості тощо). Е. Еріксон вважає, що цінності і норми суспільства передаються дітям у процесі виховання. Розвиток особистості за своїм змістом визначається тим, що суспільство очікує від людини, які цінності та ідеали йому пропонує, які завдання ставить перед ним на різних вікових етапах. Дитина, дозріваючи, з необхідністю проходить ряд стадій. На кожній стадії вона набуває певну якість, яке фіксується в структурі особистості і зберігається в наступні періоди життя[1].

Кожна вікова сходинка має свої «взаємозалежності» з медіапродуктами та характеризується наявністю окремих поняттєвих орієнтирів.

Тобто, засвоєння матеріалу (того ж мультфільму) залежить і від віку дитини, в різні вікові періоди вона знаходитиме в одному й тому ж мультфільмі щось нове, оскільки процес пізнання залежить від бекграунду на момент перегляду.Оскільки дитяча аудиторія має особливу специфіку засвоєння, то стереотипи та моделі/ конструкції/ коди, через які презентуються медіа для дитини мають одну з перших наочних моделей картинок опорних понять, тобто вона не сприймає інформацію через призму вже відомих їй стереотипів (залежно від віку); дитина «охоплює» (можливою мірою) і сприймає «на віру», не піддаючи глибокій оцінці інформацію. Мірою критичного сприйняття у випадку дитячого охоплення медіа площини велику роль відіграє як біологічно закладена, так і виховна складова.

Взаємодія зі світом мультиплікації це великий пласт роботи для дитини – енциклопедія її пізнання.

У сучасній мультиплікації все частіше зустрічаються образи та сюжети, що мають лише часткову схожість зі звичними літературними образами. На початку XXI ст. варто говорити про зміщення стереотипів у площині сюжетів та образів. Якщо аналізувати сюжетну лінію, то на прикладі мультиплікації минулого століття ми можемо виокремити сюжет із традиційним «хеппі ендом», однак останнім часом стереотип «щастя» у фіналі та й взагалі «щастя» змінився. Зараз відбувається заміна таких звичних «кодів» у дитячій мультиплікації на «заглиблене» та «реалістичне» сприйняття світу, показують смерть як неминуче, наприклад, як у мультфільмах «Астробой» та «За далекими морями» («Resan till Fjäderkungens Rike»), «Город героїв» («Big Hero 6») чи ж «Кубо: легенда про самурая», в усіх мультфільмах герої переживають смерть близьких, в таких «історіях» порушуються проблеми сприйняття «смерті» – головні герої не втрачають віри у найкраще і продовжують «правильно» вчиняти (за загальноприянятими моральними принципами, наскільки це можливо в контексті конкретного сюжету). У сучасних мультфільмах потрібно не лише ввійти в боротьбу із зовнішнім ворогом, а й «побороти» себе, свої страхи, переживання і це вважатиметься головною перемогою та кульмінацією (емоційною) сюжету, як то у мультфільмах «Крижане серце» («Frozen»), «Вартовий місяця» (le Gardien de la Lune») та «Снігова королева 2: Перезаморозка».

Важливі елементи та особливості сучасної мультиплікації:

– швидка зміна сюжету (вибуховість, швидка зміна картинок, екшн) «Льодовиковий період 4: Континента́льный дрейф»; «Містер Піболі і Шерман»;

[1] Кулагіна, І.Ю., Колюцкий, В.Н. Періодизація розвитку особистості за Е. Еріксоном. *Вікова психологія: Повний життєвий цикл розвитку людини*. <http://medu.pp.ua/vozrastnaya-psihologiya_783/periodizatsiya-razvitiya-lichnosti-39812.html> (2017, травень, 14).

– гіперболізація, що характерна не лише мультфільмам, а й взагалі сучасним медіа для дітей: «Корпорація монстрів», «Містер Піболі і Шерман», «Історія іграшок», «Механіка серця» («Jack et la mécanique du coeur»);

– поява нових історій (повнометражна мультиплікація: «Відважна» (Pixar Animation Studios, дистриб'ютор Walt Disney Pictures, 2012 р.) , «UP» (Pixar Animation Studios , 2009р.) , «Астробой» (Imagi Animation Studios, 2009 р.), **«ВА́ЛЛ-І»** (*WALL-E*, Pixar Animation Studios, 2008 р.) «Мегамозок» («DreamWorks Animation», дистриб'ютор «Paramount Pictures»), «Корпорація монстрів» («Disney Enterprises Inc» и «Pixar Animation Studios», 2001 р.), «Крижане серце» («Walt Disney Animation Studios» та випущений «Walt Disney Pictures», 2013 р.)

– зміна (трансформація) звичних персонажів та героїв; трансформація сюжету в знайомих історіях (звичні образи часто наповнені сучасним змістом, поводяться відповідно сьогоднішнім нормам і добре знайомі з розмовною мовою; трансформація сюжету в знайомих історіях; див. Табл.1) ;

– поява зовсім нових фантастичних істот, що також можуть у майбутньому бути базою для появи нових стереотипів (нових образів героїв): «Фіксики», «Сімпсони», «Смурфики», Angry birds (Злі пташки)[1].

Таблиця 1

Знайомі персонажі, що наповнені новим «змістом»

Назва мультику	***Довідка***	***Характеристика образа***	***Літературна основа***
Стереотип образу *«принцеси»*			
Попелюшка. *«Cinderella» та «Happily N'Ever After»*	«Walt Disney Productions», 1950 р., Lionsgate, 2007 р.	Порівнюючи створені образи у мультиках 20 і 21 ст. варто зазначити, що за приблизно 60-70 років образ принцеси змінився. Та ж Попелюшка, Білосніжка й навіть Рапунцель, стали більш войовничими, завзятішими, самостійними та змогли змінити на краще не лише своє вбрання чи власноруч боротися зі злом, а й своє уявлення про «принца» як Елла у *«Happily N'Ever After»* чи ж Рапунцель у *«Tangled»*.	Джамбатіста Базіле, Шарль Перо, брати Грим
Білосніжка. *«Нова історія Білосніжки» та «Білосніжка і сім гно́мів»*	Lionsgate, 2009 р. «Walt Disney Productions» та випущенний кінокомпанією «RKO Radio Pictures», 1937р.		Казки братів Грим
Рапунцель; Шиповничек *«Tangled»*	«Walt Disney Pictures», 2010 р.		Брати Грим
«Відважна» *Brave (2012 film)*	Pixar Animation Studios , дистриб'ютор Walt Disney Pictures, 2012 р.	Цікавий образ з вже описаними рисами та особливостями у героїні нової історії. Норовлива принцеса Шотландії, гарна лучниця. Перед нами розкривається історія незалежної дочки правителя середньовічної Шотландія Меріди. Прагнучи змінити свою долю, вона навідується до чаклунки і зачаровує свою сім'ю. Це так би мовити нове амплуа казкового образу принцеси.	Ідея і сюжет належить американській письменниці Бренді Чемпмен.

[1] Баран, Е.О. (2014). Особливості сучасної мультиплікації для дітей. *Інформаційне суспільство, 20,* 15-18.

Увесь спектр мультиплікаційної продукції не має «однорідної» структури в подачі та репрезентації інформації. Саме тому важливо пам'ятати, що є велика різниця між мультфільмами, наприклад, призначеним різним віковим категоріям. Від початку створення саме мультфільмів, як нового медіа, було винятково справою, продукти якої призначалися лише для дітей. Однак зараз ми бачимо зовсім іншу ситуацію. Велика кількість мультфільмів це не дитячий продукт. Однак ті, що призначені саме дітям також можуть містити не завжди доречні для дітей моменти. В кожній країні існує своє «маркування» (рейтинг, сертифікація) телевізійної/медійної продукціїї. Асоціація MPAA (Американська кіноасоціації, Motion Picture Association of America) є родоначальницею рейтингової системи, що допомагає батькам оцінити, чи підходять ті чи інші мульфільми/фільми для перегляду їх дітьми. Ця система не бере на себе функції критика, вона не визначає, погана чи хороша та чи інша картина. Вона роз'яснює потенційні небезпеки. До того ж, оцінки виставляють саме батьки – вони на ротаційній основі входять до правління адміністрації щодо класифікації та рейтингам. Вважаємо за потрібно декілька абзаців присвятити данній системі. 1) Рейтинг G – немає вікових обмежень. Даний рейтинг одержують фільми/мультфільми, в змісті яких немає сцен, які можуть хоч якимось чином вплинути на дитячу психіку(негативно). Проте, якщо картина отримує рейтинг G, то аж ніяк не можна стверджувати, що фільм призначений тільки для дітей. Переважно, рейтинг G привласнюють класичним сімейним комедіям і мультфільмів. Сюди увійшли, до прикладу, такі мультфільми як «Русалонька» 1989р , «Король Лев» 1994р., «Красуня і чудовисько» 1991р., «Балто» 1995р., «ВАЛЛ-І» 2008р. 2) Рейтинг PG – рекомендується присутність батьків. Цей рейтинг отримують фільми, які вимагають уваги з боку батьків. Можливо деякі сцени з картини батьки вважатимуть неприйнятними для перегляду дітей. Але у фільмі точно відсутні сексуальні епізоди і сцени з використанням наркотиків. Рейтинг PG ніколи не присвоять стрічці жанру хоррор або трилер. До списку PG потрапили мультфільми такі як «Зоотрополіс» 2016р., «Альфа й Омега 3: Великі Вовчі Ігри» 2014р., «Альфа й Омега: Кликаста братва» 2010р., «Angry Birds в кино» 2016р., «7-ий гном» 2014р. 3) Рейтинг PG-13 – дітям до 13 років перегляд не бажаний. Наполегливе попередження батькам. Даний рейтинг одержують фільми, зміст яких може вважатися неприйнятним для дітей, які не досягли 13-річного віку. У фільмі відсутні сцени з насильством і «оголення», але вже можуть бути присутніми неконкретизовані епізоди з наркотиками і слова, пов'язані з сексом. У цьому списку опинилися такі мультфільми як «Генсикен» (мультсеріал) 2004р., «Драконій жемчуг Зет 2: Найсильніший хлопець світу» 1990р., «Драконій жемчуг Зет 5: Помста Кулера» 1991р., «Дрегонленс: Дракони осінніх сутінок» 2008р. Далі йдуть рейтинги «для дорослих» – рейтинг R, собам до 17 років обов'язкова присутність дорослого(отримують фільми, в змісті яких обов'язково міститься матеріал, призначений тільки для дорослої аудиторії. Батькам рекомендується добре подумати, перш ніж піти на нього разом зі своїми дітьми). Фільм, який отримав рейтинг R, швидше за все містить сексуальні сцени, епізоди з вживанням наркотиків, нецензурну лайку, фрагменти з насильством. Рейтинг NC-17 – Особам до 18 років перегляд заборонений. Цей рейтинг має на увазі, що всі батьки прекрасно усвідомлюють, що продукт, який отримав таке обмеження, не призначений для перегляду особами, які не досягли 18-річного віку[1].

На основі аналізу, що викладено в даній статті, розроблено класифікацію медійної продукції і розподіл мультиплікаційних/анімаційних фільмів (Табл.2), де в останній колонці знаходяться практичні рекомендації щодо віку з якого, на нашу думку, можна переглядати той чи інший мультфільм. За незмінне взято літери CW, в поєнанні з окремими цифрами утворення дасть розуміння того, з якого віку можна приділяти даному медіа продукту час.

Отже, CW 2+ – означає, що батьки можуть дозволяти дитині дивитися даний мультфільм з раннього дитинства; CW 5+ – бажано дивитися дітям від 5 років, мультфільм не містить жорстоких сцен та насильства; CW 8+ – рекомендується дивитися дітям від 8 років, має сильні емоційно образи або сюжети; CW 11+ – рекомендується дивитися дітям від 11 років, має сильні емоційно образи, можливі сцени жорстокості; CW 13+ – призначені для дітей не молодше 13 років, з дозволу або під наглядом батьків, оскільки для продукту характерна, войовничість, жорстокість, подекуди лайливі слова; CW 16+ – дозволяється переглядати з 16 років, оскільки картина можливо містить лайливі слова, жорстокість (подекуди надмірна – деталі шматування тіла, тощо); CW 18+ можна дивитися лише з 18 років, оскільки мульфільм може містити еротичні сцени, лайку, жорстокість.

[1] Рейтинговая система MPAA. *КиноПоиск*. <https://www.kinopoisk.ru/mpaa/> (2017, травень, 12).

Таблиця 2

Класифікація медійної продукції і розподіл мультиплікаційних/анімаційних фільмів

Країна	Назва мультфільму	Характеристики	Рекомендації щодо сертифікації
1	*2*	*3*	*4*
США	«Білосніжка і сім гномів», 1938 р.	Перша повнометражна мультиплікація світу;	CW 2+
	«Попелюшка», 1950 р.	Історія дівчини, яка мала добре серце, що й допомогло їй (в поєднанні з красою та подарунками хрещеної-феї) зустріти й одружитися з принцем, незважаючи, на усі негаразди.	CW 2+
	«Пітер Пен», 1953 р, повнометражний	Пригода, що не одне десятиліття захоплює глядачів, мультфільм про хлопчика, який завжди залишається у світі без дорослих з їх «примарними» проблемами.	CW 5+
	«Зсередини», 2008р., повнометражний, анімований комікс	Сюжет картини це історія про молоду вагітну дівчину, яка їде потягом, а за його стінами відкривають жахливі пейзажі. Дівчина стикається з безліччю небезпек частина яких в ній самій у вигляді її спогадів та переживань. Знятий за романом 1993 року Джона Бергина «From Inside».	CW 18+
	«Вартові легенд», 2012 р.	Історія того як один хлопець бувши чи то привидом, чи то «вигадкою» став спрвжнім вартовим легенд, снів і другом дітей, хоча й за життя був справжнім «героєм», однак не пам’ятав про це, аж доки не зіткнувся зі страшним злом у вигляді того, хто цупить добрі дитячі сни, перетворюючи їх на кошмари...	CW 10+
	«Вежа», 2016 р., повнометражний	Мультфільм про випадок стрілянини, що сталася в серпні 1966 року, на часовий вежі в Остіні засів снайпер і розстрілював людей...	CW 16+
Японія	«Паприка»,2008 р., повнометражний,	Мультиплікаційна картина про те, як рудоволоса дівчина зі снів – Паприка допомагає знайти злоумисників, що викрали прототипи приладу, який дозволяє проникати в сни людей і при цьому змінювати їх.	CW 16+
	«Кінгсглейв: Остання фантазія XV», ком’ютерний	Темою мультфільму є війна між двома королівствами (Ніфлхем та Інсомнія).	CW 13+
	«Меч чужака», 2007 р., повнометражний, анімація	Події у мультфільмі розгортаються в середньовічній Японії навколо маленького хлопчика-сироти Котаро та мандрівника-самурая Безіменного.	CW 13+

Продовження таблиці 2

1	*2*	*3*	*4*
	«Могила світлячків», 1988р., повнометражний, анімація	Мультфільм знятий за мотивами автобіографічного роману Акіюкі Носакі «Могила світлячків» (Hotaru no Haka, 1967).	CW 13+
Данія	«Експедиція на Сатурн», 2008 р., повнометражний	Історія про пригоди не типових членів космічної команди в далекому космосі. Окрім того що летіли з пригодами та й ще ледь туди діставшись вони потрапляють в полон до прибульців.	CW 18+
	«Бовдури», 2010 р.	Мультфільм про чодирнацьку компанію, що постійно розробляє хитромудрі плани злочинів, але щоразу в виявляється, що план не такий хороший і всі потрапляють до в'язниці. А ось на момент коли з музею викрадено унікальний експонат – перо, яким писав свої найкращі твори Ганс Хрістіан Андерсен трійця була на свободі…	CW 11+
	«За далекими морями» (Resan till Fjäderkungens Rike), 2013 р.	Мультфільм провідважного й цілоспрямованого кролика Йохана, якому доведелося пережити безліч пригод, а глядачеві – поміркувати про важливі життєві цінності.	CW 11+
Франція	«Вартові місяця», 2015 р.	Історія, що розгортається на чарівній планеті, де за солнце і місяць відповідають спеціальні вартові. А ось Фавн Мьюн, неочікувано став таким (несподівано для нього самого) – хранителем Місяця, однак він відразу втрачає нічне світило…майже водночас владика підземного світу вкрав ще й сонце…	CW 8+
	«Монстр у Парижі», 2011 р.	Перед нами постає Париж 1910 року, в якому проживають винахідник Рауль і кіномеханік Еміль. Разом вони випадково створюють монстра, якого внаслідок боїться все місто. Однак юна співачка Люсіль змогла розпізнати в монстрі не потвору, а сором'язливого й талановитого друга…	CW 8+
	«Магазин самогубств», 2012 р.	Картина ілюструє депресивні будні людей, які без проблем закінчували життя самогубством. Процвітав за таких умов лише сімейний магазин для самогубців. Так продовжувалося до тих пір, поки в цій сім'ї не народилася щаслива дитина...	CW 11+

Діти люблять все яскраве. І це одна з причин, які роблять перегляд мультиків таким привабливим: як правило, в дитячих мультфільмах картинка насичена кольорами, «жива» й весела. Крім того, герої мультфільму говорять з дітьми «їхньою мовою». Дуже важливо правильно підібрати репертуар для маленького глядача: за віком і за рівнем розвитку[1]. Саме тому, спираючись на вище описаний аналіз, також важливо приділяти увагу тому, які блоки та моделі поведінки, який світ репрезентують медіа, що саме постає перед дитиною. Важливими питаннями в колі нашого наукового вивчення є більш детальне дослідження розподілу медійної продукції, зокрема мультиплікайної, та вивчення можливих невідповідних дитячому споживанню моделей, що продукують медіа. В даному контексті ми вивчаємо можливість медіа бути не лише джерелом небезпечних кодів, а й засобом для освоєння практик критичного сприйняття медіа як профілактики негативного впливу та засобом у «боротьбі» з невідповідним (або ж неправдивим) вказаній аудиторії інформаційним потоком.

References:

1. Ares, F. (1999). *Rebenok i semejnaja zhizn' pri Starom porjadke* [The child and family life under the Old regime]. Ekaterinburg: Yzd-vo Ural un-ta [in Russian].
2. Animated Films. *Filmsite.* <http://www.filmsite.org/animatedfilms.html> (2017, May, 12). [in English].
3. Animacija vs Muljtyplikacija: v chomu riznycja? [Animation vs Cartoon: What's the Difference?]. *WEB-studija InfoLand* [WEB-studio InfoLand]. <http://videoinfographica.com/uk/animaciya-vs-multiplikaciya-v-chomu-rizni/> (2017, May, 11). [in Ukrainian].
4. Baran, E.O. (2014). Osoblyvosti suchasnoji muljtyplikaciji dlja ditej [The Features of modern animation for children]. *Information society, no. 20,* 15-18 [in Ukrainian].
5. Chelysheva, I.V. (2014). *Mir social'nyh setej i semejnoe vospitanie shkol'nikov: nauchno-populjarnoe izdanie.* [*The world of social networks and family education pupils: popular science publication*]. Taganrog: Izd-vo Taganrog. in-ta imeni A. P. Chekhova. [in Russian].
6. Istorija mul'tiplikacii [The history of animation]. *Istorija javlenij i sobytij* [The history of phenomena and events]. <http://www.letopis.info/themes/cinematograph/istorija_multiplikacii.html> (2017, May, 11). [in Russian].
7. Kon, Y.S. (2013). *Detstvo kak social'nyj fenomen* [The childhood as a social phenomenon]. <http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2013/11/18/1333908713/Kon_2004_2_JSPS.pdf>. [in Russian].
8. Kulagina, I.Ju., Koljuckij, V.N. (2001). Periodyzacija rozvytku osobystosti za E. Eriksonom [Periodization of the development of personality by E. Erickson]. *Developmental Psychology: Full life cycle of human development.* <http://medu.pp.ua/vozrastnaya-psihologiya_783/periodizatsiya-razvitiya-lichnosti-39812.html> [in Russian].
9. Laletina, A.F (2009). *Kul'turoobrazujushhee znachenie mul'tiplikacii* [Cultural meaning of animation]. <http://cyberleninka.ru/article/n/kulturoobrazuyuschee-znachenie-multiplikatsii> (2017, May 13). [in Russian].
10. *Mul'tiplikacija (kodirovanie) informacii* [Animation (coding) of information]. *Studmi. Uchebnye materialy dlja studentov* [Studme. Educational materials for students]. <http://studme.org/11080515/menedzhment/multiplikatsiya_kodirovanie_informatsii> (2017, May, 11). [in Russian].
11. *Rejtingovaja sistema MPAA* [The rating system of MPAA]. KinoPoisk. <https://www.kinopoisk.ru/mpaa/> (2017, May, 12). [in Russian].
12. Smirnova, E.O., Sokolova, M.V. (2014). Psychological and Pedagogical Expertise of Animated Films for Children and Adolescents. *Kul'turnoistoricheskaya psikhologiya [Culturalhistorical psychology], Vol. 10, no. 4*, 4-11. (In Russ., abstr. in Engl.). [in Russian].

[1] Баран, Е.О. (2014). Особливості сучасної мультиплікації для дітей. *Інформаційне суспільство, 20,* 15-18.

Ясміна Короход, к.політ.н., адвокат
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ОСНОВНА ЗАГРОЗА ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВЕДЕННЯ

Yasmina Korokhod, PhD in Political science, advocate
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

INFORMATION WAR AS THE MAIN THREAT TO INFORMATION SECURITY OF THE STATE: CONCEPT, FORMS AND METHODS OF CONDUCTING

In the article the main approaches to the definition of information threats classified by different criteria. The basic levels of information security threats of the modern state are studied (threat to national security, common threats to the state and the private sector, local infiltration) and their species, and among them information warfare.
Determined wide and narrow interpretation to understand the essence of the information war, analyzed its form (the war in the field of command and control, intelligence and information warfare, network warfare, psychological warfare, "hacker-war", economic information warfare, "cyberwar"). The concepts of "information warfare" and "cyberwar" were differentiated. It was found distinctive features and basic methods of information warfare in modern conditions of social development.
Key words: information security, information warfare, intelligence and information warfare, network warfare, psychological warfare, "hacker-war" economic information war, cyberwar.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій став каталізатором численних соціальних, культурних, економічних і політичних процесів як на національному рівні, так і в глобальному масштабі. На зміну індустріальній епосі прийшла інформаційна, в якій головну роль відіграють нові технології та інформація. В результаті відбулася трансформація як суспільства, так і держави: виник новий тип суспільства – глобальне інформаційне суспільство, новий тип економіки – інноваційна або інформаційна економіка, нова форма управління державою – електронний уряд, прискорилися всі процеси обміну і отримання інформацією, істотно змінився ритм і стиль життя. Сьогодні рівень розвитку сектора інформаційно-комунікаційних технологій визначає роль держави в світовій економіці та її політичну вагу на міжнародній арені. Таким чином, боротьба за володіння інформацією, досягнення і утримання інформаційної переваги займає значне місце в геополітичній конкуренції країн, це призводить до розширення і поширенню загроз інформаційній безпеці, головною серед яких є інформаційна війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу сутності інформаційної війни звертались в свої наукових працях як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Праці Д. Белла, М. Кастельса, Й. Масуди і М. Пората заклали основу концепції інформаційного суспільства та визначили його основні характеристики.

Наслідки трансформації суспільства і держави під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, їх вплив на політичні процеси на національному та міжнародному рівні розглянуті в роботах західних дослідників У. Бека, Дж. Коена, М. Мура, Дж. Розенау, А. Тоффлера, Т. Фрідмана, Е. Шмідта та ін., а також російських – Г.А. Атаманова, Д.Г. Балуєва, О.Н. Вершинського, М.М. Лебедєвої, Д.Н. Пєскова, В.Ф. Пилипенка, А.В. Торкунова та ін. До вітчизняних вчених, які займаються вивченням феномену інформаційної війни належать В. Бебик, О. Гапченко, Я. Жарков, О. Литвиненко, В. Петрик, Г. Почепцов, М. Присяжнюк, І. Рабінович, Д. Фельдман, Ю. Шайгородський та інші.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного змісту поняття «інформаційна війна» як основна загроза економічній безпеці держзави, її ознак, форм та методів ведення в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що міжнародне співтовариство до цих пір не прийшло до єдиного розуміння ключових термінів в області інформаційної безпеки. Країни по-різному тлумачать і визначають її межі. В цілому можна виділити два основні підходи до визначення інформаційної безпеки:

– широкий – поняття інформаційної безпеки включає в себе як інформаційно-технічні, так і інформаційно-психологічні аспекти. Даний підхід відповідає баченню Росії, а також країн-партнерів по Шанхайської організації співпраці, Організації договору про колективну безпеку та ряду інших держав, які визначають інформаційну безпеку як «стан захищеності особистості, суспільства і держави та їх інтересів від загроз, деструктивних і інших негативних впливів в інформаційному просторі»[1];

– вузький підхід (його дотримуються США) – термін «інформаційна безпека» обмежується технологічними аспектами та визначається як захист інформації та інформаційних систем і мереж від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, пошкодження, внесення змін або знищення з метою забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності[2]. Це пов'язано з тим, що США не співвідносять захист інформації з інформаційно-психологічними аспектами, включаючи застосування цензури або контроль за інформованістю населення[3].

Таким чином, питання інформаційної безпеки, з точки зору США, не включають контент та управління ім. Пріоритетом для Сполучених Штатів є забезпечення кібербезпеки, де «кібер» являє собою глобальний простір в рамках інформаційної сфери, що охоплює взаємопов'язані мережі інформаційної технологічної інфраструктури та розміщені в них дані, в тому числі Інтернет, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи і вбудовані процесори і системи управління[4].

За природою виникнення загрози інформаційної безпеки діляться на природні і антропогенні. До природних загроз відносяться: загрози природного характеру (пов'язані з природними явищами, стихійними лихами: землетрусами, повенями, пожежами, ураганами і т.д.); загрози техногенного характеру (пов'язані з проблемами, що виникають в обладнанні і техніці).

Загрози антропогенного характеру пов'язані з діями людини щодо інформації, комп'ютерних систем і мереж та можуть бути як умисними (адресні атаки – їх метою є певна інформаційна система або об'єкт критичної інфраструктури; безадресні атаки – використання шкідливих програм), так і ненавмисними[5].

Зростання числа засобів в методів здійснення деструктивних дій в мережі обумовлює той факт, що саме людський фактор стає основною загрозою інформаційної безпеки.

В якості суб'єктів (джерел) загроз інформаційній безпеці можуть виступати численні актори, що володіють необхідними знаннями або можливостями для проведення деструктивних дій в інформаційному просторі. Найбільшу небезпеку при цьому представляють держави, які використовують кіберінструменти для збору інформації та здійснення розвідувальної діяльності, включаючи економічне шпигунство, з метою отримання політичної, військової та економічної переваги. Крім того, ряд держав веде розробки в області інформаційної війни, яка проводиться з метою скорочення простору супротивника для прийняття рішень, отримання стратегічної переваги і руйнування конкретних цілей, в тому числі тих. Що підтримують комунікацій і економічної інфраструктури, що забезпечують військову міць країни.

---

[1] *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации* от 9 сентября 2000 г. *Российская газета*.<http://www.rg.ru/oficial/doc/min and vedom/mim bezop/doctr.shtm>; *Соглашение между правительствами государств-членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности* от 16 июня 2009 г., г. Екатеринбург. Приложение 1.<www.konsultant.ru> ; *Положение о сотрудничестве государств-членов Организации договора о коллективной безопасности в сфере обеспечения информационной безопасности* от 10 декабря 2010 г. <http://docs.pravo.ru/document/view/16657605/14110649/>

[2] *Federal Information Security Act*. 2002. Subchapter III – Informationa Security. § 3542. Definitions. <http://csrc.nist.gov/drivers/documents/FISMA-final.pdf>

[3] The Russia-U.S. Bilateral on Cybersecurity – Critical Terminology Foundations (2011). *EastWest Institute*, Issue 1. April 2011, 17. <http://www.ewi.info/idea/russia-us-bilateral-cybersecurity- critical-terminology-foundations>

[4] Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (2010). *Joint Chiefs of Staff*. November 8, 64. <http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf>

[5] Батуева, Е.В. (2014). *Американская концепция угроз информационной безопасности и ее международно-политическая составляющая*: дисс. … кандидата политических наук. полит. н.: спец. 23.00.04. Москва, 27.

Залежно від цілей і завдань, переслідуваних акторами в кіберпросторі, а також від їх потенціалу виділяють три рівня загроз інформаційній безпеці:

– загрози національній безпеці (інформаційна війна, кібершпіонаж);

– загальні загрози для держави і приватного сектора (терористична діяльність, індустріальний шпигунство, організована злочинність);

– локальні загрози (хакери, професійні групи і любителі)[1].

Забезпечення інформаційної безпеки вимагає комплексу заходів на рівні держави, приватних компаній і окремих індивідів. При цьому ефективна протидія даним загрозам на національному рівні можлива тільки при тісній взаємодії державного і приватного сектору, оскільки значна частина критичної інфраструктури країни і мереж знаходяться в приватній власності. У зв'язку з цим виникає потреба в підвищенні рівня загальної відповідальності за забезпечення безпеки, а також у встановленні зворотного зв'язку та забезпеченні міжрівневої взаємодії.

Таким чином, можна сформулювати загальну концепцію загроз інформаційній безпеці, яка включає в себе інформаційні війни, кібершпіонаж, кіберзлочинність та кібертероризм.

Варто відзначити, що сама концепція «інформаційної війни» зародилася в США і отримала свій розвиток на початку 1990-х років після успішного проведення операції «Буря в пустелі» в 1991 році, яку часто називають «першою інформаційною війною». Інформаційні технології, використані силами коаліції в якості зброї, а також з метою координації дій, проведення розвідувальних заходів, аналізу ситуації та тилового забезпечення дозволили в значній мірі скоротити втрати в ході операції.

Термін «інформаційна війна» сьогодні використовується досить широко, однак однозначного визначення цього поняття поки немає. Дослідниками термін «інформаційна війна» на сьогоднішній день трактується як:

– комплексне спільне застосування сил і засобів інформаційної та збройної боротьби;

– комунікативна технологія по впливу на інформацію та інформаційні системи противника при одночасному захисті власної інформації і своїх інформаційних систем;

– психо-комунікативні технології впливу на масову свідомість;

– протиборство між державами в інформаційному просторі з метою завдати шкоди інформаційним системам, процесам і ресурсам, підриву політичної та соціальної систем;

– масована психологічна обробка особового складу військ і населення з метою дестабілізувати суспільство і держава (інформаційно-психологічна війна)[2].

На даний момент існує кілька підходів до визначення інформаційної війни:

– вузький підхід – американська концепція (виходить з того, що під інформаційною війною розуміється протиборство з інформаційними системами супротивників, яке включає в себе проникнення в інформаційні системи, їх перекручення чи знищення при забезпеченні захисту власних систем від аналогічних дій[3]). Таким чином, на рівні військового керівництва США основний акцент був зроблений на технологічних аспектах ведення інформаційних війн, що у вузькому сенсі є кібервійною;

– широкий підхід – інформаційна війна включає в себе дві концепції кібервійну (cyberwar) і мережеву війну (netwar)[4].

Слід зазначити, що головною зброєю інформаційної війни є пристрої, способи і прийоми обробки інформації, які з кожним днем мають все більше можливостей цілеспрямовано, таємно та широкомасштабно впливати на інформаційні системи ворога, підриваючи його моральні підвалини, економіку, віру в систему управління, боєготовність, боєздатність і т.п.

Виділяють такі технології застосування інформаційної зброї: контроль і управління над подіями, що відбуваються в суспільстві; контроль над засобами накопичення, зберігання,

---

[1] Critical Foundations: Protecting America's Infrastructures. *President's Commission on Critical Infrastructure Protection Report*. October 1997, 20. <https://www.fas.org/sgp/library/pccip.pdf>

[2] Пилипенко, В.Ф. (2005). *Безопасность: теория, парадигма, концепция, культура. Словарь-справочник*. Изд. 2-е. Москва: ПЕР СЭ-Пресс.

[3] *Information Warfare*: Department of Defense Directive. TS 3600.1. December 21, 1992. <http://www.dod.mil/pubs/foi/administration and Management/admin matters/14-F-0492 doc 01 Directive TS-3600-1.pdf>

[4] Попов, И.М. (2004). *Война будущего: взгляд из-за океана: Военные теории и концепции современных США*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 112-113.

поширення, спотворення, розкрадання і знищення інформації; володіння способами охорони і захисту інформації, а також наявними способами та прийомами впливу; контроль над допуском обмеженого числа користувачів; розробка і впровадження нових засобів, спрямованих на дезорганізацію роботи «противника», його технічних засобів, комп'ютерних систем і людських ресурсів[1].

Об'єктами інформаційного та психологічного впливу є життєва сила (людські ресурси; маси), еліта (владна керуюча сила держави), а також матеріальні об'єкти та інфраструктура.

Інформаційна війна впливає на свідомість людини, змінює її світогляд і погляди.

Найбільш відомим прикладом інформаційної та психологічної війни є «Холодна війна».

Аналізуючи різні трактування поняття «інформаційні війни» російський дослідник Г.А. Атаманов дає їй таке визначення: «процеси, засоби і методи реалізації яких кардинально різняться: це не тільки комп'ютерні віруси, а стан суспільної свідомості та панівна в суспільстві картина світу впливає на роботу інформаційно-телекомунікаційних систем. На думку автора, в сучасному світі інформаційна війна – це не тільки протиріччя, а протиборство двох соціальних систем і головною відмінною рисою її є не застосування засобів збройного насильства, а можливість повного або часткового знищення інформаційно-телекомунікаційних інфраструктур протиборчої сторони, включаючи її базового елементу – людини, а головним засобом ведення інформаційної війни є інформаційні технології[2].

Але найближче і докладніше, до визначення сутності та змісту інформаційної війни прийшов, провідний американський дослідник в області інформаційних воєн, М. Лібіцкі. Він вважає що, «інформаційна війна являє собою мозаїку різних форм, а не якусь одну певну» [3]..

Основних компонентів в цій «мозаїці форм», на думку професора М. Лібіцкі, є сім. Звідси виникають і сім форм інформаційної війни[4]:

– війна в сфері управління військами (націлена на позбавлення військ противника системи управління, тобто на фізичне знищення центрів і пунктів управління, порушення систем управління військами, ліній комунікацій і в цілому системи управління противника на стратегічному, оперативному або тактичному рівнях);

– розвідувально-інформаційна війна (передбачає нанесення противнику фізичної шкоди – вогневого ураження, стеження – на основі широкого впровадження сенсорів і датчиків);

– мережева війна (конфронтаційне протистояння, яке здійснюється на підставі єдності ідеології та інформаційно-комунікаційної мережної взаємодії[5]). Вона охоплює економічні, політичні, соціальні, а також військові форми протиборства, і її метою є вплив на громадську думку і думку еліт за допомогою дипломатичних методів, пропаганди, психологічних кампаній, втручання в діяльність місцевих ЗМІ, несанкціоноване проникнення в комп'ютерні системи і бази даних, а також підтримка дисидентів в і опозиційних рухів в інформаційних мережах;

– психологічна війна (використання інформаційних можливостей і ресурсів проти людської свідомості: операції проти національної волі противника; операції проти керівництва супротивника; операції проти військ противника; культурний конфлікт);

– «хакер-війна» (порушення комп'ютерних мереж з використанням комп'ютерних вірусів, логічних бомб, чіппінг-технологій і т.п.);

– економічна інформаційна війна (інформаційна блокада і інформаційний імперіалізм);

– «кібервійна» (зосереджена на військових аспектах і являє собою конфлікт високої інтенсивності виключно між збройними силами протиборчих сторін, які ведуть боротьбу

---

[1] Лаврентьева, М.А., Димитренко, В.В. (2016). Информационные и психологические войны в СМИ. *Научные труды КубГТУ, № 7, 66-75.*

[2] Атаманов, Г.А. (2010). Информационная война: экспликация понятия. *Новые направления в решении проблем АПК на основе современных ресурсосберегающих, инновационных технологий: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 65-летию Победы в Великой Отечественной войне* (Волгоград 26-28 января 2010 г.) Том 4. Волгоград: ИПК «Нива», 126-129.

[3] Попов, И.М. (2004). *Война будущего: взгляд из-за океана: Военные теории и концепции современных США*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 101-102.

[4] Попов, И.М. (2004). *Война будущего: взгляд из-за океана: Военные теории и концепции современных США*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 102-105.

[5] Дугин, А., Коровин, В., Бовдунов, А. *Сетевые войны.* Аналитический доклад. *ПРАВДИНФОРМ.* <http://trueinform.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=23164>

з системами командування і управління з метою спотворити або знищити інформаційні системи противника[1]).

Таким чином, інформаційна війна може приймати різні форми, які, в свою чергу, містять дії, спрямовані на досягнення інформаційної переваги або перемоги над противником за допомогою впливу на інформацію, інформаційні процеси та інформаційні системи супротивника, при забезпеченні безпеки власних аналогічних інформаційних ресурсів, систем і мереж. Що важливо, інформаційну війну відрізняє від всіх інших форм деструктивного використання інформаційно-комунікаційних технологій той факт, що вона ведеться в політичних цілях.

Як відзначають аналітики, інформаційна війна має низку ключових особливостей: порівняно низька вартість створення засобів інформаційного протиборства; можливість управління світосприйняттям противника; складність встановлення початку інформаційної операції; складність встановлення джерела атаки і, як наслідок, складність здійснення дій у відповідь; інформаційна війна підвищує вразливість національної безпеки, так як дія нових технологій не залежить від географічної відстані[2].

Дані характеристики інформаційних воєн зумовили привабливість їх проведення і, як наслідок, зростання загрози використання державами інформаційно-комунікаційних технологій у військово-політичних цілях.

Отже, за результатами проведеного дослідження приходимо до **висновку**, що проблема «інформаційних» воєн, маючи багату історію, не тільки не втратила свого значення в даний момент, але стає все більш актуальною. Війни, в якому б вигляді вони не були представлені, це завжди війни. Сила їх впливу на людей висока. Саме тому практично в усіх країнах світу витрачаються величезні моральні та фізичні сили і засоби на створення нових технологій та методик протидії різного роду інформаційним і психологічним способам впливу, накопиченим протягом тривалого часу.

На сучасному етапі соціального розвитку, виходячи з аналізу останніх збройних конфліктів, і з появою нових способів впливу на противника, назріла необхідність створення в структурі збройних сил підрозділів і засобів з протидії інформаційно-психологічному впливу; розвитку теоретичної бази щодо їх застосування і накопичення практичного досвіду, що в майбутньому буде стримуючим фактором від зовнішніх та внутрішніх загроз для країни.

References:

1. Critical Foundations: Protecting America's Infrastructures. *President's Commission on Critical Infrastructure Protection Report*. October 1997, 20. <https://www.fas.org/sgp/library/pccip.pdf> [in English].
2. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (2010). *Joint Chiefs of Staff.* November 8, 64. <http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf> [in English].
3. *Federal Information Security Act*. 2002. Subchapter III – Informationa Security. § 3542. Definitions. <http://csrc.nist.gov/drivers/documents/FISMA-final.pdf> [in English].
4. *Information Warfare*: Department of Defense Directive. TS 3600.1. December 21, 1992. <http://www.dod.mil/pubs/foi/administration and Management/admin matters/14-F-0492 doc 01 Directive TS-3600-1.pdf> [in English].
5. Molander, R., Riddile, A., Wilson, P. (1996). *Strategic Information Warfare: A New Face of War. National Defense Research Institute RAND*. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR661.pdf> [in English].
6. The Russia-U.S. Bilateral on Cybersecurity – Critical Terminology Foundations (2011). *EastWest Institute*, Issue 1. April 2011, 17. <http://www.ewi.info/idea/russia-us-bilateral-cybersecurity- critical-terminology-foundations> [in English].
7. Atamanov, G.A. (2010). Informacionnaja vojna: jeksplikacija ponjatija [Information war: concept explication]. *Novye napravlenija v reshenii problem APK na osnove sovremennyh resursosberegajushhih, innovacionnyh tehnologij: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvjashhennoj 65-letiju Pobedy v Velikoj Otechestvennoj vojne* [The new directions in the solution of problems of agrarian and industrial complex on the basis of modern resource-saving, innovative technologies: materials of the International scientific and practical conference devoted to the 65 anniversary of the Victory in the Great Patriotic War] (Volgograd 26-28 janvarja 2010 g.) Tom 4. Volgograd: IPK «Niva», 126-129. [in Russian].

[1] Батуева, Е.В. (2014). *Американская концепция угроз информационной безопасности и ее международно-политическая составляющая*: дисс. … кандидата политических наук. полит. н.: спец. 23.00.04. Москва, 38.

[2] Molander, R., Riddile, A., Wilson, P. (1996). *Strategic Information Warfare: A New Face of War. National Defense Research Institute RAND*. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR661.pdf>

8. Batueva, E.V. (2014). *Amerikanskaja koncepcija ugroz informacionnoj bezopasnosti i ee mezhdunarodno-politicheskaja sostavljajushhaja* [American concept of threats of information security and its international and political component]: diss. … kandidata politicheskih nauk. polit. n.: spec. 23.00.04 [Thesis for PhD degree in law]. Moscow. [in Russian].
9. *Doktrina informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii* [The doctrine of information security of the Russian Federation] ot 9 sentjabrja 2000 g. *Rossijskaja gazeta* [Russian newspaper].<http://www.rg.ru/oficial/doc/min and vedom/mim bezop/doctr.shtm> [in Russian].
10. Dugin, A., Korovin, V., Bovdunov, A. *Setevye vojny* [Network wars. Analytical report]. Analiticheskij doklad. *PRAVDINFORM* [PRAVDINFORM]. <http://trueinform.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=23164>
11. Lavrent'eva, M.A., Dimitrenko, V.V. (2016). Informacionnye i psihologicheskie vojny v SMI [Information and wars of nerves in media]. *Nauchnye trudy KubGTU* [Scientific works of KUBGTU], № 7, 66-75. [in Russian].
12. Pilipenko, V.F. (2005). *Bezopasnost': teorija, paradigma, koncepcija, kul'tura. Slovar'-spravochnik* [Safety: theory, paradigm, concept, culture. Dictionary reference]. Izd. 2-e. Moscow: PER SJe-Press. [in Russian].
13. *Polozhenie o sotrudnichestve gosudarstv-chlenov Organizacii dogovora o kollektivnoj bezopasnosti v sfere obespechenija informacionnoj bezopasnosti* [The provision on cooperation of member states of the Collective Security Treaty Organization in the sphere of ensuring information security] ot 10 dekabrja 2010 g. <http://docs.pravo.ru/document/view/16657605/14110649/> [in Russian].
14. Popov, I.M. (2004). *Vojna budushhego: vzgljad iz-za okeana: Voennye teorii i koncepcii sovremennyh SShA* [War of the future: a look because of the ocean: Military theories and concepts of the modern USA]. Moscow: OOO «Izdatel'stvo AST». [in Russian].
15. *Soglashenie mezhdu pravitel'stvami gosudarstv-chlenov Shanhajskoj organizacii sotrudnichestva o sotrudnichestve v oblasti obespechenija mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti* [The agreement between the governments of member states of the Shanghai Cooperation Organisation on cooperation in ensuring the international information security] ot 16 ijunja 2009 g. Ekaterinburg. Prilozhenie 1. <www.konsultant.ru> [in Russian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Юлія Шишка
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Yuliia Shyshka
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

GENERAL DESCRIPTION OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ADVERTISING ON THE INTERNET

The article discusses the level of legal regulation of advertising on the Internet. The author argues that regulation of advertising on the Internet is not the local level. The paper discusses the tasks and functions of the mechanism of administrative and legal regulation of advertising on the Internet. The author analyzes the concept of "advertising consumer". The article states that to be an advertising consumer can be as buyers of goods and services of mass demand, so as professionals from the business environment, different groups or types of potential customers, specializing in the use of certain types of goods or services. The author examines the structure of the mechanism of legal regulation of advertising on the Internet.
Key words: advertising, advertising on the Internet, advertising consumer, administrative regulation.

Під адміністративно-правовим механізмом регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет розуміється сукупність адміністративно-правових засобів, за допомоги яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини у сфері здійснення рекламної діяльності в мережі Інтернет.

І. Тацишин стверджує, що адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин у галузі реклами має такі рівні – вищий, центральний і місцевий (територіальний)[1]. Однак наведене не може бути застосовним до адміністративно-правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет. Для того, щоб довести наше твердження, необхідно проаналізувати місцевий (територіальний) рівень адміністративно-правового регулювання, суб`єктами якого, як відомо, є місцеві органи публічної адміністрації. Всі місцеві органи публічної адміністрації здійснюють свої функції на обмеженій території села, району в місті, міста, району або області. А виділити «місцевий» сегмент мережі Інтернет, що об'єднував би користувачів – жителів окремих адміністративно-територіальних одиниць України неможливо. Тож, як бачимо, здійснення правового регулювання Інтернет-реклами на місцевому (територіальному) рівні не є ні доцільним ні можливим.

Державно-правове регулювання суспільних відносин протікає як триваючий в часі процес. У зв'язку з цим його, як і будь-який інший процес, можна розділити на етапи (стадії). Думається, що стадіями адміністративно-правового механізму правового регулювання (у тому числі в сфері рекламної діяльності в мережі Інтернет) є 1) створення правових норм; 2) виникнення та реалізація суб'єктивних прав і обов'язків 3) застосування норм права; 4) тлумачення правових норм. Останні дві стадії є факультативними.

[1] Тацишин, І.Б. (2009). *Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами*: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 8.

Погоджуємося з І. Тацишиним, що механізм правового регулювання рекламної діяльності повинен бути спрямований на реалізацію економічних, правових, соціальних та управлінських завдань[1].

Економічними завданнями механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є розвиток підприємництва; забезпечення потреб рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами в доступі до ресурсів мережі Інтернет; створення достатніх умов для вільного поширення достовірної та правдивої інформації про товари й послуги, сприяння ефективному розвитку рекламної індустрії.

До правових завдань механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет можна віднести такі: створення ефективної системи регулювання суспільних відносин у сфері рекламної діяльності в мережі Інтернет; забезпечення захисту прав та законних інтересів рекламодавців, виробників, розповсюджувачів, а також споживачів реклами.

Щодо управлінських завдань механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет, то вони полягають у забезпеченні захисту конкуренції в підприємницькій діяльності; захисті прав споживачів, контролі за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт.

Соціальними завданнями механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є зменшення соціальної напруги, що може виникнути через поширення неправдивих, образливих даних в Інтернет-рекламі; забезпечення довіри до інформації, що поширюється в мережі Інтернет; сприяння позитивній ролі реклами в розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки.

Питання про сутність та соціальне призначення адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет безпосередньо пов'язане з його функціями. Відомо, що функціями є окремі напрями діяльності, підпорядковані кінцевій меті, заради досягнення якої й здійснюється процес управління. Тобто функції правового регулювання випливають з його мети. Метою правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є забезпечення стабільності правовідносин у сфері рекламної діяльності в мережі Інтернет, а також захист прав та інтересів споживачів, Інтернет-користувачів і конкурентів рекламодавця.

Як було зазначено, функції механізму правового регулювання – це основні напрями його впливу на суспільні відносини. Таких напрямків декілька і вони взаємопов'язані. Погоджуємося з А. Черемновою, що є дві групи інтересів, які мають бути захищені законодавством про рекламу: інтереси споживачів та інтереси конкурентів[2]. Тому закономірно, що одна з функцій механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет – захист прав споживачів реклами. Для визнання особи споживачем реклами не потрібно наміру використовувати товар для власних потреб. Споживачами реклами можуть бути як покупці товарів і послуг масового попиту, так і покупці-професіонали із середовища підприємців, різні групи або типи потенційних клієнтів, що спеціалізуються на використанні певних видів товарів або послуг[3].

Вважаємо, що механізм правового регулювання рекламної діяльності має забезпечувати: 1) повне розкриття необхідної інформації про продукцію, її продавця та виробника зрозумілою для споживача мовою; 2) надання правдивої, точної та достовірної інформації споживачу; 3) можливості зворотного зв'язку між споживачем та рекламодавцем задля можливості притягнення останнього до відповідальності в разі порушення ним законодавства.

Інтернет-реклама має не уповільнювати швидкість доступу веб-ресурсів, заважати перегляду іншої інформації на сторінці, користувач повинен мати можливість відмовитися від перегляду реклами без втрати можливості перегляду іншої, цікавої йому, інформації тощо. Однією з функцій механізму правового регулювання Інтернет-реклами має бути захист персональних даних Інтернет-користувачів, тобто заборона адміністраторам веб-ресурсів та провайдерам без дотримання встановленого законом порядку збирати персональні дані Інтернет-користувачів, що доступні їм.

Функцією адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет також має бути захист осіб від недобросовісної конкуренції, для чого потрібно розробити ефективні методики розслідування та припинення порушень конкурентного законодавства в мережі

[1] Тацишин, І.Б. (2009). *Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами:* автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 10.

[2] Черемнова, А.І. (2000). *Правове регулювання комерційної реклами в Україні*: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Одеса, 14.

[3] Черемнова, А.І. (2000). *Правове регулювання комерційної реклами в Україні*: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Одеса, 58.

Інтернет. Як слушно зазначає А. Черемнова, у ст. 42 Конституції України міститься конституційне зобов'язання держави захищати конкуренцію в підприємницькій діяльності. Це положення поширюється на рекламну діяльність, оскільки вона є різновидом підприємницької діяльності. Тому законодавство про рекламу тісно пов'язане з антимонопольним законодавством і законодавством про захист від недобросовісної конкуренції[1].

У розробленні механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет необхідно реалізувати функцію розвитку економіки. Також функцією механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є забезпечення права на свободу слова та вільне поширення інформації.

Вивчення адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет не можливе без установлення його структурних елементів. Однак, якщо більшість учених погоджуються з тим, що механізм адміністративно-правового регулювання є системою правових засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання адміністративних правовідносин, то, у питанні щодо елементів адміністративно-правового механізму регулювання серед учених немає єдності.

Думається, що є сенс у тому, щоб спершу виокремити елементи механізму правового регулювання, який є теоретичною загально правовою категорією. Сформульовані висновки, імовірно, можна буде поширити на складові адміністративно-правового механізму.

С. Гончарук переконаний, що структуру механізму правового регулювання формують правові норми, правові відносини, акти тлумачення та акти реалізації правових норм[2].

Відрізняється від наведеної вище позиція Ю. Кривицького, який виділяє у системі елементів механізму правового регулювання такі правові засоби: 1) норми права; 2) правовідносин; 3) акти застосування; 4) акти тлумачення норм права. Останні два елементи, на думку автора, є факультативними[3]. Як бачимо, позиція Ю. Кривицького є вужчою, адже, на відміну від С. Гончарука, він включає до елементів механізму правового регулювання акти не всіх форм реалізації правових норм, а лише акти застосування.

Т. Тарахонич пропонує два способи виокремлення елементів механізму правового регулювання з огляду на широкий та вузький підходи. У широкому розумінні названий механізм охоплює значну сукупність елементів, які приймають участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме: а) норми права; б) нормативно-правові акти; в) юридичні факти; г) правовідносини; ґ) тлумачення; д) реалізація права; е) законність; є) правосвідомість; ж) правова культура; з) правомірна поведінка; и) протиправна поведінка; і) юридична відповідальність. За вузьким підходом механізм правового регулювання містить лише ті елементи, які становлять основу регулятивної функції права. Серед них учений виділяє: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права, законність[4].

Ю. Старілов пропонує до системи механізму правового регулювання відносити такі елементи: 1) правові норми як первинні елементи регулювання впливу на суспільні відносини; 2) застосування (трактування) норм права суб'єктами права; 3) правові відносини, що утворюються в результаті дії та застосування норм права[5].

Думається, що з усіх проаналізованих позицій найбільш слушною є думка Ю. Кривицького, адже лише він пояснює власну логіку визначення елементів механізму правового регулювання й хід думок ученого видається правильним. Зокрема дослідник виходить із того, що 1) критерієм виокремлення елементів механізму правового регулювання є стадії правового регулювання; 2) до елементів механізму правового регулювання належать не всі явища правової системи, а лише ті з них, які є правовими засобами; 3) кожній стадії правового регулювання відповідає один ключовий елемент; 4) аналіз структури механізму правового регулювання передбачає фокусування уваги на основних засобах правового регулювання, що дозволить зробити висновок про головне

[1] Черемнова, А.І. (2000). *Правове регулювання комерційної реклами в Україні*: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Одеса, 14.
[2] Гончарук, С.Т. (2000). *Адміністративне право України*. Київ, 23.
[3] Кривицький, Ю.В. (2009). Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*, *4,* 76.
[4] Тарахонич, Т.І. (2002). Механізм правового регулювання: теоретико-правові аспекти. *Правова держава*, *13*, 105–106.
[5] Старилов, Ю.Н. (2002). *Курс общего административного права*. Москва, 397–398.

функціональне призначення цього механізму[1]. Тож будемо виходити з того, що обов'язковими елементами механізму правового регулювання є норми права та правовідносини, а факультативними акти застосування та акти тлумачення норм права. Наведений висновок можна екстраполювати на адміністративно-правовий механізм регулювання. Однак перш ніж остаточно назвати елементи адміністративно-правового механізму регулювання, необхідно ще проаналізувати позиції вчених – адміністративістів.

Так, С. Стеценко стверджує, що механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин складається з органічних та функціональних складових. Органічними є ті, що визначають суть самого явища, та без яких не може відбуватися сам механізм адміністративно-правового регулювання, а саме: норма права, юридичний факт, правові відносини, акти реалізації норм права. До функціональних належать ті, які значною мірою впливають на механізм адміністративно-правового регулювання, на його вираженість та ефективність, водночас вони не є обов'язковими елементами, а саме: правова свідомість та правова культура, законність, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права[2].

Принципова особливість позиції С. Стеценка полягає в тому, що він відносить до обов'язкових (органічних) елементів адміністративно-правового механізму юридичні факти. Дослідник обґрунтовує свою думку тим, що самі по собі норми адміністративного права не діють, вони активізуються лише тоді, коли настають необхідні для їхньої дії життєві обставини[3]. Видається, що така позиція не є правильною. Адже, входячи з визначення адміністративно-правового механізму як системи засобів, його елементом може бути лише засіб правового регулювання, чим юридичний факт не є.

Вбачаються недоліки також у позиції С. Корсуна. Дослідник погоджується з тим, що адміністративно-правовий механізм регулювання є системою адміністративно-правових засобів й водночас переконаний, що його елементами є адміністративно-правові норми, правовідносини, акти застосування права та засоби правового регулювання[4]. Тобто автор, здійснюючи операцію поділу, робить логічну помилку, опускаючи той факт, що і адміністративно-правові норми, і адміністративні правовідносини і акти застосування адміністративного права – усі ці елементи уже є засобами правового регулювання. Що саме С. Корсун має на увазі під поняттям «засоби правового регулювання», він не пояснює.

Є. Валькова, досліджуючи адміністративно-правовий механізм також не уникнула суперечливих висновків. Так, дослідниця визнає адміністративно-правовий механізм певною сукупністю адміністративно-правових засобів, які забезпечують безпосередній юридичний вплив на поведінку суб'єктів та об'єктів суспільних відносин[5]. Видається, що впливати на поведінку об'єктів суспільних відносин взагалі неможливо. Також Є. Валькова переконана, що адміністративно-правовий механізм регулювання складається з трьох основних елементів: адміністративно-правових норм, адміністративно-правових відносин та актів реалізації прав та обов'язків суб'єктів. Останній елемент вона розглядає і як вчинок суб'єкта адміністративних правовідносин, і як документ, виданий уповноваженим органом[6]. Тобто учена визнає елементом адміністративно-правового регулювання адміністративно-правові акти, що на нашу думку не є правильним. Адже відомо, правовий акт – це документ, що вміщує норми права. Видається непослідовним включати до елементів механізму правового регулювання одночасно і норми права, і документи, що вміщують правові норми. Також думається, що юридичним засобом є не сам документ встановленої форми, а безпосередньо нормативні приписи (норми права), вміщувані у ньому.

Як бачимо, і С. Корсун, і Є. Валькова не включають до елементів адміністративно-правового механізму регулювання акти тлумачення правових норм. Однак тлумачення правових норм є

[1] Кривицький, Ю.В. (2009). Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*, *4,* 76.
[2] Стеценко, С.Г. (2011). *Адміністративне право України*. Київ, 65–67.
[3] Стеценко, С. Г. (2011). *Адміністративне право України*. Київ, 66.
[4] Корсун, С. І. (2013). Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 6-2,* 117.
[5] Валькова, Є.В. (2012). Зміст та структура механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності. *Форум права*, *3,* 87.
[6] Валькова, Є. В. (2012). Зміст та структура механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності. *Форум права*, *3,* 86–87.

факультативною стадією реалізації адміністративно-правового механізму регулювання. Зазвичай ця стадія виникає після нормотворення, коли необхідно пояснити або уточнити волю законодавця. Тож думається, що акти тлумачення можуть бути елементом механізму правового регулювання.

Ми вважаємо, що обов'язковими елементами адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є правові норми та правовідносини. До факультативних елементів правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет можна віднести акти застосування та акти тлумачення норм права.

Отже, на основі висвітленого можна зробити такі висновки:

1. Адміністративно-правовим механізм регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет – це сукупність адміністративно-правових засобів, за допомоги яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини у сфері здійснення рекламної діяльності в мережі Інтернет. Стадіями адміністративно-правового механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є 1) створення правових норм; 2) виникнення та реалізація суб'єктивних прав і обов'язків 3) застосування норм права; 4) тлумачення правових норм. Останні дві стадії є факультативними;

2. Адміністративно-правовий механізм регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет формується з урахуванням мети та виконує суспільно корисні функції. Метою правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є забезпечення стабільності правовідносин у сфері рекламної діяльності в мережі Інтернет, а також захист прав та інтересів споживачів, Інтернет-користувачів і конкурентів рекламодавця. Функціями адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є наступні: 1) захист прав споживачів реклами; 2) захист економічної конкуренції; 3) захист персональних даних; 4) розвиток вітчизняної економіки; 5) забезпечення права на свободу слова та вільне поширення інформації;

3. Структура адміністративно-правового механізму правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет включає в себе обов'язкові та факультативні елементи. Обов'язковими елементами адміністративно-правового механізму регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет є правові норми та правовідносини. До факультативних елементів правового регулювання рекламної діяльності в мережі Інтернет можна віднести акти застосування та акти тлумачення норм права.

References:

1. Valkova, Y.V. (2012). Zmist ta struktura mexanizmu administratyvno-pravovogo regulyuvannya u sferi oxorony prava intelektualnoyi vlasnosti [The content and structure of the mechanism of administrative and legal regulation in the sphere of protection of intellectual property rights]. *Forum prava* [Law Forum], *no. 3,* 84-88. [in Ukrainian].
2. Goncharuk, S.T. (2000). Administratyvne pravo Ukrayiny [The Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
3. Kryvyczkyj, Y.V. (2009). Mexanizm pravovogo regulyuvannya v suchasnij teoriyi prava [The mechanism of regulation in modern legal theory]. *Chasopys Kyyivskogo universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], *no. 4,* 74-79. [in Ukrainian].
4. Korsun, S.I. (2013). Mexanizm administratyvno-pravovogo regulyuvannya zapobigannya finansuvannyu teroryzmu [The mechanism of administrative and legal regulations of preventing of the financing of terrorism]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu* [Scientific Journal of International Humanitarian University], *no. 6–2,* 116-118. [in Ukrainian].
5. Tacyshyn, I.B. (2009). *Administratyvno-pravove zabezpechennya informacijnyh vidnosyn v galuzi reklamy*: avtoreferat dys... kandydata yurydchnyh nauk: specz. 12.00.07 [Administrative and legal provision of information relations in the field of advertising: Thesis for PhD degree in law]. Lviv: Lvivskyj derzhavnyj universytet vnutrishnix sprav. [in Ukrainian].
6. Starilov, Y.N. (2002). Kurs obshhego administrativnogo prava [The course of the general administrative law]. Moscow: Izdatelstvo NORMA.
7. Stecenko, S.G. (2011). Administratyvne pravo Ukrayiny [The Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
8. Taraxonych, T.I. (2002). Mexanizm pravovogo regulyuvannya: teoretyko-pravovi aspekty [The mechanism of legal regulation: Theoretical and legal aspects]. *Pravova derzhava* [Legal state], *no. 13,* 103-108. [in Ukrainian].
9. Cheremnova, A.I. (2000). *Pravove regulyuvannya komercijnoyi reklamy v Ukrayini:* dys... kandydata yurydchnyh nauk: specz. 12.00.04 [The legal regulation of commercial advertising in Ukraine; Thesis for PhD degree in law]. Odesa: Odeska derzhavna yurydychna akademiya.[Odesa State Law Academy] [in Ukrainian].

Віктор Олійник
Класичний приватний університет, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Viktor Oliinyk
Classical Private University, Ukraine

LEGAL REGULATION OF CIVIL CONTROL OVER JUDICIAL POWER

The article researches legal regulation of oganization and implementation of civil control over judicial power in the context of Ukrainian society democratization and need for home legislation adaptation to European legal framework. The Civil control bills enrolled in the Verkhovna Rada of Ukraine of various convocations have been analyzed and the author's structure of the said bill has been offered. Attention has been drawn to the fact that in the future the provisions of Civil Control Act should be broadened in subordinate legislation, that is, to develop and concretize its contents it is necessary to adopt Standard provisions on civil control over definite public authorities (Civil control over judicial power, etc.).

Key words: control, civilian control, civilian control over judiciary, civil society, state of law, democracy, courts, judicial bodies, European integration.

Постановка проблеми. В сучасних умовах демократизації українського суспільства науковий та практичний інтерес звернення до проблематики правових засад організації та здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади зумовлений підвищенням ролі громадян у житті країни. Так, сутність та значення громадського контролю за діяльністю органів судової влади не можливо усвідомити без комплексного вивчення його правових засад, а його правове регулювання не охоплює всі напрями функціонування.

Проблема правового регулювання громадського контролю в умовах сучасної політичної, економічної, соціальної та правової реформ зумовлена його стратегічним значенням для розбудови демократичної, соціальної та правової держави. Важливість вивчення правового регулювання обумовлена також непослідовним розвитком законодавства, необхідністю врахування міжнародного досвіду у цій сфері та потребую адаптування законодавства України до законодавства Європейського Союзу, перехід до європейських стандартів, що у свою чергу забезпечить розвиток активності громадян нашої держави, її економічний розвиток і сприятиме поступовому зростанню добробуту, приведенню його до рівня, що склався в державах-членах Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації законодавства України до законодавства європейського співтовариства вивчали зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких роботи Б. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Барабаша, Ю. Битяка, С. Брателя, А. Вишневського, С. Вітвіцького, С. Денисюка, В. Колпакова, С. Кушніра, О. Куракіна, Т. Наливайко, М. Новікова, Г. Пришляк, Л. Рогатіної, І. Сквірського, О. Сушинського, Л. Сушко, В. Тимощука, А. Цвєткова, В. Шестака, С. Шестака, та ін. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом досліджували науковці-юристи України, зокрема О. Богачова, О. Копиленко, В. Муравйов, М. Федорін та ін.

Метою статті є дослідження та узагальнення правових засад, що регламентують організацію та здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади та формулювання конкретних пропозицій щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики в зазначеній сфері суспільних відносин.

Виклад основних положень. Заслуговує на увагу думка І. Сквірського про те, що у нашій державі все ще відсутнє цілісне розуміння сутності, призначення та змісту інституту громадського контролю, зокрема у сфері діяльності органів судової влади. Вирішення ситуації, що склалася, має

здійснюватися у теоретичному та практичному напрямках[1]. У теоретичному напрямку необхідно приділити увагу вивченню напрацювань зарубіжних авторів, присвячених питанням громадянського суспільства, форм та методів взаємодії інституцій останнього із суб'єктами публічної влади. У практичному напрямку – проведення комплексного аналізу нормативно-правових актів у сфері діяльності інституту громадського контролю, які мають знайти свій подальший розвиток вже у спеціальних нормативних актах.

Так, враховуючи те, що правове регулювання у сфері сутності і значення громадського контролю за діяльністю органів судової влади не охоплює всі напрями його функціонування є необхідним комплексне вивчення його правових засад. Аналіз законодавства, в залежності від юридичної чинності дозволяє виокремити наступні групи нормативно-правових актів в сфері громадського контролю за діяльністю органів судової влади, а саме: Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні нормативно-правові акти.

Основним нормативним базисом здійснення громадського контролю в Україні є Конституція України, зокрема ч. 1 ст. 5 передбачає, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Згідно ч. 1 ст. 38, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами[2].

За період незалежності України з метою вирішення проблеми комплексного законодавчого врегулювання функціонування громадського контролю були здійсненні спроби розробити проект Закону України про громадський контроль, серед них щонайменше п'ять відповідних законопроектів зареєстрованих у Верховній Раді України різних скликань, зокрема: Проект Закону України «Про громадський контроль» № 6358 від 13 липня 2001 р., внесений народним депутатом України С. Кириченко[3]; Проект Закону України «Про громадський контроль» № 6246 від 11 жовтня 2004, внесений народними депутатами України А. Раханським та І. Шаровим[4]; Проект Закону України «Про громадський контроль» № 4697 від 14 квітня 2014 р., внесений народним депутатом України С. Тігіпком[5]; Проект Закону України «Про громадський контроль» № 2737-1 від 13 травня 2015 р., внесений народними депутатами України Н. Королевською та Ю. Солодом[6]; проект Закону України «Про публічний контроль» № 2297а від 06 липня 2015 р., внесений народними депутатами України О. Бойко, О. Ледовських, М. Федоруком та ін.)[7]. Незважаючи на те, що у вітчизняній законотворчій діяльності відсутня однозначна концепція та спільне бачення громадського контролю за діяльністю органів судової влади зазначені проекти законів показують прагнення утвердити демократичні інститути в Україні. Розробка подібного суспільно важливого закону є нагальною потребою в умовах сьогодення, адже наявність практичних проблем пов'язаних зі становленням громадського контролю унеможливлю поспішне створення такого закону.

Після проведення аналізу вищезазначених законопроектів вважаємо, що Закон України «Про громадський контроль» може бути структурований таким чином: Розділ І. Загальні положення; Розділ ІІ. Суб'єкти громадського контролю; Розділ ІІІ. Процедура та порядок проведення громадського контролю. Форми громадського контролю; Розділ IV. Рішення за результатами проведення громадського контролю; Розділ V. Фінансування витрат з проведення громадського контролю; Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства у сфері громадського контролю; Розділ VII. Міжнародне співробітництво у сфері громадського контролю; Розділ VIII. Прикінцеві положення.

Правове регулювання громадського контролю розвивають, конкретизують і деталізують норми підзаконних нормативно-правових актів з метою їх всебічного розуміння та повноцінної реалізації. Підзаконні правові акти, як і закони, не діють системно, проте з метою виявлення

[1] Сквірський, І.О. (2013) Зміцнення правових передумов інституту громадського контролю в Україні як пріоритетне завдання сьогодення. *Форум права*, *2,* 502.

[2] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

[3] *Проект закону України про громадський контроль* 2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=9659>.

[4] *Проект закону України про громадський контроль* 2004. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5>.

[5] *Проект закону України про громадський контроль* 2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. : <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3MH00A.html>.

[6] *Проект закону України про громадський контроль* 2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101>.

[7] *Проект закону України про публічний контроль* 2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907>.

перспектив удосконалення правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів судової влади, необхідним є дослідження положень підзаконних правових актів.

До підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію громадського контролю відносяться: Укази Президента України від 01 серпня 2002 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади»[1]; від 07 лютого 2008 р. «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»[2]; Постанови Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади»[3]; від 5 листопада 2008 р. «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»[4]; Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24 січня 2011 р. «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства»[5]; від 03 лютого 2011 р. «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства»[6] та ін.

Особливої значущості на етапі входження України до європейської спільноти набувають питання удосконалення інституту громадського контролю, який б забезпечував становлення її як високорозвиненої правової держави з високим рівнем життя та динамічно реагував на потреби й запити людей[7]. Говорячи про нормативно-правову базу інституту громадського контролю, яка повинна спиратись на ґрунтовні комплексні теоретичні та практичні дослідження, необхідно зазначити, що сьогодні Україна має міжнародні (європейські) зобов'язання, які вона взяла на себе під час набуття членства та в рамках співробітництва у таких інституціях як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, ЄС тощо.

Названими організаціями розроблені правила, рекомендації та стандарти, які стосуються організації та здійснення громадського контролю в окремих сферах суспільного життя та мають бути імплементованими у національне законодавство. Загальна декларація прав людини, в ст. 21 зазначено, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ч. 1), а воля народу повинна бути основою влади уряду: ця воля має виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування (ч. 3)[8]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод[9] незважаючи на те що є одним із міжнародних актів, який прямо не передбачає права на здійснення громадського контролю, містить фундаментальні положення, що впливають на його розвиток; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права[10] у п. 1 ч. «а» ст. 25 надає право громадянам брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; Європейська хартія місцевого самоврядування[11]

---

[1] *Указ про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади 2002* (Президент України). *Офіційний вісник України*, 31, 1463.

[2] *Указ про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування 2008* (Президент України). *Офіційний вісник України*, 10, 239.

[3] *Постанова про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади 2002* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 36, 1700.

[4] *Постанова про сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 86, 2889.

[5] Роз'яснення Міністерства юстиції України Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства 2011 (Міністерство юстиції України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/n0016323-11>.

[6] Роз'яснення Міністерства юстиції України про Взаємодію держави та інститутів громадянського суспільства 2011. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>.

[7] *Указ Президента України про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні 1998* (Президент України). *Офіційний вісник України*, 21, 32.

[8] *Загальна декларація прав людини*, ГА ООН. Резолюція 217 А (III) (10 грудня 1948 року).

[9] *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*. Прийнята 04 грудня 1950 р. Ратифікована Україною 17 липня 1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

[10] *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* (прий. 16 грудня 1966 року, вступив в силу 19 жовтня 1973 року).

[11] *Європейська хартія місцевого самоврядування 1985* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036>.

та Додатковий протокол в ст. 2 передбачає заходи зі здійснення права участі, які є необхідними для здійснення права участі у справах місцевого органу влади[1]; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції заохочує чесність, відповідальність та належне управління громадськими справами і державним майном[2] тощо. Проаналізувавши вищезазначені міжнародні документи, слід зазначити, що у них не містяться положення, які передбачали б безпосереднє право здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, проте вони містять положення в яких передбачається можливість, а подекуди й необхідність здійснення громадського контролю.

Неможна не згадати про євроінтеграційні плани, які знайшли своє закріплення, наприклад у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»[3]. На практиці дієвість їх виконання та застосування є низькою. Причинами цього є відсутність системного бачення ролі громадського контролю за процесом прийняття рішень і втіленням їх у життя, недосконалість механізмів реалізації форм взаємодії держави та суспільства в публічному управлінні[4]. Ігнорування законодавцями значення інституту громадського контролю призвело до фактичного накопичення нормативно-правових актів, що не діють системно і узгоджено. У таких умовах нагальною потребою є прийняття єдиного закону, яким необхідно регламентувати інститут громадського контролю.

Висновки. В Україні Європейська інтеграція набуває якісно нового змісту – з декларативного зовнішньополітичного курсу вона поступово перетворюється на комплексну внутрішню політику реформ. На цьому етапі актуальності набуває контроль як необхідна складова державного та суспільного життя, чинник розвитку громадянського суспільства. Що стосується судової влади, слід зазначити, що важливе місце в здійсненні контролю за її діяльністю належить громадському контролю.

Ігнорування законодавцями значення інституту громадського контролю призвело до фактичного накопичення нормативно-правових актів. Так, на сьогодні, в Україні у зв'язку з відсутністю послідовності, взаємозв'язку й взаємодії нормативно-правових актів, неузгодженості між законами різних галузей законодавства, нормативно-процесуальними та міжнародними актами досі не прийнято спеціального закону, який би передбачав правове підґрунтя для названого інституту. З огляду на це, увага вітчизняних авторів має бути зосереджена, навколо дослідження нормативно-правового регулювання громадського контролю, зокрема у спеціальному законі – Законі України «Про громадський контроль», що зумовлено необхідністю уніфікації правового матеріалу з метою ефективного регулювання громадського контролю. У майбутньому положення Закону України «Про громадський контроль» необхідно розширити в підзаконних актах. Так, наприклад з метою розвитку й конкретизації його змісту, актуальним є ухвалення Типових положень про проведення громадського контролю за діяльністю окремих органів державної влади (Проведення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, тощо) за умови, що такі положення будуть розроблені відповідно до закону. Типове положення про проведення громадського контролю за діяльністю органів судової влади може бути структурований таким чином: 1. Загальні положення; 2. Процедура та порядок проведення громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Форми громадського контролю; 3. Рішення за результатами проведення громадського контролю за діяльністю органів судової влади.

References:

1. Skvirskii, I.O. (2013). Zmitsnennia pravovykh peredumov instytutu hromadskogo kontroliu v Ukraini yak priorytente zavdannia sohodennia [Strengthening of legal backgrounds of civil control institute in Ukraine as a priority goal of today]. *Forum prava* [Law forum], *no. 2,* 502. [in Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] *1996* (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].

[1] *Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування 2009* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_946>.

[2] *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції*. Прийнята 31 жовтня 2003 р. Ратифікована Україною 18 жовтня 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16>.

[3] *Закон України про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу 2004* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 29, 367.

[4] Плуженко, В.О. Проблеми громадського контролю за діяльністю державних органів у сучасних умовах розвитку України. <http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/327-2014-06-26-15-50-13.html>.

3. *Proekt zakonu Ukrainy pro hromadskyi kontrol 2001* [The bill of Ukraine on civil control 2001]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=9659>. [in Ukrainian].
4. *Proekt zakonu Ukrainy pro hromadskyi kontrol 2004* [The bill of Ukraine on civil control 2004]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5>. [in Ukrainian].
5. *Proekt zakonu Ukrainy pro hromadskyi kontrol 2014* [The bill of Ukraine on civil control 2014]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3MH00A.html>. [in Ukrainian].
6. *Proekt zakonu Ukrainy pro hromadskyi kontrol 2015* [The bill of Ukraine on civil control 2015]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101>. [in Ukrainian].
7. *Proekt zakonu Ukrainy pro publichnyi kontrol 2015* [The bill of Ukraine on public control 2015]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907>. [in Ukrainian].
8. *Ukaz pro dodatkovi zakhody shchodo zabezpechennia vidkrytosti u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady 2002 (President Ukrainy).* [The Edict on supplementary measures concerning ensuring of openness in public authorities activity 2002. The President of Ukraine]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [The official bulletin of Ukraine], 31, 1463. [in Ukrainian].
9. *Ukaz pro pershocherhovi zakhody shchodo zabezpechennia realizatsii ta harantuvannia constytutsiinoho prava na zvernennia do orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia 2008 (President Ukrainy).* [The Edict on urgent measures concerning provision of implementation and guaranteeing of constitutional law on applying to central and local public authorities 2008 (President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [The official bulletin of Ukraine], 10, 239. [in Ukrainian].
10. *Postanova pro zakhody shchodo podalshoho zabezpechennia vidkrytosti u diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady 2002 (Kabinet Ministriv Ukrainy)* [The Resolution on measures concerning further ensuring of openness in executive authorities activity (The Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [The official bulletin of Ukraine], 36, 1700. [in Ukrainian].
11. *Postanova pro spryiannia provedenniu hramadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady 2008* [The Resolution on promotion of realization of civil expertise of executive authorities activity 2008 (The Cabinet of Ministers of Ukraine)] *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [The official bulletin of Ukraine], 86, 2889. [in Ukrainian].
12. *Roziasnennia Ministerstva iustytsii Ukrainy Kharakterystyka hromadskych formuvan iak instytutiv hromadianskoho suspilstva 2011* [The Clarification of the Ministry of Justice of Ukraine. Characteristic of civil formations as civil society institutes 2011]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*. http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/n0016323-11. [in Ukrainian].
13. *Roziasnennia Ministerstva iustytsii Ukrainy pro vzaiemodiiu derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva 2011* [The Clarification of the Ministry of Justice of Ukraine on the state and civil society institutes interaction 2011] *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.*<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>.[in Ukrainian].
14. *Ukaz Prezydenta Ukrainy pro zakhody shchodo vprovadzhennia Konceptsii administratyvnoi reform v Ukraini 1998 (Prezident Ukrainy)* [The Edict of the President of Ukraine on measures concerning implementation of the Conception of an administrative reform in Ukraine 1998 (The President of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [The official bulletin of Ukraine], 21, 32. [in Ukrainian].
15. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny, HA OON. Rezolutsiia 217 A (III)* [The Declaration of Human Rights, GA, UNO. The Resolution 217 A (III) (December 10, 1948]. [in Ukrainian].
16. *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Passed on December 04, 1950. Ratified by Ukraine on July 17, 1997. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004>. [in Ukrainian].
17. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights] (passed on December 16, 1966, was put in force on October 19, 1973). [in Ukrainian].
18. *Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia 1985* [European Charter of Local Self-Development] (the Verkhovna Rada of Ukraine). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036>. [in Ukrainian].
19. *Dodatkovyi protocol do Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia pro parvo uchasti u spravakh orhanu mistsevoho samovriaduvannia 2009* [The Additional Protocol to European Charter of Local Self-Development on the right to take part in local authorities activity 2009] (the Verkhovna Rada of Ukraine). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_946 [in Ukrainian].
20. *Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii* [The UN Convention Against Corruption] Passed on October 31, 2003. Ratified by Ukraine on October 18, 2003. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16>. [in Ukrainian].
21. *Zakon Ukrainy pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu* [The Act of Ukraine on National programme of Ukrainian legislation adaptation to European Union legislation] 2004 (the Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 29, 367. [in Ukrainian].
22. *Pluzhenko, V.O. Problemy hromadskoho kontroliu za diialnistiu derzhavnykh orhaniv u suchasnykh umovakh rozvytku Ukrainy* [The problems of civil control over public authorities activity under current conditions of Ukraine's development]. <http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/327-2014-06-26-15-50-13.html>. [in Ukrainian].

Інна Болокан, к. ю. н., докторант
Запорізький національний університет, Україна

ЗОБОВ'ЯЗУЮЧІ НОРМИ ЯК ПРЕДМЕТ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ФОРМІ ВИКОНАННЯ

Inna Bolokan, PhD in Law, ScD candidate
Zaporizhzhia National University, Ukraine

BINDING NORMS AS A SUBJECT OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL NORMS IN THE FORM OF EXECUTION

This article analyzes "execution of administrative-legal norms" as a form of implementation of legal norms. The author highlights those transformations that took place as in scientific approaches to different types of administrative-legal norms, which are implemented in the form of execution, so in legislator's approaches regarding legal fixation of obligations. It is claimed that in earlier periods of administrative law development there was no clear distinction between forms of implementation of administrative law, thus, binding, forbidding, and empowering norms were equally used as subject of implementation for characteristics of "implementation of administrative law". In the modern period of administrative law development scientists acknowledge the "linking" to binding norms as a subject of implementation in the form of execution. Considering that the basis of binding norms is a certain obligation, the article provides examples of transformations in the legislative approach to fixation of certain administrative-legal obligations.

Key words: administrative rule, implementation of norms, execution of norms, binding norms, obligation.

Реалізація норм права є тим показником, який дозволяє відчути дієвість норми як для суб'єктів нормотворення, так і для осіб приватного права. Норми права, регулюючи різні аспекти суспільного життя, стають реальними лише коли реалізуються у тій чи іншій формі. Виконання є однією з форм реалізації, в якій «набуває життя» значна кількість норм адміністративного права. Відтак, дослідження тих норм, які є предметом реалізації у формі виконання, є актуальним напрямом наукового пошуку. У радянський період розвитку доктрини адміністративного права, коли й почалися активні наукові дослідження, пов'язані із виокремленням різних форм реалізації норм права, а, особливо у 50-70 рр. XX ст., більшість вчених-адміністративістів терміном «виконання адміністративно-правових норм» досить часто позначали «реалізацію норм адміністративного права» загалом. Характерною особливістю цього періоду є те, що «виконання норм права» пов'язувалось і з зобов'язуючими, і з уповноважуючими, і з забороняючими нормами. У 80-х рр. XX ст. акценти у дефініціях «виконання» (як форми реалізації адміністративно-правових норм) зміщуються у бік характеристики поведінки суб'єктів реалізації (правомірна поведінка у формі активних дій). Вказана тенденція збереглася і у подальшому.

Загалом аналіз наявних у науці адміністративного права визначень «виконання адміністративно-правових норм» як однієї з форм реалізації, дозволяє стверджувати про: 1) певне розмаїття підходів авторів щодо виокремлення суб'єктів виконання («суб'єкти адміністративних правовідносин», «учасники управлінських відносин», «учасники урегульованих відносин», «суб'єкти і об'єкти публічного управління»); 2) майже одностайність вчених-адміністративістів у роботах, датованих першою та другою декадою XXI ст., у характеристиці поведінки як активної (на відміну від значної кількості доктринальних джерел з адміністративного права радянського періоду, в яких йдеться про можливість як активної, так і пасивної поведінки, що пояснюється, в свою чергу, відсутністю на той час чіткого розмежування «додержання» та «виконання» як форм реалізації норм права); 3) акцентування уваги при характеристиці виконання на виконанні саме

юридичних обов'язків; 4) виділення «галузевості» виконання як форми реалізації шляхом вказівки на галузеву належність норм, які мають виконуватись; 5) стійка позиція щодо неможливості відступів від положень адміністративно-правової норми (імперативний спосіб формулювання відповідної норми) шляхом характеристики поведінки суб'єктів виконання як: «чіткого слідування», «виконання» обов'язків, «слідування» приписам, які містяться у нормах, «слідування» юридичним розпорядженням, заборонам та дозволам, «підкорення» вимогам, яка встановлює норма; 6) домінування у сучасних доктринальних джерелах з адміністративного права «прив'язки» виконання до різновиду норм, положення яких мають виконуватись, – виконання зобов'язуючих норм (на відміну від доктринальних джерел радянського періоду, де йшлося про виконання як зобов'язуючих, так і уповноважуючих та забороняючих норм).

Особливої уваги заслуговує остання з наведених рис. У науці сучасного адміністративного права відсутній єдиний підхід до визначення критерію поділу норм на уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі. Відповідний критерій визначають, як: «форма вираження диспозиції», «форма припису», «юридичний зміст», «форма вираження» тощо. *Зобов'язуючі (приписні)* адміністративно-правові норми покладають на суб'єктів обов'язок здійснення визначених у нормі позитивних дій, наказують здійснити той чи інший варіант належного поводження[1]. Т.О. Коломоєць у Словнику базової термінології з адміністративного права (2010 р.)[2], О.А. Задихайло у навчальному посібнику «Адміністративне право України (Загальна частина)» (2016 р.)[3], Н.В. Александрова у підручнику «Адміністративне право України. Академічний курс» (2004 р.)[4], І.Д. Пастух у підручнику «Курс адміністративного права України» (2012 р.)[5] подають певні уточнення й зазначають, що вони містять у собі юридичну вказівку виконати певні дії, при виникненні передбачених ними умов, а С.Г. Стеценко у навчальному посібнику «Адміністративне право України» (2011 р.) формулює вказане, як те, що «вони закріплюють вимогу виконання певних дій»[6]. Словами, які можуть бути складовими диспозицій зобов'язуючих адміністративно-правових норм, є: «зобов'язаний», «повинен», «підлягає»[7].

Виконання є формою реалізації саме *зобов'язуючих норм*, адже йдеться про необхідність, обов'язковість (а не про право, як у випадку уповноважуючих норм) втілення обов'язків та активну (а не пасивну, як у випадку забороняючих норм) поведінку суб'єкта реалізації адміністративно-правової норми.

У законодавчому підході до особливостей закріплення зобов'язуючих адміністративно-правових норм можна умовно виокремити три групи: 1) майже незмінюваність на протязі значного періоду часу підходів законодавця до врегулювання певних адміністративно-правових відносин у вигляді встановлення обов'язків; 2) доволі суперечливі підходи законодавця до питання необхідності чи відсутності необхідності у врегулюванні певних адміністративно-правових відносин шляхом закріплення конкретних обов'язків; 3) скасування певних обов'язків, які раніше визнавались обов'язковими.

Прикладом доволі сталого щодо свого нормативного врегулювання підходу, є інститут звернень, зокрема скарг, який відомий вітчизняному праву досить давно. Зокрема у хрестоматійних виданнях з історії України можемо знайти тексти скарг як з боку селян, так і з боку козацьких старшин, шляхтичів, датованих 20-30-х рр. XVIII ст.[8]. Крім того, давніми є й спроби держави унормувати формальні ознаки скарг. Так, у п. 1 Примітки до ст. 49 Розділу Книги другої «Установи Ради міністрів і Комітету міністрів» Зводу державних установ (видання 1892 р.)[9] було закріплено

[1] Галунько, В.В., Олефір, В.І., Гридасов, Ю.В., Іванищук, А.А., Короєд, С.О. (2013). *Загальне адміністративне право*. Херсон: ХМД, 62.
[2] Коломоєць, Т.О. (2010). *Словник базової термінології з адміністративного права*. Київ: Істина, 86.
[3] Задихайло, О.А. (2016). *Адміністративне право України*. Харків: Право, 47.
[4] Авер'янов, В.Б. (2004). *Адміністративне право України. Академічний курс*. Київ: Юридична думка, 121.
[5] Колпаков, В.К., Кузьменко, О.В., Пастух, І.Д., Коваленко, В.В. (2012). *Курс адміністративного права України*. Київ: Юрінком Інтер, 42.
[6] Стеценко, С.Г. (2011). *Адміністративне право України*. Київ: Атіка, 74.
[7] Галунько, В.В., Олефір, В.І., Гридасов, Ю.В., Іванищук, А.А., Короєд, С.О. (2013). *Загальне адміністративне право*. Херсон: ХМД, 62.
[8] Ізюмов, В.І., Нікольський, В.М. (2007). *Хрестоматія з історії України XVII-XX ст.* Донецьк: Альфа-прес, 116-117.
[9] Волков, А.Ф., Филипов, Ю.Д. (1897). *Сводъ законовъ Россійской имперіи.* С.-Петербургъ: Общественная Польза, 75.

веління щодо необхідності вказівки обов'язкових реквізитів скарги або прохання (рос. – «прошение») до Першого та Другого департаментів правлячого Сенату, а у п. 4 вказувались негативні наслідки недотримання цієї вимоги (веління) – не прийняття та повернення. Враховуючи, що й у сучасний період розвитку вітчизняного адміністративного права наявні аналогічні норми (встановлення вимог до звернень громадян та негативних санкцій у вигляді їх повернення, залишення без розгляду у випадку недотримання цих вимог[1]), наведений приклад свідчить про сталість у підходах до врегулювання певних суспільних відносин. Ті ж трансформації, які відбуваються з цим інститутом, характеризуються поступовою лібералізацією, збільшенням прав у заявників та, відповідно, збільшенням кореспондуючих їм обов'язків у адресатів звернень. Трансформації також пов'язані із розвитком інноваційних технологій, прикладом яких є запровадження у законодавстві про звернення такого інституту, як електронні петиції.

Прикладом постійних суттєвих змін у врегулюванні тих чи інших адміністративно-правових відносин у межах доволі незначного періоду часу є норма про обов'язкове подання транспортних засобів для технічного огляду. Закріплена у п. 8 Розділу «Порядок проведення технічного огляду» Правил проведення державного технічного огляду автомобілів, автобусів, мототранспорту та причепів, затверджених ще у 1993 р.[2], відтворена у п. 11 нового Порядку проведення державного технічного огляду колісних транспортних засобів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 09.07.2008 р. № 606[3], вона втратила чинність наприкінці 2011 р., коли Постановою КМУ 09.11.2011 р № 1144 було визнано такими, що втратили чинність, низка постанов уряду[4]. Пов'язане це з набранням чинності 14.08.2011 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» № 3565-VI, яким було скасована процедура державного технічного огляду для певних категорій транспортних засобів. Загалом це питання регулюється ст. 35 Закону України «Про дорожній рух»[5], до якої, зокрема, Проектом Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері автомобільного транспорту з метою приведення їх у відповідність з актами Європейського Союзу (№ 4683, зареєстрований 17.05.2016 р.), КМУ пропонує внести зміни в частині повернення такого обов'язкового державного технічного огляду, щоправда під назвою «обов'язкова перевірка придатності транспортних засобів до експлуатації» та «обов'язковий технічний контроль транспортних засобів» (в залежності від різновидів транспортних засобів)[6]). Наразі до вказаного законопроекту висловлено чимала кількість зауважень і 21.02.2017 р. його повернуто на доопрацювання.

В обох нормативно-правових актах, в яких такий обов'язок встановлювався, за його невиконання передбачалась можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Відповідною статтею із санкціями була на той час ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Порушення водіями правил експлуатації транспортних засобів, правил користування ременями безпеки або мотошоломами»[7], у фабулі якої серед інших порушень передбачалось керування водіями транспортними засобами, які своєчасно не пройшли державного технічного огляду. Нині ж відповідна норма сформульована дещо інакше. Наразі ч. 3 ст. 121 КУпАП передбачає відповідальність за керування водієм транспортним засобом, що підлягає обов'язковому технічному контролю, але своєчасно його не пройшов, тобто йдеться не про всі транспортні засоби,

[1] *Закон про звернення громадян*, ст. 5 (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 47, 256.

[2] *Постанова про затвердження Правил державного технічного огляду автомобілів, автобусів, мототранспорту та причепів 1993* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141-93-%D0%BF> (2017, травень, 07).

[3] *Постанова про затвердження Порядку проведення державного технічного огляду колісних транспортних засобів 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 51, 16.

[4] *Постанова про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України 2011* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 87, 40.

[5] *Закон про дорожній рух 1993* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, 338.

[6] *Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері автомобільного транспорту з метою приведення їх у відповідність з актами Європейського Союзу 2016* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59136> (2017, травень, 07).

[7] *Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984* (Верховна Рада УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed19990804/page4?text=%EE%E3%EB%FF%E4> (2017, травень, 07).

а лише ті, які підлягають такому контролю. Такими, наприклад, згідно із Постановою КМУ від 12.08.2015 р. № 581, є транспортні засоби Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту тощо[1].

Прикладом трансформацій щодо закріплення обов'язків, які згодом вже не визнаються державою такими вже суттєвими та скасовуються, або вирішення питання щодо їх виконання чи невиконання залишаються на розсуд осіб, є врегулювання відносин про підтвердження підпису посадової особи юридичних осіб. Норма про обов'язковість скріплення підпису осіб, уповноважених установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами законодавства, печаткою юридичної особи (абз. 2 ч. 2 ст. 207 Цивільного кодексу України)[2] (далі – ЦК України) в імперативному вигляді закріплювалась понад 10 років (з моменту прийняття ЦК України). Вказаний обов'язок було скасовано Законом України від 15.04.2014 р. № 1206-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу»[3] шляхом закріплення відповідної норми у диспозитивному формулюванні (тобто виконання чи невиконання відповідного положення залишено на розсуд сторін): «обов'язковість скріплення правочину печаткою може бути визначена за письмовою домовленістю сторін». Вказаним законом внесено чимало змін і в інші законодавчі акти, які суттєво вплинули на обсяг адміністративних обов'язків суб'єктів господарювання, зокрема обов'язку виготовлення печатки, який у первісній редакції Господарського кодексу України (далі – ГК України) у низці норм передбачався в імперативній формі (наприклад, ч. 7 ст. 57 – «на печатках і штампах суб'єкта господарювання повинен зазначатись ….»; ч. 4 ст. 62 – «підприємство є юридичною особою, має <…> печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом»[4], а відповідно змінам, внесеним вказаним вище законом, маємо викладені у диспозитивній формі норми: ч. 1 ст. 58-1 ГК України – «суб'єкт господарювання може мати печатки»; ч. 2 ст. 58-1 ГК України – «для виготовлення печаток одержання будь-яких документів дозвільного характеру не передбачається». Раніше дозвільна система щодо печаток та штампів передбачалась та регулювалась, зокрема: Постановою КМУ від 12.10.1992 р. № 576 «Про затвердження Положення про дозвільну систему»[5], Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11.01.1999 р. № 17[6]. Продовженням цієї теми є прийняття Верховною Радою України у березні цього року Закону України № 1982-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами-підприємцями», яким, зокрема, внесено зміни в законодавчі акти адміністративно-правового спрямування, наприклад у КУпАП, у т.ч. вилучення ст. 189-2, яка передбачала адміністративну відповідальність за порушення правил виготовлення та порядку обліку і зберігання печаток та штампів, а так самовиготовлення, ввезення, реалізація та використання самонабірних печаток[7], у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) тощо.

---

[1] *Постанова про затвердження Порядку проведення обов'язкового технічного контролю транспортних засобів Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України,* 66, 48.

[2] *Цивільний кодекс 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40-44, 356.

[3] *Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 24, 885.

[4] *Господарський кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 18, 19-20, 21-22, 144.

[5] *Постанова про затвердження Положення про дозвільну систему 1992* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF> (2017, травень, 07).

[6] *Наказ про затвердження Інструкції про порядок видачі міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, підприємствам, установам, організаціям, господарським об'єднанням та громадянам дозволів на право відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів, а також порядок видачі дозволів на оформлення замовлень на виготовлення печаток і штампів, та затвердження Умов і правил провадження діяльності з відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів 1999* (Міністерство внутрішніх справ). *Офіційний вісник України*, 17, 216.

[7] *Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами-підприємцями 2017* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради,* 18, 222.

Ще одним прикладом, який «ілюструє» зміну законодавчого підходу до обов'язків, їх трансформацію від закріплення у вигляді імперативних приписів до формулювання у вигляді диспозитивних положень, є відносини, пов'язані із документальним підтвердженням громадянства України, відомостей у документах, що посвідчують особу чи її спеціальний статус. Так, відповідно до п. 6 Розділу 1 Положення про паспорт громадянина України, третя, четверта, п'ята і шоста сторінки паспорту призначені для фотокарток, додатково вклеюваних до паспорта, а сьома, восьма і дев'ята – для особливих відміток (такими є дані про дітей, групу крові і резус-фактор, які можуть бути внесені до паспорту лише на прохання громадянина на підставі відповідних документів). При цьому така диспозитивна можливість закріплювалась не завжди, а була надана лише зі зміною Положення Постановою КМУ від 02.09.1993 р. №3423-XII «Про внесення змін і доповнень до Положення про паспорт громадянина України»). У первісній редакції цього Положення серед обов'язкових даних не передбачалось внесення відомостей про сімейний стан власника паспорта, натомість вказаною вище Постановою КМУ від 02.09.1993 р. №3423-XII було внесено зміни, відповідна інформація стала обов'язковою до позначення у паспорті. Відтак, наразі у Положенні про паспорт громадянина України в імперативній формі зафіксовано, що на десятій сторінці паспорту робляться відмітки про сімейний стан власника паспорта, на одинадцятій-шістнадцятій – про реєстрацію постійного місця проживання громадянина[1]. Євроінтеграційні прагнення України також позначились на вказаних відносинах і сприяли подальшій суттєвій зміні у врегулюванні вказаних питань. Так, Постановою КМУ від 25.03.2015 р. № 302 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України» вже в імперативній формі закріплено норма (п. 131) про внесення до безконтактного електронного носія, що міститься у паспорті, додаткової змінної інформації, до якої, зокрема, віднесено інформація про народження дітей, про шлюб і розірвання шлюбу[2].

Отже, розвиток теоретичних положень про виконання адміністративно-правових норм та різновидів норм, які реалізуються у формі виконання, пов'язаний із поступовою трансформацією поглядів учених-адміністративістів від поширення «виконання» як можливу форму реалізації норм адміністративного права майже на всі різновиди норм (зобов'язуючі, уповноважуючі, забороняючі) до обмеження лише зобов'язуючими, що, у свою чергу, пов'язане із чітким виокремленням «виконання» від інших форм реалізації норм адміністративного права. Законодавчі підходи до виокремлення і подальшого закріплення тих чи інших обов'язків у нормативно-правових актах, які (обов'язки) є основою зобов'язуючих норм, також постійно зазнають трансформацій, від взагалі скасування певних обов'язків, до постійних експериментів щодо їх закріплення та скасування. Останнє є негативним явищем, адже створює невпевненість у пересічних громадян щодо наявності чи відсутності обов'язку, необхідність здійснення активної чи пасивної поведінки. Це є недоліком вітчизняного адміністративного законодавства, який слід подолати, а державі, нарешті, визначитись із необхідністю чи відсутністю необхідності у встановлені подібних обов'язків. Загалом в адміністративному законодавстві останніми роками спостерігається тенденція зміщення акцентів, що пов'язане, зокрема, із розвитком «сервісної» складової адміністративного права, коли зростає кількість нормативно закріплених прав осіб приватного права та, відповідно, зростає кількість нормативно закріплених обов'язків суб'єктів публічної адміністрації. Вказане пов'язане із зміною у співвідношенні таких форм реалізації адміністративно-правових норм, як «виконання» та «додержання». Характеристика особливостей останньої є перспективним напрямком подальших наукових досліджень як з питань наявних теоретичних розробок, так і законодавчих підходів щодо нормативного закріплення.

[1] *Постанова про затвердження положень про паспорт громадянина України 1992* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 37, 545.

[2] *Постанова про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України, п. 131, 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 40, 60.

References:

1. Halunko, V.V., Olefir, V.I., Hridasov, Yu.V., Ivanyshchuk, A.A., Koroed, S.O. (2013). *Zahalne administratyvne pravo* [The General administrative law]. Kherson: KhMD. [in Ukrainian].
2. Kolomoets, T.O. (2010). *Slovnyk bazovoyi terminolohiyi z administratyvnoho prava* [The glossary of basic terminology of administrative law]. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].
3. Zadykhaylo, O.A. (2016). *Administratyvne pravo Ukrayiny* [The Administrative Law of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
4. Averyanov, V.B. (2004). *Administratyvne pravo Ukrayiny* [The Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
5. Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V., Pastukh, I.D., Kovalenko, V.V. (2012). *Kurs administratyvnoho prava Ukrayiny* [The course on administrative law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
6. Stetsenko, S.H. (2011). *Administratyvne pravo Ukrayiny* [The Administrative Law of Ukraine]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
7. Izyumov, V.I., Nikolskiy, V.M. (2007). *Khrestomatiya z istoriyi Ukrayiny XVII-XX st.* [The chrestomathy on the history of Ukraine of the XVII-XX centuries]. Donetsk: Alfa-pres. [in Ukrainian].
8. Volkov, A.F., Filipov, Yu.D. (1897). *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* [Code of laws of the Russian Empire]. Saint Petersburg: Obshchestvennaya Polza. [in Russian].
10. *Zakon pro zvernennya hromadyan* [The Law on Public Appeals] *1996* (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 47, 256. [in Ukrainian].
11. *Postanova pro zatverdzhennya Pravyl derzhavnoho tehnichnoho ohlyadu avtomobiliv, avtobusiv, mototransportu ta prychepiv* [The Resolution on the approval of Rules for state technical inspection of cars, buses, motorcycles and trailers] *1993* (The Cabinet of Ministers of Ukraine). The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141-93-%D0%BF> (2017, May, 7) [in Ukrainian].
12. *Postanova pro zatverdzhennya Poryadku provedennya derzhavnoho tehnichnoho ohlyadu kolisnykh transportnykh zasobiv 2008* [The Resolution on the approval of the Procedure for state technical inspection of wheeled vehicles 2008] (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny* [The official Bulletin of Ukraine], 51, 16. [in Ukrainian].
13. *Postanova pro vyznannya takymy, shcho vtratyly chynnist, deyakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny 2011* [The Resolution on ceasing to be invalid some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2011] (The Cabinet of Ministers of Ukraine). *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny* [The official Bulletin of Ukraine], 87, 40. [in Ukrainian].
14. *Zakon pro dorozhniy rukh 1993* [The Law on Road Traffic 1993] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 31, 338. [in Ukrainian].
15. *Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny u sferi avtomobilnoho transportu z metoyu pryvedennya yikh u vidpovidnist z aktamy Evropeyskoho Soyuzu 2016* [Draft law on amendments to some legislative acts of Ukraine in the field of automobile transport in order to bring them into accordance with Acts of EU] (The Cabinet of Ministers of Ukraine). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59136> (2017, May, 7) [in Ukrainian].
16. *Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya 1984* [The Code of Ukraine on Administrative Offenses 1984] (The Verkhovna Rada of URSR). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed19990804/page4?text=%EE%E3%EB%FF%E4> (2017, May, 07) [in Ukrainian].
17. *Postanova pro zatverdzhennya Poryadku provedennya obovyazkovoho tekhnichnoho kontrolyu transportnykh zasobiv Natsionalnoyi hvardiyi, Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby, Derzhavnoyi spetsialnoyi sluzhby transportu, Derzhavnoyi sluzhby spetsialnoho zvyazku ta zakhystu informatsiyi, Operatyvno-ryatuvalnoyi sluzhby tsyvilnoho zakhystu 2015* [The Resolution on approval of the Procedure for mandatory technical control of vehicles of the National Guard, the State Border Service, State Special Transport Service, the State Service for Special Communications and Information Protection, Operational Rescue Service of Civil Protection] (The Cabinet of Ministers of Ukraine). *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny* [The Official Bulletin of Ukraine], 66, 48. [in Ukrainian].
18. *Tsyvilnyi kodeks Ukrayiny 2003* [The Civil Code of Ukraine] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40-44, 356. [in Ukrainian].
19. *Zakon pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya poryadku vidkryttya biznesu 2014* [The Law on amendments to some legislative acts of Ukraine on simplification the procedure for starting a business] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 24, 885. [in Ukrainian].
20. *Hospodarskyi kodeks Ukrayiny 2003* [The Economic Code of Ukraine] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 18, 19-20, 21-22, 144. [in Ukrainian].
21. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro dozvilnu systemu 1992* [The Resolution on approval of the licensing system] (The Cabinet of Ministers of Ukraine). The Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF> (2017, May, 07) [in Ukrainian].

22. *Nakaz pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok vydachi ministerstvam ta inshym tsentralnym orhanam vykonavchoyi vlady, pidpriemstvam, ustanovam, orhanizatsiyam, hospodarskim obednannyam ta hromadyanam dozvoliv na pravo vidkryttya ta funktsionuvannya shtempelno-hravernykh maysteren, vyhotovlennya pechatok i shtampiv, a takozh poryadok vydachi dozvoliv na oformlennya zamovlen na vyhotovlennya pechatok i shtampiv, ta zatverdzhennya Umov i pravyl provadzhennya diyalnosti z vidkriytya ta funktsionuvannya shtempelno-hravernykh maysteren, vyhotovlennya pechatok i shtampiv 1999* [The Order on approval of the Instruction on issuing permits to ministries and other central executive bodies, enterprises, institutions, organizations, economic associations and citizens for opening and operation of stamp-engraving workshops, production of seals and stamps, as well as the procedure for issuing permits for orders for production of seals and stamps, and approval of the Conditions and Rules for realization of activity on opening and operation of stamp-engraving shops, production of seals and stamps 1999] (The Ministry of Internal Affairs). *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny* [The Official Bulletin of Ukraine], 17, 216. [in Ukrainian].
23. *Zakon pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vykorystannya pechatok yurydychnymy osobamy ta fizychnymy osobamy-pidpriemtsyamy 2017* [The Law on amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the using of seals by legal entities and individual entrepreneurs 2017] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 18, 222. [in Ukrainian].
24. *Postanova pro zatverdzhennya polozhen pro pasport hromadyanyna Ukrayiny 1992* [The Resolution on approval of provisions on passport of a citizen of Ukraine 1992] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 37, 545. [in Ukrainian].
25. *Postanova pro zatverdzhennya zrazka blanka, tekhnichnoho opysu ta Poryadku oformlennya, vydachi, obminu, peresylannya, vyluchennya, povernennya derzhavi, vyznannya nediysnym ta znyshchennya pasporta hromadyanyna Ukrayiny 2015* [The Resolution on approval of the example of a form, a technical description, and the Order of registration, distribution, exchange, reconsignment, withdrawal, return to a state, invalidation, and destruction of a passport of the citizen of Ukraine] (The Cabinet of Ministers of Ukraine). *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny* [The Official Bulletin of Ukraine], 40, 60. [in Ukrainian].

Тарас Шаповал
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ВПЛИВ ФОРМУВАННЯ РЕЖИМІВ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ВИЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТІВ ОЦІНКИ МАЙНА

Taras Shapoval
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE INFLUENCE OF FORMATION OF INTERNATIONAL REGIMES PROTECTING ECONOMIC RIGHTS ON DEFINING VALUATION STANDARDS

The article is devoted to the influence of formation of international regimes on valuation standards applied for determining awards and economic rights protection. It shows that, over time there has been some development from regimes based on diplomatic protection of human rights to regimes based on human rights and investment treaties, which implied more effective possibilities for human rights protection.

It is noted that an international court (tribunal) faced with an expropriation claim brought under investment or human rights treaty has a task of interpreting the valuation standards prescribed in treaty provisions and applying it to the facts before it. Where no treaty remedy is available, customary international law and diplomatic protection still can play a role in protecting the property of foreign investors. Valuation standard under customary international law is based on principle that reparation should be payment of a sum «corresponding to the value which a restitution in kind would bear».

This article also discusses a framework where international valuation standards of non-governmental organizations are given legal weight and serve as guidelines for the calculation of awards. After establishing the legal basis for an award, tribunals use their impression of valuation best practices as well as discretion to conduct the analysis. The result is a range of outcomes dependent on the assumptions and philosophy of the adjudicating tribunal.

Key words: international human rights regime, economic rights protection, valuation standards, value of property, human rights treaties, investment treaties, customary international law, reparation.

Поняття міжнародного режиму можна визначити як «безліч явних або неявних принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, навколо яких очікування учасників сходяться у визначеній галузі міжнародних відносин» (зокрема у цій статті йдеться про галузь захисту економічних прав людини). Іноді режим визначають як «сукупність керівних механізмів», які включають в собі «мережі правил, норм і процедур, які впорядковують поведінку і контролюють її наслідки»[1]. Використовують також дещо інші поняття режиму, посилаючись на важливість правил і інститутів у міжнародному суспільстві, де правила відносяться до «загальних імперативних принципів, які вимагають або дозволяють певним категоріям осіб або груп, поводитись визначеними способами»[2]. Міжнародні установи, згідно з позицією Х. Булла, допомагають забезпечити дотримання правил шляхом розробки, комунікації, управління, примусу, інтерпретації, легітимації та їхньої адаптації[3].

Також, Р. Джервіс стверджує, що концепція режимів «має на увазі не тільки норму й очікування, які полегшують співробітництво, але форму співробітництва, яка важливіша ніж

[1] Keohane, R.O., Nye, J.S. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown, 19.
[2] Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Columbia University Press, 54.
[3] Krasner, S.D. (1982). *Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables*. Cambridge: International Organization, 186. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>

короткострокові власні інтереси»[1]. Варто зазначити, що концепція К. Вальца про баланс сил, в якій держави управляються системним тиском для повторювальної балансуючої поведінки, не вважається режимом, однак концепція М. Каплана, в якій забезпечення рівноваги потребує відданості правилам, що обмежують негайні, короткострокові прояви максимізації сили, вважається режимом[2]. У сучасному світі незалежних держав основною функцією режимів вважають координацію поведінки держав щодо їхнього намагання отримати бажаний результат у конкретних проблемних ситуаціях[3].

Стандарти оцінки майна у міжнародно-правовій системі відіграють роль усталених засобів визначення вартості майна, які необхідні для практичного забезпечення захисту економічних прав людини, для визначення розміру компенсації при застосуванні відповідальності до держав за міжнародно-протиправні діяння та усунення їхніх наслідків, а також для належної реалізації інших напрямів міжнародного співробітництва, що передбачають оцінку майна.

Загальновідомо, що у статті 17 Загальної декларації прав людини 1948 р. передбачений обов'язок невтручання у реалізацію власності людиною: «1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. 2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна»[4].

Проте стаття 22 цього документа покладає на держави певні активні обов'язки щодо забезпечення вказаного права, зокрема в частині необхідності розвитку економічних прав: «Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави». Як бачимо, реалізація цих обов'язків відбувається двома способами: національними засобами та шляхом міжнародного співробітництва[5].

У науці міжнародного публічного права розвиток режиму захисту прав людини досліджував представник сторін у міжнародних арбітражах Т. Дж. Нельсон у науковій праці «Права людини та захист на основі двосторонніх інвестиційних договорів: ділянки збіжності», а також Ян Браунлі, Т. Веллер, А. К. Бьорклунд, В. Додж та інші вчені. Правовій природі стандартів оцінки, розроблених міжнародними неурядовими організаціями, приділили увагу Дж. Пан, С. М. Пашков та А. Б. Леві.

Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку різних етапів становлення міжнародно-правових режимів захисту економічних прав людини з визначенням розміру вартості майна шляхом його оцінки для виявлення належних засобів захисту.

У міжнародно-правовій системі захисту прав людини виділяються та співвідносяться між собою *дві групи прав: іноземців та власних громадян*.

Початковим етапом формування міжнародно-правового захисту економічних прав людини, який на початках стосувався лише іноземців, вважають **режим захисту, сформований внаслідок застосування дипломатичних засобів**. Ставлення до іноземних громадян (іноземців) уже давно є предметом міжнародного права. Як спостерігає Браунлі: «здійснення дипломатичного захисту громадян, які відвідують іноземні країни чи проживають у них, відбувалось, з деякими змінами термінології та концепцій, так, як у часи Середньовіччя»[6]. В дев'ятнадцятих роках і на початку двадцятого століття такі скарги іноді розглядалися «Змішаними комісіями» або «Комісіями з розгляду скарг», тобто форми арбітражного процесу між двома державами[7]. Як описано нижче, право, що стосувалося ставлення до іноземців, стало дуже впливовим і в сучасній практиці двосторонніх інвестиційних договорів.

---

[1] Krasner, S.D. (1982). Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Cambridge: *International Organization*, 187. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>

[2] Krasner, S.D. (1982). Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Cambridge: *International Organization*, 187. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>

[3] Krasner, S.D. (1982). Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Cambridge: *International Organization*, 191. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>

[4] *Загальна декларація прав людини*, Генеральна Асамблея ООН Резолюція 217 А (ІІІ) (ухвалена 10 грудня 1948 року). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015>

[5] *Загальна декларація прав людини*, Генеральна Асамблея ООН Резолюція 217 А (ІІІ) (ухвалена 10 грудня 1948 року). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015>

[6] Brownlie, I. (2008). *Principles of public international law*. Oxford University Press, 522.

[7] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 28. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

У той же час, міжнародне право не було наділене добре розвиненою системою захисту осіб, які не були іноземцями, тобто власних громадян зі сторони їхніх урядів. Т. Веллер одного разу прокоментував: «історично, держави були вільними у ставленні до своїх власних громадян так погано, як вони бажали, до тих пір доки «*мінімальні стандарти ставлення*» були надані іноземцям (тобто іноземним інвесторам)». Дійсно, Комісія з розгляду скарг між США і Мексикою в 1926 році рекомендувала: « … нерідко буває так, що відповідно до норм міжнародного права, застосовуваних до протиріч міжнародного аспекту, держава зобов'язана надавати іноземцям більш широкий і більш ліберальний режим, ніж вона надає своїм власним громадянам відповідно до її муніципальних законів. … Громадяни держави можуть користуватися багатьма правами, якими не наділені іноземці, і навпаки, згідно з міжнародним правом, іноземці можуть користуватися правами й засобами правового захисту, які держава не надає своїм власним громадянам»[1].

Там, де жодна міжнародна угода недоступна для застосування, звичаєве міжнародне право та «дипломатичний захист», як і раніше, можуть відігравати певну роль у захисті майна іноземних інвесторів. У справі «*Ахмаду Садіо Діалло проти Демократичної Республіки Конго»* у Міжнародному суді ООН Республіка Гвінея скористалася своїм правом на дипломатичний захист щодо громадянина Діалло у претензії проти Демократичної Республіки Конго (колишнього Заїру). Гвінея стверджувала, що під час дев'яностих років, Діалло був заарештований, затриманий і висланий з території Заїру, а його частка участі в заїрській компанії була відчужена без належної правової процедури. Безліч справ, розглянутих до Другої світової війни, а також більш пізні випадки справ на основі інвестиційних угод, наведені у підтримку скарги Гвінеї про те, що Демократична Республіка Конго порушила мінімальний рівень ставлення, належний іноземцям за звичаєвим міжнародним правом[2].

У 2007 р. Міжнародний суд ООН встановив, що він наділений юрисдикцією для винесення рішення деяких з цих вимог. У 2010 р. зазначений суд прийняв рішення, що підтримує певні претензії Гвінеї, пов'язані з порушенням прав людини громадянина Діалло, однак щодо вимог, пов'язаних із його інвестиціями, надав шестимісячний строк для вирішення сторонами розміру грошової суми компенсації шляхом двосторонніх переговорів[3]. Проте сторони не змогли домовитись, а тому Міжнародний суд ООН самостійно визначив розмір компенсації та вперше у своїй практиці строки її виплати з процентами у розмірі 6 відсотків річних від основної суми у разі несвоєчасної сплати, незважаючи на те, що постраждала держава не заявляла таких вимог[4]. При цьому суд не брав участь в детальному обговоренні «стандарту мінімального ставлення» за звичаєвим міжнародним правом. Цей випадок показує, що як і раніше Міжнародний суд ООН може грати певну роль в судовому вирішенні спорів, які не регулюються двосторонніми інвестиційними договорами чи багатосторонніми угодами з прав людини.

Присуджені проценти за можливі прострочення оплати зазначеної компенсації можна вважати наслідком впливу режиму захисту економічних прав людини, зважаючи на те, що сторона не заявляла таких прохань, а також те, що такі особливі відшкодування, як вказує М. Камишанський, були присуджені зазначеним судом вперше. Причиною цього ймовірно стали тривалі виплати присуджених компенсацій у міжнародній практиці. Наприклад, компенсація у справі «Протоки Корфу» була виплачена аж через 43 роки після винесення судового рішення[5]. Наслідком такої тривалої виплати призначеної компенсації стає неефективність дії міжнародно-правових норм в частині усунення негативних наслідків міжнародно-протиправних діянь. Це пояснюється недоліком такого еквіваленту компенсації як грошові кошти у зв'язку з властивістю їхнього знецінення у часі, а також втратою упущених вигод через неможливість ними користуватись. А тому фактично оплачені кошти через тривалий період уже не відповідають

[1] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 28. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>
[2] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade, 12, (1),* 31. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>
[3] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 32. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>
[4] Камишанський, М.М. (2016). Строки виплати компенсації за міжнародні правопорушення. Запоріжжя: *Держава та регіони. Серія: Право, 4, (54),* 100. <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/20.pdf>
[5] Камишанський, М.М. (2016). Строки виплати компенсації за міжнародні правопорушення. Запоріжжя*: Держава та регіони. Серія: Право*, *4, (54),* 99–100. <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/20.pdf>

реальному еквіваленту на момент їхнього присудження. Очевидно, метою присудження процентів була необхідність усунення фактору знецінення грошового еквівалента, а також врахування упущених вигод у разі їхньої невчасної сплати, що зазвичай визначається на основі відповідних банківських комерційних ставок. Таким чином, своїм прецедентним рішенням, значно збільшив ефективність дії міжнародно-правових норм та надав їм більш реального змісту.

Дипломатичні засоби захисту опосередковано спричинили виникнення режиму звичаєвих міжнародно-правових норм, які встановили стандарти оцінки майна з питань розрахунку розміру компенсації за вчинення міжнародно-протиправних діянь. Було встановлено, що належний рівень компенсації повинен бути «*реституційним*», тобто таким, що забезпечує відновлення власності або присудження відшкодування збитків, що «*відповідають вартості реституції в її натуральному вираженні*»[1]. Зазначені принципи, які поширюються на стандарти оцінки у звичаєвому міжнародному праві, відображені 2001 р. у статті 36 кодифікації Комісії міжнародного права ООН «Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння»[2].

Етапом формування захисту економічних прав людини, який став поширюватися також і на власних громадян, вважають **режим, регламентований угодами з прав людини**. Згідно з працею С. Д. Краснер зміна принципів та норм вважається зміною режиму загалом, що яскраво проявилось у змінах після Другої світової війни, котрі вважають «революційними» змінами режиму[3]. Ситуація стосовно прав людини почала змінюватися не тільки з визнанням певних фундаментальних звичаєвих міжнародних норм з прав людини, що стали обов'язковими для усіх держав, але також і в багатосторонніх угодах, що встановлювали стандарти прав людини, таких, як Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Європейської конвенції з прав людини 1950 року, Американської конвенції з прав людини 1969 року, і Африканської хартії прав людини і народів 1981 року[4].

Ці угоди також допомогли вирішити інституційну дилему. Традиційно люди не мали ніяких прямих засобів вимагати компенсацію за порушення міжнародного права, тому що «процедурно тільки держава може заявляти міжнародну вимогу». Звичайно, деякі «основні» зобов'язання в галузі прав людини були забезпечені принципом *erga omnes (стосовно міжнародного співтовариства в цілому)*. Однак навіть в тих випадках держава (інша ніж держава-порушник) повинна була б підтримувати вимогу. А права, що не вважаються «основними», могли бути захищені тільки в тому випадку, якщо власна національна держава сама заявляла скаргу шляхом «дипломатичного захисту». Післявоєнні угоди, такі як Європейська та Американська конвенції, вирішили цю інституційно тупикову ситуацію шляхом створення регіональних інститутів – Європейського суду з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини з юрисдикціями для розгляду претензій осіб проти своїх власних держав. На сьогоднішній момент ці інститути наділені провідними ініціативами у сфері захисту прав людини[5].

Юрисдикційні повноваження міжнародних арбітражних судів між інвестором і державою та міжнародних судів з прав людини можуть значно відрізнятися. Наприклад, якщо арбітраж між державою та інвестором не буде уповноважений на визначення вимог інвестора такими, що стосуються загрози його прав. Також наявні потенційно «значні відмінності» в концепції захищеної «власності», включаючи різні правила щодо вимог акціонера щодо захисту доступних активів нематеріальної власності та ролі національного законодавства у визначенні того, що є «власністю»[6].

Отже, варто акцентувати увагу, що поняття «власність» наділене певними розбіжностями розуміння у внутрішньоправових та міжнародно-правових системах, а тому *особливості оцінки*

---

[1] *Case concerning the factory at Chorzow (Germany v. Poland),* Judgment 13, Series A, 17, 47 (P.C.I.J. 1928) <http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf>

[2] Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (art. 36). UNGA Res 56/83 (December, 12, 2001) UN Doc A/56/10 <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>

[3] Krasner, S.D. (1982). *Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables*. Cambridge: International Organization, 188. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf >

[4] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 29. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[5] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 29. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[6] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 30. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

такого об'єкта, межі якого окреслено поняттям «власність» («майно»), повинні відбуватись з урахуванням його інтерпретації у конкретних міжнародних угодах, а з певних питань, необхідних для встановлення фактів, внутрішнього законодавства держави. В цьому випадку режим захисту права власності у міжнародному публічному праві, передбачений міжнародними угодами, не може обмежуватись національним правом, наприклад його формальною класифікацією у законодавстві[1], однак національному праву для застосування норм міжнародного права досить часто відводиться роль для визначення факту виникнення чи наявності права власності, а також особливостей його реалізації у внутрішній системі права держави, що наприклад є необхідним для визначення економічної цінності майна.

Для кращого розуміння взаємодії міжнародно-правового режиму захисту власності з національним правом варто звернути увагу на рішення у справі Європейського суду з прав людини «Сук проти України», в якому зазначалось, що «національні суди проігнорували» положення власного національного права, не обмежуючи при цьому право держави вносити до цих положень зміни[2]. Таким чином, міжнародне право, вказавши на недоліки трактування посадовими особами норм національної правової системи, проявило захист національної системи права. Проте міжнародно-правовий режим захисту власності може протистояти внутрішньодержавній системі права так, як це здійснив цей же суд у справі «Папахелас проти Греції», вважаючи її такою, що порушує режим права власності в розумінні Європейської конвенції з прав людини[3]. У цих ситуаціях явно виражається «*установчий принцип сучасної міжнародної системи*»[4], а саме суверенітет держав, а також принцип міжнародного права *pacta sunt servanda (договори повинні дотримуватись)*.

Етапом формування захисту економічних прав людини, який значно посилив економічне співробітництво, вважають **режим, регламентований міжнародними інвестиційними угодами**. Р. Кеохан наголошує, що режими сприяють укладенню домовленостей, забезпечуючи рамки для встановлення юридичної відповідальності (навіть якщо вони не вважаються бездоганними)[5]. Не зважаючи на критику в деяких колах нинішньої міжнародно-правової системи захисту інвестицій на основі багатотисячних двосторонніх інвестиційних договорів, які забезпечують захист іноземців у всьому світі, розвиток міжнародного економічного співробітництва можна завдячувати саме цим міжнародно-правовим інструментам захисту[6].

Тисячоліттями держави були стурбовані захистом майна від захоплення під час війни та намагались отримати компенсацію майна для своїх громадян, конфіскованого під час ворожих дій. Навіть у мирний час, держави подавали Комісіям з розгляду скарг претензії, що стосувалися конфіскації їхніх національних активів[7].

Варто звернути увагу, на випадок у 30-х роках, де мексиканський уряд заперечував проти виплати компенсації за певні аграрні та нафтові активи США, що були захоплені. У 1938 році державний секретар К. Халл заявив, що Мексика була зобов'язана здійснити «швидку оплату справедливої компенсації [власникам аграрної землі] відповідно до загальновизнаних норм права і справедливості». Два роки по тому, акцентуючись на нафтові активи, він писав, що «право експропріювати власність поєднується та зумовлюється зобов'язанням надати *адекватну, ефективну і швидку компенсацію»*. Законність експропріації фактично залежала від дотримання цих вимог. Ці слова, які стали увічнені як «*Формула Халла*», які здавалося, «визначають законність міжнародної експропріації протягом першої половини двадцятого століття». Як стверджує

[1] *Кечко проти України* (пункт 22–23), № 63134/00, ЄСПЛ, 8 листопада 2005. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_025>

[2] *Сук проти України* (пункт 24), № 10972/05, ЄСПЛ, 10 березня 2011. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_715>

[3] Шаповал, Т.В. (2016). Вартість майна (інвестицій) як міра компенсації в міжнародному економічному праві. Ужгород: *Порівняльно-аналітичне право*, *6,* 292. <http://pap.in.ua/6_2016/86.pdf>

[4] Krasner, S.D. (1982). Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Cambridge: *International Organization*, 201–202. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>.

[5] Krasner, S.D. (1982). *Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables*. Cambridge: International Organization, 196 <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf >

[6] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 27. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[7] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 32. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

Т. Нельсон жоден міжнародний арбітраж, засідаючи за цей період, не прийняв позицію, що належний засіб захисту повинен бути меншим, ніж *повна компенсація*[1].

Після Другої світової війни, рівень захисту інвестицій значно зріс. Концесійні угоди – прямі договори між державою та інвестором – часто обіцяли безперервність володіння і забезпечували захист від націоналізації. Зокрема, програма Сполучених Штатів Америки з укладення угод про дружбу, торгівлю і мореплавання значно прискорилася протягом цього періоду. Це призвело до укладення договорів, які надавали гарантії від націоналізації майна інвесторів, а також іншого несправедливого ставлення. Міжнародний суд ООН послужив форумом, в якому держави могли подавати позови від імені своїх власних громадян.

Однак, ці засоби захисту були явно недосконалі. Не у кожного інвестора була можливість укладати концесійні угоди. І звичаєве міжнародне право, і покровительство на основі договорів про дружбу, торгівлю і мореплавання, як і раніше, залежали від «*дипломатичного захисту*», системи із недоліками, у зв'язку із наявністю у держави повної свободи дій щодо вирішення питань про подання претензій[2]. Проте дипломатичний захист часто може завершуватись укладенням міжнародних угод, які передбачають більш системний захист економічних прав людини.

Із закінченням «холодної війни» надійшла хвиля сучасних двосторонніх інвестиційних договорів та багатосторонніх угод про вільну торгівлю, які встановлюють порівняно основний захист інвестицій. Більшість із них забезпечують міжнародний арбітраж між державою та інвестором в таких установах, як Міжнародному центрі з урегулювання інвестиційних спорів (*International Centre for Settlement of Investment Disputes*, *ICSID*), який, починаючи з 1965 року служив фаховим форумом для арбітражу між державою та інвестором чи перед Арбітражним регламентом Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (*United Nations Commission on International Trade Law,UNCITRAL*) з 1976 року. Загальним результатом вищезазначеного є система «вирішення спорів, яка є арбітражем в процедурному плані, але в контексті зазначеного по суті більше наділена особливостями прямої дії прав як у судах з прав людини». Це збіглося з великим збільшенням обсягу прямих іноземних інвестицій в усьому світі, який, як кажуть, виріс з $ 200 млрд в 1990 році до більш ніж $ 1 трлн у 2000 році[3].

Двосторонні інвестиційні договори зазвичай передбачають компенсацію у разі націоналізації, як правило, використовуючи удосконалені варіації формули Халла. Наприклад, модель двосторонніх інвестиційних договорів Нідерландів зразка 1997 р. передбачає: «Жодна зі Сторін Договору не повинна здійснювати будь-яких заходів, прямо або побічно позбавляючи громадяни іншої Сторони Договору їхніх інвестицій, якщо наступні умови не дотримуються:

1) заходи вживаються в суспільних інтересах і відповідно до належної правової процедури закону;

2) заходи не є дискримінаційними або суперечить будь-яким зобов'язанням, які взяла Сторона Договору, що вживає таких заходів;

3) заходи вжиті зі справедливою компенсацією. Така компенсація повинна відповідати дійсній вартості інвестицій, щодо яких застосовані такі заходи, повинна включати проценти за звичайною комерційною ставкою до дати виплати та, щоб бути ефективною для заявників, має бути сплачена та без затримок надіслана у визначену постраждалими заявниками державу у валюті тієї держави, чиїми громадянами є заявники, або у будь-якій вільно конвертованій валюті, що прийнятна заявникам»[4].

Згодом у такій моделі договору Нідерландів у 2004 р. удосконалили стандарт оцінки, замінивши термін «дійсна вартість» на «справедливу ринкову вартість», який набагато частіше зустрічається у сучасній міжнародній судовій практиці[5].

---

[1] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 33. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[2] Dodge, William S. (2006). Investor-State Dispute Settlement Between Developed Countries: Reflections on the Australia-United States Free Trade Agreemen. *Vanderbilt Journal of Transnational*, *39, (1),* 8. <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=911309>

[3] Nelson, T.G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 30. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[4] Douglas, Z. (2009). Netherlands Model BIT (1997). Cambridge: Cambridge University Press. *The International Law of Investment Claims*, 549-550.

[5] Buruma, H. (2011). Investment Arbitration: The Role of Bilateral Investment Treaties. *International Arbitration*, *2,* 22. <http://www.houthoff.com/uploads/tx_hhpublications/Brochure_Arbitration_2012.pdf>

Останні критичні відгуки двосторонніх інвестиційних договорів, що досить часто також стосуються арбітражу між державою та інвестором, іноді стверджують, що визнання приймаючої держави прав іноземних інвесторів завдає шкоди правам людини в такій державі[1]. Здебільшого, це політичні дискусії, як це видно, наприклад з недавніх дебатів у США з приводу міжнародного співробітництва. Ці дебати можуть продовжуватися, оскільки окремі дискусії з «корпоративної відповідальності» компаній за порушення прав людини досить часто перебувають під прихильним наглядом спеціальних представників ООН[2].

З правової точки зору деякі з цих критичних зауважень викликають подив. За своєю суттю двосторонні інвестиційні договори містять серію зобов'язань приймаючої держави щодо інвесторів, включаючи зобов'язання компенсувати експропріацію, ставитись до інвесторів справедливо, забезпечити їх фізичною безпекою і (у багатьох випадках) утримуватися від дискримінації стосовно них за ознаками їхньої національної приналежності. Т. Нельсон стверджує, що на сьогодні жоден міжнародний суд (арбітраж) не ухвалив, що пакет прав своїх власних громадян повинен переважати у системі прав людини. Навпаки, недавній Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів постановив, що «права людини [приймаючої держави] та інвестиційні договірні зобов'язання не є несумісними, суперечливими, або взаємовиключними», а держава «повинна поважати обидві групи прав»[3].

Припущення про «суперечливості» між цими напрямками права також є дивними, якщо взяти до уваги їхню загальну лінію в звичаєвому міжнародному праві, пов'язану зі ставленням до іноземців. Дійсно, багато положень договорів з питань прав людини прямо передбачають захист власності в умовах, аналогічних звичаєвим міжнародним стандартам прав людини. Ця наближеність, у свою чергу, означає, що «прецедентне право в одній сфері права є потенційно корисною в іншій – справді, в деяких випадках вони – взаємозамінні»[4].

Угоди з прав людини часто визнають, що володіння (користування) власністю є правом людини, а у разі його позбавлення повинна сплачуватись справедлива компенсація. Хоча угоди у сфері прав людини часто включають в собі захист власності, наявні відмінності між такими угодами та міжнародними інвестиційними договорами. Як Дж. Паулсон попереджає: «*Не зважаючи на те, що є заманливим імпортувати поняття з міжнародного права прав людини, пов'язаних з позбавленням майна і порушень належного процесу, не може бути ніяких припущень про досконалу відповідність між інструментами, сформованими для абсолютно різних цілей*»[5]. Прикладом невірного трактування заявником режиму захисту власності в рамках міжнародної інвестиційної угоди є справа *«Державного підприємства «Енергоринок» проти Республіки Молдова»* 2015 р. щодо несплати боргу за постачання енергетичних ресурсів Молдові, в якій міжнародний арбітражний суд визнав про відсутність юрисдикції щодо розгляду справи у зв'язку із невідповідністю умовам для подання позову згідно з Договором до Енергетичної Хартії. Суд розглянув питання щодо наявності «інвестиції» на території Молдови та відповідності позивача критерію «інвестора» згідно з положеннями такої угоди[6]. Міжнародний арбітражний суд вирішив, що позивач «не має і не мав ніякої ролі в економічній діяльності» на території Молдови[7], а тому

[1] Nelson, T. G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 27. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[2] Nelson, T. G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 27. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[3] Nelson, T. G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 27–28. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[4] Nelson, T. G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 28. <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[5] Nelson, T. G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. The *Journal of World Investment & Trade*, 12, (1), 30 <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>

[6] *State Enterprise «Energorynok» (Ukraine) v. The Republic of Moldova*, V (2012/175), Final Award, 20. (SCC Arbitration, January 29, 2015). <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6305.pdf>

[7] *State Enterprise «Energorynok» (Ukraine) v. The Republic of Moldova*, V (2012/175), Final Award, 21. (SCC Arbitration, January 29, 2015). <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6305.pdf>

не відповідає вказаним критеріям, базуючись на відсутності передбаченого застосованим договором фактичного контролю та володіння активами для визнання їх інвестиціями[1].

Інша потенційна різниця полягає у природі прав, наданих відповідними угодами. У міжнародному інвестиційному праві іноді висловлюється думка про те, що інвестори самі по собі не наділені договірними правами. Дійсно, традиційно *«закріпився погляд про те, що люди набувають свого статусу на міжнародному рівні тільки похідним чином від стану їхнього захисту своїми державами»*[2]. З цієї точки зору договірні права належать державі з наданням інвестору процесуального права подання арбітражних претензій для забезпечення дотримання цих прав. Це питання залишається відкритим для обговорення. На відміну від цього, принаймі деякі угоди з прав людини гарантують основні права осіб і дозволяють їм подавати прямі позови проти держав в межах своєї правоздатності.

Таким чином, *стандарти оцінки майна у міжнародному публічному праві визначаються відповідно до укладених міжнародних угод у випадках застосування норм міжнародного договірного права та встановлюються на основі інтерпретації тексту договорів.*

У сучасному глобалізованому світі значно посилився розвиток громадянського суспільства та зріс **вплив міжнародних неурядових організацій** на міжнародно-правову систему. Цікаве значення все більш транснаціональної ролі міжнародних неурядових організацій помічається у сфері міжнародної стандартизації та міжнародного регулювання[3]. Збільшення впливу таких організацій зумовлюється їхнім формування навколо напрямів діяльності, необхідних для реалізації загальних інтересів. Такі нормативні «сірі зони» зменшують необхідний зв'язок між правом і державою, пропонуючи, що недержавні учасники можуть формувати «право» шляхом створення правил в транснаціональному масштабі[4]. У свої праці Т. М. Франк пов'язав легітимність глобальних та регіональних інституцій з питаннями про нетипові режими. Зокрема, А. Б'юкенен зазначає: «Організація, яка здійснює політичну владу, морально виправдана здійснювати це тільки тоді, коли вона відповідає мінімальним стандартам справедливості, що розуміється як захист основних прав людини»[5].

Варто згадати про дипломатичні пропозиції щодо необхідності імплементації високоякісних деталізованих стандартів оцінки майна, розроблених міжнародними неурядовими організаціями[6], які є досить дискусійними, щоб вважати їх саме міжнародно-правовими, тобто як джерело права, незважаючи на їхній міжнародний статус[7],[8]. Проте, потрібно зазначити, що ведуться дискусії про їхнє використання як додаткове джерело для прогалин правового регулювання[9]. На сьогодні найавторитетнішою такою організацією, створеною 1981 р., вважається Міжнародний комітет зі стандартів оцінки майна *(The International Valuation Standards Council)*, яка з 1985 р. є членом Економічної і соціальної ради ООН, тісно співпрацює зі Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, Світовою організацією торгівлі та Радою з Міжнародних стандартів

---

[1] *State Enterprise «Energorynok» (Ukraine) v. The Republic of Moldova*, V (2012/175), Final Award, 23–24. (SCC Arbitration, January 29, 2015). <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6305.pdf>

[2] Bjorklund, A. K. (2007). Private Rights and Public International Law: Why Competition Among International Economic Law Tribunals is Not Working. *Hastings Law Journal, 59*, 122–123.

[3] Lindblom, A.-K. (2005). *Non-Governmental Organisations in International Law*. New York: Cambridge University Press, 22. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/08/ngos-in-international-law.pdf>

[4] Lindblom, A.-K. (2005). *Non-Governmental Organisations in International Law*. New York: Cambridge University Press, 22. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/08/ngos-in-international-law.pdf>

[5] Lindblom, A.-K. (2005). *Non-Governmental Organisations in International Law*. New York: Cambridge University Press, 25. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/08/ngos-in-international-law.pdf>

[6] IVSC publishes Exposure Draft for new «International Valuation Standards». *The International Valuation Standards Council website* <https://www.ivsc.org/news/article/ivsc-publishes-exposure-draft-for-new-international-valuation-standards> (2017, May, 24)

[7] Пашков, С.М. (2012). Правова природа міжнародних стандартів оцінки майна. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, *4,* 117–124 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_4_16>

[8] Леви, А. Б. (2001). О правовой природе норм Международных стандартов оценки имущества. Москва: *Вопросы оценки*, *4,* 4–5 <https://proocenka.ru/doc.2007/vo/2001/vopr_0401.pdf>

[9] Pan, J. (2014). Valuation Standards for Calculating ICSID Awards. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, *14, (3),* 364. <http://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=drlj>

бухгалтерського обліку[1],[2], а стандарти якої вважаються найкращою практикою з питань оцінки майна[3],[4].

Як зазначає Дж. Пан: «Після установлення правової основи рішення про присудження виплати арбітражні суди використовують свої враження від найкращих практик оцінки, а також на свій розсуд проводять їхній аналіз. Результатом цього є діапазон висновків, залежних від допущень і філософії суду, що приймає рішення»[5].

Україна активно бере участь в імплементації міжнародних стандартів оцінки, зважаючи на те, що українська громадська організація є членом Міжнародного комітету зі стандартів оцінки майна, а на рівні внутрішнього права України закладено обов'язок державних органів імплементації міжнародних стандартів оцінки шляхом розроблення на їхній основі національних стандартів оцінки[6].

Висновки. Отже, міжнародне публічне право передбачає кілька режимів захисту економічних прав людини, які впливають на визначення стандартів оцінки майна. Основними напрямами такого захисту вважають режим, сформований внаслідок застосування дипломатичних засобів, який опосередковано вплинув на формування стандарту міжнародного звичаєвого права щодо необхідності усунення всіх наслідків незаконних діянь, та режим захисту, регламентований міжнародними угодами, серед яких виділяють багатосторонні угоди з прав людини та інвестиційні угоди (як правило двосторонні).

В залежності від застосованого режиму захисту прав визначається основоположні стандарти оцінки майна, які визначають відповідно до інтерпретації основної мети застосованого режиму. У звичаєвому міжнародному праві оцінка майна проводиться з урахуванням необхідності присудження відшкодування збитків, *«що відповідають вартості реституції в її натуральному вираженні»*, яка включає також упущену вигоду. У договірному міжнародному праві оцінка майна відбувається у відповідності з умовами компенсації, передбачених конкретним договором (наприклад відповідністю «*справедливій ринковій вартості*»). Важливим моментом компенсації вважать правильну кваліфікацію відповідного режиму захисту, оскільки договірні положення можуть і не застосовуватись, якщо недотримані умови для їхнього застосування. Крім того наявні відмінності у правових особливостях захисту економічних прав у постійно діючих судах з прав людини та у міжнародних арбітражних судах.

Варто пам'ятати, що дія міжнародно-правового захисту економічних прав може відбуватись з урахуванням фактів внутрішньоправової системи держави. Наприклад, умовою дії міжнародного режиму захисту права власності людини вважають факт його наявності чи виникнення у національному праві, проте, як свідчить практика впливових міжнародних судів, національне право не може обмежувати поняття «власності» у конкретних міжнародних угодах його формальною класифікацією.

Особливістю міжнародного співробітництва з питань оцінки є наявність деталізованих стандартів міжнародних неурядових організацій. Правова роль зазначених стандартів достатньо дискусійна, проте їхнє загальне використання багатьма міжнародними організаціями є вагомим аргументом для усунення ними прогалин міжнародно-правового регулювання з метою ефективної реалізації міжнародно-правового захисту прав людини, але безумовно такі стандарти не можуть

---

[1] Pan, J. (2014). Valuation Standards for Calculating ICSID Awards. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal, 14, (3),* 369. <http://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=drlj>

[2] Ellis, T.R. (2008). Trends in Standards and Regulations for Valuation of Mining Industry Properties and Projects. International Mining Forum 2008: Economic Evaluation and Risk Analysis of Mining Projects. Szczyrk (Poland). *Taylor & Francis*, 3. <http://minevaluation.com/wp-content/uploads/2016/02/EllisIntlValStdsTrends_IMF_Poland08.pdf>

[3] Pan, J. (2014). Valuation Standards for Calculating ICSID Awards. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, *14, (3),* 356. <http://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=drlj>

[4] Пашков, С.М. (2012). Правова природа міжнародних стандартів оцінки майна. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, *4,* 122 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_4_16>

[5] Pan, J. (2014). Valuation Standards for Calculating ICSID Awards. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal, 14, (3),* 356. <http://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=drlj>

[6] *Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні 2001(статті 9, 23)* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (2017, травень, 24).

суперечити основним міжнародно-правовим стандартам оцінки майна, що обґрунтовуються принципами та нормами міжнародного публічного права.

References:

1. Bjorklund, A.K. (2007*)*. Private Rights and Public International Law: Why Competition Among International Economic Law Tribunals is Not Working. *Hastings Law Journal*, *59,* 101–298. [in English].
2. Brownlie, Ian. (2008). *Principles of public international law*. Oxford University Press. 7 th ed., 784. [in English].
3. Bull Hedley. (1977) The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. New York: *Columbia University Press*, 335. [in English].
4. *Case concerning the factory at Chorzow (Germany v. Poland),* Judgment 13, Series A, 17, 65 (P.C.I.J. 1928) <http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf> [in English].
5. Douglas, Z. (2009). Netherlands Model BIT (1997). In *The International Law of Investment Claims*. Cambridge: Cambridge University. [in English].
6. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. UNGA Res 56/83 (December 12, 2001) UN Doc A/56/10. <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf>. [in English].
7. Ellis, Trevor R. (2008). Trends in Standards and Regulations for Valuation of Mining Industry Properties and Projects. International Mining Forum 2008: Economic Evaluation and Risk Analysis of Mining Projects. Szczyrk (Poland). *Taylor & Francis*, 1–7. <http://minevaluation.com/wp-content/uploads/2016/02/EllisIntlValStdsTrends_IMF_Poland08.pdf>. [in English].
8. Buruma, H. (2011). Investment Arbitration: The Role of Bilateral Investment Treaties. *International Arbitration*, *2,* 88. <http://www.houthoff.com/uploads/tx_hhpublications/Brochure_Arbitration_2012.pdf>. [in English].
9. IVSC publishes Exposure Draft for new «International Valuation Standards». *The International Valuation Standards Council website* <https://www.ivsc.org/news/article/ivsc-publishes-exposure-draft-for-new-international-valuation-standards> (2017, May, 24). [in English].
10. Kamyshanskyy, M.M. (2016). Stroky vyplaty kompensatsiyi za mizhnarodni pravoporushennya [The terms of compensation payouts for the International offences]. Zaporizhzhya: *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo* [The State and regions. Issue: Law], 4, (54), 99–103 <http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/20.pdf> [in Ukrainian].
11. *Kechko proty Ukrayiny* [Kechko against Ukraine], # 63134/00, YeSPL, 8 lystopada 2005. *Ofitsiynyy veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_025> [in Ukrainian].
12. Keohane, Robert O., Nye, Joseph S. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition.* Boston: Little, Brown, 273. [in English].
13. Krasner, Stephen D. (1982). Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. Cambridge: *International Organization*, Massachusetts Institute of Technology. 185–205 <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/krasner%201982.pdf>. [in English].
14. Levi, A.B. (2001). O pravovoj prirode norm Mezhdunarodnyh standartov ocenki imushhestva [On the legal nature of the norms of International standards of property valuation]. Moscow: *Voprosy ocenki* [The valuation issues], 4, 2–8 <https://proocenka.ru/doc.2007/vo/2001/vopr_0401.pdf> [in Russian].
15. Lindblom, Anna-Karin (2005). *Non-Governmental Organisations in International Law.* New York: Cambridge University Press, 559. <https://chilot.files.wordpress.com/2011/08/ngos-in-international-law.pdf>. [in English].
16. Nelson, Timothy G. (2011). Human Rights Law and BIT Protection: Areas of Convergence. *The Journal of World Investment & Trade*, *12, (1),* 27–47 <https://www.skadden.com/insights/human-rights-law-and-bit-protection-areas-convergence>. [in English].
17. Pan, J. (2014). Valuation Standards for Calculating ICSID Awards. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, *14, (3),* 355–374 <http://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=drlj>. [in English].
18. Pashkov, S.M. (2012). Pravova pryroda mizhnarodnykh standartiv otsinky mayna [The Legal Nature of the International Valuation Standards]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka* [Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko], *no. 4,* 117–124. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_4_16>. [in Ukrainian].
19. *Pro otsinku mayna, maynovykh prav ta profesiynu otsinochnu diyalnist v Ukrayini* [On Appraisal of Property, Property Rights and Professional Appraisal Activity in Ukraine] *2001* (The Verkhovna Rada of Ukraine) *Ofitsiynyy veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (2017, may, 24) [in Ukrainian].
20. Shapoval, T.V. (2016). Vartist mayna (investytsiy) yak mira kompensatsiyi v mizhnarodnomu ekonomichnomu pravi [The value of property (Investments) as a measure of Compensation in International Economic Law]. Uzhgorod: *Porivnyalno-analitychne pravo* [Comparative-analytical law], *no. 6,* 290–295 <http://pap.in.ua/6_2016/86.pdf> [in Ukrainian].
21. State Enterprise «Energorynok» (Ukraine) v. The Republic of Moldova, V (2012/175), Final Award. (SCC Arbitration, January 29, 2015). <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6305.pdf>. [in English].

22. *Suk proty Ukrayiny* [Suk against Ukraine], # 10972/05, YeSPL, 10 bereznya 2011. Ofitsiynyy veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_715> [in Ukrainian].
23. Dodge, William S. (2006). Investor-State Dispute Settlement Between Developed Countries: Reflections on the Australia-United States Free Trade Agreemen. *Vanderbilt Journal of Transnational*, *39, (1),* 1–37 <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=911309>. [in English].
24. *Zahalna deklaratsiya prav lyudyny* [The Universal Declaration of Human Rights], Heneralna Asambleya OON Rezolyutsiya 217 A (III) (ukhvalena 10 hrudnya 1948 roku) [The UN General Assembly Resolution 217 A(III) (adopted in December, 10, 1948)]. Ofitsiynyy veb-portal *Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015> [in Ukrainian].

Лілія Нестерчук
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКИХ СУДДІВ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВИКОНАННЯМ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Liliia Nesterchuk
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

PROTECTION OF UKRAINIAN JUDGES IN CONNECTION WITH PROFESSIONAL DUTIES

The article considers the issues of one of the main problems, namely activity of the Ukrainian judicial system and, in particular, judicial authorities and judges and also realization and development of protection of judges and members of their families from the state. Besides, the current legislation and various points of view of scientists-lawyers which study a concept concerning length of service of judges, their social security is analysed, promote understanding of the status of judges and their place in the legal framework of Ukraine.
Key words: judicial authority, judges, status of judges, legal personality, independence, national judges, judicial system, independence and role of a judge, implementation, integration, convention.

Останні роки увага юридичної спільноти зосереджена на реформуванні правосуддя в Україні. Одною з найголовніших проблем, постала – це діяльність української судової системи і зокрема судів і суддів, а також реалізація та розвиток захисту суддів та членів їх сімей з боку держави.

Розпочинаючи роботу над проблематикою, завжди слід звертати увагу на інтеграційні процеси та принципи імплементаційного характеру і зважувати на той фактор: чи слід поспішати імплементувати у національне законодавство будь-яку норму, не розглядаючи питання: чи може вона відповідати українській ментальності та духу правового поля. Такий процес має бути все ж проаналізованим шляхом звернення до міжнародних актів та стандартів.

У багатьох міжнародних актах, зокрема в Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 січня і 13 грудня 1985 р., відзначалося, що держави зобов'язані створити судовим органам умови незалежного правосуддя з метою реалізації громадянином та людиною права на судовий захист[1].

У державі, яка прагне стати правовою, суд зобов'язаний бути авторитетним, владним, самостійним, дійсно незалежним. В ньому хочуть бачити не бюрократичну установу, а реального і надійного захисника їхніх прав та інтересів, необхідний реальний сильний захист, а не тільки його декларування, всебічний судовий захист.

Сильний захист, здатний здійснювати тільки „сильний" суд. Створити такий суд – головне завдання судово-правової реформи, суспільна потреба в проведенні якої виникла відразу ж після проголошення Верховною Радою України Декларації "Про державний суверенітету України" від 16 липня 1990 року. Судово-правова реформа покликана привести судову систему та організацію і діяльність правоохоронних органів, а також усі галузі права у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулися в суспільстві.

Судді виконують у суспільстві сповненому суперечностей і конфліктів, роль об'єктивних арбітрів. Вони є втіленням необхідності додержання законності і порядку. Судді можуть діяти тільки в межах закону, встановленого законодавчою владою, яка в свою чергу повинна керуватися волею народу. Сьогодні перед суддями стоїть складне завдання. Вони своєю діяльністю повинні довести народу України, що суд – це дорога до правди і справедливості, гарантованої державою для кожного, хто шукає захисту своїх прав та свобод.

[1] Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Законодавець передбачив два основних способи розгляду справ у суді і зокрема кримінальних справ: одноособовий та колегіальний. На ці способи впливає ціла низка факторів зокрема у якому судовому органі розглядається справа. Таким чином випливає питання яким має бути склад суддів. Отже, урозумінням питання хто є суддя в українському правовому просторі розглянуто у статті.

Суддя – це людина, яка покликана на служіння правосуддю. Також це -«службова особа в органах суду, яка виносить рішення у судовій справі»[1].

Як вважає Є.Л.Владіміров, вищою гарантією правосуддя в країні є такий суддя, який у складних випадках діє лише під впливом двох чинників: справедливого права й непідкупного сумління[2].

Тому ще раз слід задатися питанням: хто він суддя в Україні? Суддя – посадова особа держави, що є носієм судової влади. Суддями є особи, наділені в конституційному порядку повноваженнями брати участь і виконувати свої обов'язки на професійній основі. Всі судді мають єдиний статус і різняться повноваженнями і компетенцією. Судді, набувають повноважень і компетенції у здійсненні своїх професійних обов'язків і прав завдяки допуску до суддівської діяльності, який стає можливим лише за наявності додаткових умов і критеріїв, що висуваються до кандидатів у судді.

Суддя постійно працює в сфері соціальних і політичних конфліктів, на межі найбільшої гостроти правовідносин керується тільки законом і ніхто не має права давати йому які-небудь вказівки, а також прямим або непрямим способом впливати на нього. Щоб уникнути напруженості між суддею й суспільством правова система встановлює відповідні правила, які допомагають судді залишатися на шляху об'єктивності. При цьому, суддя користується незалежністю, яка дає йому можливість бути вільним від будь-якого незаконного суб'єктивного тиску[3] і суддя не зобов'язаний давати офіційні роз'яснення по суті справи, яка перебуває в його проведенні, або вже розглянутої справи[4].

Отже, звернемося до діючого національного законодавства. Згідно щодо положень ст.52 «Статус судді» Закону України від 02.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів»: «Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді». Судді гарантується перебування на посаді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Конституції України та Закону України від 02.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів» (ст.53). Як бачимо, судді за цим Законом «мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою», але, наприклад, Конституційній Суд України (далі – КСУ) з 2016 року виведений з судоустрійної частини судової влади в Україні.

В історичному огляді, більш детальне і точне на законодавчому рівні має визначення судді, що застосовувалось у Законі України (який втратив чинність) від 15 грудня 1992 року за № 2862-XII «Про статус суддів». Так, за ст.1: «Суддя – носій судової влади» зазначено: професійні судді (далі – судді) та залучені у визначених законом випадках для здійснення правосуддя представники народу є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Судді є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України[5] наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції. (Частина друга статті 1 в редакції Закону № 2534-III (2534-14) від 21.06.2001 року)». Сучасний законодавець, на відміну від авторів Закону України «Про статус суддів», відмовився від терміна «носій судової влади» через неоднозначне розуміння слова «носій».

Якщо звернутися до положень ст. 4 Закону України «Про статус суддів», там прямо вказувалось: «трудові відносини суддів (крім суддів військових судів), не врегульовані цим

[1] Новий тлумачний словник української мови (2003). Київ: Аконіт, *Т. 3,* 473.
[2] Владимиров, Л.Е. (2000). *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 437.
[3] Барак, Аарон (1999). *Судейское усмотрение*. Москва: Изд-во НОРМА, 168.
[4] Баглай, М.В., Лейбо, Ю.И., Энтин, Л.М. (ред.) (2000). *Конституционное право зарубежных стран*: учебник. Москва: Изд-во НОРМА, 345.
[5] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Законом, визначаються законодавством України про працю». Окрім того, слід зазначити, що у 2001 році до цього Закону внесено зміни Законом України (втратив чинність) «Про внесення змін до Закону України "Про статус суддів" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 33, ст. 180), за яким «судді» називалися «Професійними суддям». Таке уточнення мало рацію, тому що статус і положення військових суддів, суддів Конституційного Суду України, суддів господарських судів визначалися спеціальними законами, що регулювали організацію та діяльність вказаних категорій судів. Вони не відносились до професійних суддів. Однак, вказані категорії суддів відносились до поняття «суддівського корпусу».

Щодо професійних суддів: вони складали таку теоретичну категорію як «корпус професійних суддів» – це склад діючих суддів, які відповідно Конституції України призначені або вибрані суддями й займають штатні суддівські посади в місцевих, апеляційних судах, вищих спеціалізованих судах і Верховному Суді України. І таке положення зберігалося до 2016 року, коли відбулися зміни у розділі «Правосуддя» Конституції України і набув чинності Закон України від 02.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів». Зараз у частині 1 статей 1, 19 нового Закону України «Про вищу Раду правосуддя» вживано термін «високопрофесійний корпус суддів». С.В. Ківалов, В.В.Долежан, Ю.Є.Полянський, М.В.Касюта зауважують, що термін «професійний суддя» у наступних нормах зазначеного Закону не вживається, а йдеться лише про «суддів». Однак професіоналізм особи, яка претендує на суддівську посаду або займає її, є важливою умовою надання їй права займатися судовою діяльністю[1].

За визначенням поняття професії можна звернутися до праць С. В. Березовської[2]. С. В. Березовська повідомляє, що у термінологічному розумінні професія – це офіційно визначене заняття, спеціальність, вид трудової діяльності, що визначається характером і метою трудових функцій. До тотожних терміну «професія» С. В. Березовська відносить термін «фах», а її різновидом називає «спеціальність», яка залежить від характеру занять і навичок за відповідною професією фахом, посадою тощо.

Визначальним елементом правового статусу суддів багато, хто з авторів наукових праць вважають правосуб'єктність. Так, на думку, яку висловлює Л.М. Москвич[3] правосуб'єктність є елементом правового статусу суддів. Вона наполягає на тому, що можливість володіння статусом судді детерміновано конкретним юридичним фактом – встановленням правосуб'єктності судді.

Суддя набуває відповідний статус у результаті призначення чи обрання на посаду і заняття штатної суддівської посади. Природно, що він виконує свої обов'язки на постійній основі, а не час від часу.

Професійна судова діяльність передбачає наявність певного соціального статусу, професійно-освітнього рівня, життєвого досвіду в суб'єкта, що її здійснює. Тому законодавець шляхом закріплення нормативно оформлених вимог установив спеціальну правосуб'єктність судді, втрата якої є підставою для позбавлення статусу носія судової влади.

Правосуб'єктність, як основу правового статусу судді, про здатність особи бути суб'єктом права, тобто мати певні юридичні права і нести обов'язки, які у сукупності складають компетенцію посадової особи вивчають автори підручника «Судоустрій України» С.В. Ківалов, В.В. Долежан, Ю.Є. Полянський, М.В. Касюта[4]. Вони розглядають правосуб'єктність як таку, що включає також відповідальність судді, яка має як позитивний зміст (відповідальне ставлення до виконання службового обов'язку), так і негативний (так звана ретроспективна відповідальність), тобто юридична відповідальність за невиконання або неналежне виконання обов'язків.

Л.М. Москвич зазначає, що вихідним у визначенні правосуб'єктності судді повинно стати загальнотеоретичне визначення цього поняття, але в теорії права відсутня єдність думок щодо сутності та змісту правосуб'єктності.

Але слід додати, що не всі судді мають однорідність у здійсненні правосуддя – вони належать до різних ланок судової системи і здійснюють судочинство при розгляді справ у різних судових інстанціях: першій, апеляційній, касаційній і в судах різних судових юрисдикцій. Дещо відрізняються розміри винагороди за працю, зокрема, з урахуванням стажу суддівської діяльності і

[1] Ківалов, С.В. (ред.) (2011). *Судоустрій України*: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 181.
[2] Березовська, С.В. (2003). Професія. *Юридична енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, *Т. 5,* 183.
[3] Москвич, Л.М. (2003). *Організаційно-правові проблеми статусу суддів*: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 110.
[4] Ківалов, С.В. (ред.) (2011). *Судоустрій України*: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 184.

займаної посади. Однаковим є правовий статус «рядових суддів» і суддів, які обіймають адміністративні посади в судах (голови судів та їх заступники), оскільки адміністративні (управлінські) функції цих суддів відокремлені від функції судочинства.

Чим більше поглиблюєшся до розгляду питання: хто є суддя? – то розумієш, що у будь якій демократичній державі суддя – представник судової влади, яка, свою чергу, є складовою державної влади країни, де застосовується принцип поділу влад за класичною схемою, що запропонована її родоначальником Шарлем Луї Монтеск'є у XVIII сторіччі. Слушною могла би бути думка, що цей термін відсутній у законодавстві, але він також відображає правовий статус судді. Суддя, постановляючи рішення іменем України, безпосередньо представляє державу, в тому числі і у сфері міжнародних відносин. Наприклад, представники України у міжнародних судових установах.

Судді судової системи України і судді КСУ мають однакове право на захист своїх особистих і соціально-економічних прав і свобод, усі вони перебувають під захистом закону. Захисники прав і свобод інших осіб також мають бути надійно захищені від будь-яких посягань. Захист професійних інтересів суддів здійснюється в порядку, передбаченому законом (частина 6 статті 12 Конституції України).

Згідно із Гаагською Конвенцією від 26 листопаду 2002 року «Бангалорські принципи поведінки суддів»: «суддя» – будь яка особа, що наділена судовими повноваженнями і визначається будь-яким чином»[1]. Європейська хартія про статус суддів (Рада Європи, 1998 р.) зазначає низку випадків коли суддя може бути захищеним у зв'язку із виконанням своїх професійних обов'язків (п.1.7) і не може бути призначеним на іншу судову посаду або бути переведеним на будь-яку іншу робот (п.3.4.)[2]; як гарантію кар'єрного зростання зафіксовано можливість запропонування підвищення по службі, а у разі якщо не запропоновано підвищення по службі, судді має бути надане право подати свою скаргу до зазначеного органу (п.4.1.); коли йдеться про обрахування особі стажу на посаді судді слід зважувати на розділ 6 Конвенції «Винагорода за працю та соціальний захист», які набули свого відображена у національному Законі (розділ 9 «Забезпечення суддів»). До статусу суддів також належать судді у відставці Закон України від 2.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів» (розділ 10 «Статус судді у відставці»).

Не слід забувати про права і соціальний захист суддів і осіб, які віднесені до суддів, що здійснювали правосуддя, виконували обов'язки суддів КСУ, суддів, що свого працювали у арбітражних судах. Тому, дійсно, справедливими є положення статті 137 «Стаж роботи судді» Закону України від 2.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів», у якій зазначено: «До стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посаді: 1) судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України, судді Конституційного Суду України; 2) судді в судах та арбітрів у державному і відомчому арбітражах колишнього СРСР та республік, що входили до його складу». Але суддям, які працювали у військових судах (входили до системи судів загальної юрисдикції і були ліквідовані на підставі Закону України від 07.07.2010 року), здійснюючи правосуддя, не знайшлося місця у нормах цього Закону щодо їх матеріально-соціального забезпечення, тому слід виправити цю помилку і надати офіційне тлумачення з цього приводу у КСУ.

Всі особи, що перебували на посаді судді до періоду набуття чинності Закону України від 07.07.2010 року підпадали під дію законів, що регулювали організацію та діяльність судів України, а також встановлювали статус суддів і регулювали матеріально-соціальне забезпечення останніх.

Так, народний суддя в СРСР – суддя в складі районного (міського) народного суду. Відповідно до ст. 152 Конституції СРСР народні судді обиралися громадянами району або міста на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на 5 років. Народним суддею міг бути обраний кожний громадянин СРСР, який досяг до дня виборів 25-річного віку і користувався виборчим правом. Народні судді відповідальні перед виборцями, що їх обрали, звітували перед ними і, якщо не виправдовували довір'я, могли бути достроково відкликані у встановленому законом порядку.

---

[1] Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua>.

[2] Европейская хартия о законе "О статусе судей": Лиссабон, 10 июля 1998 года. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236>

Незалежність суддів забезпечувалася гарантіями у сфері судоустрою, і однією з таких гарантій виступала виборність суддів усіх ланок судової системи[1].

Корпус народних суддів першої ланки формувався спочатку на підставі Положення про вибори районних (міських) народних судів, а потім, у 1981 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон УРСР «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР»[2]. До списків виборців включалися всі громадяни Української РСР, яким до дня або в день виборів виповнилося 18 років і проживали (постійно або тимчасово) на момент складання списків на території даної Ради народних депутатів. Наступна модель процедури добору кандидатів на посаду судді була запроваджена з моменту прийняття Закону РСР «Про статус суддів в СРСР» (1989)[3]. Народним суддею міг бути обраний громадянин СРСР, який досяг на день виборів 25 років, мав вищу юридичну освіту, стаж роботи за юридичною спеціальністю не менше двох років і склав кваліфікаційний екзамен. Народні судді районних (міських) народних судів, судді крайових, обласних і міських судів обиралися відповідними Радами народних депутатів строком на 10 років.

Прийняття Декларації про державний суверенітет України і Акта проголошення незалежності України, а також реальне забезпечення прав і свобод громадян, затвердження верховенства закону обумовили необхідність проведення судово-правової реформи. У зв'язку з цим у квітні 1992 р. Постановою Верховної Ради України була затверджена Концепція судово-правової реформи в Україні, в якій містилися також і загальні засади статусу суддів. І тільки 15 грудня 1992 р. у незалежній Україні було прийнято Закон України «Про статус суддів».

Отже, слід зазначити, що всі особи, які мали змогу перебувати на посаді судді вже у 1979 – 1980 роках на підставі вікового цензу і проведення на той час виборів суддів у СРСР, є суддями, як у відставці, так і діючими. Вони також підпадають під дію ст. ст. 142 – 145 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Нормами цих статей передбачено, що «суддя у відставці, який не досяг віку, встановленого частиною першою цієї статті, отримує щомісячне довічне грошове утримання. При досягненні таким суддею віку, встановленого частиною першою цієї статті, за ним зберігається право на отримання щомісячного довічного грошового утримання або, за його вибором, призначається пенсія на умовах, визначених Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Таким віком є 61 рік або 61 рік 6 місяців, суддівський стаж обчислюється на підставі діючого українського законодавства.

До таких законів віднесено також: Закон України «Про судоустрій» (2022-10) (Відомості Верховної Ради УРСР, 1981 р., додаток до № 24, ст. 357; Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 35, ст. 508; 1994 р., № 26, ст. 204; 1999 р., № 4, ст. 35; 2000 р., № 50, ст. 436; 2001 р., №9, ст. 38, № 40, ст. 191); Закон України "Про господарські суди" (1142-12) (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 36, ст. 469; Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 32, ст. 455, № 48, ст. 661; 1993 р., № 33, ст. 348; 1997 р., № 18, ст. 124; 2001 р., № 40, ст. 194), крім пункту 8 розділу II "Прикінцеві та перехідні положення"; Закон України "Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України" (3911-12) (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 22, ст. 140; 2001 р., № 40, ст. 192); Закон України "Про органи суддівського самоврядування" (3909-12) (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 22, ст. 138; 2001 р., № 33, ст. 181); Закон України «Про судоустрій України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 27-28, ст.180).

У чинній редакції Конституції України від 2016 року та чинному Законі України від 02.06.2016 року «Про судоустріій і статус суддів» не йдеться про народних засідателів, але їх слід брати до уваги з питань зарахування стажу та запровадження пільг відносно їх у зв'язку із виконанням роботи у складі суду відносно здійснення правосуддя.

Отже, стосовно народних засідателів і присяжних. У ст.1 Законі України (який втратив чинність) від 15 грудня 1992 року за № 2862-XII «Про статус суддів». зазначено положення: «залучені у визначених законом випадках для здійснення правосуддя представники народу».

[1] Болдырев, В.А. (ред.) (1960). *Научно-практический комментарий к Основам уголовного судопроизводства СССР и союзных республик*. Москва: Госюриздат, 57.

[2] *Закон о выборах районных (городских) народных судов Украинской ССР 1981.* Харьков; Киев: Политиздат Украины, 9.

[3] Закон о статусе судей в СССР 1989. *Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 9,* 223.

У цьому контексті мається на увазі інститут представників народу, а саме – народні засідателі (не застосовується за змінами у Конституції з червня 2016 року) і присяжні. Під час виконання обов'язків народних засідателів і присяжних у судах у здійсненні правосуддя (повноваження виконуються згідно діючого процесуального законодавства України) ці особи виконують обов'язки суддів і на цей період прирівнюються до суддів, тобто така норма була передбачена ч.1 ст.72 «Права народних засідателів і присяжних та гарантії їх захисту» Закону України від 07.02.2002 «Про судоустрій України», який втратив чинність: «при вирішенні всіх питань, пов'язаних з розглядом справи і постановленням судового рішення, народні засідателі мають такі самі права, як і професійний суддя. народні засідателі під час здійснення правосуддя користуються усіма правами судді».

За нормами ч. 2, 4-6 ст.56 Закону України від 2.06.2016 року «Про судоустрій і статус суддів» присяжні виконують визначені обов'язки: «1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства» та мають: «2) дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів; 3) виявляти повагу до учасників процесу; 4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; 5) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції».

Згідно ч. 3 ст. 68 «Гарантії прав присяжних»: «2. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу»; «1. Присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, розрахована виходячи з посадового окладу судді місцевого суду з урахуванням фактично відпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України».

Адже, все вище зазначене стосується суддів всіх ланок судової системи України і всіх суддів, що призначені чи обрані на посаду судді, працюють і працювали у цих судах за національним законодавством України за період у незалежній України до 07.07.2010 року, коли було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Як видно з тексту статті, за роки які минули з часу проголошення незалежності Україна стала на шлях побудови громадянського суспільства, де належне місце відведено судовій владі. Судова влада в Україні стала реальністю. Частина національного процесуального законодавства фактично була приведена у відповідність із сучасними європейськими стандартами, нормами і принципами міжнародного права. Це насамперед, стосується відповідності законодавчих актів України, щодо статусу суддів України до міжнародних актів, хартій, рекомендацій у цій сфері.

Але щоб створити оптимальну модель судової системи в Україні, як судоустрійної частини судової влади необхідно посилити увагу до організаційних питань роботи судів, що є складовою поняття „судовий склад".

Юридичними засобами для цього служать: створення оптимальних організаційно-правових умов формування суддівського корпусу, забезпечення народної участі в правосудді та надання певних умов для праці у тому числі забезпечити правовим захистом з боку держави суддів та членів їх сімей; надати певні пільги, як побутові, так з соціального забезпечення тощо.

Посилення ролі суддів у зміцненні законності і правопорядку в певній мірі залежить також і від самих суддів. Судді повинні поліпшити організацію своєї роботи, підвищити рівень культури судових процесів, виявляти високу принциповість і непримиренність до будь-яких порушень законності та правопорядку, чуйне й уважне ставлення до людей, їх звернень, листів і заяв. Суддям слід рішуче протидіяти спробам впливу на суддів у будь-який спосіб і втручання посадових осіб у вирішення конкретних судових справ, порушувати перед відповідними органами питання про притягнення таких осіб до юридичної відповідальності.

Підсумовуючи викладення, необхідно відмітити, авторитет суддів, авторитет рішень, які виносяться у справах, залежитиме насамперед від їх справедливості та законності. Саме суди та судді мають значно підвищувати рівень правосуддя, відігравати найважливішу роль установленні демократичної, незалежної, правової та соціальної держави, стати надійним гарантом захисту прав і свобод громадян, інтересів держави, усіх суб'єктів суспільних відносин.

References:

1. Baglaj, M.V., Lejbo, Ju.I., Jentin, L.M. (red.) (2000). *Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran*: uchebnik [The Constitutional Law of foreign countries: tutorial]. Moscow: Izd-vo NORMA. [in Russian].
2. Barak, Aaron (1999). *Sudejskoe usmotrenie* [The Judiciary discretion]. Moscow: Izd-vo NORMA. [in Russian].
3. Berezovska, S.V. (2003). Profesiia. Yurydychna entsyklopediia [The profession. The legal encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, *Vol. 5.* [in Ukrainian].
4. Boldyrev, V.A. (red.) (1960). *Nauchno-prakticheskij kommentarij k Osnovam ugolovnogo sudoproizvodstva SSSR i sojuznyh respublik* [The scientific and practical commentaries to the Basics of criminal litigation proceedings of USSR and union republics]. Moscow: Gosjurizdat. [in Russian].
5. Vladimirov, L.E. (2000). *Uchenie ob ugolovnyh dokazatel'stvah* [The doctrine of criminal evidences]. Tula: Avtograf. [in Russian].
6. Evropejskaja hartija o zakone "O statuse sudej": Lissabon, 10 ijulja 1998 goda [The European Charter of Act «On the status of judges»]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236> [in Russian].
7. *Zakon o vyborah rajonnyh (gorodskih) narodnyh sudov Ukrainskoj SSR 1981* [The Law on elections of district(city) public courts of Ukrainian SSR 1981]. *Kharkiv; Kyiv:* Politizdat Ukrainy. [in Russian].
8. *Zakon o statuse sudej v SSSR 1989* [The Law on the status of judges in USSR 1989]. *Vedomosti Sezda narodnyh deputatov SSSR i Verhovnogo Soveta SSSR* [The Bulletin of the Congress of people's deputies of USSR and the Supreme Soviet of USSR]*, no. 9,* 223. [in Russian].
9. Kivalov, S.V. (red.) (2011). *Sudoustrii Ukrainy*: pidruchnyk [The Judicial system of Ukraine:tutorial]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
10. Konventsiia, shcho skasovuie vymohu lehalizatsii inozemnykh ofitsiinykh dokumentiv 1961 [The Convention that cancels requirements of legalization of foreign official documents 1961]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
11. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine 1996] (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
12. Moskvych, L.M. (2003). *Orhanizatsiino-pravovi problemy statusu suddiv*: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.10 [The organizational and legal problems of the status of judges. Thesis for PhD degree in Law sciences]. Kharkiv, 181-202. [in Ukrainian].
13. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [The new explanatory dictionary of Ukrainian] (2003). Kyiv: Akonit, *Vol. 3*. [in Ukrainian].

Yuliia Mysiuk
National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

THE RIGHT TO EDUCATION OF PERSONS WITH DISABILITIES

The article deals with the problems of the right to education of persons with disabilities. It is established that the legal policy of the state takes one of three different approaches to education of persons with disabilities, exclusion, segregation and integration. Integration approach focuses solely on improving the ability of individual to comply with the relevant standards. The first two approaches reflect a restrictive model of the legal status of persons with disabilities. The approach of inclusive education emerged as a response to these discriminatory approaches. In the aspect of the right to education of persons with disabilities it should also be highlighted the importance of such principle as non-discrimination on grounds of health status. Inclusive education is socially important because it provides a reliable platform for counteraction of inequality and discrimination. The mixed learning environment, which includes persons with disabilities allow their contributions to be evaluated, and the prejudices and misconceptions that will be gradually challenged and dismantled. It is a complex of learning and development. Exercising the right to education of disabled on the basis of inclusion introduces new perspectives to achieve the goals and self-esteem, and empowerment of individuals to build society.
Key words: persons with disabilities, inclusive education, the right to education.

Formulation of the problem. Education today is an area that is strategically important for the development of statehood as soon as only it is able to form active members of civil society with proper respect for law, legal awareness and national and legal culture. The development of education should play a key role not only for individual and citizens of the state, but also for statesmen and law-makers in terms of transformation and reforming conversions.

Exercising the right to education for persons with disabilities has its own peculiarities, methodological approaches and problematic questions. Primarily this is due to a large number of people who have problems with health. The presence of people with disabilities is typical for of any society. According to the UN, in the world there are about 15% of persons with disabilities. It can be noted that there are more than one billion persons with disabilities in the world[1]. It is necessary to consider that on the territory of the 47 Council of Europe member states lives, according to various statistical data from 80 to 120 million people with disabilities, which is approximately 10-15 percent of the total population of Europe[2].

State of topic research. The problems of legal education policy always attracted the attention of domestic and foreign lawyers and practitioners. Among them is necessary to allocate the works of: T.A. Denisova, I.M. Zharovska, V.M. Dryomin, N.A. Miroshnichenko, A.P. Tuzov, M.D. Sharhorodskyi, M.I. Havronyuk and other prominent scientists and practitioners. However social changes of social development require an updating of approaches, it appears a number of new methodological approaches to the analysis of the right to education that meet the modern requirements. **The purpose of this article** is to analyze the legal regulation of the right to education of persons with disabilities.

Presentation of the main provisions. The legal policy of the state takes one of three different approaches to education of persons with disabilities, exclusion, segregation and integration.

The policy of exclusion lies in the fact that a disabled person cannot attend general education schools on the grounds that a disabled person has certain drawbacks. As a result of this approach people with disabilities should be placed in social rehabilitation or medical facilities without educational services. State considers that this category of persons need not educational, but medical and rehabilitation services.

Segregation – is national policy for persons with disabilities which implies the existence of specialized institutions designed to respond to specific problems. Typically, these institutions are created for education of certain categories of persons and are divided by health deviation features.

[1] *У світі проживає понад мільярд інвалідів.* <http://1tv.com.ua/uk/specialnews/2013/09/23/23492>.
[2] Human Rights and Disability: Equal rights for all. CommDH (2008). *IssuePaper. The Council of Europe website.* <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1355349>.

Integrating – when a disabled person is placed in a general education institution which is obliged to create conditions and to modify standards so as to ensure optimum constant of educational level. Integration approach focuses solely on improving the ability of individuals to comply with the relevant standards. The first two approaches reflect a restrictive model of the legal status of persons with disabilities. The approach of inclusive education emerged as a response to these discriminatory approaches.

It's no secret that children with disabilities are limited in opportunities to obtain complete education. The classical approach of Soviet (and post-Soviet) pedagogy – is a special educational establishments, usually boarding schools, institutions for children with special needs, i.e. it was chosen a selective method of providing educational services. Certainly such education has a specific list of positive aspects in its arsenal, but the significance of disadvantages indicates the urgent need to find new approaches and methods to implement the right to education of disabled children. These include isolation of the child, its detachment from family and wider social contacts, limited range of interpersonal interaction, the negative legal socialization, they do not always get quality social and educational level, reduction of competitiveness in the labor market and so on. The specified contradicts the Declaration of the Rights of the Child, which provides the legal principle that "a child who is deficient in physical, mental or social terms, should be provided special treatment, education and care that are necessary, because of his/her special status" (Art. 6).

The international community has developed standards in the education sector of persons with disabilities. Resolution 48/96 of the General Assembly of 20 December 1993 "Standard Rules on the equalization of opportunities of disabled persons" from 1993 among other determines, that states should recognize the principle of equal opportunities in the field of primary, secondary and higher education for children, youth and adults with disabilities in integrated structures. They should ensure that persons with disabilities education should be an integral part of the general education system. Such an approach reflects two important points: firstly, the attention is focused on the need for education of persons with disabilities of different levels, regardless of age, i.e. the need to ensure the whole complex of educational services; secondly, provides integrated inclusive approach to this category of persons (Principle 6).

Later in 1994, 92 states and 25 international organizations met in Salamanca (Spain). As pointed out the authorized representative of this conference F. Mayor – the conference met with the aim to achieve the goals of education for all and consider the changes to be implemented in the core policy directions required to promote the approach, that lies in inclusive education, namely to ensure that the schools could be open for all children, especially for children with special educational needs[1].

This Salamanca Conference declares that persons with special needs in education sphere, should have access to education in mainstream schools, which should provide them conditions based on teaching methods, focused primarily on children to meet these needs, regular schools with this inclusive orientation are the most effective means of fight against discriminatory attitudes, creating a favorable atmosphere in communities, building an inclusive society and providing education for all. So the declaration introduces the principle of "Education for All" and specifies that the education system of a democratic country should be adjusted to meet the needs of all children.

The Dakar framework of action "Education for All: fulfilling our collective commitments", adopted by the World Education Forum in 2000 declares its commitment to achieve the goals and solving problems of education for all, for every citizen and every community. Education should be directed to the disclosure of the talents and potential of every human being and personal development of students, so that people can improve their lives and transform their societies.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities from 2006 implements this progressive approach. Art. 24 of the Convention equates education and inclusion regarding minors. Exercising the right to education of persons with disabilities is provided through inclusive education at all levels and lifelong learning.

In the aspect of the right to education of persons with disabilities it should also be highlighted the significance of such principle as non-discrimination on grounds of health status. Quite often given principle is identified with the concept of equality, because ensuring such equal opportunities involves primarily prohibition of discrimination. But equality in our opinion is only a basis for disclosure of such principle as non-discrimination. Equality – is equal opportunities for all. In the case of persons with disabilities, providing equal opportunities with other will not lead to a proper exercise of the rights; will not allow

[1] Майор, Ф. *Предисловие. Саламанкская Декларация лиц с особыми потребностями принятая Всемирной Конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество.* <http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=870

unleashing the full potential of the individual. We believe that we should agree with researchers who believe that "the prohibition of deviations from the standard of universal equality, prohibition of discrimination is an independent principle of law, but not merely the reverse side of the principle of equality"[1]. Discrimination leads to a negative impact on the individual, leads to the devaluation of its legal consciousness, leads to disbelief into law, state and society. It also has long-term negative effect on the state relations. In general comments in the document adopted at the session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights in 2009, in particular, is found that "Discrimination undermines the realization of economic, social and cultural rights for a significant part of the world population. Economic growth alone does not lead to sustainable development, and individuals and groups of individuals continue to face socio-economic inequality that often is caused by rooted historical and contemporary forms of discrimination"[2].

Semantically the term «discriminatio» has Latin origin and means separation, distinction[3].

In scientific literature discrimination often is regarded as a kind of inequality that infringes rights or causes flaws of the individual situation. Thus K. Levchenko under discrimination understands – any distinction, exclusion, restriction or preference. The orientation of discrimination – is easing (destruction) of the right or the actual position of a particular social group; the result of discrimination – is a violation of the equality de jure or de facto, or (and this is very important) – making a threat of such violation[4]. In turn, O. Guz outputs this term from a principle of violation of equality stating that "this way of deformation of equality of legal entities or equality of their legal status by changing relationships of rights and duties, their security, volume and area of implementation with the aim of setting (correction) of objectively justified or subjective motivated parameters of justice and freedom in society."

In the modern sense discrimination includes not only any exception, but the right to positive discrimination. Discriminatory subjective right – is a measure of possible behavior that establishes privileges only for one part of legal relations in the form benefits, measures to ensure more low level of responsibility[5]. Therefore, non-discrimination is not only the absence of negative distinction "but the use, if necessary, special supporting and encouraging measures aimed at creating conditions for equal opportunities for persons due to circumstances beyond their control find themselves in unequal conditions with others"[6].

The prohibition of discrimination is reflected in the European Convention on Human Rights (Art. 14), which reflects the standard according to which "1. the exercise of any statutory right is secured without discrimination on any ground, such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status. 2. No one can be discriminated by any public authority on any ground such as those mentioned in paragraph 1".

The Convention does not contain separate reference to such attributes of discrimination as health state, but nevertheless this basic tool document prohibits discrimination based on disability. ECHR practice shows that disability and various health conditions are regarded as "other signs" within the meaning of that article. In the judgment in the case Glor v. Switherland from 2009[7], which was one of the first, the court established the presence of discrimination based on disability. In the judgment was recognized that the applicant, who suffered from diabetes, can be considered a person with a disability, despite provisions of national law on which this diagnosis was considered "minor" limitation of person's capability. The applicant was in a discriminatory situation because he was declared unfit for military service and was not exempt from tax because failure to pass service, because this privilege was extended to the category

[1] Равлінко, З.П. (2014). До питання про співвідношення принципів рівності суб'єктів права та заборони дискримінації. *Держава та регіони. Серія: Право, 3,* 7.

[2] Комитет по экономическим, социальным и культурным правам. (4–22 мая 2009 года). *Замечание общего порядка № 20, Недискриминация экономичесих, социальных и культурных прав(пункт 2 статьи 2 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах), E/C.12/GC/20, 2 июля 2009. Сорок вторая сессия, Женева, Пункт 3 повестки дня.*

[3] Дворецкий, И.Х. (1976). *Латинско-руский словарь.* Москва: Русский язык, 334.

[4] Левченко, К.Б. (2011). Дискримінація: правове визначення поняття. *Наше право, 2, ч. 1,* 40 – 45.

[5] Гузь, О.Ю. (2012). Дискримінація як форма порушення прав людини. *Форум права, 2,* 166-169.

[6] Товт, М.М. (2013). Зміст поняття "дискримінація" та принцип недискримінації у сучасному міжнародному праві. *Правова держава, вип. 24,* 393-398.

[7] Case of Glor v. Switzerland. Application no. 13444/04. Dated 30 April 2009. *European Court of Human Rights official website.* <http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Case%20of%20Glor%20v.%20Switzerland"], "documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-92525"]}>.

of people with more than 40 per cent loss of capacity to which he did not belong, due to national legislation. These cases include the case I.B. v. Greece from 2013[1],[2].

Convention against Discrimination in Education of 1960 indicates the inadmissibility of discrimination and proclaims the right of every person to education. The Convention does not provide a particular emphasis on discrimination against the disabled, but defines discrimination "creating or maintaining separate educational systems or institutions for any person or group of persons, except under the provisions of Article 2 of this Convention" (art. 1). The exception indicated in the second article concerns the separate system of institutions by the criterion of gender, religious and linguistic nature and those that create additional conditions for education. The decision of the ECHR "Case about some aspects of the legislation on the use of languages in education in "Belgium v Belgium" says: "persons... have no right under Art. 2 Protocol #1 to require the government to create educational institutions of a certain type. However, if the state creates such, it cannot establish discriminatory, within the meaning of Art. 14, rules for admission into this institution"[3]. So the creation of special institutions aimed at certain exclusion for persons with disabilities should be regarded as a discriminatory factor[4].

Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the art. 2 indicates that "discrimination on the basis of disability" means any distinction, exclusion or restriction due to disability, the purpose or result of which is impairing or nullifying the recognition, realization or exercise on an equal basis with others of all human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field. It includes all forms of discrimination, including denial of reasonable accommodation. The educational sphere is not highlighted separately, but is included in the social sphere, because discrimination in the sphere of the right to education does not meet international legal standards.

Inclusive education is socially important because it provides a reliable platform for counteraction of inequality and discrimination. The mixed learning environment, which includes persons with disabilities allow their contributions to be evaluated, and the prejudices and misconceptions will be gradually challenged and dismantled. Inclusive education also improves the quality of education for all leading training and educational strategies that contribute to the overall development of abilities and skills. It is a complex of learning and development. Exercising the right to education of persons with disabilities on the basis of inclusion introduces new perspectives to achieve the goals and self-esteem, and expansion of individuals' rights and possibilities to build a society based on mutual respect and rights[5].

Conclusion. The international standards determined the necessity to upgrade approaches precisely through the spread of inclusive education system. Education becomes publicly available, equal for all. Within the educational concept "Education for all", proposed by UNESCO, the primary task of social development is to ensure everyone the right to meet the educational needs receive quality basic education. Inclusive education provides an appropriate legal status of persons with disabilities, the possibility of development individual properties and potential, on the basis of non-discrimination of health status.

Despite the declaration of the principles of equality and non-discrimination, regulatory and institutional protection of the right to education of persons with disabilities the problem of inclusion still exists. According to data submitted by UNICEF – orphanage institutions in Central and Eastern Europe and the CIS countries, there are 219 thousand children with disabilities. In this region is the world's highest rate of children living in orphanage institutions has raising nature. But even more alarming is growing evidence that, an estimated 1.1 million children with disabilities are "invisible" – they are not included in any official data, are unlikely to go to school and are hidden from the public eye[6].

---

[1] *Case of.B. v. Greece. Application no. 552/10. Dated 03.10.13.* European Court of Human Rights official website. <http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Case%20of%20I.B.%20v.%20Greece"], "documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"], "itemid":["001-127055"]}>.

[2] *Дело Киютина против Росии. Заявление №2700/10. От 10 марта 2011 года. Официальный сайт Европейского Суда по правам человека.* <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kiyutin v_Russia_10_03_2011>.

[3] Защита личности от дискриминации: хрестоматия в 3 т. *Т. 2.* (2009). Европейский Суд по правам человека. Дело относительно некоторых аспектов законодательства об использовании языков в образовании в Бельгии против Бельгии: Постановление от 23.07.1968 г. [Извлечения]. Москва: Нов. Юстиция, 202–246

[4] *Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174>.

[5] *Thematic study on the right of persons with disabilities to education.*Distr.: General 18 December 2013.

[6] *Право детей с ограниченными возможностями на образование: подход к инклюзивному образованию, основанный на соблюдении прав человека.* <www.unicef.org/ceecis/IEPositionPaper_RUSSIAN.pdf>.

References:

1. *U sviti prozhyvaye ponad mil'yard invalidiv* [There's more than one billion persons with disabilities in the world]. <http://1tv.com.ua/uk/specialnews/2013/09/23/23492>. [in Ukrainian].
2. Human Rights and Disability: Equal rights for all. CommDH (2008). *IssuePaper. The Council of Europe website.* <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1355349>. [in English].
3. Major, F. Predislovie. *Salamankskaja Deklaracija lic s osobymi potrebnostjami prinjataja Vsemirnoj Konferenciej po obrazovaniju lic s osobymi potrebnostjami: dostup i kachestvo* [Foreword. The Salamanca Declaration of Persons with Special Needs, adopted by the World Conference on Education for Persons with Special Needs: Access and Quality]. <http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=870>. [in Russian].
4. Ravlinko, Z.P. (2014). Do pytannya pro spivvidnoshennya pryntsypiv rivnosti sub"yektiv prava ta zaborony dyskryminatsiyi [On the question of the correlation between the principles of equality of rights and prohibition of discrimination]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo [State and regions. Series: Law], *no. 3,* 7. [in Ukrainian].
5. Komitet po jekonomicheskim, social'nym i kul'turnym pravam (4–22 maja 2009) [Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (4-22 May 2009)]. *Zamechanie obshhego porjadka № 20, Nediskriminacija jekonomichesih, social'nyh i kul'turnyh prav(punkt 2 stat'i 2 Mezhdunarodnogo pakta ob jekonomicheskih, social'nyh i kul'turnyh pravah), E/C.12/GC/20, 2 ijulja 2009.* Sorok vtoraja sessija, Zheneva, Punkt 3 povestki dnja. [General Comment no. 20, Non-discrimination in economic, social and cultural rights (article 2, paragraph 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12 / GC / 20, 2 July 2009. Forty-second session, Geneva, Item 3 of the agenda] [in Russian].
6. Dvoreckij, I.H. (1976). *Latinsko-ruskij slovar'* [Latin-Russian Dictionary]. Moscow, 334. [in Russian].
7. Levchenko, K.B. (2011). Diskriminacija: pravove viznachennja ponjattja [Discrimination: legal definition]. *Nashe pravo* [Our right], *no. 2, p. 1,* 40 – 45. [in Ukrainian].
8. Huz', O.Yu. (2012). *Dyskryminatsiya yak forma porushennya prav lyudyny* [Discrimination as a form of human rights violation]. *Forum prava* [Forum of right], *no. 2,* 166-169. [in Ukrainian]
9. Tovt, M.M. (2013). *Zmist ponyattya "dyskryminatsiya" ta pryntsyp nedyskryminatsiyi u suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [The meaning of the definition "discrimination" and the principle of non-discrimination in contemporary international law]. *Pravova derzhava* [Constitutional state], vol. 24, 393-398. [in Ukrainian].
10. Case of Glor v. Switzerland. Application no. 13444/04. Dated 30 April 2009. *European Court of Human Rights official website* <http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Case%20of%20Glor%20v.%20Switzerland"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-92525"]} >. [in English].
11. *Case of.B. v. Greece. Application no. 552/10. Dated 03.10.13. European Court of Human Rights official website.* http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Case%20of%20I.B.%20v.%20Greece"], "documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"], "itemid":["001-127055"]}. [in English].
12. *Delo Kijutina protiv Rosii. Zajavlenie №2700/10. Ot 10 marta 2011 goda.*[Kiyutin case against Russia. The statement №2700/10. From March, 10, 2011]. Oficial'nyj sajt Evropejskogo Suda po pravam cheloveka [The official site of the European Court of Human Rights]. <http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Kiyutin v_Russia_10_03_2011>. [in Russian].
13. Zashhita lichnosti ot diskriminacii: hrestomatija v 3 t. *T. 2.* [Protection of the person from discrimination: reader in 3 t.] (2009). Moscow: Nov. Justicija, 202–246 [in Russian].
14. *Konventsiya pro borot'bu z dyskryminatsiyeyu v haluzi osvity 1960* [The Convention on combating the Discrimination in Education field 1960]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174>. [in Ukrainian].
15. *Thematic study on the right of persons with disabilities to education* Distr.: General 18 December 2013. [in English].
16. *Pravo detej s ogranichennymi vozmozhnostjami na obrazovanie: podhod k inkljuzivnomu obrazovaniju, osnovannyj na sobljudenii prav cheloveka* [The right of children with disabilities to education: an approach to inclusive education based on adherence of human rights]. <www.unicef.org/ceecis/IEPositionPaper_RUSSIAN.pdf> [in Russian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí byt publikováné do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí byt publikováné do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí byt publikováné do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: http://eppd13.cz

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):**

Všeobecné pravidlo: odkazy na originálné zdroje a literaturu jsou předložené v původním jazyce, t.je. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtění web-stránky je uvedén v jazyce sepsání článku.

Citaty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers, 129.*
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu:: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stranku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizjvaná (v závorkách) autorem odkazu:
EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times.* <http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:
International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013);
Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchránění. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení СОП (*Služba uspořádání dopravy*):

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů

Dokumenty Mezinárodního soudu:

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: admedit@eppd13.cz
eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):

without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols < >, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 **<**http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5**>** (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:
(before Oct. 31 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A
Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III
Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported
(beginning November 1, 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II
Judgements of National Courts:
Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).
Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth
Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, November, 21).
Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21).
Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Reference to an article in a Code, Law, Constitution, etc.
Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, November, 21)